

**Illyés Gyula**  
**Naplójegyzetek**  
**1981-1983**

**Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte**  
**Illyés Gyuláné és Illyés Mária**

1981

*Január 1.*

Új év. De hisz ez még a Szilveszter folytatása, ez a nap. Az ó-év tartozéka még ez a reggel is. Korai ágybatakarodás után korai fölkeléssel, a torokfájás szinte kaszárnyai ébresztőjével. Gyors tusolás, borotválkozás a fájdalom feledtetésére. És épp ezért az újévi lapok gyors, különösen szomjas átnézése - mintha az újév új eseményeket hozna szükségszerűen! Összefoglalást hozott, hiszen még tegnap csinálták. A pártlap, a Népszabadság a szellemi élet publicistáiként X... Y... Z... cikkeit közli újévi ajándékként s akaratlanul is iránymutatóul. Később jut eszembe épp úgy akaratlanul valamiféle mérlegelés, ami már Elláéknál is megszuhintott. Mi az a törvény, hogy ugyanonnan, ugyanilyen alkalmakkor csak egy kicsit is nemzeti érzékenységű író-publicista már végleg kiszorult. (Gondolom, olyan megalázó cenzúráskodások után, mint jómagam.)

*Január 6.*

A torokfájás tegnap még teljes némaságra is ítélte; nem baj tetőzésül, hanem vigaszul. Pihenés-üdülés már reggeltől a tudat, hogy királyian csak kézmozdulattal kormányzom köröttem a világot. Hogy úgy ahogy mozog már a nyelvem, ez rója rám, hogy a tollat is mozgassam.

S tegnap fájó hangszálakkal mégis csak társalognom kellett. Szívesen előbb Domokos Mátyással, átadva neki még Ella szilveszterén megbeszélte verseket, hivatalos kezelésre, de baráti véleményre is.

Aztán Wilhelm Dietl müncheni újságíró, aki könyvet készít Magyarországról, illetve a száz év óta külföldre került magyarokról. Hatalmas tárgykör, de mit lehet kimeríteni ebből a beomlott - szünetlenül omló - kútból? Sok külföldre került magyart kikérdezett már. Szívósan faggat: mégis csak rám vár, hogy tisztába tegyem ezt a kérdést - néhány interjú-válással, parázsló torokkal, világméretűen. Méregdrága virágot, orchideafélét hozott, de csak elmesztettem, idő előtt.

*Január 7.*

*Önunalom* - hogy teremtsek - én is - egy új szót nyelvünk kincsesládájába. Simán odailleszthető az *önuralom* mellé. Most már csak a hozzávaló fogalmat kellene - megalkotnom? Világosra csiszolnom.

Elutasítom a föltételezést, hogy szerencsés leleményem csak pusztán fordítás; helyesebben idegen nyelven már meglevő fogalom hazai elnevezése. A francia *cafard* például, vagy a már hozzánk is átszármazott *misz*, a lélek más állapotát idézi. Hasonlóképpen az orvosi-latin *depresszió*. Az *önunalom* valamennyivel rokonságot tarthat. De sajátos alakját még a közhasználattól várja.

*Január 9.*

Meleg kézrázás legalább száz kézfejjel, ha nem többel, anélkül, hogy agyunk csak villanást váltott volna: a *Sorsválasztók* olvasási próbája Pécsen, a színház színpadán rögtönzött *zsöllyerotondában*. Meghívtak is, a pécsi szellemi élet s a tanács fejesebbjei is. A színészek még kímélve a hangszálat, alig hallhatóan susognak. S így: mi értelme? Mégis ezek a meleg csuklórázások.

Mínusz 9, a Mecseketőn még több. Úgy döntünk, még az este vissza Pestre: ilyen hidegen nem járhatjuk gyalog a várost, ahogy terveztük. Vacsora Kömlődön, halászlé Imrének, Józsefnek, Flórának s nekem sült hal.

A kocsi rosszul fűt, összeszorulunk. Az első ülésből hátrafordulva Czimer József csaknem egész úton szóval tart bennünket, noha a sötétben Flóra (de magam is) le-leragadó pillásan is érdeklődve hallgatunk. Így mintegy dramatizáltan - saját ajkáról drámai fordulatokkal - éli újra baráti kapcsolatainak korszakát Latinovits-csal és Ruttkaiival.

*Január 11.*

Flóra telefonjai Mezei Andrással; előbb mindenképpen elolvassná a darabot s elolvastatná velem Nahum Goldmann röpiratát a cionizmus mai ellentmondásairól, Izrael állam rossz útvalasztásairól - melyből a Nouvel Observateur is közölt (s nyomán a Valóság is) részleteket. Aztán: van egy szibériai eredetű növényi csodaszer, amely őt valósággal visszafiataltította. Ennek a receptjét, illetve beszerezhető helyének a címét hozza el. Néhány percre ide is jön. Rokonszenves, „szinkronban” a tehetségével, egyenességével.

De - holnap ismét kórház.

*Január 12.*

Nem mentünk ki a Kútvölgyibe, ezúttal a fogászatukra sem. Flórának már hajnalban erős - marokszorításos - szívfájdalmi. Aggodalom és már komolyan: nem volna-e jobb önhatalmilag együtt meghalunk? „Ha a gyerekek s az unokák előtt biztos volna az életút!”

\*

Rencz Antal (délután) a békéscsabai színház rendezője. A Bolhabál ottani - számára is váratlan - s minden esetben „kirobbanó” sikeréről. Belefűzte a darabba a helybeli - és sarkadi - Pávakör együttesét. Öreg és fiatal ének- és táncsoport ez, negyven-ötven személy, boldogok, hogy „fölléphetnek” - díjazás nélkül; még utaztatásukat is szívességből a sarkadi cukorgyár autóbussza végzi. Volt eset, hogy ½ 12-ig kellett rostokolniok. Épp ilyen „kirobbanó” („vas-tapsos”) volt a siker Nagybecskereken, Törökkanizsán.

Tanulmányt erről. Az emberek lelki szomja, hogy „bandázzanak”. A TV és a Rádió tesz csak igazán magányossá: csak néző vagyok, néma kucorgó, soha nem hallhatom a saját hangom, élvezhetem a saját mozgásomat.

*Január 13.*

A középkor legszívighatóbb francia verseit Villon írta. Azonközben kirabolta a fölnevelő apját, édes nagybátyját, majdnem hogy meg is ölte. Szégyentelen strici is volt, saját bevallása szerint. (Flóra nem hiszi.) Őneki mindezt megbocsátjuk. A páratlanul jó versek fejében? És ha a versek csak közepesek volnának? Hol a határ? Listius már nem kap fölmentést.

Az etikum és az esztétikum között. A kérdés elég fogas, többrendűen is.

*Január 14.*

Mínusz négy, de kijövet a kórházból hidegebb van, mint bemenetelünkkor. Bottal, egymásba kapaszkodva le a dombról, meg-megcsusszanva ott, ahol már nincs eltisztítva - és lesózva - a járda. Félúton taxi, szinte a mennyből suhanva ki a ködből. Megáll. A fagyott sáron-latyakon át be a fűtött kocsiába. És most is a szokásos tréfás mondat. „Milyen jó gazdagnak lenni!”

- Télen!

- Öregen, betegen!

Ami mögött az igazi - emberies - (közösségi) sóhaj: milyen átok öregen, betegen még szegénynek is lenni - télen!

A taxiban a műszertáblán nyomtatott kartonlap: Kérem a kedves utasokat, hogy a dohányzást mellőzzék. Köszönöm.

- Mindenki betartja?

- Még gúnyolódnak, kötekednek is velem. Van aki ezért nem ad borraivalót.

- Mióta nem dohányzik?

- Sose dohányoztam.

\*

Délután a Neue Züricher Zeitung tudósítója dr. Rudolf Stamm, ajánlólevélként Lendvai Pál nevével. Ő tette közzé a Janics könyvéhez írt előszót. Járt Szlovákiában, Romániában. Komoly és egyszerű: még tapintatos is. Kolozsvárt és Pozsonyt mond Cluj és Bratislava helyett. Komolyan, tömören folyik a párbeszéd. De franciául, részéről túlságosan halkán - így mentve a nyelvi bizonytalanságát? Kimerít, hogy egyszerre kétfelé kell fegyelmezetten működtetni az agyamat: pontos tényeket és pontos francia mondatokat fogalmazva. Flóra veszi észre a fáradságomat. De én is! „Súlyt helyezni rá”, vagyis „mettre l’accent” helyett tükörmondat jön a nyelvemre: „mettre du pois”! Fölállok, testemben, izmaimban is ott a fáradság és a - röstelkedés. Kihúztam az ígért egy órát, de... Flóra vigasza: a délelőtti kórház is elég - egy napra is sok - erőt vett ki belőlem.

*Január 15.*

Mezei András, délután. Elolvasta a *Sorsválasztókat*. Tíz oldalanként megszakította, az élmény és a töprengenivaló hatása alatt. Nem tudja „megnyugtatni” Flórát: támadni fognak „magyar részről” is. „Miért ez a gondom?” S miért ábrázolom ilyen elfogultaknak a magyarokat?

Nyakában - kívül a pulloveron - nagy női aranylánc: édesanyja hagyatéka, harminc év múlva juttatta vissza az, aki az elrejtését vállalta.

Lelkes magyar ő, de nem kiegyensúlyozottan. Két évig élt Izraelben, beszél héberül. Ha kimegyünk valóban, készséggel csatlakozik. S ha Czimer és Csoóri is csatlakozhatnék? Szerinte százezer zsidó él Magyarországon, a környező államokban csak jelentéktelen töredék. De lehet, hogy 150 000. Különös ellentét: épp, mert itt megmenekült és megmaradt helyben aránylag jelentékenyebb tömeg, ez a vád „alapja”, hogy antiszemitizmus van. Köröttünk szó sem esik épp azért zsidókérdésről, mert ott nincsenek: maradékukat is elűzték.

*Január 18., vasárnap*

Vacsorára Hunyor Kati a „kislányával”. Valóban kislányos az egyszerű mosolyával, szerénységével, noha 28 éves, most tanulja a hatodik nyelvet, mert az ENSZ-nél várja állás - összel. Addig Londonba megy, valószínűleg takarítónőnek, mert Bécsben nem kap munkarendélyt: olasz állampolgár. Jó egy óráig a beszédtema vele kettesben: az eschatológia, karizmatika „valószínűségei”. Vacsora közben Kovács András és Charaire Veronika dokumentumfilmje az egykori francia hadifoglyok magyarországi életéről. Ott hiteles, ahol - a humorosságig emberi.

Még egy *hors d'oeuvre* a vacsorához. Telefon. Flóra veszi föl a kagylót. Pozsgay, a felesége nevében is: mikor ülünk hát (ahogy emlegettük volt) fehér asztalhoz s kiknél? „Nálunk, Gyula még nem jár ki. Akkor - szombat megfelel?” „Tedd hozzá, hogy Csoórit hívnánk még meg” - mondom Flórának. - Nagyon jó.

Nem mondtuk ki Pozsgay nevét, de Katiék ennyiből is megértették, kivel történt a megállapodás. De aztán az furdalt: nem épp a diszkrécióval sértettük-e meg Katiékat.

Január 19.

### *Naplólap az 1981-es évből*

A nyugatnémet televízió emberei (ZDF, Robert Stengl), a Magyar TV szervezésében délután 4-kor Közép-Kelet-Európa országairól dokumentumfilm, Magyarországra harminc-negyven perc jut. Öt embert kérdeznek meg: a hercegprímástól a pesti főrabbiig. A számomra készített kérdések: keletinek vagy nyugatinak érzem-e magamat és az országot; és hogyan látom helyünket - irodalmunk, költészetünk helyét - a világirodalomban.

Az első kérdés szinte bőrömet érinti. Eredetre („vérségre”!) keletinek számíthatódnék, de agyműködésre teljességgel nyugatinak. Magyarország jellegzetesen európai ország. Gyökérezete, az övé is azért erős, mert sokféle.

\*

Európa gyűjtőmedence, keverő tégely. Egyetlen olyan „kultúrnövénye” nincs, amely nem máshonnan származott ide. Talán csak a dió. Óslakói? Ilyen sincs, hacsak nem a baszkok. Európa: keveredés, mozgás, erjedés. A magyar nép kezdettől fogva ilyen jól erjedő keveredés. Alig van magyar család fővárosunkban, amelynek fölmenői közt már a második grádicson ne akadna germán, szláv vagy latin eredetű név. Ettől vagyunk jellegzetesen azok, amivé a századok folytán alakultunk: kiérlelődünk. Ennek sok volt a hátránya is. De még több lehet az előnye.

A magyar zeneművészet - közismerten - Liszt, Bartók, Kodály nevével, úgynevezett világ-szinten áll. Így az orvostudomány is Semmelweisszel, Szent-Györgyivel. Az atomkutatók nagyjai közül nem egy a pesti Műegyetemen indult a világhír felé. A magyar költészet ugyanilyen világszínvonalú. De világhír nélkül. Az ok egyszerű. Verset eredeti szinten csak költők tudnak fordítani, nagy ritkán. Magyarul egyetlen világrangú költő sem tud, sose tudott. A magyar nyelv sajátosan különálló a világnyelvek családjában.

A magyar olvasókat, főleg a világirodalom ismerőit ez gyakran kishitűséggel tölti el. Megfeledkeznek arról, hogy ez a hiúsági és cserekereskedelmi - mondhatni üzleti - szempont nem értékmérő a szellem területén. A németek nagy versfordítók. De hogy például Baudelaire milyen szintű költő, arról még Stefan George átültetései is csak árnyékrajzot adnak. A franciáknak máig nincs olyan Dante-fordításuk, mint a horvátoknak (s a magyar Dante - Babitstól, a magyar Proust - Gyertyaitól, a magyar Shakespeare-szonettek - Szabótól). Nehéz itt a fogalmak és a magatartások tisztázása. Ha a csehek jól ismerik az angol irodalmat, az angolok viszont alig-alig a csehet, amiatt nem a csehek vannak hátrányban, hanem az angolok.

\*

A világirodalom egyre inkább a kis népek birtoka. Épp azért, mert gondjuk, hogy irodalmuk a világirodalom szintjén álljon, annak közlekedőedényén legyen egy ág. Épp azért, mert nem önellátóak, mint a nagy lélekszámú népek. Mert állandó hiányérzet emeli őket. Hovatovább nemcsak esztétikai, hanem etikai ítékezésben is.

Az emberiség kormányzása az úgynevezett nagy népek kezében van. Láttuk, hogy a kormányzások során mi minden tapadt a kezükhöz. Mennyi „elkerülhetetlen” szenny, mennyi lemoshatatlan vér.

Hibát és bűnt a kis népek is épp annyit elkövethettek volna. Nem volt rá módjuk? Úgy van. De kezük mégis tiszta. S így az ítélőszék is őket illetheti majd. Ha lesz egykor még ítélet, a szellem nevében.

Nem érzem kényelmetlenül magam, hogy népemnek csak szűkös a hely a világirodalom látványos - sikeres - kórusában. A „siker”-nek is üzletszaga van. Nem gyáros szeretnék lenni, hanem jó mesterember. Iparunk örök szabályai szerint. Nem piacnak dolgozva, hanem klientúrának.

\*

Ezt akartam elmondani a német hallgatónak. Ezt mondtam el a *stab* rokonszenves vezetőinek, az alatt a másfél-két óra alatt, amíg a műszakiak fényképezték a lakást („az író műhelyt”), miután valósággal átrendezték a „képszerűség” kívánalmi szerint, az író már-már színészi teljesítményre készítette, hogy épp alkosson valamit az írógépbe. (Sose írok gépbe, asztalon is ritkán; legtöbbször a térdemen, az ablak előtti fűtőtestnél kuporogva.) A kamerába így jóformán néhány mondatra maradt készségem. Sikert, helyeslést aratva, mert főleg kézmozdulataimat fényképezték, szemvakító fényben.

*Január 21.*

Kora reggel kórház - kórházak. Előbb a Kút völgyi fogászat, de nem fog - hanem szájszészeti vizsgálatra. Az alsó ajak belső fele gyulladásban, nem szűnő fájdalommal. Aztán Wabroschhoz, a János kórházba. De csak Flóra megy fel hozzá, tanácsért; én - letagadva, hogy itt vagyok - a földszinten várakozó betegek közt ülöm át az időt; olvasás helyett a betegek kísérőit figyelve, tanulságosabban - „irodalmiban” -, mintha könyvet lapoznék.

\*

Hegyek fölfelé siet ez a fiatal nő, fejjel mélyen előre, vállal jobbra-balra hajolva-hajlongva, vagyis öregesen. Két aprósága épp így törtet mellette. És ez bizony meghat. És a meghatottság állapota addig lesz friss bennem, amíg nem akarom „tisztázni”, hogy mi is hatott rám ebben a pillanatképben. Állok az ablaknál és ő maga az emberiség közeleg felém, a segítségemre, a családom, a végtelenül nagy, az ősidőkből.

\*

Ne higgy a háborúban  
s nem lesz.

Egyetlen védekezés. Körültekintő hosszú munka után ezt dolgoztuk - szűrtük ki - Flórával. Az alap gondolat tőle.

*Január 22.*

Péchy Blanka telefonja előbb Flórának, aztán nekem - velem, az egészségemről. Mert nem mehettem el az Anyanyelvi Társaságba; amelynek ő egyetlen üléséről sem hiányzik - úgy szívén viseli a helyes magyar kiejtés ügyét. Már pályadíjat szervez óvodások számára is. Idősebb nálam - tehát nyolcvan fölött? „Ólelem, kedves Blanka, sőt csókolom kétfelől is az arcát!” Ezt az öreget is? Azt még melegebben.

Erdélyből - erdélyi üzenettel ma is ketten, két magas termetű fiatalember. Azon a gránátos termetűn még tisztább az önzetlenség ragyogása.

Tegnapelőtt is valaki. Lassanként hiányos a nap, ha nem csönget be valami ismeretlen. Mintha lazáslnék, hivatalos időt.

\*

A Józsefhegyi utca ugyancsak meredeken lejt már itt az ablakom előtt is, arrébb még jobban. Duplán le kell fékezni a gépkocsikat, mert saját súlyuk is iramban gördíti le őket. S mit csinál ez a boldog - jól öltözött, jó termetű - fiatal anya. Fölfelé balján három-négy év körüli gyermeket vezet, jobbjaival gyermekkocsit tol, oda-odamosolyogva a benne fekvő kicsire. Lefelé szabadjára engedi a gyermekét ringatta kocsit, elébe szalad és kitárt karral várja az egyre sebesebben utazó kicsinyét. Megvárja a másik apróságát is, és újrakezdi a játékot. Ha csak egyszer megcsúszik s elesik a síkos úton, a gyermekkocsi száz métert is rohanhat magában a meredeken, életveszély között.

*Január 23.*

Ámulva tanulmányozom magam; magamban a *species*-t. A nyolcvanát közelítgetem, s a világ (s egyben a *species*) napi eseményei éppúgy foglalkoztatnak, mint húszévesen. A közösségi érzet nem ismeri a halál határait; halhatatlannak véli magát. Vagyis a „jobb részem” örökre élni akar? A jövőt ápolom magamban, istenítem szinte vallásosan; vallás híján.

*Január 24.*

Pozsgayék és Csoóri hirtelen süttött (gombás és sonkás palacsinta) „ucsorán”, *délután* hatkor.

Rögtön komolyan elemző beszélgetés a világ problémáiról, először is persze a mi keleti világunk görceiről. A lengyelek! Ilonka - Pozsgayné nagyon is kardosan amellet, hogyan akarnak anyagilag fölemelkedni, ha fő követelésük, hogy minél kevesebbet dolgozzanak a szabad szombatjaik örvén. Jó ideig még itt is két malomban őrlünk. Mintha a szólam azt hirdetné, amiről épp szól, s nem ürügy volna belsőbb mag kifejezésére. „De azt kellene csak megértetni velük, hogy dolgozni és dolgozni”. Mintha Petőfinek is azt kellett volna rímbe foglalnia, a rabok legyünk vagy szabadok helyett, hogy jobbágyok, termeljetek többet, ez a honfitársi teendő.

*Január 25.*

Délelőtt - 11-től ½ 1-ig - Kun Ágnes, mert olyan magányos. De gyógyírül engem beszéltet, kérdez s vitázik fölfrissülten.

Este ½ 6-kor Edit, Vas Zoltánné értünk, vacsorára. Vas Istvánék még és Pethő Tiborék. Zoltán ártatlan - gyermekies - önbecsülése életrajzának várható világsikere dolgában. De valóban franciára, németre (angolra?) fordítják, neves kiadók.

Hasztalan próbálom magasabb szintre emelni a szétcsapongó - jó hangulatú beszélgetést. A lengyelekről - Pethő Tibort kivéve - nem kedvező a vélemény. Vas Zoltán még fizikailag is előnytelennek tartja őket. És Sobiesky, Kopernikusz, Madame Curie, Conrad, Apollinaire? Hatástalan. Csak Piroska belátó legalább.

Vas (István) kedvesen és túlzottan dicséri új verseimet, de azokat is túlzottan, melyeket szinte szégyenlek. Így régebbi vigasztaló jó véleményei is meghalványulnak bennem.

Flóra szerint sokat és hevesen beszéltem; máskor majd üljön mellém, hogy visszatartson.

De mégis kellemes jó este. De mégis kimerültség, mire ágyba jutottam.

*Január 26.*

Fél négytől fél tízig vállalt „üzemben” előbb Domokos Mátyás a jó hírrel: még ebben az évben meglesz a *Közügy*, a nyomda is megesküdött rá. De a nagyobb közlendő: elolvasta a *Sorsválasztókat*, s most lelkesen és izgatottan „Flóra megnyugtatóására” hogyan lehetne elkerülni a kettős malomkövet, a sebzésre már-már egyaránt oly érzékeny zsidók és magyarok félreértéseit, félreérzéseit. Hogy ez a probléma itt csak keret: még neki is hasztalanul mondhatom. Le kell feküdnöm, mihelyt elmegy, és szinte jóga-lélegzésekkel kieresztenem valamit a feszültségemből.

De már itt van Apró Magda is - Veres Péter egykori titkárnője - egyenes Laoszból. Agrárszakértő itt, már ötödik éve. Beszéli a nyelvet és rokonlélekként az önzetlenségben Flórával - neveli az új nemzedéket tanítással, példával, az óvodától az egyetemig.

Mi órá lennének jó hallgatóság, de ő meg bennünket beszéltetne. Közben szinte köröm közül kolbász, sajt. Megzavar, nem túl értékes-e a házi szövésű selyemanyag, amit „emlékül” hoz, szinte feldúltan háritgatom. Távozása után említi, véletlenül, Flóra: viszonzni tudjuk. Most kap majd lánya tőlünk (gazdag) nászajándékot.

Álmatlan éjszaka. „Álmomban” is beszélnem kellett.

*Január 27.*

A párizsi repülő valamicskét késett, Charaire-ék - Veronique és Georges - tizenegy felé ülhettek vacsorához. A beszélgetés így éjfél utánig nyúlt. „Semmit nem változtatok!” „Ti sem!” De a második üveg fehér fogytán valóban - minden a régi mederben folyt: beszámoló, tervezés: menjünk majd együtt Lyonba s onnan St. Jeannet-ba.

Vagy New Yorkba? Hamza már a második levélben sorolja, mi minden várna (még orvosi - magas szintű - vizsgálat is), ha elfogadnánk a meghívást a Bartók centenáriumra.

*Január 29.*

Napfényes idő már hetek óta - nem deríti a belső borút. Fáradtság, gyengeség-öregedés. Charaire-ék nálunk (főnt), jól üzemeltetve a lakást is: telefon után telefon; már Georges-ot is bevonták a filmbe - szinkronszereplőnek.

De fejfájás, gyomorfájás, fogsorfájás, nyilván meghülésből.

Délután Illés Jenő a darab ügyében, Sík Ferenc megbízásából. Ez bizony úgy kimerített - mert ráadásul emellett jegyzetelt valami interjú számára is -, hogy végül „egyenesben” megkértem, ne beszéltesen már, hagyjuk abba.

Vacsora Georges-zsal - ő meg túlságosan náthás és nazális, gyors párizsi dialektusával fárasztott el, úgyhogy tőle is „egyenesben” búcsúztam el.

*Január 30.*

Rendkívülien rossz éjszaka. Többszöri Pulvis-keverés, nyugtató- és altatószedés a megállíthatatlan fájdalmak ellen. Kínomban mégis vers, rövid; amíg a kézi zseblámpa működött.

\*

A magyar irodalomnak van egy sajátos vonása. Íróink között feltűnően sok, aki életművét aszerint alakítja, hogy mit várnak tőle. Ez nem minden irodalomban van így. Vörösmartyról szólva Babits elemezgette ezt a szolgálatvállalást, ahogy a *Szózat* költője megajándékozta a maga arra szomjas nemzetét előbb a honfoglalás hőseposzával, aztán - mindazzal, amiben szellemi életünk addig hiányt szenvedett. Arany a hiányzó *Nibelung* és *Roland-éneket* akarta pótolnia hun-trilógiával. De maga Babits is - de még Ady is - ilyen szolgálat-tudó volt. Úgy vállalta ezt a rendeltetést - melyet ma elvárásnak, „kihívásnak” nevez az esztétika is -, hogy abban nemcsak szemernyi szolgálalkúság nem volt; sőt nagyon is a dac jegyében született - szemben legtöbbször a hivatalos kívánalmakkal.

Ezt a különös, hogy így mondjam, közszolgálati figyelmet örökölte az én nemzedékem jó néhány tagja. Éppen azok, akik a művészi teljesítmény sajátos területén is nagy igényt vállaltak és érték el.

\*

Ezt jegyeztem föl az interjú bevezetőjéül, amit Osgyáni Csabának Flóra ma délutánra ígért, a rádió számára.

De egész nap úgy cikáztak bennem a fájdalmak, mint a vihar előtti szárazvillámok. Külön kimerített, ahogy koncentrálnom kellett; s még arra is, hogy a szinte suttogóan (a maga mikrofonjához mért) kérdéseket megértsem. Még - először életemben, ilyen helyzetben, Flórához is türelmetlen voltam.

De végül mégsem a tervezettet mondtam a kérdésekre, hanem kíváncsi volnék, hogy mit is?

Délután és este együtt Georges-zsal, majd Veronikával. A kimerültség jeleként nem ugranak be a fejembe a legköznapibb francia szavak sem. Nem kis részben azért, mert olyan feszülten figyelek arra, hogy a nyelvtan ellen ne vétsek.

## Közelkép - Illyés Gyulával

*Kérdező: Osgyáni Csaba*

Osgyáni Csaba: 1969 óta a tizedik új Illyés-dráma bemutatója lesz a héten a Pécsi Nemzeti Színházban. Ez előtt szabadjon idéznem Illyés Gyulának - Illyés Gyulát. A *Bölcsék a fán* bemutatója előtt az *Előszó*ban így írt, hogy „azok a legigazibb vígjátékok, amelyekben az író saját fogyatékoságai közül teszi valamelyiket, rendszerint a legfájóbbat köznevet-ségessé. Elsőül védekezésül szinte. Kit kacagtat ki Molière a *Képzelt beteg*ben? Saját magát. Az *Embergyűlölő*ben ugyancsak, állítólag még a *Dandin György*ben is. Magam felé fordulva ámulva fedeztem fel, mennyire időnk gyermeke vagyok, mennyi a céltábla önmagamban is”. Nos, azt hiszem, hogy ez az a vallomás, ami egyfelől a drámáknak is az alapja, de nagyon szorososan kapcsolódik a lírai énhez is, hiszen mindig belső, saját vallomásokról van szó.

Illyés Gyula: Ez a magyar irodalomban mindig kettős volt: a legnagyobb lírikusok is kritikusan nézték saját magukat, mert a társadalomból is kellett nézni saját sorsukat. Meg kell mondanom, hogy ez a legjobb művészi szemlélet. És akinek van bátorsága arra, hogy saját magát is akár drámában közsajnálkozásra, akár vígjátékban köznevet-ségre bocsássa, az elég sokat elérhet. Nálunk ez a közéletiségnek mindig elég erős vonása volt. Ha az ember megnézi a magyar irodalomnak ezt a sajátosságát, akkor rögtön azt látja, hogy kezdettől fogva volt valami, ezt kell mondanom, szolgálatvállalás az írókban, mint hogyha

szinte rendelést várnának a közösségtől. Az én nemzedékemnek az egyik jellemző vonása az, hogy volt egy kihagyás a magyar irodalomban, amikor nem érzékelték ezt a rendelést, ami a legnemesebb értelemben való szolgálatot kívánja, volt ilyen kihagyás, de azután épp a mi nemzedékünkben ez igen erősen föltámadt. Tehát mikor én már arra a gondolatra jutottam, hogy a drámákat, szóval a színpadot is felhasználom a kifejezésre, fölfedeztem ezt a szolgáltni vágyást, hogy valami olyat kell tudatni az emberekkel, ami a levegőben van, de ők maguk se fejezték ki.

O. Cs.: Ennek a társadalmi elkötelezettségnek tulajdonképpen mennyiben kedvez mint műfaj a dráma?

I. Gy.: Műfajilag a dráma akkor jó, hogy ha villámcsapásként fejezi ki azt, amit a felhők már összegyűrtak, de senki nem mondta azt ki. Én magam lelkes híve voltam mindannak, amit az avantgarde csinált, én fordítottam le még annak idején Tristan Zaranak a *Mouchoir de nuage*-át Ivan Golnak egypár ilyen kísérletét, de ma ezekben az esztendőben azt hiszem, hogy sokkal világosabban kellene a levegőben lévő problémákról beszélni a drámában. Ez volt a célom, éppen ezekben a drámákban is, amiről kérdezősködtél.

O. Cs.: Én nem tudom, mennyiben lehet egyáltalán ilyen cezúrákat vonni, ilyen időszakbeli cezúrákat, de úgy tűnik, hogy tulajdonképpen a *Tisztáktól* kezdve, mint hogyha egy új drámairói korszak kezdődött volna.

I. Gy.: A *Tisztáktól* kezdve valóban korunk legnagyobb problémájának érzem azt, hogy az anyanyelvi, vallási, faji türelmetlenség egyszerűen ki tud irtani népeket, civilizációkat, életképes műveltségeket anélkül, hogy annak valami nagy visszhangja támadt volna. Előttünk folynak le ezek. Véletlenül elég jól ismerem a katár mozgalmat, jártam azokon a vidékeken, ott van Montsegurnek éppen a képe a falon, és az, hogy egy virágzó, nagy kultúrát egy érdekes, másik kultúra egyszerűen megsemmisített. Ábrázolni, hogy ez lehetséges, hogy minden percben, s mindenütt fenyeget a világon, ezt igen súlyos mondandónak éreztem.

O. Cs.: Majdnem valamennyi Illyés-drámának az ősbemutatója azóta a Pécsi Nemzeti Színházban volt. Miért?

I. Gy.: Ennek nagyon egyszerű oka van. Magam is dél-dunántúli vagyok, az a vidék egy kicsit otthonom, de azon túl, éppen a Vígszínháznak egy darabjával kapcsolatban, Sartre-nak a *Trójai nők*et fordítottam le, akkor a Vígszínháznál Czimer József volt a dramaturg, és akkor fölfedeztem, hogy nem elég, ha az ember csak elképzeli valamit, hanem milyen nagy előny az, hogyha valaki olyannal tud beszélni, akinek színpadi látása van. Szóval így, nemcsak szakmailag kerültem Czimer közelébe, hanem barátságba is. Szóval agyunkban a fogaskerék összevágott, ő a Vígszínháztól átment a pécsi színházhoz, amely nagyon kellemes környezet volt, meg kell mondanom, hogy majdnem ellentétben Pesttel. Csak egyet mondok: előadták valóban a *Tisztákat* a Vígszínházban, de nem értették meg, noha Várkonyi, aki óriási tehetség, és rendezőnek se volt mindennapi, szóval ebből a Montsegurból, az albigens-eknek a kis várából egy *Egri csillagoknak* a várát csinálta, óriási bástyákkal, mindennel. Nem az lett, amit én éreztem, de általában a pesti színházak Gellért Endre távozása után, aki nagyon jó barátom volt, és akivel nagyon jól együtt tudtam dolgozni, valami idegenséget tapasztaltam, nem a színházak részéről. Nem akarom megsérteni Pestet, mint agglomerációt, de a színház ott van, ahol tömeg van. Milyen a pesti tömeg? Nagyon nívós, nagyon igényes. De nem azok iránt a problémák iránt, ami engem foglalkoztatott.

O. Cs.: Amikor itt a *Tisztáktól* egy új korszakot emlegettem, egy kicsit arra is gondoltam, hogy ezeknek a szemlélete mintha változott volna; például néhány, nem átírás, átdolgozás, hanem újraírás is szerepel a régebbi repertoároból, hogy mást ne mondjak, a Dózsa dráma, a *Testvérek*.

I. Gy.: Igen, azok közé tartozom, akiknek valóban a mondandó a fontos, és még ráadásul azok közé, akik nincsenek megelégedve a teljesítményükkel, szóval nem önkoncentrikusan nézik, hanem a művet tudják szemlélni. Nincs olyan új kiadása a könyveimnek, hogy ne ceruzával nézném, és ne javítanám át a meglévő szöveget. Nagy csata volt, hogy Szabó Lőrinc átírta az egész ifjúkori költészetét. Megtámadták, igen erősen ezért, mert az már beleépült az emberek tudatába és a korszakba is. Tehát elvették a költőtől a jogát, hogy jobba tegye. Ez megint roppant érdekes probléma, hogy hol kezdődik a magántulajdon, meddig uralkodik az alkotó az alkotásán? Kirívó példa, nem tudom, anekdota-e, hogy egy igen kitűnő francia szobrásznak ki volt állítva a Petit Palais-ban egy igen kitűnő márványszobra, és maga is többször megnézte ezt, és észrevette, hogy valami hiba van rajta. Hogy kikérje a szobrot, hazavigye és kijavítja, annak óriási adminisztratív bonyodalma lett volna. A szobrot akkor már százszor lefényképezték, benn volt a köztudatban, tehát azt csinálta, hogy a köpenye alá tett vésőt és kalapácsot, és egy kevésbé népes napon a teremben odament és kezdte faragni a saját szobrát. Erre természetesen a teremőr, aki fölfedezte, nekiment, lefogta, kezdett vele birkózni, de hát minden szobrász igen erős, a szobrász győzött ebben is. Ebből aztán nagyon érdekes vita támadt. Hol van a befejezettség? Énszerintem amíg az elme, az alkotó elméje működik, joga van hozzányúlni. Olyasmi ez, hogy a gyermekemnek harmincéves korában is adhatok tanácsot. Én a Dózsát nem írtam át; egy másik darabot írtam, szóval ugyanazt a problémát másik oldalról próbáltam megcsinálni. Ez nem más, mint hogyha valaki a szerelméhez újra és újra ír egy más és más verset.

O. Cs.: Igen, de végül is mi indokolta ezt? Mennyiben volt más a helyzet, a mondandó, eleve a szemlélet az első Dózsa esetében és mondjuk a második, a *Testvérek* esetében?

I. Gy.: Azt hiszem, hogy az első változatban a viszony Dózsa és a tömeg között volt. Én jobban, emberien akartam megmutatni őt, és a küzdelem a második Dózsa-darabban nem Dózsa és a tömeg, hanem Dózsa és az ő ellentéte, a testvéröccse között folyik, aki ugyan szintén forradalmár, de más eszközökkel akar küzdeni ugyanazért a célért. Szóval a két testvér összeütközik, harcol egymással, és a tanulság az, hogy akármit csinálnak, a történelem útja könyörtelenül, egyenesen megy előre. Egy igen érdekes probléma vetődött itt föl. Én a másodikat tartom eszerint még drámaibbnak is.

O. Cs.: Formailag is egészen más jellegű dráma volt az. Tömegjelenetekkel, talán romantikusabb hangvétellel.

I. Gy.: Igen, az egy kicsit nemzetvígasztaló volt. Abba a szemléletbe tartozott még, hogy nekünk, magyaroknak is van tisztességes forradalmi múltunk, mert akkor olyan nemzetlebecsülés folyt ebben az országban, hogy „a magyar utolsó Hitler-csatlós, született fasiszta nép, múltja sincs”, és ez ellen próbáltam én, nemcsak ezzel a darabbal, de többel is, föllépni; hogy ez nem így van, hamis is, ilyen nép nincsen. Annak a mondandója ez volt, majdnem egy történelmi lecke. Ez a másik, ez egy lélektanibb lecke volt már.

O. Cs.: Hogyha ennek a több mint egy évtizednek a drámáit nézem, akkor számomra az válik karakterisztikussá, hogy egyfelől helyzeteiben, alapszituációiban, belső konfliktusokat feldolgozó darabokról van szó, és mindvégig bizonyos magatartásoknak, etikai tartásoknak, kompromisszumnak és fanatizmusnak a kérdései azok, amelyek...

I. Gy.: Igen, ezzel így vagyunk mindnyájan. Tehát ahogyan a világ fejlődik, és hoz olyan problémákat, amivel nemcsak az én nemzedékem, és az előttünk járó nemzedék, hanem az utánunk jövő nemzedék sem számolt, hogy tudniillik a XIX. század megoldottnak vélt kérdéseket, beleértve mondjuk a nemzeti közösségi kérdést, és ami ámulatba ejt ma, az a vallásos tömegeknek a fellépése, amitől az ember elámul. Láttam a televízióban az ajatollah körül majdnem önkívületben tomboló öregasszonyokat, hát mit hisznek ők? Allah az ő üdvösségük, a nyomoruk ellen? Nem értem őket. Épp így látom az európai krisztianizmusnak az óriási terjedését, tömeghatását. Ügyes actorunk a pápa, aki erre, hogy így mondjam, „rájátszik”, jól tudja csinálni, na de itt van tényként. Ezekkel számolni kell. Mit csinál egy ateista szemléletű ember ma, amikor látja a tömegeknek ezeket a mozdulatait? Most parancsol a tömegeknek? Ezt vállalja? Tehát itt seregestül vannak igen súlyos problémák.

O. Cs.: A *Testvérekben* például Dózsa megkapná a lehetőséget arra, hogy beilleszkedjen valamibe, hogy hasonuljon valamivel, de végül nem lehet megalkudni. Hasonló alapkérdést feszeget azt hiszem, Petőfi is, az *Ünnepelt*. Ugyanakkor a *Bölcsék a fán* éppen a fanatizmust gúnyolja nagyon erősen. Tehát én úgy érzem, hogy ezek a problémakörök, ezek az etikai kérdések: a kompromisszum lehetősége és a fanatizmus.

I. Gy.: Hát kérlek, kimondtad ezt a szót, hogy etikai, vagyis morális kérdés. Szerintem ez az, amivel szembe kell nézni ugyancsak ennek a XX. századnak, amely erre nem készült föl. Mi a jó és a rossz kritériuma számunkra, akik történelmi jelenségnek nézik a kőtáblára faragott tízparancsolatot, ami mögött egy isteni hatalom áll, jutalmaz és büntet. De a mi törvénykönyvünk változatlanul ezen a tízparancsolaton alapul, anélkül hogy hinnénk ebben a túlvilági töltésű morálban. Hát akkor mi az, ami definiálja bennem, hogy mikor cselekszem helyesen és mikor helytelenül? Látjuk, hogy a XX. századnak a nagy gondolkodói megkerülték ezeket a problémákat. De még sok tekintetben a vulgáris marxizmus is, szóval van osztályharc, kész. Ami az én osztályomnak jó, az jó, ami az én libidómnak jó, az jó. Ami az én uralmi törekvéseimnek jó, Nietzsche-t idézem, az jó. Na és a társad, aki melletted van? Szóval ez nagyon jól hangzott kezdetben, de amikor ezeknek már tömegekre kellett hatnia, akkor üresen konganak. Tehát az volna az igazi megoldás, a művészek számára is, hogy tud-e egy etikai álláspontot tanácsolni legalább, vagy arrafelé irányítani az embereket? Bevallom, én, akit nem neveltek túlságosan vallásosnak, szóval elég korán ott kellett hagynom ezt a hiedelemszöveget, változatlanul abban vagyok egyre jobban, hogy amit rondának tartok, azt nem tudom csinálni. Szóval ami ízlésem ellen van, azt elvetem. Amit viszont valahogyan szépnek találok, kimondom végre a szót, azt egyben erkölcsösnek is. Roppant veszélyes terület, mert becsalja az etika területére az esztétikát. Ebből mi lesz? No de ebben a pillanatban, ha őszinte vagyok magam iránt, akkor csak ezt tudom csinálni. Rengeteg dolgot nem követek el azért, mert aljasnak tartom. Csúnyának tartom, érted? De hogyha valaki megmondaná, hogy mégis van egy szempont, amiért elkövesd, mit tudom én, ezzel használsz a hazádnak, de orgyilkosságot a hazámért se tudnék elkövetni például. Tehát ezek roppant érdekes tünetei a mi korunknak, és azt hiszem, hogy éppen az irodalomban, elsősorban a dráma tudná ezeket a problémákat, amik a levegőben vannak, szóval ezekből tudna villámot kisajtolni. Azért szerencsés a dráma, mert a dráma óriási teljesítményt csinál már azzal, hogy ábrázolja, nem kell feleletet adni. Csak föltárod az emberek elé, hogy íme hova jutsz, hogyha nincs erkölcsi magatartásod. És akkor az emberek rádöbbennek már, hogy igen, így vagyok, tehát nekem is itt valamit kell keresnem, tehát valahogyan közelebb jutnak már a megoldáshoz is. Szóval ez volna az én szemléletem, és itten ezen a területen már nincs is nagy különbség a formabontó, szóval az ultra avantgarde, és akár a klasszikus menetű drámák közt is. Majdnem azt mondanám, hogy egy vonalban vannak, hogyha ebben a vonalban vannak. És valamit adj magadnak.

Szóval a *Godot-ra várva*, vagy pedig a *Játék vége*, az olyan kemény, szörnyű ábrázolás, nem feleletadás, de mégis föllebbent valamit: ez a világ, ezzel nézz szembe. És ezt csak dráma tudta így megcsinálni.

[Elhangzott: 1991. február 9. *Petőfi rádió*, 13.25]

*Február 1.*

Kimerítő, de értelmes nap. Délelőtt „utolszor” a *Sorsválasztók* átnézése. Elhárítottuk, hogy Lecompt-éknál (a francia követnél) ebédeljünk, de Charaire-ékkel ebéd után ők is idejöttek (a gazdasági tanácsossal, M. Kleinnel) hozzánk, „tíz percre”. Este hétig maradtak. Élénk, tartalmas beszélgetés. Szerencsére a gyerekek megsétáltatásából jövet Ika is benézett - milyen kitűnően tud franciául! A követné (szintén még párisi ismerős) német származás. Összeillő szép pár, magasak, karcsúak, közvetlenek. Mit jelent, hogy a francia politika *détente* helyett most *stabilisation*-t emleget? Ősszel Giscard Pestre jön, ez lenne Lecompt első nagy eredménye. Elfáradtam ugyan, mert még a búcsúzkodásra fölállva is folyt a diszkusszió - még az előszobában is. Azonmód végigterültem a rekamién: pihentető sötétre ritkán szomjazott úgy a szemem és az - agyam.

*Február 2.*

Charaire-ék kíváncsiskodására méredzkedünk. Súlyom 73, termetem 178. Flóra 52 (ötvenkét) kiló. Georges hízott az utóbbi találkozás óta, de a köznapira is készült jó szabású öltöny - főleg a galambszürke mellény a zakó alatt - teljesen elfedi az embonpoint-ot.

*Február 3.*

Georges kiejtése már olyan párisias, hogy néha Véronique is alig érti.

Mintha már nem is orrán át dűnnyögné ki a gyors mondatfolyamait, hanem a fülén. Legjobban még Ika érti s képes versenyt karattyolni vele.

\*

Más a sivárságot lefesteni (ahogy Petőfi a *Kutyakaparóban*, a *Csárda romjaiban*) vagy pedig terjesztetni (ahogy ez az ultramodern versgyűjtemény). Más a világ zűrzavarát világosan ábrázolni, vagy ugyanarról zavaros beszámolót nyújtani. Megrendít a költő magányosságai jajpanasza, de csak akkor, ha azonközben már oldja is az én kisírnivaló magányosságomat. Vagyis ha a teremtésben oly halálosan társtalan lírikus nekem igényes: kellemes szellemi társam. Agyamat, idegemet megfeszítve törekszem, hogy még oly egyedi érzelmeit, mégoly bonyolult gondolatait értelmembe fogadjam. S ha az derül ki, hogy a Mallarmé homályaival vetekedő megnyilatkozásból legfeljebb csak egy kuplészöveg magva bontható ki? Ingerülten tolja le asztaláról, aki csak egy kicsit is jártas az iparban.

\*

Vigasztaló temetés, ilyenről jött meg (fél napját ott töltvén) Flóra s számol be a hideg ebéd alatt (vonaljavítás miatt nincs áram). Tündöklő napsütésben, három gyászbeszéddel, sok résztvevővel, énekléssel a ravatalnál és a sírnál is: Vilit tették a földbe, az ötvenéves Vilikét. Halála is szépen érte, álmában, a kis éjszakai portásfülke előtt. A Főiskola egyik legmegbízhatóbb és legrégebbi - mije is volt? Alkalmazottja, ápolója? Eredmény-dokumentuma.

Még Bárczi vette föl a szellemi elmaradottak különleges „elemijébe”. Sikerült megállítania az elmeeltompulás útján. Olvasni, számolni, írni ugyan nem, de hangot ejteni úgy-ahogy érhetően megtanult. Hozzátartozók nem látogatták, szülei Amerikába vándoroltak; serdülőként is az intézetben maradt, maradhatott: használható lett, apránként mind több tennivalóra. Boldogan vállalta, hogy rendelkezzenek vele. Beilleszkedett, mégpedig úgy, hogy mindenki mosolyogva illesztette. Takarított, küldöncködött az épületen belül, zárta-nyitotta a szobákat, tantermeket, szekrényeket. A számjegyeket sem ismerte. A rengeteg kulcsról a tolluk szerint tudta, hogy melyik hova való. Pontos rendben álltak fejében a tanárok, hallgatók kapcsolatai is. Beilleszkedett ezek viszonylataiba is. Könyveket csak külsejük szerint osztályozott. De megkérte Flórát, adjon egyet neki az én műveimből, mégpedig neki is dedikációval.

Egy nem is kis közösség tekintette a „maga halottjának”. Szív szerintien volt az. Ment értesítés Amerikába, Izraelbe, de a családból nem jelentkezett már senki, ha ugyan volt még egyáltalán család. A koporsóra idegenek hullattak göröngyöt, a magányos elköltözött fölött idegenek ejtettek könnyet; épp azért oly mély együttérzéssel, oly közös meghatottsággal, mert annyira magányosnak érezték. Pedig nem volt az: a hallgatók százai, a tanárok tán mind szerették, hiányolják. S még mi ketten itthon az ebéd alatt, sőt után róla emlékeztetve igazánból azt találgatjuk, bontogatjuk, miképp alakulhat - alakítható - eredményes élet ezen a világon, még ilyen körülmények közt, a sorsnak még ilyen adottságaival is.

*Február 5.*

Charaire-ék beszámolóí. Véronique hajnaltól a filmesei közt, Georges az őszi kiállítása kiszemelt rendezői közt, együtt aztán a francia követségek ebédjein - magnetofont érdemlénének ezek a mi vacsorázásaink közben már a tréfa kritikájával előadott beszámolók: ez volna a hű tükör a mi külső-belső életünkről? Proust közellátó szomját, Thomas Mann bőbeszélő szenvedélyét kellene vegyíteni, hogy papírra rögzítsem s aztán megbíráljam véleményüket, adataikat.

Közben a *Sorsválasztók* néhány mondatának köszörelése a merész színháziak és az aggódó Flóra szempontjai szerint.

S közben Frénaud kedves, hirtelen jött levele, meghívása Bussy-le-Grand-ba és Jacqueline - Guillevic volt élettársának - éppoly váratlan, hosszú - de újév táján nem első referátuma, életének, életüknek alakulásáról. Amikre válaszolni sem tudok, nem kis mértékben azért, hogy: franciául fogalmazz! Akár baráti kötetlenséget.

Ikáék - Ika, Bálint, Gyszi - Visegrádon három napra, Ludika így Kemamát csaknem teljesen birtokolja.

*Február 7.*

Hasznos is legyen az olvasmány, ne csak élvezetes - mostanában már csak ez esetben nem sajnálom a rááldozott - egyre kevesebb - időt. Grandpierre életrajza a *Kortárs* legújabb számában ilyen módon kettős tartalmú: könnyeden ugyancsak súlyos élményt ad.

A Tiszatájban Csoóri remek új versei - ugyanaz a kettősség. Forma és tartalom: egyensúlyban tér vissza végre, legalább a szépirodalomban?

A Tiszatáj ugyanebben a számában Bibó szövege egy magnetofonba mondott kiselőadásáról - hol, mikor? -, melyet Kis Pista tett írásba. „Ígénytelen”, de mégis milyen tartalmas ez is, épp a közvetlenségének erejével. Az én *Églakók* című versemről.

Este Ikáéknál a Domokos házaspárral együtt Csoóri is. Aztán tíz után a filmgyárból hazavánszorgó Veronika is átmegy hozzájuk.

*Február 8., vasárnap*

Az *egér fogai* ösztökélnek még mindig a depressziót űző tollkoptatásra, ennek a naplónak a folytatására. Tudományos közlés szerint - a mai Népszabadságban - a patkány metszőfogai használat nélkül havonta három centi nőnének s végül az állat élettartama alatt az egy métert is elérik.

*Február 9.*

Georges után ma Veronika is vissza Párisba. Negyed nyolckor búcsúztunk el tőle, itt a kapunk előtt. Mire idejutok leírni ezeket a sorokat, már Párisban is van, déjeuner-hez ül a rue du Dragon-i kis vendéglőben. Ezt máig nem tudja követni a képzeletem. Hogy kanalazza a potage-t, tördeli hozzá a fantaisie-t, a pincérrel beszélgetve szóba se ejtik, miért maradt el pour quelque temps.

\*

Ilyet se többet. Háromszori telefonálás után, hogy a francia rádió másfél órás adást sugároz a magyar civilizációról, s abban nekem, mint az arts et lettres commandeur-jének bevezető interjút kell adnom, délután megjelenik a stáb. Antoine Spire a beszélgető, villámgyors beszédű párisi. De már az előkészület úgy kimerített, hogy ilyen szavak helyén is luk az agyamban, mint hogy tradition, sympathie - kínlódva írom körül a fogalmakat. A jégzajlás-szerű nyüzsgés után szégyen- és megalázottsági érzés, épp azért, hogy olyan szolgálatkész voltam, még kérkedő-kegykereső is: „De la famille de André Spire?” - Son neveu.

Iván, Topolánszky, lesülve, megifjulva, megizmosodva a sydneyi egy hónapi látogatásából. „A világ legszebb városa: mélykék tenger, mélykék mennybolt és tisztaság.” S az élmény hazatérve? „Szürke falak, ruhák, arcok, kedélyek - piszkos város.” „A legpiszkosabb?” „Belgrád még leverőbb, már a szegényes pályaudvarnak betört ablakaival, bűzével.” Keserű nevetés, hogy ez szinte vigaszunkra szolgál.

*Február 10.*

„Ilyet se többet.” Kada Júlia hivatalosan is, de mondhatni magán-lelkességgel is: egy ukrán írónő... minden vágya, hogy csak fél órára, csak hogy szeme is kapjon élményt a nagy cikkhez, melyet máris ír a legnagyobb ukrán lapba... Ő nyilván részemről hall ilyen vágyat. Nem, talán már egy kicsit érdesen is.

Este hatkor Moldován Domokos mégis felhoz - váratlanul - két remek - lengyelt. Marek Sadowski, egyetemi lektort és Teresa Worowska műfordítónőt. (Verseimből is fordít.) Mindketten beszélnek magyarul. De már a megjelenésük is elég lefegyverzőn hat az ellenkezésemre, ahhoz, hogy magam hozzam be a bort s kérjem meg Flórárt sütemény tálalására. Melleme tűzik a *Solidarnosc* jelvényét, „dísztagságul”.

Közben telefon New Yorkból. Hamza András: menjek ki mégis a Bartók-ünnepek szónokának. Ha nem: üzenetet legalább.

Így vissza - szinte botladozva már - a lengyelekhez. Optimisták s büszkék. S milyen közösségi tudat.

*Február 11.*

Ika elkérte a darabot s néhány óra múlva már hozza is a véleményét. Csak kritikája van, villogóan éles; aztán már-már ajánlatai: hogyan kellene „átrendezni”. Az eleje elnyújtott, a vége túl gyors. De az alapmondandó is elfogadhatatlan. Az ő nemzedéke soha semmi különbségtevést nem ismert és nem tapasztalt a zsidó eredet miatt. Legkonokabb vitapontja: még ha benne volna is a köztudatban, ki zsidó, ki nem, az még nem antiszemitizmus. A darab főhősének (Gábornak) tehát nincs drámai szituációja.

Valóban ez volna az ő nemzedékének a köztudata? Negyven év van köztünk. Bámuljuk (Flóra is, én is) Ika okfejtését. Flóra - részben - igazat ad neki, én változatlanul nem. A magyar és a zsidó nép sorsának hasonlósága: a szétszórtság. De zaklatottan alszom el, nagy sokára, és zaklatottan ébredek, túl korán.

Közben telefon Amerikával, Hamzával; Csoóri menjen („beszélj rá, hogy jöjjön, hozzon tőled üzenetet” stb.). Legyen ez az üzenet rövid film, annak a szalagját viszi s azt vetítetteti le a saját szavai előtt. S ugyanígy Sinkovits szavát (ugyancsak helyettem).

*Február 13. (Péntek!)*

Indulás ½ 7-kor Pécsre, vagyis fölkelés már ½ 6-kor, álmatlan éjszaka után. A színház kocsijában (Imre vezet), Czimer megnyugtató mondatai. Főleg Flóra megnyugtatóására, hogy minden jól alakul; alakult az eddigi próbákon.

Rögtön a színházhoz, sőt rögtön - kanyargós, szédítő melléklépcsőkön át - a kamaraterembe. Közönség nincs, egyedül a kedves (és még mindig fölfedezetlen tehetségű) Molnár Piroska.

Az első részből szinte semmit nem hallunk, Flóra is alig. A színészek takarékoskodnak a hangjukkal, de - igen jól játszanak. Csikós főleg s Vallai. A második rész - megrendítő, bár a rendezés most is túl mozgalmas. A harmadik rész alatt megint mintha üvegburában ülnek.

Cser Laci jön értünk. Mintha anyját, Ferenczy Ilonkát látnám (Ilonka anyja, Katus néném, Kállay Katica: anyám húga).

Pécs város 17 000 holdnyi mezőgazdasági üzemének élére vitte föl apja dunaszentgyörgyi vére. Végigkocsikáztatna bennünket a lipicai és az orosz trapper fogatain (Czimer és Sík is velünk van), de erre már nem futja az energiánk. Így hát csak a szuperprotokolláris ebéd, hét fogással - a gombákkal együtt -, mert Laci nagy leleménye: Pécs török pincéiben szervezett gombatenyészetet. Erre téríti egyre vissza a beszélgetést, már-már molière-i jelenetek során. Élelmes, de hasznos, mert a jó eszével s képességeivel jó közösségi érzésű ember is. Végigvisz legalább a renovált Batthyányi kastélyon: német vadászoknak rendezte be, pénzért persze.

\*

Végre a város vendégházában. Forró fürdő, hatkor már az ágyban.

*Február 14.*

Flóra egyvégtében tizenkét órát aludt s ez még csak töredéke a „restanciájának”. Én két altatóval is nyugtalanul. Délelőtt Takács Gyula jön értünk. A színház s a darab izgalmát s esetleges munkáját az nyomja hátra: ma a bikali gazdaságot is meg kell néznünk.

Fél óránk van az indulás előtt. Itt ülök a vendégház társalgójában s raknám össze: mi is vár ezzel a darabbal? Jobb oldalról épp annyi támadás (vád és rágalom), mint bal oldalról. Még volna idő legalább az élesebb mondatok kicserélésére, tompítására. De - jöjjenek inkább a bikali halak, beszéljek inkább velük!

Ami „lelkemet betölti” s elvette ma éjszaka is az álmom: Cser Laci megvette a *Beatrice*-t (hallván, hogy esik szó benne a ceceiekről is), nem ő olvassa (regényt nem olvas), hanem Ilus „nénit” lepte meg vele s az most rendre aláhúzogatója, mi hogyan felel meg a valóságnak, ami ott „ki lett nyomatva”.

Közben - tegnapelőtt - épp Ferenczy Laci írt levelet. Döcögős alexandrinban, annak hatására, hogy hallotta a rádióban a hangomat egy ankéton. Az imént havazott, most süt a nap. A ház előtt fiatalosan hajlonganak a vénségükre is vékony fenyők; attól, hogy a mélyből idáig kell fölnyúlniok, hogy fényt kapjanak.

\*

Reggel Takács Gyula és két társa kalauzolása szerint a város kocsiján Flórával Bikalra. Végignézzük a halgazdaságot. Teljesen modern; futószalagon - valóban - „fut” végig a feldolgozás. Egy óra alatt az élő halból elkészített, becsomagolt „konyhakész” konzerv a mínusz negyvenfokos hűtőbe érkezik. Ebéd: halleves, rántott hal, egyebet nem kérünk. Utána nagy kanyarral föl Kaposszekesőig, azután le Ráckozárra, illetve Egyházaskozárra. Baranyának ez a része: emberiesült Svájc. Mennyi emlék, megérve gyümölcsként az idősödő lélekben. Be Bonyhádra? Szégyellném a megatottságomat. De egyszer majd még egyedül; azaz kettesben Flórával, hogy szóba is öntsem - szűrjem - a múltat.

Kora délután: kedves csángó ünnepség. Iskolások - tájviseletben eredeti csángó dalokat, táncokat mutatnak be. Lányok, asszonyok, férfiak ugyanúgy. Meghatóan szépen, ügyesen, lélekkel.

A „csángók” közt legtovább a Moldvából idáig dobált Gyurka Rafaeléknél. Analfabéták. Mintha ez őrizné fejükben a régi idők rengeteg énekét, szokását. S így a hajdani kedvességet is. Persze hogy emlékeznek Kálmán papra, Veres Péterre - még rám is az egykori bonyhádi nagygyűlésről? Az asszony ad egy szép, magaszótte-hímezte törölközőt. Éppen jól jön a fájós torkomra, az elvesztett sál helyébe.

### A szépíró antennái

A *Sorsválasztók* nézője nyilván már az első jelenetek után fölfedi, akár leleplezheti a darab eszmei fonalát, elvi szálvetéseit. Az író munkáját segíti. Mert az változatlanul azzal a mélyebben gyökerező kérdésnek megjelenítésével küszködik, amellyel már 1948-ban a Válasz egy nevezetes tanulmányának szerkesztőségi megbeszélésein. Mikor a levegőben még ott nyüzögtek a náciizmus sötét miazmái, együtt a máról holnapra lehetséges világmegváltás szent mikrobáival.

Ezúttal azonban a művészi erő kifejtés a legkockázatosabb ringjébe lépve. S csaknem olyan fülledt, szellőztetésre szoruló légkörben, mint amilyen az a hajdani volt. A dráma „emelkedett” nyelvén olyan földközeli, olyan göröngyösen érdes fogalmak tisztázásával, melyeket a társadalomtudomány is háromszor megkerül, mielőtt hozzányúl.

Ez a dráma érinti, és pedig szándékosan - azt, amit világszerte ma is zsidókérdésnek neveznek, de magva nem az. Ez a „téma” itt csak lépcsőfok annál is „örökebb” és aktuálisabb probléma megközelítésére. Arra, amivel már Szophoklész és Euripidész hősei is birkóztak. Hogy urai

lehetünk-e sorsunknak. S ha nem: mi lehet viszonyunk földi és égi közösségünkkel, mely így duplaajtós cellával fenyeget és fegyelmez.

Ez a téma - századunk nagy meglepetéseként - egyre aktuálisabb. Mintha a fejlődés ésszerű ígéretének teljesüléséhez, az emberiség világméretű üdvös egyesüléséhez a szétszakadás poklán át vezetne az út. Mintha az egy akol eljövételét az sürgetné, hogy a jövőndő lakói képesek már halálra tépni egymást. Hegel hiedelme, hogy a mennyiség baljós fokozódása is szerencsés minőségre válthat át: soha nem volt végsőbb remény. A vastörvényű dialektika, hogy minél rosszabb, annál jobb.

Lehet ebben a szemriasztó folyamatban feladata szépírónak?

\*

Bereked a költő, ha tartósan a napi politika levegőjét szívja. De hangszála sorvad, ha azt, ami a levegőben, azaz mindenkinek már a nyelve hegyén van, éppen ő nem mondja ki idejekorán.

Idejekorán - itt kétféleképpen érthető. Korábban mindenkinél. A veszély elfajulása előtt. Amikor még lehet tenni az elkerülésére, vagy legalább emberi elviselésére.

Kortársaim közt azoknak az íróknak szaporítottam nem jelentéktelen számát, akik nem féltették hangszálukat a közélet még kórt hordozó áramaitól sem. Híven a már-már szállóigévé vált verssorhoz, hogy „növeli, ki elfödi a bajt”, mesterségbeli önnógatást éreztem, hogy zeneszerszámommal olyan hangokat is kifogjak a levegőből, amiket a társadalom más antennái alig képesek kellő árnyalattal megszólaltatni. Az utóbbi években ezek között mind nagyobb teret kapott az a megkülönböztetés, mely anyanyelvük - vagy származásuk - szerint zárta volna egy végzetbe, megsemmisítendő gettókba a népcsoportokat.

E színdarab minden alakja arra érez jogot, hogy végzetét - akár tragédiák meredélyén - önmaga alakíthatja. Sorsunk a kezünkben van. Kezünkben lehet, mihelyt megtaláltuk, magunkévá tettük azt az elvet, amellyel minden külön sors beilleszthető - mint megannyi téglá - az emberi közösség szellős-szabad - eljövendő - épületébe. Ha erre tereli figyelmünket, a tragikus élet is előre mutat: az egyéni kudarc látványa is tette ösztökél bennünket.

Ezt az élményt szerettem volna fölkelteni - hasznosítani - ezzel a színdarabbal.

[Pécs, Nemzeti Színház, Műsorfüzet]

\*

A bemutató szünetében a szovjet követség kulturális osztálya. Kettő kitűnően beszél magyarul. Félmondatnyi célzás: hol vannak a magyar kulturális vezetők? De itt vannak Karinthyék, Földes Anna és - mondják, mert személyesen nem ismerem őket - a Népszabadság, az Élet és Irodalom, a Magyar Nemzet színházi rovatosa. A pécsi főrabbi (Schweitzer) is ott volt, beszélünk, dicsérte.

A végén a taps - a szokottnál is tán hosszabb, többször még ütemes is. A gratulációkban mind ott van: „bátorság”, „szókimondás”, „ezt csak maga engedhette meg magának”.

A végén szerény „receptió” az emeleti próbateremben. Olcsó szendvics, olyan kevés, hogy mi sem üthettük el éhségünket s egy-két üveg bor, rögtön elfogyott. Az egyik szovjet osztályvezető, hozzám hajolva a kézrázás közben: örmény vagyok.

A színészek láthatóan boldogok, a feljűk nyúló tenyereken még itt is taps melegszik. Korán elvonulunk, hogy Imrének ne kelljen kint várakoznia.

*Február 16.*

Haza négyesben; egész Kömlődig tündéri napfény, a lombtalan táj föltárja a szép vonulatait.

Fölidézve a bemutatót. Szinte váratlanul jól sikerült; az emlék nemcsak szépít: tárgyilagosit is. Érdemes volt lejönni, megcsinálni ezt az utolsót is? A szünetben, ahogy a pécsi főrabbi - okosan, szerényen - beszélt a nem megnyugtató jövőről is. És „körültekintése” még velem is. Képtelenség fölbecsülni akár hozzávetőlegesen is a zsidók számát *itt* és *ott*. Romániában 45 000, Csehszlovákiában talán 15 000, de mint a boltok polcain az áru. Nálunk? Talán 80 000. „Az egyházilag nyilvántartott?” Nincs válasz. „Egyre kevesebb és - ez is jelzi a bizonytalanságot a jövőben.”

Megérkezés déltájban. Aludni két hétig. De altatót röstellek világossal bevenni. De mikor is volt nekünk Flórával „pihenő” hetünk? vagy legalább napunk?

Sürgető levelek: előszó, bevezető, nyilatkozat, legalább ötféle.

*Február 20.*

Délután négykor Csoóri és Sára Sándor, majd az utóbbinak egész filmező stábja.

Rá rögtön telefon New Yorkból. Olvassak föl - mondjak be - néhány mondatot, hogy nem mehetek ki a Bartók-centenáriumra, hanem helyettem majd Csoóri beszél. Kétezer-ötszáz férőhelyes teremben.

Aztán jó egyórás interjú Sárának a Don-kanyari katasztrófáról készülendő filmjébe. Majd elküldik a szöveg egy másolatpéldányát.

Végül az amerikai ünnepélyre mondandó bevezető. Vetítövásznat is szerelnek föl abban a kétezerötszáz helyes teremben, oda készül ez a fölvétel. És a még Csoóri előttire beprogramozott beszéd. Ez:

## A második szárnyalás

### *A New York-i Bartók-ünnepély megnyitójára*

„A második szárnyalás” - ezt a címet is adhatnám a távolból érkező beköszöntőnek. Évről-évre növekvő ámulattal méltatja immár a kerek világ Bartók Béla életművét. S helyezi mind magasabbra őt, aki hangot adva eddig ki nem fejezett élményeknek és vágyaknak, új érzelmi közösséget is nyújtott a Föld oly fájdalmasan megosztott népeinek. Teljesítménye, mely körülszárnyalta a világot, nemcsak művészileg volt lángelméjű. Emberi sorsvállalásával, közösségi jellemével is világító példát teremtett.

Amit én szelleme második szárnyalásának nevezek, annak hálás bámulói elsősorban mi, magyar anyanyelvűek vagyunk. Egységbe foglalta időszerűen, ugyanakkor mélységes örökségként a világgá szóródott magyarságot. Emelkedettebb, mert együttesebb dobogásra bírta otthon és azon túl népünk minden rendű, rangú és gondolkodású tagjának szívét. Úgy is, ahogy egykor a művészekről Mallarmé gögösen megkövetelte, s úgy is, ahogy Ady panaszosan hiányolta: „tisztább értelmet adott a törzs szavainak”, és bátorító zengést a „bús magyar igéknek”.

A száz éve Magyarországon született és harminchat éve itt New Yorkban meghalt Bartók Béla nagyságát egy ünnep keretében érzékeltetni alig lenne eredményesebb, mint óceánt pohárral kimerítgetni. Phönix-madárként megújuló szerepének láttán csak tán büszkesé-

günkről ejthetünk szót. Visszaadta ő is nemzeti önbecsülésünket, majd hitünket, hogy van nemzeteket gyógyítóan összefűző - nemzeti fájdalmakat is csitító-megszüntető - ereje még az emberiségnek.

Az ilyenfajta büszkeség, noha együtt emlegetik vele, semmi rokonságban nincs a nemzeti hivalkodással: a nacionalizmussal.

„Nagyon szegény, ki büszkeségét más érdeméből lopja ki” - mondott általános érvényű ítéletet minden ilyen indulatú nacionalistára a költő. Mi se azért vegyük kézbe s mérlegeljük Bartók értékeit, hogy önös tulajdonként csúsztassuk zsebre. A közösségével büszkélkedő ember orgazdává válik, ha nem érzi át percenként, hogy leróni- és visszaszolgáltatnivalója is van, azaz kötelezettsége. Szolgálni azt az ügyet, amit ő is, a kimagasló, szolgált, a céltudatos alázatával.

\*

Örültem volna, ha mindezt élőszóval s bővebben mondhatom el. Beteg vagyok, orvosaim és éveim foglya. Megköszönöm Csoóri Sándornak, hogy magára vállalta ezt a távoli üdvözlést, a bővebb mondandót.

Tizenöt évvel ezelőtt a New York-i temetőben magányosan hosszan jártattam szemem talpam előtt a földbe fektetett kis márványlapon, mely Bartók Béla sírját szerényen jelöli. Ha majd odagyűlnek, kérem, képzeljenek maguk közé engem is, meghatott főhajtásban, úgy, ahogy akkor álltam ott; ahogy a népek milliói közt mi magyarok lelkünkben mind kettős hálával tisztelgünk. Tegyenek le egy szál virágot a nevemben.

(Megjelent: *Magyar Nemzet*, 1981. március 22.)

*Február 23.*

Rencz Antal, a békéscsabai Jókai Színház rendezője. Új darab - máris? A *Sorsválasztókról* csak kettőt hall: „elsüllyesztik”, és ez a legjobb az eddigiek közt. A Sárrét babonás mozgalmairól? Lorca légkörében egy Eltévedt lovas? Erre máris - szerződést kínálnának.

*Február 24.*

Szép halál? Vagyis fájdalommentes. A hősi halál - csak magányosan vitézi. Mert úgy díszes, mint egy kitüntetés a mellett? Hasznos halál? De ez meg: mint közhasznú befejezés. Hogy számunkra (azaz személy szerint) nincs halál, arra a legtestközelibb, „legdöntőbb” érv az, hogy: semmi hasznunk belőle. Már magunk is le vagyunk döntve. Az erdőben, ami az emberiség.

*Február 25.*

Kiment, exit - Jóska is! - Bihari! - Ki:  
ki, közülünk! S mi is, jó pajtásai  
megdermedetten  
csak bámulunk, mint hányszor a teremben,  
amidőn színpadi  
távoztakor a tenyereinkben  
ott izzott már, de várt még  
a robbanás előtt a taps, a vastaps:  
oly szívelállító, olyan hatalmas,  
halál-gyönyörű volt a játék.

*Február 26.*

Délután négykor a Francia Intézet új igazgatója, Deshusses - a hajdani Deshusses fia. Fekete, sütemény, még tihanyi bor is, vezeklésül, hogy háromszor is elhárítottuk a tisztelgő látogatását, melyhez ő meg nyilván formalitásból ragaszkodott, protokollból is, apja rendeletéből is. Hatalmas, testes óriás. Két óra elég élénk, de éppoly lapos beszélgetésben - óvatosságból Ikát is beszerveztem -, kérdésemből is: lássa, hogy beszél az én interprète-em franciául.

Búcsúzó kérdésként a kapuban: Mais vous-èttets parisien? Merthogy már szüleivel annyi külföldi poste-on nevelkedett.

- Pensez donc! - kapja egyenesre óriás-fejét. - De Haute-Savoie!

Holott már nagyszülei Párisban éltek.

Fils à papa? A grand-grand papa.

*Február 27.*

Ismét a szelíd (bár vörös) képű nagydarab bajor - író? Újságíró! Dietl? Még mindig a Magyarországról készülő könyve ügyében; közügyben tehát, Borbándi és Molnár Jóska (a volt parasztpárti titkár) ajánlata szerint. Franciául mégse ért, Flóra vállalja a tolmácsolást, kétszer is elismételve: csak tíz percre, beteg vagyok és most már ő is - de még odaát Ikáék is gyerekestül, Bálintot reggel óta priznicelik.

- Ja, jawohl, csak három kérdésre rövid válasz. - Kiteszi a levéltárca nagyságú hangfelvevőjét. Az első kérdés: mit gondolok 56-ról.

Másfél óra múlva már-már lázmérőt téve ki elém az asztalra, hátrál ki, karcolatlan szelíd mosolyával az ajtón.

- Soha többé ilyet. Ez volt az utolsó - terülök el azonnal a díványon. Gyűjtök erőt Flóra megvigasztalására: dehogy hibás, dehogy az ő gyengeségén - gyengédségén - át gázolt ez az ártatlan elefánt az üvegkereskedésbe.

\*

- Hogy vagy?

- Panasztalan. Nem úgy érte, hogy nem önthetném a panaszt.

*Március 1.(?)*

Kitől is olvastam? Ezt is szegény Hugó lefitymálására. Költő volt, de olyan, akinek a versei lépten-nyomon gáncsot vetettek a költészetének. Eltakarták a tehetségét. És ha mi magunk segítenénk egy kicsit az öreges botladozását? Az embermentő eszmék havasi útjain! Ön ne peut pas avoir tout et - pas l'amour - l'honnéteté!

\*

Haldoklik Zelk. Mennyire szerettem. S hirtelen kinek verseit vágyom újraolvasni? Szinte büntudatból, Fenyő Lászlóét. Az kotort csak egy *helyzet* mélységeibe. Oly élménnyel, hogy ő fölrepülni sem tudott onnan. De milyen távlatot nyit annak, aki oda leszáll. Megint egy tanulmány készen az agyamban, olyan, amelyhez már csüggedt a toll.

*Március 4-5.*

Csoóri telefonja a Mátrából, aztán többször Gombos Katié. Se Sinkovits, se Csoóri nem kapott még választ, kimehet-e Amerikába, a Bartók-centenáriumra. Még Boldizsár is: én telefonáljak A. Gy.-nek. Törjem tehát meg a köztünk kialakult nem kellemetlen nem-érintkezést? Ha pedig nem, enyém a „mulasztás”?

*Március 6.*

Most - Kemama, Ika s a két kisgyerek után - engem emelget hálójába az újságok közölte könnyebb lejárátú influenza. 37 fok, tüsszögés. De jó ürügy, hogy ne kelljen kint járkálnom. S beszélnem a hangszálnémító - s recsegtető - torokfájás miatt.

Vérnyomás: 100/70, Flóráié: 145/90. Ellenszer a kávé és tea lehetne. Ha nem követné rögtön gyomorfekélyes görcs.

\*

Honfitársaim. Anyanyelv-testvéreim.

Épp ők hiányoztak nekem. Épp én nekik.

Csak ízelítőül egy levélváltás (a sok közül); hogy mi szívja el az erőt s nem hagy aludni néha napokig.

Tisztelt Illyés Gyula Író Úr! Elnézését kérem a zavarásért, de pár hónapja írtam Önnek, hogy szíveskedjék visszaküldeni az Önhöz bírálatra küldött verseimet (amelyek Weöres Sándor kis ABC-jében vannak), és nem kaptam választ. Nincs se piszkozatom, se másolatom - nagyon kérem, szíveskedjék a kis könyvet valóban visszaküldeni. Előre is nagyon szépen köszönöm, tisztelettel, 1981. márc. 3-án, H. M.

A válasz:

Kedves H. M., hosszú ideig kórházban feküdtem, majd orvosi felügyelet alatt itthon, másutt - postámat így ismerőseimmel, barátaimmal sem tudtam ellátni. Kéziratát hasztalan kerestem, folytatom, s mihelyt meglelem, értesítem.

Türelmét s bocsánatát kérve köszönti Illyés Gyula

1981. III. 9.

*Március 9.*

Czimer telefonon: A...ék kiadták már a kezdetén, hogy - a *Sorsválasztók* bírálatait, publicitását tompítani, az egész ügyet „bagatellizálni”. Volt TV föl vétel, de nem engedték a műsorba. Ezért nem ír Földes Anna (noha lent volt a bemutatón s elragadtatva beszélt nekem is) még a darab „bátorságáról”. Ezért hallgat a Népszabadság, szólt szinte mellékesen az Élet és Irodalom stb., stb. Kaput kell betörnie annak, aki bárhol csak említeni akarja, bár semlegesén. „A darab kitűnő, a téma fontos, megrázó, tisztító”, de...

*Március 11.*

Alig-alig álmod hozó éjszaka; köhögés-rohamok. Száraz köhögés, oly fullasztó is, hogy nemcsak fölülök, hanem föl is állok, járkálni; mezétláb persze, a szobában.

A kis Bálint képzelet-tünetei. Állatoknak vallja magát, föl-fölváltva a modellt. Napok óta „cica” (ami nála tigrist is jelent), ablaktömő szalagot köt a derekára, a városba is így ment le az anyjával. Ma hosszú prém nyakbavalót hord.

- Cica vagy.

Nehezen adja ki magát. - Puma vagyok.

Épp meggybefőttet csipeget, két ujjal.

- És mit eszel?

- Hihit.

- Micsodát?

Harmadik válaszából értem meg a nevetés hihi hangja - mert az is a szájban forog - a tápláléka.

Igaz, mi is fogtuk madzaghámba-gyeplőbe egymást, mint lovak. De játékaik révén elég hamar mozdonyvezetők, katonák, vadászok, mesteremberek lettünk. Bálint a kisautóiban is gólya és kenguru.

Este Iván. Flóra vérnyomása 145/90, az enyém 110/80.

*Március 14.*

Mindinkább, mint öregségi tünet. Vagyis a jelen is, ami azért foglalkoztat, egyre inkább csak úgy érint, mint a jövő alakító rezdüllete, feszültsége, mint a fölhúzott óráé.

De mindinkább a múltat emelné az őt megillető helyre. Agyam az utóbbi hetekben csak a cecei házban (és udvarban és méhesben) forgott. De kellő energia nélkül. Voltaképpen csak pelyvát és töreket csépelve, azaz kerengtetve. S nem magot.

*Március 16.*

Mióta nem voltam kint a házból? Hetekkel mérhetem, vagy már hónapokkal.

Most is csak - agyonöltöztetve - „félórára” a Nyelvészeti Hetek megnyitójára, ha már hagytam, hogy elnökké tegyenek. A „funkció” is, de most az „épp csak megjelenési” rövid otlét, mint a halott Szulejmán lovára kötözve.

Lőrincze jött értem az Akadémia kocsiján.

A szinte új látványra tekintető szem kellemes meglepetése, ahogy átmegyünk a Lánchídon: de hiszen ez szép város! Itt legalább, ilyenkor.

Dugig a Duna. Szinte kétszerte szélesebb. A víz velenceiesen a Parlament bokáinál. A lombtalan fák megnyitják a tekintetnek a múltat is. A pesti oldal az Akadémiától az Országházig: már a századvég épületek német cseppkőbarlangjai, nagyság-rémálmai is beleszelidültek a jó környezetbe.

De kínos pihegés föl az egy-emeletnyi lépcsőkön is. Óvári rokonszenves fölkészültsége.

Az én rögtönzésem.

Ha így szemetel, sőt szakaszonként zuhog is, fölveszem akár ezt az esőkabátot, hogy nemzetinek, sőt nemzetieskedőnek nézzenek. No, karral mégsem bújok bele ebbe a vízálló átmene-tibe, de úgy panyókára vetve vállalom, a hármast, s némelyek szemében még oly hírbe és hírbekeverő színeivel is.

Oly bizonyosan tudom magamat itt belül félremagyarázhatatlanul nemzetfölöttinek, egyenes vonalú humanistának. Oly szilárdan egyszínűnek tehát. Akit még az sem igen vitt ki a sodrából, a vonalából, ha nagyon is lovagiatlan gáncként kapta, gyakran ugyancsak síkos talajon azt, hogy kétszínű.

Hellyel-közzel az út fölszíne most is csuszamlós. A szemetelés - a szakaszonkénti zuhogás - tartósan nemigen áll el. Mire jó hát ez a különös *impermeable*? Hogy akár mások is ilyet válasszanak maguknak. Ha mosolyogva akarnak haladni a maguk jó célú útján, legényként azon a bizonyos gáton, akár mennydörgés közeledtén. Megállom, szükség esetén a sarat is.

*A Költészet Napján azt a költőt szeretnénk szóra bírni, a Könyvvilág hasábjain, aki huszonöt évvel ezelőtt így vallott költő-önmagáról. „... / azt a lényt, ki még csak agyag / bennetek s halvány akarát; / akire vágytok, / amikor sürgetve mondjátok: / költő, előzd meg korodat!”*

*- Mit nyújt ma a költő népének és mit vár a nép költőjétől, kedves Illyés Gyula? Mi ma a költészet, a költő helye, szerepe a társadalomban?*

- Ugyanazt, amit ezelőtt huszonöt évvel mondtam. De előzőleg egy megjegyzést erről a hangfelvevőről, itt előttünk. Az írónak nem a hangszalag az eszköze, hanem a toll. Élő szóval beszélve valamiről, sosem fejezheti ki teljes mértékben az író gondolatait. Az élő rögtönzés: amióta a világon már sehol nem tanítják a retorikát, még a politikusok, a népszónokok is inkább olvassák a köznek szánt gondolataikat. Méltán idegenkedem a magnetofontól. Nemrég járt itt egy kitűnő nyugatnémet publicista, nagy jó akarattal és baráti ajánlásokkal jött. Ahogy ült, kitette a masináját az asztalra, s rögtön ezzel: „Kedves Illyés Gyula, megkérem, nyilatkozzon először is arról, hogy mit gondol az 1956-os eseményekről.” Nos, én arról rengeteget gondolok, és igen világosan és pontosan el is tudnám mondani, de nem a hangszalagjaimmal megfogalmazva. Így pedig még utólagos pontos megfogalmazásomra is azt felelhetik: itt van a hangszalag, az a hiteles. Egyezzünk meg tehát abban, hogy itt kötetlen beszélgetés folyik, baráti társaságban; nem végleges fogalmazás, nem kinyilatkoztatás.

Visszatérve a kérdésre: változatlanul azt gondolom: a költészet lényege mindig valami kimondhatatlan dolognak az ábrázolása; olyannak, amit eddig még nem fejeztek ki. A mi korunk ezt főleg a lélek dolgaira vonatkoztatja: mindazt, ami a tudat mélyén van! A modern költők egy kicsit visszaéltek ezzel a lehetőséggel; félreértették a szabadság körét. Azt hitték, minél szabadabban beszélsz - magadról -, annál mélyebbre hatolsz az emberi lélekbe. Ez bizony nem kis fokú locsogásra, könnyedségre, felületességre vezetett. Igen figyelmesen olvasom a modern fiatal költőknek a műveit, a külföldiekét is és megerőltettem magamat, hogy megértsem még azt is, amit zavarosan, túlzott szubjektívizmusuk égisze alatt fejeztek ki. Elcsüggesztett valahányszor igen lapos dolgokról értesültem. Az írónak, főleg a költőnek komoly bányászi szerepe is van: kifejteni - erőfeszítéssel, szorgalmasan - azt, ami érték és tartalom a mélyben van.

- *Ezt a mai fiatalok nem teszik meg?*

- Nem eléggé. Vagy nem az én fülemnek. Amit kifejeznek, az szinte freudista „vallomási anyag”. Az egyén mélységeit is ki lehet hitelesen fejezni; de még jobban ki lehetne fejezni a társadalom gondolatait és gondjait.

Amit a Költészet Napján mondhatnék: hiányolom e modern költészetben, hogy mindenki pusztán a saját egyéniségét hozza föl - ez kell is -, de a társadalomnak, a közösségnek a gondjairól vagy örömeiről alig tud ma épkézláb anyagot föltárni. Mondjuk, éppen a magyarság ügyéről; noha ebben a pillanatban a magyarság fő összetartó ereje éppen a nyelvünk; s annak fő művesei éppenséggel a költők. Gondolom, nemcsak én volnék tehát kíváncsi, hogy a nyelven, a versen át mi fejeződik ki a magyar közösség mély-tudatából? Nem állítom, hogy én magam ezt sikeresen tudom mívelni, de a figyelem majdnem kezdettől fogva vállalt kötelezettségem volt.

Igen, egyre kevesebben olvasnak világszerte verset. Noha nálunk még publikálnak (még a napilapok is). De kezdődik itt is a különös elszakadás az igen magas igényű költészet és a való élet között. Az emberek nem értik, vagy nehezen értik meg éppen az igényes verset. De ha megértik, akkor is a szavuk elég gyakran: mi közöm nekem mindehhez? Egyszóval nagyon egyéniesített ez a mai költészet - ami nagyon érdekes is lehet -, de általában bizony nem hat. A költészetnek valamiféle homokos, szikes, árterületi korszaka következett be; hiszem: át fog jutni rajta az irodalom fejlődése. Hiszen ilyen jelenség nagyon sokszor volt már. Az alexandriai iskola is például nagyon érdekeset termelt annak idején, de tábor - még olvasótábor sem adott az irodalomnak.

- *Illyés Gyula tudott táborba tömöríteni?*

- Szerettem volna.

- *Én azzal próbálnám bizonyítani, hogy van Illyés Gyulának egy oratóriuma - Az Éden elvesztése -, ami a somogyjádiak kedvéért született meg. És egy hozzájuk intézett levelében azt írta - szabadon idézem-: „Megtiszteltetés, hogy megrendelést kaptam, írjak az atomról, a háború ellen.” Nos, ez az oratórium előzetes tervek, már létező verstörödékek alapján íródott, de mégis csak a közösség, a „tábor” megrendelésére. Ezért kérdezem: kell megrendelésre írnia a költőnek? Hiszen épp most azt hallhattuk, hogy a mai lírikus túlságosan egyénieskedő.*

- Minden megrendelésre születik! Akkor is, ha a haza, akkor is, ha... Mancika rendeli tőled, hogy fejezz ki valamit, akár róla. S én ezt egy kicsit szürrealista módon is fogtam föl még fiatal koromban. Emlékszem, milyen ambícióval írtam egykor Ozorán az Önkéntes Tűzoltó Egylet báljára egy megnyitót. Tudták Ozorán, hogy „verselek” - megtiszteltek hát azzal, hogy ünnepi versírásra kértek föl. Megírtam, sőt - később megmutattam Babitsnak is, nagyot nevtünk rajta; ő már-már közölni akarta, de én még szürrealista tréfának éreztem. Holott, nyilván érdekes lett volna, már csak tünetként is.

Babitsról jut eszembe - s ez a másik dolog, amit minderről mondhatok -: a magyar költészet mindig a vállalásnak a költészete is volt. Éppen Babits tárta föl kitűnő tanulmányában, hogy Vörösmarty mindig azt írta meg, amit a nemzet éppen várt, elvárt tőle.

- *Tehát a nemzet továbbra is megrendel a költőtől...*

- És van, aki fölveszi ezt a rendelést. Vörösmarty megírta a kicsit nehéz eposzait, az áthatolhatatlan lándzsaerdőket, a *Zalán futását*, de azon túl igen kitűnő hatású-hasznú verseket is írt, csaknem köznapi - időszerű „elvárásokról”. Vannak ilyen költői alkatok. És, nem kell magyaráznom, vannak olyan pillanatok is, amikor - ez ihlet anyaga is. Nem mai

kifejezésem szerint, az országok, nemzetek, a nagy közösségek élete úgy halad, mint a római szekér. Két keréken. A közélet és a szellemi élet kerekének össze kell hangolódnia. Ha az egyik kihagy, akkor a másik veszi át föladatát. A magyar szellemi életben, de nemcsak a magyarban, hanem mindenütt, ahol a népnek sokáig vagy egyáltalán nem volt államisága, ott pótléklul bizony az irodalom, a költészet, az egyház - és nálunk sokszor a népköltészet - fejezte ki a nép, a közösség érzelmeit. Noha sokkal nehezebb teljesítmény ilyen „rendelt” verset művészi tökélyvel megírni, mint egy olyat, ami „témaként” éppen átsuhan, alkonyi hangulatként a költő fején! Vörösmartyt, Berzsenyit és még jó néhány költőt azért is becsülhetünk, mert bazaltba véstek ki olyan valamit, amit lehetett volna kívánalomra agyagból vagy gipszből is előállítani. Roppant nehéz ihletanyagok ezek, ezért is kerülnek őket nagyon sokan. Hisz nagyon is könnyen kitörheted a nyakad; kompromittálhatod magad, belemehetsz az „emelkedett” érzelgősség, a kongó nagyhangúság zsákutcájába. Az pedig a szakadék. Hogyan is mondta Verlaine? „Prends l'éloquence et tords-lui son cou.” A lírai ékesszólással egy a dolog: kitekerni a nyakát. Az ember, ha nagy tömegekhez beszélhet, bizony ebbe is beleeshet. Nos, ezt megoldani, ezt elkerülni engem izgat annyira, mint egy szürrealista versnek a föladata.

- *Kezdetben a francia költészet legmerészebb irányzatának volt híve és művelője, kedves Illyés Gyula. Nem sajnálja, hogy Párizsból hazatérve szinte „szakított” vele? Nem volt ebben valamiféle önkéntes lemondás? Valami olyasmi, hogy engem otthon könnyebben megértene, ha lemondok a szürrealista hangvételről.*

- Nem, nem, nem szakítottam vele. Ma is ezt szeretném csinálni. Folytatásként s nem utánzásképpen. A földhözkööttséget, a helyvállalást, vagyis hát a jó értelmű helyállást azt hiszem, hogy még ezt is Párizsból hoztam. A modern költészetnek sok ágazata volt. A Francis Jammes-féle egyszerűségtől már korán eltávolodtam, de a Max Jacob-i egyszerűség soká foglalkoztatott. Ha én az ozorai Önkéntes Tűzoltóbál megnyitójára valami szerintem is igényeset akartam írni, az majdnem ilyen modern feladat, avantgardista vállalkozás volt. Nem Párizsban éltem. De Ozorán is európai voltam, és azt is jól tudtam, hogy mi a provincialitás. Ha Ozorán vagy főleg Gyántpusztán úgy viselkedtem volna, mintha változatlanul a Café Flore-ban ülnék, akkor lettem volna szánalmasan provinciális. Nem azt kellett vállalni, amit a Deux Magots ablakán keresztül láttam, hanem azt, amit a testvérném ablakából! És azt kellett rögzíteni, ahhoz kellett fület keresni. Ez volt igazán izgató feladat. Nem beszélve arról, midőn épp a pusztán azt is fölfedeztem: mi a dolga egy ilyen országban az igazi internacionalistának. Ma is az vagyok. Állítom, hogy az egész Duna-tájon én vagyok tán a legkövetkezetesebb: ma is következetes nemzetközi. Értve ezen azt, hogy saját népünknek is pontosan annyi jogot kívánok minden területen, mint bármi más népnek. És különösképpen nem vagyok hajlandó valamiféle belátásból éppen ezt a népet elmarasztalni, netán leszólni, amikor a többről - amely ugyanúgy megérdemli a kritikát - egy szót sem szólhatok.

- *Az utóbbi időben nagyon gyakran olvasni vidéki folyóiratokban Illyés Gyula verseit, esszéit. Van ebben szándékosság?*

- Van. Mezsgye-örzés végett. Mint minden tiszta vitát, egészségesnek éreztem, amíg szabályszerű volt, a népiesek és urbánusok közöttit is. Mind a két csoportnak volt szócsöve, csaknem egyenrangú. Keserűen vitázva is mondhatták a magukét. Népiesnek mondható véleményemmel ma nem így vagyok. Nem egy fórumon már a közlés előtt elfogultnak mondható bírálatban volt részem; föltételezem, hogy magánműködésű cenzúrában. Az elvtisztelet bírt rá, hogy a közlés ilyen fórumaitól elhúzódjam. Tíz-húsz év múltán tán

jobban megvilágosul, miért nem dolgozhattam jó néhány szerkesztő keze alá; mi volt ennek az elvi oka, még ha jelentéktelennek látszó is ma ez az ok.

- *Tehát a magyar irodalmat nemcsak Budapesten „csinálják”?*

- És fontos is, hogy ne csak itt csinálják. Nekem személy szerint tetszik, hogy olyan vidéki folyóiratba írjak, amelyet jó ha ötszázan olvasnak, noha pedig tán kellő türelemmel írhatnék olyanba is, amelynek ötszázézer olvasóközönsége van. Van magas szellemi élet vidéken is, még hozzá növekvőben, és én nagyon fontosnak tartom, hogy valamiféle önállóságra nyújtsunk kedvet és bátorítást.

- *Említette, hogy odafigyel a fiatalok munkásságára. Van-e olyan fiatal költő, akire fölhívná a figyelmet?*

- Hogyne lenne, de fölhívni rájuk a figyelmet, azt mégsem tenném meg, félek a kihagyástól. Már csak azért is, mert számomra a fiatalok az olyan ötvenévesek, mint - no ezeket mégis kimondom: Csoóri, Fodor András, Mezei András. Csak példájául annak, hogy vannak nyomunkban is olyan fiatalok, akik nem érik be azzal, amit a természettől kaptak, vagy amit a Múza sug nekik, hanem ők is visszabeszélnének a Múzsának. Vagyis, akik nem érik be azzal, hogy ha az amerikai költészetet megismerik, vagy a párizsit, és azt „magyar hangszalagra átjátsszák”, ez fölment valami alól. Többek közt az imént említett erőfeszítés alól, hogy a költő teremthet az olvasóval kétoldalúan hasznos kapcsolatot is. Követve a régi tanácsot: ahhoz, hogy egy író megértse az olvasó, a nagyobb erőfeszítést az írónak kell megtennie. Azaz olcsó minőségű az a büszkeség, hogy költő, én megírom azt, amit a Múza sug, s aztán ha te nem érted, akkor magadra vess és érd be azzal, hogy nincs lelkifurdalásod: államod eltart engem is.

- *Végezetül - hiszen feladata a Könyvvilágnak a kiadói előrejelzés is -, azt szeretném megkérdezni, hogy min dolgozik most Illyés Gyula? És mi következik az életműsorozatban?*

- Körülbelül két hónappal ezelőtt átadtam egy verseskötet anyagát. Jó érzés, már annyiban, hogy megnyugtatja az embert: most pihenhetek, semmi gondom. De nincs éppen így; változatlanul írnék, még verset is, mégpedig nagyon érthető és fontosat, épp a magyar nyelvközösségnek a sorsáról. Az életműsorozatban pedig az következik... ami még hátravan. Ott is megjelenik a *Beatrice apródjai*. Írtam egy szindarabot is, *Sorsválasztók* a címe, nyomdába kerül tán az is.

Budapest, 1981. március 18.

(Megjelent: *Könyvvilág*, 1981. április 11.)

*Március 19.*

A latin discrimen csupán elválasztást jelent, mellékjelentés nélkül. A discriminatio már-már elmarasztalás is, fajról, vallásról, nyelvről szólva. Azzal a céllal kellene küzdeni ellene, hogy ebben a használatban maga a fogalom eltűnjön. De - ördögi kör - már ehhez is ki kell ejteni. Vannak - szaporodnak - már pusztán kimondásukkal sértő csoportnevek - oláh, rác, pozdov, boche, youpin - de épp azért, hogy valóban ne mondassanak ki, kezdetben azért kell kimondani őket. Miképp? Ez is már a nem könnyű küzdelem része.

\*

Gombos Kati telefonon Flórától: alkalmas volna-e, ha Imre most számolna be a New York-i Bartók (és egyben Március 15-i) ünnepségekről. Egy interjút kell letudnia, utána - már vacsora után is - idekanyarodnának hazamenet egy negyedórára.

Az interjú a vacsora idejét is megette. Így nálunk tojásos-padlizsános rántotta, mondhatni térdre-vett tányérokából, itt az én szobámban, mert az ebédlő-konyha jéghideg.

„Mennyi a kitűnő ember!” - ezzel jöttem vissza a kaputól (a tomboló jeges orkánból), amikor éjfél után kikísértem őket.

Lépésről lépésre - mint egy pontosan megírt forgatókönyv - jelenetsorozatonként mondattuk el, miben volt része (részük Csoórral) a pesti repülőtértől a pesti repülőtérig. Gombos Kati is most hallotta először (ilyen hiteles láncolatban) még Imre érzéseinek lepergetését.

*Március 20.*

Délután öttől sajnos a kimerültségig a tehetséges, tisztességes és nekünk személy szerint is kedves Szécsi Margit elsősorban azért így, mert neki hangja, nekem meg fülem nincs. A megerőltetett figyelmét kiérdemli. Aztán meg: annyira félreviszi a képzelete valóban? Ávo kémkedésről, hatósági gáncsokról beszél László képkiállításairól szólva is. (Hogy éjjel jártak detektívek a kiállítási teremben.) S ha valóban van valóság ebben csak egy szemernyi?

Közben újból: másoljak le én is kézírással részletet régi írásomból a Kassák-Bartók kiállítás számára. Már-már indulatot kell visszanyelnem. Gutenberg hiába találta föl a kinyomtatást? Holnap már a fizikai értekezéseket is kéziratos fac-similében adják ki. Netán kalligrammokban? („Mert ez jobban impresszionál.”) Majd a kedves Borbély Pál házaspár az újabb argentin („vasfából készült”) indián szoborral, az általam nem is ismert Klein Miklós ajándékával jön be. („Mert minden könyved ott sorakozik a könyvespolcán” stb. „ott Buenos Airesben.”)

*Március 21.*

A színpadra jobbról-balról fényszórók, élesen, hegyesen, a műtökések szigorával. Akik a színre lépnek - vívjanak vagy táncoljanak -, csontig ható eleven boncolásban részesülnek. Mégpedig úgy, hogy a háttér képernyőjén maguk is szemmel kísérhetik legrejtettebb bensejük vizsgálati eredményeit. Úgy, ahogy a röntgen sötétkamrák azokon a mai legmodernebb vetítőin, amelyek az orvosoknak és a pácienseknek egyidőben adnak adatot. Minél magasabb a mozgástér szintje, annál csontig hatóbbak ezek a fényképek, melyeknek száma tömérdek. Kezdeti - már akkor is csak összefoglaló nevük: behaviorizmus, ösztönkutató, mélylélektan, osztály-, illetve érdekdetermináltság.

*Március 24.*

Vannak nemzetek - népek is -, melyek fölkeléseik sorozatos leverései árán - azok közeiben - maradnak talpon.

C'est ce que je répète à ceux qui, victimes du bourrage du crâne, au sujet des Polonais ne parlent que de leur devoir de travailler pour pouvoir survivre. D'un jour à l'autre. (Et non d'un siècle à l'autre.)<sup>1</sup>

*Március 25.*

Kun Ágnes - 1/2 12-től 1/2 2-ig - állandó mosolygással, sőt nevetgéssel a munka adta kiegyensúlyozottságban: Hidas piszkozatban hagyott verseit, jegyzeteit rendezni, már sajtó alá is. Vidáman, még a tragikus emlékeket emlegetve is. Hogy miért is kellett apjának elvesznie.

---

<sup>1</sup> Ezt ismételve az agy mosás áldozatainak, akik a lengyelekről szólva másról sem beszélnek, mint arról, hogy a túlélésért dolgozni kötelesek. Napról napra. (S nem századról századra)

Fölszólították: írjon brosrát Bucharinékről ilyen címmel: „A nép árulói”. Válaszul a mutató s középső ujja közé fogott hüvelykét bukta Zsdanov felé: ezt, de nem írást. Két álló hétig ült aztán törökülésben a díványon, buddhai merevségben. Mikor érte jöttek, szandálban, szalmakalapban állt a csekisták közé, hogy Irénnel elhitesse: estére itthon vagyok! Ágnes előbb ezt játssza meg, jó derékkiegyenesítéssel, aztán Hidas válaszát, ahogy (első találkozásukkor) ...-nek rólam ejtett gyalázkodásait félbeszakította: az én barátomról így ne beszéljen!

\*

Szép színű, finom anyagú tavaszi kabát („frigoli”, vagyis kifordítható), kackiás, széles kari-májú baszk sapka, divatos könnyű cipő kerül és illik rá, ahogy az előszobában útra készül. Még ahogy ringva lesiet a lejtős utcán itt, a ház előtt: a lélek ekvilibrista működése egy hatvanöt éves, elnehezüléssel küzdő asszonyi testben.

Este a tv-ben a világűrnek készült Bartók-ünnepély, a látnivalók közé újra s újra odavetítve Kállai Gy. termete és képe.

Bartók ünneplése valóban világméretű. S új adat ennek során? Számomra egy: hogy 1939-ben, már a világraszóló teljesítmény csúcán lelkületileg (kerülve a szót, hogy lelkileg) ugyanaz volt, mint 1909-ben, vagy tán már magyaros ruhát viselő korában. Páratlan oldal legalján, oda nem illő címmel, jellegzetes zughelyen közli a Magyar Nemzet azt a levelét, amely véletlenül csak most került elő Szabó Dezső poros hagyatékából. Kap ez a levél még valaha is figyelmet, vagy csak újraközlést is? (Megjelent a Szabó Dezső Emlékkönyvben. Budapest, 1993. Szabó Dezső emléktársaság kiadása. Összeállította: Szöcs Zoltán. - *A szerk.*) Álljon már csak ezért is itt. A hatvanadik évfordulójához ért Szabó Dezsőt üdvözölte így a fél lábbal már végső vándorútján álló Bartók.

„Az *Elsodort falu* 20. évfordulóján jólesik látnom, hogy tisztelői Önt életének nagy fordulóján szeretettel s megbecsülésük jeleivel veszik körül. Az ún. hivatalos köröknek immár közmondásos közönye a magyarság egyetemes érdekeiért küzdők iránt - azt hiszem - most is bebizonyította, hogy e szabály alól nem ismer kivételt. Akit a választottság stigmájával sújtott végzete, annak a kevés választottakon kívül nem is lehet másra, tömegre számítania. Ezért nem lehet Önt sem a tömeg kegyeltjének tekinteni. Adynak szerepe csak bevezető volt a népi művészetek megbecsültetéséhez, s a magyarságnak lassú, de biztos szakadatlan felemelkedését jelentő életharcát betetőzte Ady s néhány kortársa működése. Ebben a nevelőmunkában igen nagy része volt Önnek is, aki regényeivel, novelláival s rengeteg sok tanulmányával az egész magyar életre kiterjedő bírálataival több mint 30 éve mutat példát a bátor kiállásra s az öncélú magyarságnak, független nemzeti életnek kiküzdésére, féltékeny megőrzésére. Ez az utóbbi élet-halál kérdése ránk!

Szívből kívánom, hogy hosszú éveken át dolgozzék még a magyarság jövője érdekében, töretlen munkakedvvel és jó egészségben.

Igaz tisztelettel  
Bartók Béla”

(Közli: dr. Gergely Pál)

*Március 28.*

A honpolgári tudathomályosításnak, a nép agymanipulálásának, az általános nemzeti parasztfogásoknak leghagyományosabb módja azonosítani egy-egy bűnös kormányrendszernek erkölcsét magának az országnak, a nemzetnek, a népnek az erkölcsével. Erre lehetne tömegesen példát sorolni.

Ezzel ültem le - hagytam magam odatuszkolni - a tévé fölvevője elé. Bele se kezdtem. Mert hol is kellett volna - kellene - befejeznem? Milyen félreértett érdek, végzetes rosszakarat már-már ösztönösen gyöngíteni a közösséget, melyben részünk adatott éppenséggel a jóra?

Nem fejeztem be, noha az okos beszélgető, Szegvári Kata, biztatóan-konokon tartotta szájam elé a mikrofont. Egy kisebb népgyűlés előtt kellett volna beszélnem. „Csak négyen leszünk” - mondták a tévések, de mint a török Izabella királyné Budájába, észrevétlenül, tucatnál is többen szivárogtak be Ika erkélyére.

Megértették az udvarias célzást. A kapuban - távozásukkor - már ott állt a tegnapelőtt bejelentkezett occitán előadóművész, Miquen Montanaro. Saját lemezeit hozta és Alan Pelhon küldeményét: provanszálul írt verseit. Válaszul arra a cikkemre - occitánul olvasta - a provanszál kultúra elkerülhetetlen lehanyaglásáról.

Aztán Gosztonyi János, jó két óra hosszat; holnap indul az USA-ba, hivatalosan, a Magyarok Világszövetsége elnökeként és - mi is lehetne a járható út?

Azt mondtam el, ami a tv-mikrofon előtt bennem rekedt.

Ezt kellett volna fölvenni. Olyan szellemi megerőltetésembe került - terültem utána végig a heverőn -, hogy a kiskanalat forgatni tudjam az egy lágytojás vacsorához.

Ha még az Alan Pelhon-nak, Alain Peglion-nak küldött másfél órás („apostoli”) üzenetet is hozzákerekítettük volna: valóban kész a manifesztum a világ kisebbségének mégsem reménytelen tennivalóiról.

*Március 29.*

Csoóri a tegnapi megbeszélés szerint 6 órára, vagyis ha úgy alakul - rántotta-vacsorára. De - mert benézett Ikáékhoz - idejőve onnan majd idejött - Czakó Gábor feleségétől és Gyuszi, Ika is (mihelyt a kicsik elaludznak).

Szerényebb vacsora nem lehetne; de gazdagabb (élénkebb, tartalmasabb) beszélgetés sem a hideg kolbásszal megtoldott tojásos lecsó körül.

Ilyen nyugtalan lenne valóban a fiatal szellemiség? A lengyel „események” hullámfutamaitól? Szerintük - noha nevét nem mondják ki - az elfogultság okozta kapkodásaitól. Ahogy máris ellenintézkedéseket tesz, vakon. A hivatalos álláspont szerint két nagy veszély van. A Lukácsra hivatkozó kozmopolita ellenzék és a - nemzetieskedő népiesek.

*Március 31.*

Meghozták, fölszerelték - szakmérnök - az annyi utánjárással megszerzett színes televíziót (Videoton). Fokozódó csalódással nézzük, Flóra is, én is, előbb az esti híreket, aztán a rákövetkező szovjet-román tárgyú - csapnivaló filmet. Összerángó vonalak, harsány alapszínék. „Meg kell szokni” - mondja a szakértelem.

Mint magát a világot?

S valóban, lassanként társak leszünk ahhoz, amit kapunk. De a végehosszatlan magyar kultúrműsor! Feleki Kamill, Kardos (?), aztán Goda Gábor, majd Bellamy Sándor! S köztük öt percre én (a Bajomi Lázár könyvéhez írt előszó írójaként), színesben ugyancsak, a piros orrommal, pisla szememmel: életszerűen a halál jegyeivel.

*Április 1.*

A rablógazdálkodásnak - a holnapra való nyaklótlan fölélésének - szélsőséges fokát ifjú idők egy nem mindennapi szociológusa a tífusztetvek jövő-vakságával érzékeltette. Fokozottan szívják a beteg vérét, noha ők is csak addig élnek, amíg az él: saját végüket gyorsítják tehát, amikor pedig még késleltethetnék is, kellő beosztással.

\*

A nem tiszta-tudatú vigasz, csak mint a kábítószer; lényünk állati részére hat, voltaképpen hát - emberileg - visszafejlesztően. „Egyenlősítően” a tudat visszaszorításával.

\*

Zsebők Zoltán: mivel én nem hagyhatom el a házat, ő hoz egy „kancsó” - saját családja termelte - bort, mert akár a vinum tokaiensis, gyógybor volt a vinum csopakiensis is, patikában árulták. És hozza ezt a könnyű-írású svájci tollat is. És főleg, legértékesebb ajándékként: „két éjszakát nem aludtam, de szó szerint vedd, a Janics könyvéhez írt előszavad után”, ülünk közös ebédre ismét a klinikai szobájában hajdani parasztpártiak: Keresztury, S. Szabó, Boldizsár és - tiszteleti tagként Illés Endre. Kocsival visznek-hoznak. De hisz olyan remek színben vagy!

Olyanban, hogy itt helyben alig jut eszembe Janics Kálmán neve, amikor az ő szavai után én is nyelvemre akarom venni.

Ő van remek színben a hetvennégy évével.

S remek lelkiállapotban, ahogy köveskáli „öreganyám” paraszti okosságát fölemlegeti.

Közben Ellától ide a fehérváriak a még Szilason készült fotókkal. Kiadják. „Mikor?” Mihelyt megírom hozzá a bevezetőt.

*Április 4.*

Az eddigi öregségi tünetek közt a legriasztóbb. Dühkitörés (könyvlecsapás), kis okra. Szédülés, rosszullesés a fájdalom oly marokszorításai a nyúltagyban, hogy magam is megriadtam: érpattanás próbálkozik. Ötkor mégis Ferenczy Sándor, feleségével, Bibsivel. Hogyan is kerültek ők össze, a csizmás hortobágyi gazdász és - Révész Margit freudista beltenyésztetének üvegházi dísznövénye? Nyáron lemennének Rácegresre, japán vejük (orvos New Yorkban) és francia menyük (ők meg Montrealban élnek), egyszeriben mindketten családfát állítanának. Fényképetek hát Kállay (közös) nagyapánkról. De az nekik is megvan. Most is: whisky - vízzel -, majd vacsora alatt rengeteg bor a Zsebők csopakijából, hogy legalább a nyelvem forogjon, ha az agy nehéz is.

*Április 6.*

Javítás a rajzon.

Írásos beszámolójában, de a szóbeliben még nagyobb meglepetéssel ábrázolta Németh, hogy első (és egyben utolsó) találkozásukkor Rákosinak milyen ingerülten becsmérő szavai voltak rólam. Még a *Puszták Néperéről* beszélve is! „Abban sincs útmutatás!” Nem tartott egyenes

embernek. Annak idején egy fogadáson - karon fogva vezetett Vorosilov elé: „eto bolsoj vengerszki pizsátyel!” - és méltó lettem a bizalomra?

Németh aggódó meghökkenésének alapja: abban a hiszembben élt, Rákosi becsül, kedvencei közé sorol. Szobájából kijövet, Némethről oldódott a szorongás, hogy a népiek soron levőnek emlegetett koncepciók pörében Veres Péter mellett ő lesz a fő intellektuel. Engem látott e társas polcra emelkedni.

\*

Érzékletesen élvezetes visszaemlékezései lapjain Grandpierre Emil csaknem ilyen jó hiedellemmel ábrázol szellemes „skicc”-ben Révai kedveltjei táborában, épp engem. Mint mester-teljesítményű taktikust: milyen Martinuzzi-korabeli ügyességgel húztam ki a nyakamat a kettős csavarással is rám dobott hurokból. A helyzet (elmaradt) tartozéka: hogy soha nem húztam ki, hanem éppenséggel megmerevítettem a nyakamat. Dacból? Én azt mondhatnám. De - a kívülálló így is nézhette - azért (ilyen eredménnyel), hogy mások nyakába már ne kerüljön hurok. Azaz: éppen hogy ők húzták ki kockázat nélkül a nyakuk.

*Április 8.*

Délután a Tolna megyei „küldöttség”! Fertőszegi Béláné - a tavaly előtti Erzsike -, a fényképész Katona Ferenc és a - párttitkár? - Szabó Géza.

Meghívás. Szereplésre, de pihenésre is, a Duna-szigeti erdőbe. („Ahol Kádár elvtárs is pihent.”) Tehát valami csöndes üdülőbe.

S aztán: a valódi cél. Mit tudok adni a szekszárdi Múzeumnak. És - írás a „szülőmegyéből”.

Összekötni talán a tévé tervét velem a pusztai emlékek lefilmezéséről.

Fölfedezni tehát Tolnát egy kicsit az ország számára.

De távozásuk után - rendkívüli kimerültség. Mert belőlem szikráztak a tervek (mi minden érték van ott!) és persze a szavak is.

Fejzúgás, agnyomás - nyugtató. És ennek hatására az egyetlen „kezelés”-be, az ágyba, a taglószerűen zuhanó alvásba.

\*

A germán látkör sasmadara: Nietzsche,  
a regény révhajója: Conrad,  
a francia vers bátran újkori,  
vegyésze: Apollinaire, és - Kopernik,  
s madame Curie  
és mind a hős, kiket az az ország  
számlálatlanul újra s újra szét-  
röpített - vissza, vissza! Ha komorlik  
ily vésszel fölötte az ég -  
ti gyűljetek fölébe, ti  
- más ügyse lesz - megvédeni!

### A tudat útjai

Az első világháborúnak Ferenc József ellenzője volt, ösztönösen: előrelátóan, előre érzően. Attól tartott, hogy a magyarok fölkelnek - mint már annyiszor - a Dinasztia ellen. Azt támogatta az agg császár, hogy a támadó hadsereg vezetése Potiorek, a diplomáciáé Csernin kezébe kerüljön, a csehekhez, bízott még a Chotek-irányzat embereiben is. Dolgozószobájában, még hálójában is a magyarok megbízhatatlanságát, majd bűnhődését ábrázoló csatafestmények függtek. Magyarok elleni harcban lovon, kivont karddal maga is részt vett. Hadvezéri eszményképül a honvédek ostromolta Budánál elesett Hentzit vallotta. Belső - alig is leplezett felfogásának logikája, agya öregkori lágyulásával erősödött, merevedett, és - mondhatni - világosodott. Mert hisz ez volt, akárhogy forgatjuk, a történelem logikája is. Hangozzék bármily meghökkentően, be kell bocsátanunk legalább fülünk járataiba: egy helyes következtetés, melynek egy „ifjú” nép eszmevilágában lett volna helye, egy nyolcvannégy éves agy valamelyik tekervényében húzta meg magát. Egy méltó fészek nélkül maradt tudat a levegőben csapongott. Vihar közelgett és lám - hol is idézték föl!

Idézték itt-ott még a nyugati diplomáciában, sőt hírlapírásban is. Francia és olasz sajtóközlemények föl-fölröppentették reményként az agg császár aggodalmát: Kossuth népe tud emlékezni, él ezúttal is az alkalommal. A legnagyobbal, amit Ónod óta az idő kiállt.

A nép - bocsássuk be az itt következőket is a megfelelő járatokba, bömbölő helyesléssel követelte egy (kutyának múnépdalosított) kis állam vesztét; Pest utcáin s a vidéki vasútállomásokon virággal, étellel és szesszel ünnepelte a vállakon katonaládákkal fölvonuló egyáltalán nem kossuthi „népfölkelőket”. Ki adott vajon hangot: ilyen szavakat e nép nyelvére? Kik sugalltak ilyen indulatokat országnyi tömegek lelkületébe? Lesz merszünk vajon egyszer személy szerint számba venni, hogy a magyar anyanyelvű közösség akkori hangadói és szószólói közül hányan éreztek még rá a történelem logikájára, még akár a leghaladóbbak, a magukat legjövőfürkészőbbeknek tekintők közül is? Radikális polgárságunk szellemi köreinek vezető orgánumai háborús különszámot adtak ki legrangosabb íróinak s gondolkodóinak olyan elmeművével, melyek olvastán Ferenc József csak egyet gondolhatott: a magyarok már nem azok, akikről az ő agya őrzött képet. A tábor oly egyszerűen zengte a háborúra kész Hohenzollern-udvar jövőlátását, hogy voltaképpen az lenne kézen megszámálható, ki nem volt benne abban az együttesben. Egy, tudatában tíz felől is megzavart nép - ma így mondhatnánk agykonzorciumában. Az én emlékezetem három nevet őriz. Az elsőtől bár személyesen nem ismertem - kaptam a legjózanítóbb tájékoztatót; az ifjan még mintegy vitapartnerként olvasott Adytól. A másik kettő élő hangon is közölt velem véleményt és élményt: földijeim, a higgadt Babits és a - nem kell bemutatnom, hogy milyen hevületű - Madarászok közül a József.

Hogy valaha is lehetséges volt ilyen méretű nemzeti parasztfogás, ilyen következményű köznépi agyomosás, illetve agydagasztás, annak tüneteit csak azért vizsgálhatjuk tüzetesen is a szükséges tárgyilagossággal, mert hisz azóta tán még növekvőben a vizsgálatra közhasznúan érdemes.

A parasztfogás, a tanult maszlagolás a műveletre már-már szépítő szólás. Az agyomosás, sőt az agydagasztás is - amióta a hírközlés egyben vélemény-árasztás is, felfogás-sulykolás.

A francia koponya-gyömöszölésben a *bourrer* nemcsak azzal rokon, hogy *teletöm, kipárnáz* (szigetelésre), hanem azt is [jelenti]: *ütlegel, ver*. Azaz sulykol.

*Április 10.*

Oldalt lépek azok ösvényéből, akik írói pályájuk önéletrajzi szakaszainak vezércsillagai közt is az őszinteséget teszik az első helyre. Akik szentül hiszik, ahogy olvasom most Tüskés Tibor füzetében Kodolányi vallomását: „ha csak egy-egy sorát olvasták is életművemnek, nagyon jól tudják, hogy sem a szépítésnek, sem a másításnak nem voltam soha barátja. Tekintsük a tényeket, ahogyan vannak, és olyannak, amilyenek.”

Már a tekintet sem vághat és löhet olyan egyenesen, mint a balta és a golyó. A szókimondásra esküvő írók rendszerint a kegyetlenség alól mentik föl magukat. A szépítő alkotók fölmentése pedig az üdvös világjavító szándék. Hátulról nézve éppúgy kitérnek jobbra-balra, mint aki szerényebb fogadkozással halad a már megvilágítása folytán is csalékony pályán. Az őszinteség a legbonyolultabb művészi fogás. Ösztön kell hozzá kétségtelen. De adottság és munka ritkán sistereg össze annyi kockázattal. És ritkán annyi közönségsikerrel. A zsenialitással kielégített pletyka-szomj: időtlen idők remekmű receptje. Kodolányi János örök életű tintába merítette a tollát. (Kétszerte tartósabbat alkot, ha alázatosabban keveri, kevesebb méreggel keveri, amivel ábrázol.)

És Móricz, Németh - és?

Nem vagyok tartózkodó - hiszen eredendően készséges vagyok s nemcsak szívesség, de beszéd dolgában is. Ha nem bensőbb dolgaimról van szó. Szemérmes vagyok, ezt korán meg kellett állapítanom. Mert annak neveltek? Nők méghozzá, anyám, nagyanyáim.

A szemérem a női jellem alapjáruléka. Ha férfiban jelentkezik, karátja igazán akkor fénylik.

Mármost: őszinteség és szemérem? Írásműben? Ez aztán a vizsga. Vagyis a föladat az igényes tollnak.

Kínlódva írtam, noha tollamat a lángoló igazság kalamárisába mártogatva, a *Puszták Népét!* A társadalom leleplezésének hitelessége egyéni sorsok - szeretteim - leleplezését kívánta - a klasszikus szabály szerint. Ötszörös munkával járt a föladat; de azt vállaltam és - miért is nem bántam meg mai napig sem. A kényszer, mint annyiszor, a művészi szintet emelte. A minőség adott hitelt a mennyiség helyett. A forma tehát, a rejtelmes erő.

Reggel fejeztem be azt a tegnap kezdett verset, melynek végül végső címe ez lesz: *Évszak-fészek panel-rengetegben*. Az első szakasz:

A csöpp közkert, hova szobámból évek  
óta kinézek:  
fészek, -  
a köerdőkbe tévedt évszakoknak!

Ilyen házak közé nyomorított parkocskát sokat láttam, egy-egy pillanatra, séta közben. Ablakom előtt soha ilyen nem terült, panel városban napokig sem laktam, nemhogy évekig.

És mégis így igaz élménynek, sőt vallomásnak is vers. A lélekből leledzett műalkotás. Attól hiteles, hogy érzékletes. Az őszinteséget is meg kell komponálni.

*Április 11.*

Ebéd előtt - mert csak nekem tálal - vallja meg Flóra: olyan fájdalmak cikáznak át hol a hátán, hol elöl, hogy már telefonált is az orvosának és rendelt taxit is: fél egykor lesz nála, rövid vizsgálatra. Aztán rögtön haza. Akkor fejezi be, azaz kezdi el a maga részéről az ebédet.

És fél kettőkor, fél háromkor is hiába ülök itt az ablaknál, hogy már a kapunál lássam az érkezését.

Szívszorongás, agyzúgás, a szokásosnál is fullasztóbb szorongás. Föl-alá járással halasztva a kényelmetlen odatelefonálást az agyonhalmozott orvoshoz.

Végre négy előtt itthon van. Egyelőre nincs aggodásra ok.

És új tünet az én ilyen szorongás utáni belső kivérzettségemben. Akkora testileg is a kimerüléssel járó fáradtság, hogy ülni kényszerülök, így nézve Flóra természetes tevényt-vevényt a szobában.

De mennyei - földről szabadult - megkönnyebbülés közepette tudatosítva, milyen pokolban fuldokolnék, ha még most sem lenne itthon. Angyali üdvösség jelenében lebegtetve magamat a percenként fölidézett múlt fölött.

\*

Azt hiszem, azt szeretném hinni, hogy a szokásos érdeklődésre felelve nem számolási lustaságból kerekítem az éveimet fölfelé. Hetvenhét, hetvennyolc helyett is például (mostanában) nyolcvanra.

Flóra még magunk közt is megcáfol, kiigazít. S csak úgy beszéd közben.

- Akár csecsemőkorban, az évek, de még a hónapok száma is öregkorban éppolyan fontos.

*Április 12.*

Ella az ötödik méltatlankodó telefont kapja Keresztury TV előadása miatt. Mert lebecslendőt is mondott Némethről. Ilyen nagy nyilvánosság előtt lehetetlen két táborat egyesíteni. De mégis csak híveket szerez Némethnek az olyan ismertetés, amely az ellenkedők véleményét is megemlíti. De ezzel együtt kimondani a zseni szót is - végül valamiféle frontáttöréshez vezethet. Hogy mindez nem ünnepi beszédbe való? Az már mérlegelendő lehet. De mégis egy jó svádájú (majdnem színészi képességű) tanár beszélt s ráadásul a színes arcmozgás is sikeres volt - tehát még az is híveket toborozhat: sokakat meggyőzhetett.

\*

Háziállataink közül szemellenzöt csak a lovakra kénytetünk. Holott sok esetben éppúgy hasznunkra válna, ha például a kutya is csak előre látna s nem riadozna minden oldalról jövő élménytől.

*Április 13.*

Hajnalban a - még Szent Tamás kaptafájáról? - gondolat: lelki parancsolónk lesz, akit holtában is tisztelünk. Délben - s ha versbe tenném, egyenesíteném? Már a tollhegyen a betű, mikor Flóra beszél: meleg a leves, tálalom. - Adhatsz még tíz percet?

Nos, végre, pontosan mérhető, mennyi idő kellhet egy vers meg - azaz: le? - írásához. Volt ösztökélő ihlet is: nem mehetek el sem a sírkoszorúzásra, sem a szombati este, tisztelegjek legalább így ennyivel magamban, Németh emléke előtt. Mikor a konyhaasztalon Flóra tányérja mellé tettem, a várakoztatás mentségéül, még meleg volt az imént kimert hús (vagy paradicsom?) leves.

\*

*N L. nyolcvanadik évének ünnepén*

Szívós alázatod, ahogy  
szolgáltad buzgón bennünk - jövendőnket! -  
tesz zsarnokká most fölöttünk, nemes  
példáddal rangot kínáló halott.  
Akarunk, vagy nem akarunk:  
adófizetőid vagyunk - ha nem  
vállaljuk szégyellni magunk:  
Vádolni magunk az emberi nem  
sorsintézői előtt: csalók, tolvajok  
leszünk a kezükre adott  
hit elsikkasztói! Az elmaradt  
remény miatt!

*Április 14.*

Ismét a kérdés (nyilvános választ várva), miért nem adok ide se, oda se közölnivalót. A szellemi életben az együttműködésre a fegyelem bennem már-már alázatosság - magam is visszahallottam a véleményt. De minek dolgozzam olyanok keze alá, akikkel hú európaiként - vagyis sértett magyar anyanyelvüként - amíg módom van rá, alig-alig kezelnék.

\*

A törköly reggeli ital, a sör délelőtti, a bor déli. Aztán ebédzáróul egy kupica konyak, ugyanolyan villámfénnyel a test alvilágába, akár hajnalban a kisüsti. Átmentem tanulékonyan, de mindvégig csak várva az annyit emlegetett megtudnivalót. Nem lettem arra termett alkoholista; értve rajta: igazi alkohol-értő. Az asztalbontó torok-köszörülő után a kontinens már csak az éjszakába áradó italozás vigaszát kapja a szesztől. Amíg fejünkön nem öszül, vagy csak módjával, a haj.

Élettapasztalat kell, hogy megérjünk az alkonyi órák vigaszortyára. Létismeret és hazául - lelki szülőföldül - szerencsés földrész. Napnyugati táj, mely küzdeni próbál a kedély alkonyatával is.

A skót whisky ugyanúgy gabonából készül, akár a balkáni bundapálinka, a bajor snapsz, vagy a vodka lengyel, ukrán s orosz válfajai.

*Április 15.*

Mások előtt nem, de kettőnk közt s vigaszául is Flórának megengedtem ilyet: nos, ellátunk egy újkori Erdélyi Kancelláriát. De a tegnapi hosszú felvidéki panasz (olyan embertől, aki többszöri telefonjelentkezés során - de a nevét most sem árulta el), majd az én már-már szentbeszédszerű válaszom után, kimerülten és zúgó fejjel feküdtem végig a heverőn: ez már egy maszek külügyminisztérium!

\*

Az évi ebgyűlések újra -  
sövényen, drótrésen kibújva  
utcahosszat összejár a kutyahad -  
Karban, emelt fővel csaholnak.  
Csiszolják a ködmart csillagokat -  
tavasziasítják a holdat.

Szűrik a lány ködből, fejik,  
ejtegetik vízcseppjeik  
a csupasz, lánykar-vékony ágak -  
Madarak sípjaira várnak.  
Fut, ha űzi a szél,  
csak tavalyi levél  
s akár a labda,  
hírlap darabja...

Havazik a - meggyfa. Pehely  
pelyhet űz és kap el.  
Havazik körte, alma is.  
Így fut felénk az április,  
hogy vissza-visszafordul.  
Ide-oda kapkod: mi ér  
többet, a nyár, a tél?  
Mi várt, mi vár  
jobbal: a tél, a nyár?  
Kamaszlány hónap!  
Forogj csak...

*Április 17.*

Csak a fogorvoshoz kellett elmennem, reggel ½ 8-ra, de ha Flóra nem kíséri el, nem készíti elő az utat (a taxirendelésig), sose indulok el, s főleg - sose térek meg a magam lábán, elterültem volna a kórház valamelyik folyosóján.

Íme, a ház foglya vagyok. És Flóráé, az ő önfeláldozásból és szeretetből álló (kimeríthetetlen) készségének.

De ez semmiképp sem rabság. Sőt - valamiféle: eredmény? A győzelem? Nem, szerencse. Mert nem személyemhez van kötve. Flórától rengetegen megkaphatták volna. Öregkorukra legalábbis. Annyi viszontagság után, ami bennünket egy életen át lám mégis szétszakíthatatlanul összekapcsolt.

Pethő telefonja: gratuláció a vershez, köszönet, hogy az M. N.-nek adtam - Húsvéti közlemény! („Egy ország fogja leckeként olvasni, amint egykor...”) A vers kifésülésre vár, most érzem. A homály nem helyénvaló több-sejtetés benne, hanem gubanc.

*Április 18.*

Naplót írok s be is vallom, csökkenő szégyenkezéssel. Testvérném tizenkét éves korában írt naplót, a pincehelyi zárdában. Hogy megörökítse - anyánk tanácsára - mi is a világ, a nagyvilág! Feleségem tanácsára? - enyhe terrorjára (mert hisz viszolygok tollhoz nyúlni fontos közlendőkkel is) írok én s gépel ő effajta följegyzéseket évek óta (üdülésül számára az egyéb kopogtatnivaló közt), s valamiféle apellátaképpen részemről a jövőhöz. A mindenkori már tárgyilagos ítélszékhez, közhiedelmünk szerint. Aki naplót ír, föllebbezést ír.

Nem mai keletűek ezek a vádolti fölszólalásaim. Azokból következik itt néhány, melyekről azt hiszem, időszerűtlenül is mondanak valamit.

Már rögtön ez, amely ezzel az ürüggyel igényelhetett magának papirost.

\*

A nyolcvan felé közeledek, s egy huszonnyolc éves ember oktatásait követem szinte diákos tisztelettel. Babits fiatalkori tanulmányai háritják arrébb asztalomon a neves - no inkább nevezetes - amerikai regényíró könyvét.

Annak idején előzetes elfogultsággal olvastam magam is - még az iskolai folyosó tízpercében.

*Április 19. Húsvétvasárnap*

A Magyar Nemzetben a Németh Lászlóról - az ünneplésére - írt versem. Meglátszik rajta, mennyi idő alatt készült. (A már kitálalt levest még melegen kanalazhattuk.) A dicséretnek (Ella, Ucó, Pethő) ellenére is - nos, kijavítottam, alig több idő alatt, mint amennyit a megírása kívánt. (Flóra helyteleníti, hogy az első változat gyors elkészültének okát nem emlegettem - Ellának sem - levonva épp az ünnepiességéből, ami miatt oly gyorsan is - hogy közölhessék - megcsináltam.)

A megemlékezések bizony szégyenletesen tartózkodóak. Amennyi plusz, annyi mínusz, akár egy matematikai föladványban. Irányelv szerint? Alföldy és Kiss Károly így is - egyenes.

Flóra tegnap ott volt az Egyetemi Színpad Németh-estjén. A versnek ott is „nagy hatása” volt. Példázatául, hogy a költészetnek nem árt - esetleg még használ is - egy kis kidolgozatlanság. (A verset Tompa László mondta el.) De csak nem adok ki a műhelyből még a sürgetettsége miatt is túl gyors munkát.

\*

Délután - majd hideg vacsorára - Kárász Artur és Éva. A régi Parasztpárti idők, s amikor a Magyar Nemzeti Bank elnöke volt. Most nyugdíjasan is világbankok tanácsadója, tanács-testületek irányítója. A jövő? akkor válik érzékelhetővé, amikor előveszik az unokák fényképeit (van köztük félkínai is), majd Ika behozza a mieinket. Európának - az emberiségnek - reális tanács? Alig más, mint amit a papok ismételtetnek: szálljon magába.

\*

A szabad vallásgyakorlat jogáért a küzdelem az inkvizícióval kezdődött. A hatalmaskodó önzés tébolyultan csapkodott. Iszonyú szenvedést okozott, de a küzdelem mégiscsak a jog győzelme felé haladt. Állomásai: a vallásháborúk, a vallási viták, az emancipációk. A Haladásnak méltán tulajdonítottak isteni erőt. Századok jótékony szelleme volt e téren is.

Ez lesz vajon az útja az anyanyelvi és etnikai jogok kivívásának is? „Ezt kell hinnünk” - válaszolja W. - Ezt kell sürgetnünk - fejezem be én; ez még mindig a vigasz. „Vigasz?” - veszi át ő a kérdező szerepét. Önmagunkban nincs hatalmunk még csak előtérbe sem nyomni népünk legégetőbb sorskérdését; de ha valóban, ha a nemzeti kisebbségek kérdése ilyen menetben lesz történelmi föladat - alkalmunk lehet segíteni magunkon; ha már az Idő - a Haladás Istene - is segít.

*Április 21.*

Norvég óriás - Albert Lange Fliflet - a *Kháron Ladikján*-nak fordítója. Jó kiejtéssel, bár akadozva beszél magyarul, könyvből tanulta meg először lappul, aztán finnül - feleségül is finn nőt vett el. Négytől hatig isszuk a badacsonyi bort (azt a vignettáról meg Badakszominak olvassa). De közben Moldován Domokos fényképez a közben megjött Illés Endrével. Aztán hideg sonkázás Bandival jó nyolc utánig. És persze: - mint is folyik a hazai szellemi élet? Aczélról. És főleg a *Sorsválasztókról* - nyomtassuk-e ki a pesti bemutató előtt. Igen. Majd: kiadandó könyvek, versgyűjtemény, napló. Előszó Béni rajzaihoz.

\*

## Ferenczy Béni rajzai. Előszó

Izgalmasak a szobrászok rajzai: izgatóan eszmeébredők, sőt eszmenyomozók.

Így rögtön két osztályba - két mappába - helyezhetők.

Amik „csak” afféle hevenyén odavetett vázlatok, emlékeztető tervek, jegyzetek egy készülő szoborhoz. Az ihlet méhlökései egy márvány- vagy ércszüleményhez.

S amik ilyesmitől teljességgel függetlenek. Amikor a véső mestere mintegy civilként, izomlazításul forgatja a rajzirónt.

Nem mellékes dolgot leplezve le így is, úgy is magából.

Az ihlet szárnypróbálgatásai - iránykeresései - ezek a leginkább ceruzával végzett vázlatok. Ismerik a költők is ezeket a még - mondhatni - felelőtlen rögtönzéseket. A Múza röpké, afféle kacér ságait? Hányat és hányat tesz tönkre közülük a későbbi, „alapos” földhözragadó kidolgozás.

A szobrászok keze tán még szabadabban röppengethet. Az ő papírlapjukon a későbbi alkotástól hamarabb függetleníti magát a *skicc*, válik maga is egész - vagy legalábbis kész - alkotássá.

Soha nem barátkoztam meg az impurum magyar tükörfogalmával, a *piszkozat* szóval. Szolgai fordításként jött át nyelvünkbe. A középiskolában még „piszkozat-füzeteink” is voltak - szemben a tisztázatok merev, izzadságszagú lapjaival. Igen, szemben s alig-alig azok folytatásaként.

A többi nyelv (amelyet megismerhettem) nem használja ezt a lebecsülő különbségtevést. A fogalom francia megfelelője, a *brouillon* egyáltalán nem a mosdatlanság-fésületlenség, hogy ne mondjam, mocskosság képzetét idézi az agyban. Ellenkezőleg: valamiféle ősi fölemelkedést, még korlátlan csapongás boldog állapotát. A *piszkozat* ott valójában *tisztázás*. Azok a szellemi *kísérletek*, *essay*-k is, melyeket Montaigne az emberiség szellemtörténetében oly nagy rangra emelt, voltaképpen a lényegre látás kísérletei. Merész rohamok egy magas erődítménynek - bevéására? legalább megközelítésére.

A még homályos sorok, melyeket percnyi istenülése közben a költő betűkbe foglal, még csak a szülés szennyfoltjaival sem rokoníthatók. A Múza - az Ihlető Sejtelem még makulátlan - bűnbeesés előtti - tanúbizonyságai ezek.

Ferenczy Béni mint művész, istenáldotta tisztázó volt. Alkotásainak töredékei is cáfolhatatlan hitellel igazolják. De Ferenczy Béni rendkívüli gondolkodó is volt. Korának - s környezetének - kimagaslóan művelt és tájékozott olyan „értelmiségi”-je, aki az értelmet művészi alkotásai közben is csaknem mesterségi eszközként forgatta. Fölénnyel és magabiztosan. Megáldva azonközben mégis olyan szerénységgel - szófukarsággal -, hogy jelét ennek alig-alig adta.

Műveibe rejtette ezt is. A tömör, de mégis „hevenyén” odavetett kézmozdulataival. Ahogy társalgás közben is egy-egy mosollyal vagy tenyér mozdulattal hosszú vitáknak szabott irányt.

Hogy a képzőművészek elvannak műveltség nélkül, újkori közhiedelem; már-már kíváncsi, a tehetség, az ősi talentom: az ösztönös képesség álistmérve.

Nincs műveletlen művész. Úgy érte, hogy szakmája tantételeiben, sőt kódexeiben járatlan. A pénzügyőr Rousseau sem volt az - iskolát csinált, alig elleshető fogásokkal. Akár a népdalt csiszogató juhászlegény, Ferenczy Béni nem az „öszönösség” babonájának hatása alatt borított vékát roppant tudása, tapasztalata és kemény véleménye fölé.

Az a fajta modern művész volt ő, aki bízott a művészet örök nyelvezetében. Agyagban, ércben és márványban közölte véleményét. Hozzászólásait, röpke megjegyzéseit, alakuló gondolatait pedig a közönségesen skicceknek nevezett álláspont-megnyilatkozásokban. Ezekben a lényeg villantató impurumokban.

Megszárnyasult véső - a szobrász Ferenczy Béni rajzai ilyenféle mondatokra szabadítják a néző gondolatait. Mennyi időbe telik vajon, amíg a márvány és az acél társulása szemünk elé idézi, amit a művész lelkében egy pillanat megteremtett? Bizony esztendőkre néha, amíg három dimenzióba költözik egy szellőnél illanékonyabb művészi sugallat; szerepet vállal és teljesít, köztérre kiállva hideg esők, havak és tekintetek légkörében. Ferenczy Béni vésőként útkereső ceruzája át- és átugorja az anyagba testesítésnek ezeket az időtávjait. Rajzai röppenő szobrok; azzal is megörvendeztetnek, hogy művészi alkotás világrajóttének status nascendi rejtélyét érzékeltetik. Ismerte és közölni tudta - műveltségével mélyrehatóan fölfedte, született tehetségével, világos egyszerűségével nyilvánosságra hozta - ennek titkait is.

Tartalmával is követendően szép tanulmányában Vajda Miklós méltán fájjalja, hogy Ferenczy Béni mindezt a tudást jobbadán csak élőszóval hagyta ránk, noha, így igaz, írni is „érzékenyen, gondolatgazdagon, élvezetesen, teljesen emberi és művészi egyéniségének szintjén” írt, és mindahány naplójegyzete, visszaemlékezése „éppoly mesteri komponistának mutatja, mint szobrai és érmei”.

Valamiféle föladat hárul tehát eszerint mindazokra, akik tehetségük arányában a tehetség fölhasználásának és hasznosításának útján is csúcsra értek. Az a föladat, hogy iskolamesterek is legyenek, abban az értelemben, ahogy Szókratész az volt.

Ferenczy Béni, a kevés szavú bölcs, szomjazott erre a szerepre; közéleti lélek volt a haja száláig. Nyitott - hajnaltól éjfélig nyitva tartott - facultas artiumot alakított ösztöne igényével mindenütt maga köré, ahol csak megállapodott. Afféle képezdét a magasabb rangú szellemi élet minden ágazata számára. A képzőművészek mellett ifjú költők, filozófusok, szociológusok ülték körül karosszékét, kezükben Erzsike teájával, feketéjével. És nemcsak ifjak. Civilizálatlan módon parancsolta el Ferenczy Bényt a Hivatal a maga felső tanintézményeinek, kereseti forrásainak közeléből. Ettől fogva virágzott föl a pesti Jászai Mari téren az a fajta szabadegyetem, amelynek neve az athéni akadémoszi kertekig megy vissza. Vezetője könyvillusztrációkat, felesége pulóvereket készített, a költségek előteremtésére, mecénási fölényel.

Nem ez volt első állomásuk.

Moszkva hatalmas Népligete, a Szokolnyiki, annak köszönhetette létét, hogy érintetlenül hagyták Nagy Katalin egykori vadaskertjét. Álltak benne korabeli faházak is, izbák is. Egy ilyenben ismerkedtem meg kézbe vehetően Ferenczy Béni munkáival. Már azokkal, melyeket bőröndbe csomagolva lehetett utaztatni végig Európán, személyesen cipelve. Így rajzalbumában is először itt lapozhattam. Itt is szükségből forgatta a véső és a kalapács helyett a ceruzát, a tollat. Múterme alkotóhelye is - volt az a két kicsi szoba, ahol Erzsivel lakott. Pestről érkeztem, Pestre voltam máris visszatérőben. Kun Béla vendéglátó asztalától fölkelve villamosoztunk, gyalogoltunk ki ide 1934 emlékezetes nyarán.

Életbölcselet és életismeret itt is, fölény és derű az itteni megpróbáltatások közt is, a lelki egyensúlynak az a kettős - mintegy kétszárú - ereje, amely az egymást jól szerető, jól kiegészítő házaspárokat mindig megtartja a magasban.

Ferenczy Béni soha semmi körülmények közt nem szűnt meg makulátlan nagy művésznek lenni; Erzsike egy pillanatra föl nem adta a holtomiglan-holtodiglant.

Az ilyen alkotónak az élet is a keze alá dolgozik. Elgondolkodhatunk, honnan is a varázslat, amikor a sors bármily útszélien barbár ütéseire a rendületlen művész egy olyan könnyű skiccel felel, amelyet azon nyomban el is dob. De amelyet, ha fölveszünk a talpa alól, mi magunk kettős megrendüléssel bámulunk. Mert úgy emel föl, hogy előbb lesújtott.

Nyitányul vagy befejezésül - esztétikai érzékünk kitágításául s egyben etikai gazdagodásunk összefoglalásául - emelném külön világításba azt a könnyed csuklóval, láthatóan pillanatok alatt odavetett rajzot, amelyen lángoktól óvó rettenet erejével szorít magához egy nő egy férfit. Az eredendően szép asszonyarcon, Erzsikéén, épp attól hatnak ránk az iszonyat jelei, mert a férfiarcon most alig fedezünk föl vonást. Volt ilyen ott is, de a maga arcáról Béni azt kitörölte. Szerencsére, könnyed kézzel mívelve azt is.

Mi tudjuk, hogy Bénit akkor már ugrásra készen fenyegették a lángoknál is kegyetlenebb - mert mennyivel tartósabban kízó - laokooni óriáskígyók, amelyekkel aztán magának Erzsikének is meg kellett harcolnia a saját Végzet-leküzdő harcát.

Mintha már fölrémlett volna előtte, idegzetébe hatolt volna, abban a villanásnyi időben, hogy az elkövetkezendő tizenegy esztendő alatt, Béni agyembóliás évei alatt mi vár őreá. Hogy a pokoljárásra ítélt testet valósággal is két karral tartva fölszínen, ő tartsa életben, sőt, világ csodájára, elevenen működésben a lelket is. Azt az alkotó szellemet, mely a végső meggyötretésre is „örök dolgok” emberi teremtésével válaszol. Ferenczy Béni e korszakbeli rajzai az európai grafika dantei dokumentumai. Erzsike vergiliusi útitárs ereje révén. Ezért érezhetjük azt a pillanatot szülte, majd rögtön eldobásra szánt kettős portrét a mi grafikánk legszívbe-markolóbb értékének. Test ábrázolásába fogva, villámfényben lelket ábrázol. S mi mindennél ritkább: két lélek viszonyát. Ez a rögtönzés lángelmei villanás.

Ezért fürkészi még esztétikai ráérzésünk a kusza impurumban, de Ferenczy Béni egész életművében, milyen is volt annak a nagyok közt is nagy művésznek az arca. Mit is kell még abból kihámozni. Hogy nincsen még oly bénító sorscsapás, még halál sincs, amelyből nem születhet örök igényű alkotás, emberi válasz.

*(Ferenczy Béni rajzaihoz. Bevezető, 1982. Szépirodalmi)*

*Április 22.*

Egységesebbek vagyunk, mint magunk is gondoljuk és - érezzük. Múltunkban éppoly szabadon, azaz otthoniasan járhatunk föl-alá, akár nyelvjárásunkban. A mai francia reménytelen csüggedtséggel ejti le a Clovis-korabeli nyelvemléket. Hajlandó vagyok háromhetes Berlitz-tanfolyamot nyitni, hogy a Ferencváros szülöttei a Halotti Beszéd vagy a Mária Siralom dialektusában társalogjanak, tréfás szórakozásból persze. A moldvai csángókkal a tökéletes megértés, a nyelvészeti és lelki visszafonódás: két nap.

Még reggel Mezei András, megismételve, amit az *Ilyen gazdagok vagyunk?* című könyvébe a dedikáció toldalékaul írt. Megy Izraelbe kétnyelvű verskötetemet készítenek elő - tud héberül, ellenőrzi. Jó utazást! Milyen derék ember, *itt is, ott is*. Magyaroknak és akár cionistának is. És hogy ezt még *indokolni* (nemcsak magyarázni) kell. Jelent meg cikk a *Sorsválasztókról* Tel-Avivban is.

*Április 23.*

Zelk (is) meghalt. A TV mondja be az esti hírek összefoglalójában egy mondattal, úgyhogy nyilván a végén több is lesz. Közben folyik a színes, hosszú műsor, Kádár látogat üzemet, disznóhizlaldát, óvodát, Losonczy és Lázár fogad és vizitál: mind e mögött, mint a felhők takarta nap: Zelk, holtában is világítva.

*Április 24.*

Zsebők Zoltánnál, a már-már szokásos parasztpártiak ebédje, a klinikai főosztályán: Illés Endre, Keresztury, S. Szabó, Flóra. Leverten és Zelk halálának hatása alatt s mintegy alibiként meg is említem, a rögtön vidáman emlékeztető együttesben. Visszhang nélkül - oly elevenítő még a vidéki bableves, meg a malacpörkölt és tepertős pogácsa visszhangja is köztünk.

Félre Bandival, Flórával a *Sorsválasztókról*, Bandi most hozta vissza a kéziratot. „A legjobb darabod” stb. Flóra aggodalma is enyhül. Bandi rábeszélése még a közlésre is. Együtt akár az újabb versgyűjteménnyel. Erről még a kocsiban is: ő hoz haza bennünket.

*Április 25.*

Svéd házaspár: Per Wästberg és Margarite Ekström. Az asszonyról még Dublinban Boldizsár: kedves és szép, és - igen jó regényeket ír. A férfi a legnagyobb stockholmi lap főszerkesztője. Melyik a svéd Pen elnöke? Nem tudom. Flóra hideg uzsonnát készített, de - díszebédről jöttek (Kéryvel) és díszuzsonnára mennek. Mégis fogy a húsos sütemény, a mákos kalács; a bor is. Igen jó - közvetlen - eszmecsere. Semmit nem tudnak Magyarországról? A Duna-tájról is. Így aztán jó két órára beindul - beindítják - bennem a motort. Mint mindig, ha nem franciákkal: lendületesen ömlik belőlem a francia beszéd.

Alig mennek el - Iván, a rendes vérnyomásmérésért. Flóráé kedvezően, 140/90, az enyém kedvezőtlenül ugyanaz, 140/80; az élénk, fölhevült hosszú beszédek folyamányaként. De azt hiszem, nem volt hiábavaló: a svédek a kapuban már-már összeölelkezve köszönték.

Telefonál: Gombos Kati, idehozhatja-e még ma Fáth Lajost, mert holnap már megy is vissza Svájcba - igen rossz lelkiállapotban a kinti viszályok miatt.

Így ők nyolctól - csaknem éjfélig. Csüggesztő - nehezen kihámozható történet. A Svájcban élő magyar emigránsok egy csoportja még a hatóságnál is följelentette Fáth Lajost, hogy kémkedik utánuk, magyar kommunistákat népszerűsít - „lop be” - a svájci szellemi életbe (így Sinkovitsékat) és - most lesz már bírósági tárgyalás is ebben az ügyben. Nevetséges? Éppoly veszélyes is lehet: Svájcban a köztudat, hogy aki szocialista államból legálisan külföldre mehet, csakis kommunista agitátorként teheti. Az ottani jobboldali emigrációnak még tovább működő Vitézi Széke is van.

*Április 26.*

A Népszabadság irodalmi részének első oldalán Havas Ervin tanulmánya Zalka Miklósról, fényképekkel, aki noha katonatiszt, író is, már negyvenkötetes. Nem ismerem. Leveszem a polcra azt a könyvét, melyet még az 1919-ről tervezett írásom adattárába vásároltam meg, mint Szamuely-monográfiát.

Így kezdődik hősének bemutatása:

„Már életében legendák keringtek róla... Voltak, akik keresztet vetettek, amikor nevét hallották. B. debreceni megyéspüspökről jegyezték fel, hogy ijedtében egy koporsóba bújt előle, de a félelem ott is hatalmában tartotta: de maga alá rondított és a bűz elárulta rejtekét. Sokan viszont valósággal szentként tisztelték.”

Gábor Andor mondta Németh Lászlóról: búzlik *rajta* a tehetség. Zalka Miklósból már az első sorok mást emanálnak. Legenda, szent, becsinálás, püspök koporsóban - már ennyivel eljátszotta a nem-körébe-tartozó olvasó megnyerését.

A tegnapi svéd előző nap Rényivel beszélt - rólam is. Tisztel, de vitázik velem. Sokban. Például? „Sokban.” Magyaroknak pártlapot sem így kellene szerkeszteni.

\*

Csoóri hideg *ucsorán*, elég talpraálltan, noha betegágyból kikelten. A *Mozgó Világ* körüli hercehurcákról. Milyen kicsinyes, szánalmas világa ez a „szellem”-nek, ahol miniszterek, pártfővezetők húzogatják a fércelések szálaait is.

Vacsora közben a TV-ben Miller: *Közjáték Vichy-ben*.

Nézzük, sőt kommentáljuk, de közben az Aczél-Pozsgay közti ellentétek fejleményeiről. És hogy a „fiatalok” memorandumot készítenek, hogy saját hetilapjuk legyen.

És ha az is olyanná alakul - az odanyomott *tényleges* szerkesztőkkel hogy még egy lap a meglevő tucatnyihoz, amelyet a tömegeknek pénzén e tömegek jó-tudatának megzavarása végett működtetnek?

*Április 27.*

A színdarab az a műfaj, amelyet a legkülönfélébb, nem odatartozó - esztétikán kívüli - szempontból el lehet utasítani, valamely érzelmi okból le lehet dorongolni. Hogy eszméje nem érdekes, nem időszerű. Hogy alakjai önkényesek. Levegője: cselekménye nem feszült. Nyelvezete bonyolult. A főhős nem közülünk való.

Szükséges felsorolni, hogy egyetlen drámai hős - Oidipustól, Othellótól Hamletig, Bánk bánig - nem „közülünk való”? Hogy nemcsak a tragédiák, de a komédiák nagy szerepvivői - Harpagon, Alceste - határesetek?

A Népszabadság bírálói után most a Kritika színikritikai esztétája is oly szenvedéllyel veti szemétkosárba a *Sorsválasztókat* azon az alapon, hogy ma ilyen probléma nincs, ilyen drámai hős elképzelhetetlen.

*Április 28.*

Törték-zúzták egymást a lombos ágak, verték a virágot, a gyümölcsöt egymásról - magukról - a viharban; ha a szelek összeuszították őket. De különben? Mégis csak egy fa ágai voltak. Ilyesmit mondtam ...-nak arra: hogy békülhetnek össze, milyen „született megalkuvásból” olyan eredendően más-más „tendenciák”, mint Babits, Móricz, Kosztolányi s aztán mi: Németh, Sárközi, Féja, Szabó Lőrinc, Veres Péter?

*Április 30.*

Valahányszor itt dolgozott nálunk Moksa úr, a nyugdíjas vízvezetékszerelő, szerettem volna leszedni róla a kék munkásruháját. Hol árulják az ilyet?

Végre teljesült a vágyam. Évek óta nem nézegettem magam annyit a tükörben, illegtem annyit Ika és Flóra előtt. Ők hoztak föl egy öltözetet a Belgrád-rakparti boltból (levive mintául egy ócska vászonkabátom). A legmagasabb konfekciós szám, de csak a bokánál s a csuklónál kell egy kicsit föltűrni. S mindössze 300 forint! Egy életre megoldva a ruházkodás áprilistól októberig.

*Május 1.*

Kati és Cs., autón, Londonból, Bécsen át.

László - miért ily ijesztően magasabb az addigi magasságánál is? Riasztóan sovány, csontos kézfeje csupa barna folt. Mindig hajlamos volt a sárgaságra, erre az epebajra, mely most az epevezetéken ütött ki; már kifelé megy belőle. De még csak vízben főtt rizsen és krumplin él. - Olcsó vendég hát! - fordítja ő maga tréfára a szót.

Fő, hogy - reggel hattól négyig eredményesen ül az asztalnál, nem csökken az elme frissessége.

Az egér fogai. Melyek működtetése nélkül tíz centire is megnőnének, éhen veszejtő rácsnak a száj elé. Így az író is a tollával. Bár okkal írhatnám én is (cím gyanánt) Flóra tanácsolta és majdnem naponként megkívánt naplójegyzeteim majdani kötetei élére.

\*

Cs. ifjúkori író társ, még az Osvát-kori Nyugat idejéből. Az évtizedek úgy hasonlónak tűntek a látásmódunkat, hogy szinte nagyító szemüveggé használhatom a szemét. Váltig faggatom, ha olyat is meglát, amit én már (vagy még) nem. Nagy időközökben látogat át hozzánk, a kontinensre. Min akad meg a tekinteted?

Lelkesülten nézi a város műemlékeinek rendben tartását, fölfedezését. - És az emberek?

Kortársaink halnak, szorongatóan fogynak. De különben mintha nem is ritkulnának.

Pest az öregek városa. London utcáin a fiatalság nyüzsög. Párizsban is azok vágtatnak és robognak. De még Bécsben is lábról sodorják le az öregerdőt. Bukarestben, Odesszában, fiatal költők fészkeit vertem föl. A legkezdőbb köztük jó ötvenes. A köztereken, közhelyeken nagyszüleink arcai, gondozottabban, ápoltabban. Első látásra tehát megnyugtatóan: engem se fenyeget az idő. De aztán annál szorongatóbban: ki dacol itt az idővel?

*Május 3.*

A híres amorózó nem volt hű férj, ősz fejjel sem. Az asszony - a neves tragika - nehezen bírta a féltékenységet. Zengett a ház a napi, elég szabványos jelenetektől. Másról sem esett hang.

Az idősebbik fiú kifakadása:

- Mindig csak élet, élet! Soha egy percnyi színház!

\*

Egy éve - vagy több is már? -, hogy Aczél nem jelentkezik, csak Flórával üzen. Amióta elkoboztatta - bezúzatta? - a könyvem. Röstelli? Ez fogyatékosága volna egy szívós politikusknak. S ha mégis? Ráadásul ott van - ha csak öntudatlanul -: én nem változom „nagyonálább vagyok”?

*Május 4.*

Késő délután - *ucsorára* tehát - Szegedy-Maszák Aladár és felesége.

Most is megnyerően összeillenek, most idősödve még jobban: a dzsentroid közhivatalnok és a milliomos réteg gyermekei. Mindkettő: élénk-okos tekintet, fegyelmezett arcjáték fölött. Aladárban - a hajdani washingtoni követben - még itt is van annyi a diplomatából, hogy érdeklődésemet a világról rögtön visszafordítja, hogy én beszéljek az ő érdeklődése szerint. Párizsban is ropogtathatnák Flóra croquemonsieurjeit - s franciául vagy spanyolul is beszélgethetnénk. Kozmopolitizmus, nemzetköziség? Milyen tűz-víz volt ez még Andics Erzsébet már Erzsébet-felnőttégű - magyarázataiban. Mára ki adta föl az álláspontját? Utolsó, összebékült mohikánokként holmi barlangban képviseljük.

*Május 6.*

Cs. megkérte Ikáékat, hívjanak meg találkozásra vele néhányat az ő korosztályukból. Kíváncsi a gondolkodásukra. Tíz-egynéhány történész, szociológus, művészettörténész gyűlt össze nálunk szendvicsre, borra hat óra felé. Megfordult a helyzet: ők voltak eleve kíváncsiak a két háború közti szellem és társadalom világára: ők kérdeztek.

Mi meg - mert engem is odakérettek - két antidiluviális lény, versengve ontottuk a szót. Ritkán éreztem, mi is az Idő! Mintha „ifjúságunk” idején mi Jókaival ültünk volna beszélgetésre a 48-as évek világáról.

Még a búcsúpohárra fölállva - jóval 11 után - is félórát válaszolgattunk.

Újabb öregségi tünet részemről, a fecseghetnék, a beszélő szervek mozgásának élvezete. Alig tudtam megállni, hogy ne járassam a számat akkor is, amidőn valamit Cs. maga egyedül részletesen nálam jobban ismertetett. Otthagytuk őket Flórával; Cs. és Kati, szívükben a szorongással, hogy mit közöl velük Márton doktor a ma reggeli vizsgálatokról - még maradtak. Fiatalok jó kérdései megfiatalítják a fejünket legalább.

*Május 7.*

Ötre - és megint Cs. tiszteletére - szendvicses vacsora: Csoóri, Juhász és - Máriával! - Szántó Tibor. Ő egy üveg spanyol borral, melyet Kubában élő öccse írói elismerésül küldött, meg a most megjelent Vizsolyi Biblia kétkötetes fac-simile kiadásával.

És Moldován Domokos; hogy fényképezzen a Flórával készítendő albumhoz.

Este tíz utánig maradtak.

Az első lejegyznivaló: Juhász az egész idő alatt egyetlen szót sem ejtett. (Csak majd elmenet a kapunál: Éppen egy éve nem voltam nálatok.)

*Május 8.*

Napokat töltöttem fokozódó szorongásban a riasztóan lesoványodott Cs. Laci sorsa miatt. Mit állapít meg az orvos (az enyém, a Péterfy kórházbeli Márton doktor), s mit a műszeres vizsgálat? Mit adtam volna (készpénzt is), ha átválthatom a rossz esélyt jóra: ha kormányozhatom a jövőt!

Első szavammal tegnap Hunyor Katitól az eredményt kérdeztem.

- Semmi baj! Hálistennek!

Magyarázatul pedig csak futtában: vérsűrűsödés. Alvadt gyorsan a pipettában is a vér.

Egy perc alatt, egy pillanat alatt a tudatomba vettem s már adtam is más gondra a fejem.

Holott kellett volna, hogy napokig örvendjek, mosolyogjak, dicsérjem a sorsot. Legalább annyi ideig, mintha rossz hír esetén gyötrődtem és átkozódtam volna.

Él még vajon Füle? És Lukács? Lássuk csak, Déry az bizonyos, és Németh már... Bajos eligazodni, ha barátaink már életükben halhatatlanok voltak. Mintha még egyszer kellene sírba löknöm Aurélt... De hiszen - hálisúgnak - ő még él; ha nem is olyan virulón, mint emlékezetemben. De meddig ott is? És vele bárki?

Lázadó lakáj lett emlékezetem. Ő s nem szívem könyveli, ki él még közülük.

Kortársaim sorából ő húz ki hány nevet s ír vissza holtakat. Mind önkényeskedőbben. Így van. Teljesen egy vásártér kezd lenni a múlt s a jelen. Egyre szédültebben járok benne. De egyre fölzsabadultabban. Egy-egy szippantással már az örökléteből. Még halhatatlannak is sejdíthetném magam; ha magamat is helyére - helyemre - tudnám tenni.

*Május 10., vasárnap*

A *Beatrice* második (vagy harmadik?) újranyomásának kefelevonata, reménytelenül vastag kötet, hogy hat nap alatt végezzem el.

Az első lapok - ez változatlanul friss: illata, még íze is van. De aztán a történelmi, társadalomlélektani fejtegetések: magam is alig rágom át rajtuk magam. A javító ceruza áthúzó tollá változna; ollóvá, kivágni minél több kommentálást. De hiszen az egész könyv ezért a mondandóért íródott. Évtizedek óta kimondhatatlan kemény tényeket és nehéz gondolatokat csak így, a regény köntösébe öltöztetetten lehetett a színre vezetni, valahogy mégiscsak. De ha ez a kényszer a tudatból is eltűnik, a mű érdeke azt kívánná, hogy mindez az idegen anyag is eltűnjön. Ezt gondolom ma. De vajon - igazán indokoltan? A *Háború és Béke* történet-filozófiai fejtegetéseit máig divat lenézni. Én azonban máig fölfelé nézve olvasom.

*Május 12.*

Hézagos becsület.

Ha már a jog, az igazság, de még az elrendeltetés is hézagos.

Sz. Lőrinc egyszer - tréfásan odavágó elszólásként - részleges becsületről beszélt. De ami részleges, az nem folyamatos. Az erkölcs ismervei közt azonban ott van a folyamatosság is. Ami már ki-kihagyhat; rendszert és logikát is.

*Május 13.*

Este a pécsi színház a *Sorsválasztókkal* a Madách Színházban, csak egy estére.

Lelki görcs már a gondolatra, hogy én is ott legyek, meghajoljak, végighallgassam a saját szövegem.

Flóra és Ika ment el, megbeszélve Tangl Haraldnéval, hogy ő is ott lesz.

Telt ház, mondják, nagy tapsok stb. De változatlanul félreértett rendezés.

Egész nap a *Beatrice* új kiadásának kefelevonatával. Voltaképpen kihagyásokkal is meg lehetne menteni. De akkor csak regényt olvasnának az emberek, és nem - tán másutt soha föl nem merülő - beszámolót arról a korról.

*Május 14.*

Egész nap ismét a kefelevonat - 620 lap! Világosan látom, mitől lenne kerekesebb, teljesebb: milyen részek kihúzásával. De akkor most az egészet újra kellene legalábbis *paginázni*! Majd egy kinyomott példányt áldozok föl erre.

Estefelé Flóra föl a padlástérbe hozzám, mosolyogva. Ella most telefonált: Siklós Olga tőle kért részleteket: igaz-e, hogy kivándorlunk - Flóra s én Izraelbe? Most még csak beutazó vízumunk lesz, de aztán letelepedési!

*Május 15.*

Válasz a miniszterhelyettes Tóth Dezsőnek, hogy a darabíráásra - a békéscsabai színháznak ígérről van szó - fölkinált 20 000 forint ösztönző pénzt nem fogadhatom el. A másolatok Flóránál.

*Május 17., vasárnap*

Vercors, feleségével, egyenest Párisból, hat óra borra, süteményre. A francia változást én sokkal jelentősebbnek ábrázolom, mint ő. Ha jól vezetik, Európán változtat olyan mértékben, ahogy már Leon Blum belefoghatott volna - a spanyol háború nélkül.

De hasztalan faggatom. Megöregedett? Fél évvel idősebb, mint én. Mosolyog, iszik. S végül, ami kijön a fejből: mikor kisiskolásként (orvos) nagybátyjánál Tabon nyaralt, az égből a záporral apró békák hulltak, dobozba gyűjtötte őket.

Fél nyolckor Boldizsár jön értük. Véletlenül ő is Párisból. Szerinte sötét már a holnap is, nemcsak a jövő.

Ha egy verset olvasok (Csokonaitól, ahogy terveztem), tartalmasabb a délutánom. Fáraadra kellett beszélnem magam, merő udvariasságból.

*Május 18.*

Rengeteg a rejtelmes költemény. Egyre több az olyan rövid sorokban írt - vers-külsejű - közlemény, melyeket átfutásuk után az olvasó mint érthetlent tol arrébb a szeme elől. Kavics. Drágakő gyanánt tették elébe.

Holott nem vers, ami nem érthetetlen. A vers nem az értelem számára készül. Aki az *Anyám tyúkját* csak a logika útvonalán fogta föl, fele útján van a műalkotás megközelítésének.

Nem vers, aminek nincs nemi vonzása, akár a századik elolvasás előtt. Nem a beszáradt sexusú aggastyán közönyével háritunk el egyre több mai verset, a beleszokolásuk után. Kelletik magukat nagyon is, de semmi vonzás bennünk: semmi meghódítandó a behatolással; semmi *testen túli*.

*Május 19.*

Szemmel láttuk: volt itt is annyi, ha nem több fölfedezni és földolgozni való az etnográfia s a vele rokon tudományzakok területén, mintha Mikronézia valamelyik korallszigetén kötünk ki. Tárgyi népművészetnek itt volt mindjárt az utóbbi évtizedekben kivirágzott színes vaskerítés-kultusz a falusi utcák két oldalán. A Boszporusztól az Óriás-hegységig, a Baltikumtól az Adriatikumig ezer és ezer kilométerek hosszán osztályozható festett kovácsoltvas-remek vonal és szintobzódása. A temetőket elöntő márvány sírlapok, műkö fejfák, cementkripták, a szükség szerint megújított arany föliratokkal, hetente öntözött virágágyással,

itt-ott elhelyezett kecses pihenőpadkával, fénykép díszítette obeliszkokkal. Időbe telt, amíg korszerűségük és újdonságuk eredetét s jelentőségét kellő figyelemmel vettük vizsgálat alá; nyilván azért, mert keletkezésük és alakulásuk - orrunk előtt? - jelenlétünkben folyt.

*Május 20.*

Kikölt - azelőtt, főleg kezdő koromban, de még tavaly is - egy darázs a fejemben, zümmögni, keringeni kezdett és addig csinálta, míg csak meg nem szőtte a verset. Előbb volt tehát a dallam, s abból lett még anyag is.

Most megvan az anyag. Naponta elkészül egy vers anyaga s mégsem lesz belőle alkotás: nem röpül, nem zümmög. Süket vagyok. Kiszáradtam.

Itt szakaszonként megszerkesztve a vers, hogy amilyen mértékben vállalnám a közösségem múltját (ezúttal a magyarokét), olyan mértékben szégyenlem. S viszolygok, hogy ezek a, mondjuk, már a kuruckorban ható *gének* az utódokban (a szellemi s nemcsak testi utódokban) tovább éljenek. Ezek legyenek a jövő. Tehát magamnak kell átalakítanom megváltoztatnom - magamat. S ezzel a közösségemet is. Akár holmi időszerűsített keresztfán.

*Május 22.*

- Légy, akit majd az idő igazol!

- Akiért „kár volt”!

Mai átkok. Az első S. Szabó Ferenc, a másodikát Boldizsár Iván fűzte az ebéd közti tréfás vita mondásai közé.

S. Szabóéknál az ebéd. Zsebők Zoltán jött értünk ½ 1 helyett már 12-kor. Hajdani parasztpárti ebédek hangulata. Illés Endre beteg, Keresztury külföldön. A népi szertartás tartozékaként Ferenc a kerti szabad tűznél süt cigánypecsenyét. De előbb ugyanott párizsi módra spárgaleves.

Befejezésül meg majd kapros lepény, brazil kávé.

S közben a francia változások. S ahogy Vercors elmondta Aczélnak erről a véleményemet. Európának adhat új szellemi áramlatot. Ha itthon is megértik, mit bonthat ki Jaurès hajdani zászlaja. (Akinek nevét tegnap a tv-ben is hibás tudálékossággal ejtették ki.)

Aztán a lengyel ügy magyarázata, B. Iván felfogása nyomán.

*Május 25.*

Épp csak belekezdtem, milyen hallássegítő (szilvamagnál is kisebb) készüléke van Illés Endrének és máris idekocsizik teljes szakmai tudásával (és két remek kiskorú fiával) Pálci: Ika egykori legjobb iskolapajtása, Pálóczy Erzszi, aki hajdan nálunk ismerkedett meg férjével is, és aki egyéb relációkon kívül Weöres Sándor unokatestvére is, lévén csöngői Weöres-származék, és aki (Erzszi) ma épp olyan csordultig életörömmel teli teremtés, és most... már moziba is elkocsikáztat bennünket, olyan kitűnő a Picasso-film...

Este a Szabad Európában az Ötágú Síp műsorában Csoóri ötvenedik születésnapjának a megünneplése. A Tiszatájban közöltek alapján.

Május 26.

Cs. László és Hunyor Kati ½ 12-től ½ 5-ig, tehát ebédre (a konyhában), majd feketére (ismét a nagyszobában), igen kellemesen-szellemesen váltva híreket s gondolatokat - de még tegnap, vasárnap. S mára mi maradt megőrzendő, papírra rögzítendő mindabból? Vagyis teljes (már a lelki ferdültség fokáig) a tollközpontság? Akkor viszont akár senkit se lássak többé az életben.

Cs. most öregesre soványodva magasabb nálam. Több fér el termetén is (nemcsak arcán) a mulandóság jegyeiből. De belül milyen irigylésre méltóan - fiatal? Pályakezdő. Újra és újra visszatér rá, milyen rendben fognak megjelenni itthon is az emigrációban írt könyvei; a könyvbe se foglalt írásai. Igen, mintha most lépne a mezőnybe fizikumával is: viadalra feszülnek benne a szellemi izmok és ettől még vérerei is.

Május 27.

Csoóri Bécsből a Herder-díjjal, Münchenből a hírrel, hogy kiadták ott is a *Szellem és Erőszakot*. Alig tudom hinni. Példányt nem hozott, bár máris kereng belőle itthon is(?)

Séta a kapu előtt - végre úgy-ahogy kiegyensúlyozottan - Pozsgayékra várva; hogy ne kelljen még egyszer kijönnöm a kulccsal.

Négyesben ½ 7-től a hideg vacsora - pécsi báránysültmaradék szünetlenül tréfásan kommentálva a világot az étkező konyhában. De aztán bent a szobában már komolyan. Négy jó koponya azért négyes fogatnak is jó, ha merészen kell kanyarogni, akkor is. Ilonka okosan is könnyed, Imre a nevetést is mélyből küldi.

Május 28.

Meghalt Pilinszky, hatvanévesen, váratlanul, tegnap este.

Nem a lélekzetem akad el egy percre, az agyműködésem jó fél órára.

Annyira becsültem? Vagy mert - csak nem tudtam kellően vigasztalást nyújtani neki ezt a megbecsülést. De hisz - ő, a kétségbesés oly hiteles kifejezője - születetten vidám volt. A Krisztus arcán állandóan lappangó öröm. Mert mégis ki tudta mondani a magáét?

És aztán mint *causeur!* - kifogyhatatlanul ontva a megfigyelés kimerült gyöngyeit. Élvezve a saját - mert tudatában volt - kincs-osztogatását.

Flóra, Ika le Tihanyba (már reggel), befejezni a vakolás, meszelés utáni takarítást. Készültem le én is. De zuhog az eső, és csak a szabadban volna hely leülni (dolgozni a csabai színdarabon?). Így - egyedül itt - dupla a levertségem, a leverettségem: a tanácstalanságom megosztása Flórával, néma vállveregetést cserélve is: hogy íme János is. (Akire melleleg az utóbbi időkben neheztelt, Ella iránti együttérzésből, a Némethről írt megemlékezésének tapintatlansága miatt.)

Május 30.

Elsőfokú unokatestvéremnek - ma cousine germaine-nek -, Hadfy Katának veje telefonálás után, de mégis váratlanul. De - jó arcú, jellegzetes székelyarcú - okos! - etnográfus: Balázs László (Kata a férje - Fodor Kálmán - révén Ozoráról több átváltással Erdélybe került, ma is valahol Szatmár mellett él.) Tárgyilagos - és mégis vigasztaló - beszámolója a határon túli helyzetről. De a - kivezető út? Erre mozdulni sem tudnak az elmék - a „légköri nyomás” miatt? No, végre apám családja révén is egy magasabb igényű koponya. És Kata? Flóra

tízéves tokajit (ötputtonyos aszút) csomagol neki. „Majd ha együtt lesz a família, akkor húzom ki belőle a dugót.”

Ika - ezer dolga közt - közben sárkányt szerkeszt a gyerekeinek. Hogy holnap itt a ház mögött a dombon ők is föleresszék a magukét.

*Június 1.*

### A béke egy napja

A fűmagból, illetve pázsitmagból sarjasztott pázsitdarab szemgyönyörködtetően sikerült. Nem volt könnyű munka, több szakaszban folyt le. Mútrágya, egy tehertaxi-rakomány szerves trágya, ásás, azaz alapos talajforgatás. Kiszedegetése, mondhatni kirostálása a konokan tovább élő virággyökereknek és gumóknak. Még tavaly is őszirózsa-dzsungel tombolt itt. A házmaster házaspár jóvoltából.

Vidékiek voltak, ifjan uradalmi kertész-, inas- és szakácsnő-família, de aztán Pesten egy külvárosi - jól menő - zugkifőzés magánrabszolgái, amíg le nem kellett adniok. Szó szerinti fűtőként (házfelügyelőként) kötöttek ki a mindössze háromlakásos budai ház alagsorában. Átvették a postát, megpíszkálták a ház közös automata fűtés kazánját, nézték a tévét. Ha az eső vagy a hideg a maguk testhezálló - a kazán közelsége folytán - mindig jó meleg szobakonyhájába kénytette őket.

Mihelyt kimehettek, a kórházi várótermeknél alig nagyobb előkertbe, odavarázsolták egy grófi kastély virág-édenét. Plántáltak, nyestek, öntöztek, minden szálát személyesen ismertek és ápoltak. Ember - főleg kiskorú - vagy állat azokat rajtuk kívül meg nem közelíthette. Sárgán, lilán, rozsdavörösen, szemvakítóan versenyt tündököltek, akkorára növe s oly óriásian, mint a napraforgók.

Két év előtt halt meg Dezső, a kitűnő kertész, szakács és takarító, tért meg a túlnemesített dísznövények honába. A pázsitnak való fűmagot a törpelóhere magvával keverve árusítják. A következő évben idegnyugtató gyep fogadta a ház ablakából lekémlelő szemet.

A drótkerítésen kívül elsuhan egy-egy taxi is, de itt mintegy biliárdasztali önállóságban egy csaknem laposra nyitott nyugszékben fiatalasszony alszik. Azaz csak tetteteli az alvást. Tüntetően összezárt szemhéja alól ki-kipillant négy-öt év körüli kisfiára, hogy miképp boldogul a kézi hajtású fűnyíró géppel. Akinek erőfeszítéseit még valaki ellenőrzi. Egy kétéves kislány.

### Egy napnyi béke

Gyönyörű szép. Ika tolja a fűnyíró gépet. Illat. A gyerekek. A gyep.

A cseresnyefák - Dezső lenyeste őket, a virágai miatt.

Az én közösségi teszem. Letörve az ágak.

De Flóra gépeli a vigasztaló válaszait a gyógyíthatatlan oligofrén gyermekek szüleinek.

Az országos híri író - idetekintenek.

A Szabad Európa hangja - Baleároktól a japán szigetekig.

Érik a cseresnye - megkésve.

A Nyulak szigetét elfödik a fák - nincsenek kecskék. Mikor jelennek meg újra?

Egy ronda épület belebocszol a kilátásba, a szemembe.

Tv-antennák.

A pelouse fölött - szárítókötél. Marici rendezi a maga mosta ingeimet, hogy a gallér egyenesen száradjon, a vasaló alá.

Ingujban, ezt is levetem. A kezdődő, még szűzi nyár simogatja a bőröm.

Sicamberek.

Flóra kijön - leteszi végül a kagylót, valamelyik gyógypedagógiai betege végeláthatatlan panasza után.

Nem élvezed? De igen!

Nekem egy pillanatnyi szippantás is idehozza... a népligeti sétát, a kuporgást a téli padon, melyről lesöpörtem a havat, hogy föl ne fázz!

... Ozorai szőlőhegyi borozás - hébérrel a pincéből - a viszki - ez való nekem...

A Párok - a Kilátó felé...

Lefelé menet karolnak egymásba. Fölfelé az a kis erőfeszítés is elkülönít, külön erőkifejtésre.

Velem kar-karban vagy.

*Június 3.*

Gosztonyi János megtérve az USA-ból, mint a Magyarok Világszövetségének új elnöke.

Okos, lényegértő, feladatismerő.

Nincs - vagy alig - anyanyelvi közösség, amely oly hamar szétolvad, mint a magyar. Mert többoldalú a más vonzás.

Mert hazulról semmi - vagy alig valami - az idecsatoló erő.

„Kérem, ne küldjenek még körlevelet sem ilyen megszólítással: Tisztelt Honfitársunk! Magyarul *én* még beszélek, de az országhoz semmi közöm.”

Két terve volt. Sárospatakon megnyitni az angol gimnáziumot. Az USA-ban magyar középiskolát... Mindkettőben nacionalista dohosságot szimatoltak. Kik. Csak célzás: Aczél környezete.

Menjünk el Kőszegre, ott van falusi háza. Vas megyei. Pusztá béresgazda fia. Folt még ma is rajta: népi kollégista volt.

Este tv-film az 1945-ös irodalmi életről. Milyen boldog az emlékeztetésük is. Miközben Szabó Lőrinc börtönben volt, Némethet a rendőrségről kellett kihozni.

*Június 5.*

Hideg, nagyrészt gyümölcsvacsorán, de kellemesen fűtő borral a régi meghittségben a francia Sonja és férje, az amerikai költő, William Jay-Smith („Bill”)-ék - együtt Ikáékkal, mert hisz ők még meghittebbek velük, vendégeskedtek is náluk New Yorkban, majd a vidéki házukban.

Fél héttől fél tizenkettőig hol angolul, hol franciául, hol keresztöltéses harsogó kacagással ők, mi meg nemcsak udvariasság-kontrázásban. Csak a búcsú percében, a férfi:

- Küldöm is nemsokára az angol nyelvű kötetét!

Fél évet töltött a versek átültetésével.

Június 6.

A hőség fokozódott. De az égen nem tűnt ki a nap, csak a pára sűrűsödött.

Ebéd utánra a nagy cseresznyefa levelei, minden levele csüggedten lekonyult, mint a nyúl, meg a daxli füle, rezzentelenül. Örvendetes hírt közölve mégis. Tele van cseresznyével a fa. Kicsattanó, bikavér sötét cseresznyével.

Tele lett váratlanul.

Ez a mai nap följegyzendő eseménye. Ami kimozdíthat engem is a csüggedésből.

Június 7.

Félelmetes logikára volt fölépítve a világ, az 1914 előtti. Megrendíthetetlen - évezredes - ésszerűségre.

Üdítő cáfolat volt minden dadaista vers. Vidám hangú viharmadár rikácsaival is minden képtelen költői kép. Már-már társadalmi - osztályharcos - merészség. Csak bősziüljön a polgár.

De ma? A rend bősziitené.

Ha ilyet tárna a költő a világ elébe. Annyira elfogadta már azt, hogy dadaista mód lásson és halljon.

\*

Abból, hogy soká éltünk, nem az következik, hogy hovatovább meghalunk, hanem az, hogy nem halunk meg. Az előbbi otromba logikátlanúság lenne, érzelmileg persze. Aki milliókig, milliárdokig tud számolni, otthonosabb a számok világában, mint aki csak a két kezén számol. Szeretjük anyánkat. Rendezkedjünk be tehát arra, hogy szükségszerűen ki kell fogynia belőlünk ennek a szeretetnek csupán azért, mert már régóta tart? Soha nem fog megfogyatkozni az a szeretet sem bennem, amelyet Shakespeare művei iránt érzek - fokozódó mértékben. „Számot vetni” szűkhorizontú pénzemberek, rulettjátékosok szemlélete s nem tágkörű vizsgálódóké. Csak kellő meglakás, alakítgatás után lesz otthonunk a házuk. Ez az egy élet.

Június 8.

A fényt a sötét határozza meg. Nemcsak abban az értelemben, hogy megfogalmazza, hanem úgy is, hogy körülhatárolja. Elfogadhatatlan mégis Sartre-nak az a - ezen alapuló - nevezetes *définition*-ja, hogy a zsidó származásúakban csak azóta, illetve attól fogva tudatosul a zsidó-mivolt, amióta zsidóellenesség van. Számukra ez az *authenticité*. S azelőtt?

A francia értelmező szótárak szerint autentikus az, amit illetékes köztisztviselő törvényes formában adatszerűen igazol. Itt esik csapdába Sartre. A kartéziánus ésszerűség tekinthet adatnak személyt is, de... összerokonítva az autentikus az identikussal, de... Rendőrségi jelentésben és igazoló iratban hozzátörök szemem a mi személyazonosság szavunkhoz, de nyelvem és elmém általában embertársaimnak kilétét és mivoltát emlegeti és keresi, túllépve a köztisztviselők igazolását, a paragrafusok határait.

Az „acte dressé par un officier publique dans les formes légales” számomra mindenkor *akta* marad és sohasem ember.

Az amerikai Saul Bellow egy teljes regényt írt annak cáfolatául és visszavetésére, hogy a zsidók bármiféle mivoltját a gyűlölet definiálhatja. Vagyis a gonoszság egyik legiszonyosabb formája az antiszemitizmus. Amivel szembenézni - aminek a mélyére pillantani - így elsősorban nem is a „zsidók” dolga - erkölcsi végezni valója -, hanem a „nem zsidóké”. Mindazoké, akik ezt az okot előidéztek; vagy előidézhatték.

*Június 9.*

Jól választja meg a barátait, de rosszul a szolgálait - régtől ez volt véleményem Aczélról. Tegnap szemébe mondtam. Hárman ültünk a keskeny díványon: ő, Flóra s én; Flóra feje mögött fordultunk egymás felé, így mondtam neki, több mondat folyamatában, így minden él nélkül hangozhatott. A többiek, az előttünk körben ülők tán át is eresztették a fülükön. Sorban Aczélné, Illés Endre, Pozsgayék, Juhászné és Juhász.

Juhász hívta meg ilyen összeválogatásban a társaságot.

- Szándékosan így?

- Szándékosan.

Vacsora volt, 8 órai kezdettel. Zöldségleves, marhapörkölt, hatalmas túlcukrozott bolti bécsi torta. És már kezdetül whisky jéggel. Meg a dalmát bor, amit mi vittünk.

Éjfélig tartott ez a nevetések-frissítette vita. Elhatározásom és eredeti lelkiállapotom ellenére is túl gyakran késztetek szóra, rövidebb-hosszabb eszmefejtetésre.

Végül a lengyel helyzetről is.

... S aztán - milyen végzetes melléfogás lehet, ha a hazai ellenségeskedők holmi vizsgálóról Csoórit teszik meg.

*Június 10.*

Ma este meg épp Csoóri nálunk - magával hozta Tornai Józsefet is, váratlanul (de éppoly szívesen látva): nem tudott ideszólni, napok óta rossz a telefon. Meleg vacsora: tojásos lecsó, kikaparva a lábost is.

Végre személyesen is felsorolják, kiket is lát Aczél magyar ellenzéknek. Nyolc-tíz ember mindössze, 30-35 év körüliek. Jórészt nagypolgár-ivadékok, *fiils à papa* helyzetben. Horváth Márton, Pándi Pál fia is köztük. A bűnük voltaképp, hogy - Lukács ellen is fölkeltek; s nem tudhatni, olyan szemlélettel-e, mint a Párt.

*Június 11.*

Karinthy telefonon Flórával: mikor „ugorhatna” föl „életbe vágó” tanácsért, illetve megbeszélendőért?

Örömmel, tréfásan is komolyat mondhatok neki. Homokóra átigazításról. Eddig: (még könyvajánláskor is) K. Ferenc, K. Frigyes fia. Most már: K. Frigyes, a Ferenc apja. Melyik a rangadóbb? Az utóbbi nekem.

Délután Odd Abrahamsen, norvég óriás (csak a cipője 47-es) fordít, magyarból is, azaz magyaroktól is. Hogy tőlem mit, abból is megérezem, ízlése közepes. Csak németül beszél még, akadozva. Flóranak is meg kell erőltetnie magát, hogy megértse s lefordítsa. És nekem! Elmefárasztó, idegkimerítő óra.

Utána közvetlen Ferenczy Sándor (első unokatestvérem) remek szellemű lánya, Márrika, a két féljapán gyermekével, anyjával.

Amerikáról.

\*

Az öntudat csak az első lépcsőfok. A büntudat a következő az emelkedésre. Aztán a penitencia. Aztán... következik a följljuthatóság másik oldala a megkönnyítő elmélyedés. Reméljük: nem a semmibe.

*Június 13.*

Karinthy Ferenc, már hét előtt. A „tanácskérés” (voltaképpen megbeszélés), mi a teendő a szegénytámogató „mozgalom” ügyében. Burkolt ellenzékiesség? De mit kell ebben burkolni? Gáncs a kormánynak? Mindenki épp a gáncsvetésektől - a gáncsvetőktől - óvna. Bizhatunk-e ismeretlenekben, akik épp a teljes bizalmunkat, sőt titkainkat akarják tán még áruba is bocsátani. Elég szenvedélyesen beszél még spiclikről is. A főspicli is köztük van: - ... A leghangosabb itthon s a legkönnyebben járhat külföldre. S milyen elszánt rákosista volt.

De Ferenc - Cini - szenvedélyes szélsőséggel jellemez mindenkit, mindent.

Vacsorára hivatalos - de csak esszük Flóra nagy tálca meleg szendvicseit.

*Június 14. vasárnap*

Kállay Zsuzsika délelőtt.

Akár anyám, fiatal korában, szélesedő pofacsont, keskenyedő áll, mélyből villogó szem, enyhe ferde állásban. Ő meg a belépő Ikára mondja: akár Kállay Magdi (aki Londonból telefonálva már keresi a magyar szavakat). Bálint is erre a vonalra ütött. A kis Judit egyre inkább Flóra arcát illesztgeti magára.

Ők jól vannak Rumban, a Gyógypedagógiában mindketten (férjével), nemcsak helyet, hanem hivatást is leltek; lelnének, ha nem volna a párttitkár olyan hatalmaskodó. Lányukat is - most érettségizett - a gyógypedagógia vonzza.

\*

Amit Zsuzsika még apjáról - Lajos bácsiról - mondott: most áll össze bennem bátorításra. Összetéveszhetően az én termetem volt az övé: idősödve egyre szikárabb lett, magassága 177-179 centi, bottal járt, de cövek-egyenesen. Könnyen meghült (akár én), berekedt, a légzőszerveit fájlalta. Szellemi képessége mindvégig friss. Látása romlott (akár Kállay nagyapánké) utolsóban már csak körvonalakat látott; az olvasás helyett ott volt neki a rádió. Nyolcvanhét évesen halt meg, de tovább is élhetett volna: az idegesítő körülmények gyöngítették le, merítették ki életkedvének az akaraterejét. Van tehát vajon még nekem is nyolc-kilenc évem? Ha nem engedem *kimeríteni* magam?

*Június 15.*

Keserves délelőtt. A *Sorsválasztók* nyomdai javítópéldánya fölött. Nem véve tekintetbe, hogy mi a drámai hatás, Flóra - a gyógypedagógus - törölné mindent, akár távoli célzást, hogy a világon még ma is lehet sértő megkülönböztetés a zsidó vagy bármilyen eredet miatt. Holott ezek érzékeltetése adná értelmet a darab humanista állásfoglalásának.

Délután Czimer, visszatérve vidéki „munka-üdülés”-éből. (A „munkaebéd” példájára. Sajnos, rajtam erős fejfájás, „dekoncentráció”; megkérem, hogy - tegyük át máskorra a megbeszélendőket. A hazai „contestataire”-ekről és a lengyelek kényszerű útjáról.)

*Június 16.*

A jelentékeny írónak megbocsátjuk a tévedéseit. De már a másodrendűnek sincs kegyelem: kiharcoljuk az irodalom területéről éspedig az esztétika (s nem az etika) paragrafusait követve.

*Június 17.*

Talán a mai nap az a választóvonal, amely után más lesz - lett - a világ, mint amilyen előtte volt.

Gondolatban már a hajnali ébredéskor kiválasztottam a verset, amelyet Kovács Sándor Iván kérésére a Kortársnak szántam.

Nem találtam az iratgyűjtőt, amibe a többi „közölhető” közé betettem. Volt valóban ilyen dosszié? Mintha több is lett volna - valaha. Mikor? Az idén, vagy még tavaly?

És hol?

Kétszer is lementem az alsó szobába. Újra és újra átnéztem a könyvespolc alsó - zárható - szekrényeit.

Le kellett ülnöm. Kiürült a koponyám. Üres volt, élettelen, mint egy havas parasztudvar.

Egyik utolsó beszélgetésünk elején Lukács György azzal halasztotta egy kérdésemre a válaszát: megvárja (már nem is tudom, melyik) tanítványa belépését; ellenőriztetni akarja *logikus-e*, amit mondani készül.

Ide jutottam.

A lábam még nélkülözni tudja a botot. Lépcsőn lemenet elhárítom Flóra felém kínált karját. Az agyam lépésrakásának már nem vagyok ura?

A dossziék ott voltak a kandallón kikészítve már tegnap óta.

*Június 18.*

Déryt is gyötörte a depresszió.

Gyötörte volna őt is fokozatosan. Ha nem leli meg idejekorán ellenszerét. Olyan ösztönösen, ahogy a beteg kutya megleli a réten a neki való füvet, egyfajta kisüsti pálinkát ivott; kortyolgatott, mihelyt a tünet csak halványan is jelentkezett. A szűk nyakú - de könnyen újratölthető - üveg ott volt az irattáskájában, a papírai közt; vagy a felöltője zsebében.

Az ölében, ha írt.

Utolsó éveiben - nem panaszkodva, nem vigaszt várva emlegette - jó, ha naponta, egész napi munkával, már reggeltől, vagyis a toll zsarnoksága alá vetve magát, 20-30 sort megfogalmazott. A maga igényére, szívós választékossággal.

A térde volt az íróasztala. Hívő hajtotta homlokát a krajcáros iskolafüzet fölé s akkor sem emelte föl, hanem csak oldalvást fordította, amidőn az agysejt-frissítő csöppekkel magát megajándékozta.

Átvettem volna a receptet. Gyomrom nem bírta a gyógyírt; nem olyan mértékben, ahogy az elme termőszomja megkívánta. Valahányszor ő, a homo urbanus dísz öntőedényben készült példánya jelenlétemben meglocsolta: lángra készítette alkotó kedve parazsát. Vége felé már a legnépiesebb bundapálinkával, majd nem titkolt göggel villantott mosolyt felém s én nyílt alázattal bólintottam: te vagy közelebb a földhöz.

\*

Az irodalomba Déry Tibor tölgyerdők birodalmából érkezett, közvetlenül, személy szerint. Családjáé volt a Nasici-féle hatalmas fakitermelő vállalat. Annak egyik vidéki telepén hivatalnokoskodott, amikor meghívást kapott egyenest a Nyugat kávéházi asztalához. Azonmód az erdészek valamiféle zöld öltönyében húzott széket maga alá, szemben Adyval. Mellette Ignotus ült. Dzsentriskedőnek nézte a ruhája miatt.

A pincértől már akkor törkölyt kért.

Megkapta.

*Június 19.*

Reggel Csabáról a *Táviratok* első négy példánya. Első könyveim bizsergése még az ujjaimban is. Mindössze száz példány, én ötvenet kapok. Mit fognak szólni a hivatalosak, hisz ez igazán magánkiadás?

Délután Mezei András - egyenest Izraelből jövet. Mintha egy sikerült Icariában járt volna. Összetartás, biztonság, fiatalág ott. De magyarul már csak az öregek.

Meghívás és - Flóra is boldogan vállalkozik az útra. Ősz felé, előadással a haifai egyetemen.

*Június 20.*

Kortársak.

Nem ritka, hogy igazság-tündököltető szenvedélyükhöz különös árukapcsolásként a művészet tehetségesei a fröcskölő befektetés - a rágalmazás - kitöréseit kapják. A szépség szolgálatának isten adta képességéhez a sátán is odacsapja a maga viláгурalmi erejét.

Nemzedékem útjának egyik (három közül elsőként kész) útnyitója E., kit nem próbált letaszítani az árokba úgy, hogy a gáncs után még sarat is taposott rá?

\*

Aki nem tanul a múltból, elbutítja a jövőt. Aki hátra nem világít, előre sem.

A holnap építéséhez először is a múlt téglái kellene, letisztítva; főleg az alapozásban.

\*

Írni *nem*-íróként, egy életen át, az volna a pálya, persze mégiscsak az irodalom területein. Szellemi közlés igényével - vagy ihletével - tollat forgatni írástudatlanság, írásismeretlenség alapján. Rögtön megmagyarázom írásfertőzöttség nélkül. Mintha mi találnánk ki a betűt!

Az analfabéta társadalmak költészete másképp fejlődik, ha soha le nem jegyzik. A „vad” népek rettegnek attól, hogy képet készítsenek róluk; rontásnak érzik, lényük rabbá tevésének. Dalaikat éppígy félthették volna.

És mi eszméinket. Megfigyelésünket. A közölnivalót. A közlés hagyományos csatornáin kívül.

Persze, már a népdal, a legősibb sámán-rögtönzés is megszabott csatornán érkezik hozzánk.

Nem-íróként írni tehát csak olyan minden-tudással lehet, ami elvet minden „örökölt” tudást, képességet. Följutva az elérhető csúcra s onnan próbálni meg a leereszkedést odatúlra. A kiindulópont? A szintre legalább.

Még ez a kísérlet vár a modern művészeti vállalkozásokra. Az avantgarde-ra. En arrière.

Mint Kolumbusz egykor Indiába.

*Június 21.*

A tudónek egy friss korty lélekzet, egy friss látkép a szemnek - mert vasárnap van s mintegy a Medárd-hetek szünnapjaként a nap is süt. Flórával a felső szoba hosszú folyosószerű erkélyén.

Szoba? Padlástérnek egy beépített része. A ház, eredetileg, még 41-ben úgy készült, hogy idáig fölhúzták a villanyvezetékét, a vízvezetékcsövet. Hogy majd - ha telik rá - ez lesz, itt a csöndben az „atelier”-m. És meg is lett, sok ellenkezésem ellenére (a mégis nagy költség miatt) a műhelyem. (Máris a ház kisdéd-korúinak a szaladgálóhelye.)

Rácegresen, Tolnában nem volt „műhely”. A kovács is, a bognár is (apám s nagyapám) „méhel”-ben töltötte a napját.

Szinte Rácegresig látok erről az „erkélyről”, ami voltaképpen a pesti bérházak udvari függőfolyosójának elve szerint készült, oly keskeny, hogy két embernek mentükben kerülnie kell egymást.

A kilátás valóságosan is - megmosolyogtató.

A Lógodi utcai padlásszobánkból nem a völgybe, hanem a ház mögötti hegyre nyílt kilátás. József főherceg várbeli palotájának minden oldalról jól őrzött kertjére. Mert ott maga a főherceg is kertészkedett. Ollóval nyeste, féregölő oldattal fecskendezte a delnő-magas, mindig rózsákkal tömött rózsafákat. Melyeket voltaképpen teljes egészükben csak mi szemlélhettünk, messziről be-beszippantva ritka és drága illatukat.

Most itt jobb kéz felől ezenmód gyönyörködtet bennünket a tán 1-2 holdas kert; magas - rácsos - vaskerítése gyönyörűen ápolt pázsitot övez. Tegnap nyírták meg ismét - motorjáró - fűnyíró gépekkel. Ma még a frissen kaszált széna, holnap már a száradó gyűjtenivaló illata árad hozzánk. Ezt a díszkertet nyilván Kádár tiszteletére ápolják, az ő szerény, néhányszobás villája kertjével szomszédos. De ő épp csak elsuhan mellette, gépkocsijából oda alig láthat.

*Június 22.*

Már Irán - a hajdani Perzsia - kormányválságának a részletei is *foglalkoztatnak*. Vajon Baniszandr miniszterelnököt alkotmányosan nyilvánította lázadónak a - nem is tudom, milyen nevű - ajatollah, azért lapozok vissza, s olvasok újra két tudósítást az újságban. Ez *foglalkoztat* 80. életévem küszöbén. Ez már nem is öregségi tünet, ez a rögeszmés babrálás a história holnapra a semmibe röpülő káoszaiban, hanem a halálközelség keltette ösztön-reflexek. Így akarok - így akar szinte tőlem függetlenül az agyam benne maradni az Időben? A francia tudós, aki le-gijjotinoztatásának éjszakáján is matematikai sürgős megoldásába mélyedt. Meg a strucc? Világosan látom s mosolygom le a dacot is, a kapkodást is - a fegyelmезetten visszanyomott - az idegekbe záródott pánik tüneteit. Félóráig csavargatom a rosszul működő rádió gombját, hogy megtudjam a globális jelentés után a francia képviselőválasztás részleteit is.

*Június 23.*

Flóra hetek óta legfeljebb egy-egy rábólintással vallotta meg - ha nagyon faggattam -, hogy fájdalmai vannak. Többször megvizsgáltatta azért magát s bízta orvosában, s a röntgenológusában. A tegnapi vizsgálat: mégis jó volna a műtét. Addig tetrán-kúra. A láz leküzdésére.

Vonakodik ettől is - a kórháztól főleg, az ottani elkerülhetetlen zűrzavartól, tisztátalanságtól.

Ma végre - hajlik rá. A sebész órákig ült köztünk.

Beszéd vele kint a kapunál. Igen, most már elhalaszthatatlannak tartja a fekély műtétet. Az átfürödés veszélye. És az operációé? Nem kicsi. De nem is nagyobb!

*Június 24.*

Álmatlan - azaz minden fölébredéskor újabb s újabb nyugtatókkal kihúzott - éjszaka. Depresszió, igen erős.

Flóra nyugodtabban töltötte az éjszakát. Készül a kórházba, rendelkezik, hogy mit tegyünk, ha nem tér vissza.

Egész nap egymás mellett. Noha ő végezni akarja még a szívességéből vállalt dolgait is. Anikó a Főiskoláról.

Tegnap Szántó Tibor a készülő Képes könyv fotóival. Ma Lipták Pál Békéscsabáról, ölben hozza föl a *Táviratok* száz példányát s íratja alá a neki járó ötvenet.

Már-már fullasztó depresszió; meg-megtántorító szédülések. S egyre gyakrabban - s egyre töményebb oldattal - whisky. Napok óta - zuhog is. Majdnem megoldásként mennék Flórával a halálba. De a - gyerekek? A félmámoros állapot az elviselhető.

\*

Este hatra Flóráat bevittük Ikával a kórházba.

Nincs ágy s a központi adminisztráció más kórházba utalná Flóráat. Flóráat vizsgálják közben és most a tegnapi szigorú „csak üres teát!”-tal ellentétben joghurtot, kefir is lehetne enni az éhségtől is legyengültnek. Kefir viszont nincs az egész kórházban. Ika megy ki a közeli közértbe.

Végre az intenzív osztály most épp üres szobájában akad ágy. Morcos, kedvetlen személyzet, álmos, fiatal ügyeletes orvosnő.

Addig maradunk, míg ki nem tesznek.

Itthon magam is ápolásba vehetően legyengült, szédelő. Főlöleges telefonok. „Tegnap vagy háromszor is odacsöngettem! Bevitték? Mikor?” A kérdésben annyi a kíváncsiság hangsúlya, hogy: Bocsásson meg, a részletekről most nem tudok beszélni - és elköszönés nélkül leteszem a kagylót. Ami miatt most már tetőfokon a fölizgatottság: megsértettem, ráadásul egy gyógypedagógus kolleginát. Egyik eleme a zaklatottságnak, ami miatt az altató sem altat el. Visszahívom, de telefonja nem felel. Másnap sem.

*Június 25.*

Flórikánál a kórházban, Ikával - az ő szerető szolgáló-tudása, ápolókészsége, ahogy gondoskodik a szükséges dolgokról és nem rest szaladni ki a városba a boltokba.

Flóra láza emelkedett. Ágya mellett az infúziós állványok a csepegő üvegekkel. De még ő - van rajta, hogy vigasztaljon, tréfálkozva is.

\*

Itthon ismét az öregségi tünetek raktározása. Ika biztos szemmel kanyarogtatja a kocsit a külváros csúf kanyarjaiban. Az én fejemből teljesen kifújta ez a néhány hónap, hogy valaha is jártam - pedig hányszor - arra. És Ikának már a Nagykörút sivársága is tetszik. „Hitelesen szecesszió. Bécsben sem maradt meg ilyen hitelesen.” (Ez a bécsi utánzat.) Végül még én is - testhezállónak érzem!?

*Június 26.*

Reggel Ikával  $\frac{1}{2}$  8-kor a Városmajor utcai kórházban Szabó Zoltánnál, a pacemaker felülvizsgálatra. Diadalkiáltással fogad: remek szín, külső. Megköszöni a könyveket. S átadja, amit ő írt Solti Ferencsel közösen a pacemaker kísérletekről. „Cserepéldányként pedig mi ezt” - mondom ugyanúgy tréfásan átnyújtva a szokásos könyvet.

Délután Flóránál. Láz 38,4; piros. Túl élénk. Szinte sürgetetten beszél, még irodalomról is, adja a tanácsokat Ikának. Szándékosan hallgatunk a biztatására, hogy menjünk (2-től 5-ig voltunk) haza: legyen ereje a többi látogatásra. Ma péntek: szabad bemenet.

Este Karinthy, a regényéről (Budapesti ősz). Miért kiadhatatlan? A szex és az esemény, ha jobban összefonódnék. Mint az *Éducation sentimentale*-ban. Így külön-külön: nagyon érdes.

Oly kimerültség, hogy... tán udvariatlan is vagyok.

*Június 27.*

Flóránál délután. Láz: 38. Szinte kislányosan üde az arca, friss a szeme.

Ezt mondja tüstént s ismétli jótékonyan, szándékos jóakarattal nyilván Kun Ágnes is. Többször jelentkezett, még önkéntes (éjjeli) ápolónőnek is: ma hozzájuk kanyarodtunk, behoztuk. S a folytatólagos jótéteménye: ő beszél, pihenésre kénytetve Flórákat.

Akinek Ikával külön is van diszkrét, hosszú értekezni valója sorolva végrendelkezés pontjait...

Közben Ágnessel én (intenzív kezelésre fönntartott) nagy szoba távoli sarkában állva cserélünk fontos tudatnivalót.

Kun Béla nem állhatta Rakovszkyt. A Szovjet első párizsi követét (akivel ott akkor még én kezelt foghattam). Orvos volt, kielemezhetetlen bolgár-román keverék, daliás önhitt férfi, egy lengyel grófnő férje. Kezdetől ellenlábasa - már csak mint nagy viveur - a puritán Kunnak (Lenin kedvencének). Egyéb szálak összefonódása folytán ő akadályozta meg 1919 nyarán, mint az ukrán-balkán hadtestek politikai biztosja, hogy a vörös hadsereg lovassága Magyarorszáig hatoljon. Holott már csak kétszáz kilométer volt köztük a távolság, és a Bártfát is elfoglalt magyar ezredeket Stromfeld Galícia felé irányította Kun, illetve Lenin utasítása alapján.

Itthon - erős gyomorfájdalom. Már ott a kórházban is, ezért is jöttünk el már valamivel öt előtt. Hányinger, szédülés. Ika Nospát hoz, egy egész dobozkával. Éjfélre nagyjából elfogy. De a fájdalom csak világosodáskor csitul. Akkor is alszom el - mintegy a nap (a most végre hetek óta kibukkanó nyári nap) dédelgetésére.

*Június 28.*

Flóránál. Láz: 38. Nem aggasztó ez? (Az erős lázcsillapítókra allergiás.) Már előttünk is gyógypedagógusok: Lányiné, Jankovichné. A szót köztük is Flóra viszi, tanácsokkal.

Mi közben az egész család, még a gyerekek is. Gyuszi ezekkel vissza-visszavonul a ház elé, futkosnának itt is a folyosókon.

Itt volt Csaba (Szopkó), megnyugtatta úgy is mint sebész.

Itthon - a szorongás folyamánya: dermesztő sivárság. Együtt most milyen jól el tudnánk menni mindketten ebből a - milyen is ez az ország?

Ika szinte túlságosan aprólékos, ahogy gondolzza.

\*

Jobban levert, mint gondoltam volna - hiszen tréfával ütöttük el -: Flóra visszahívott az ajtóból, amikor Ika már kiment. Ismét a mosolyba rejtett végrendekezés: kit *ne* vegyek feleségül... (és kit *igen*, hogy egyedül se maradjak...) ha... „Holnapután már nyolcvan leszek - legalább erre gondolj.” Nevet, de ismételni kell még a képtelen érveket is.

Semmiképpen nem akarja, hogy a műtét alatt - sőt előtt s után se - a kórházban legyen. Ika itt lehet.

Az egész „intenzív” részlegben nem működnek a villanycsengők. Egy birkacsengőt - pergőt - hoztunk be.

*Június 29.*

Flóránál délután. Riadalom. Minden előkészítve a holnapi operációra. De a láz talán most még magasabb.

Lehet műtét lázzal s ilyen tünettel? Tanácskozás. Megkérjük az orvosokat.

Különben - nyugodt, lányosan sima arcú, főleg amikor mosolyra bírjuk. Rendelkezne Ikával is a jövőjéről, de - eltréfáljuk, sikerrel.

Telefon hazulról hosszan a sebésszel. Az ő területét, a sebészetet nem érinti ennyi láz sem. De megkérnek mégis véleményre még egy szakorvost. Holnap reggel konzíliumot tartanak, akkor döntenek, elhalasszák-e a műtétet. Minden elő van készítve.

*Június 30.*

Flóra operációja.

Ika  $\frac{3}{4}$  9-re ment be, ahogy megbeszélték - de addigra már a műtőbe vitték Flórát, altatni kezdték. De még tudott néhány szót világosan mondani. Nyugodt volt - fegyelmezett.

Ika ott várt az előcsarnokban.  $\frac{1}{2}$  12-kor jöttek ki az orvosok, elégedetten. Bonyolult, nehéz műtét volt, de tökéletesen sikerült. Két-három heti fekvés szükséges.

Flóra aludt, még délután hatkor is csak néhány percre eszmélt föl, nem teljes tudatára.

Az ápolónővel, ügyeletes orvsnővel én is beszéltem, telefonon. „Alszik” - minden szabályszerűen történik. A lányom? - Épp most indult haza.

Ika 8 után jött meg - bedagadva szinte a meghűléstől. Gyengélkedett; a huzatos előtér és folyosó (a nagy hőség miatt) aztán a lehülés fölfokozta a rosszullétet.

*Július 1.*

A legfájdalmasabb együttlét Flórikával tán amióta csak ismerjük egymást. (...) Ő küld bennünket haza - ha nem néznek rá, tán jobban pihen. De: „Nem gondoltam, hogy ilyen nehéz lesz”, és ez minden panasza. (...)

\*

Délután ismét Flóránál. (...) Nagy bágyadság. Kora délutántól Kun Ágnes volt nála, megható önfeláldozással. Szaktudással is - a nyugtatásban. (...)

De a szorongást nem tudta levenni rólam. Flóráat szinte öntudatlan bágyadságban hagytuk ott, egyedül a nagy különszobában, azzal, hogy aludni Ika visszamegy hozzá. Mert a kórházban az ágyi csengők nem működnek.

Tántorogva itthon a fáradtságtól. Telefon Váradról, fontos találkozás végett. Először szegem meg Flóra kérését, hogy senkinek a kórházi állapotáról. Az együttérzés mondatai után: a találkozást az sürgeti, a telefonáló csak néhány napra lesz Pesten. Nem lehetne most, néhány szóval? Nem telefonba való. Tessék csak, vállaljuk, ha az kell. Az egyházak dokumentumait a románok csak azért „gyűjtik” össze, hogy megsemmisítsék. Azt hiszem, erről adatot már épp eleget tudok magam is, ha volna fórum panaszra. Van még egyéb is? Föl kell lépni az ellen, hogy idegen szavak már a köznyelvet is úgy csúfítsák és züllesszék.

*Július 3.*

Reggel telefon a kórházba. Megnyugtatnak. De - whisky. Flóra délután jobban. Délután a gyogyepedagógusok, Gordos Anikó, Marica, Lányi Ágnes látogatási idő alatt. De azért - már az itthoni dolgokban is intézkednék.

*Július 4.*

Flóra láza 38,7, vérnyomása 200; de így is „normális a folyamat”.

Látogatásunkba ismét betársult Kun Ágnes, érte mentünk, hazavittük a kocsival. Így hármashban Ikával szándékosan mi beszéltünk - Ágnes a maga szókészsége és hírei birtokában - hogy Flórika csak mosollyal, vagy bólintással vegyen részt - még a vitában is. Így volt  $\frac{3}{4}$  9 is, mire elhagytuk a betegszobát, megnyugodtabban Flóra szavai nyomán.

*Július 5.*

Flóránál. Rosszabbul van, mert már kezd jobban lenni - ez a műtétek utáni állapot „dialektikája”: először az érzékszervek működnek s közvetítik a fájdalmat.

Fegyelmegyetten tűri ő ezt is. Lányi Ágnest váltjuk föl.

Olvasni már újra tudna. De nincs rá kedve. Étvágy sincs: ételundora van.

*Július 7.*

Későn Flórához: Ikáéknak vendégeik: az egykori pesti - most moszkvai - angol kultúrattasé feleségével, gyerekeikkel. Fölmentek a kilátóhoz is az uzsonna után. Nem tudtam, hogy Ika szólt róla Flórának s így azért aggódtam, milyen aggódásban vár ő bennünket.

*Július 8.*

Látogatásról-látogatásra könnyebb állapot - alig valami szorongással mentünk a betegszoba felé. A kis szőke nővér fogadott. „Nincs eszméleténél, de ne tessék megijedni, az orvosok szerint”...

„Hibernálják...” Reggelre majd magához tér.

Már kora délután a láz 39,8, azután 40 fölött. A tablettákra (az Amidazofén és társaira) allergiás. „Csillapító koktélt” keverték neki, infúzióba. (Ennek egyik mellékhatása, hogy kikapcsolja a hőközpontot). „Attól alszik, fog aludni holnap reggelig. Akkor tán megkereshetik, mi okozza a lázt.”

Nem hagyhatjuk így itt éjszakára. Nem lehetne - ha csak erre az éjszakára - egy nővért - külön munkájaként - ide kérni? Bejön az ügyeletes orvos. Végig se hallgat. „Nem intézkedhetem” - ezt is kimentében. Szemébe mondtam, mit gondolok róla.

Ika újabb megható szeretete, fegyelemmel társítva. Mint egy madarat, úgy itatja műszalmaszálon át anyját a mély kábulatban is. Szívjad be és most - nyeljed. Mert közben figyeli a gégemozgást is. Egy csésze tejet sikerül megitatnia.

Beszélgetés, majd megállapodás a nővérekkel, hogy az éjszaka idetelefonálhatok.

Végül: éjszakára Ika bejön aludni.

*Július 9.*

Örömnép Flórikánál. Már az ajtónyitás pillanatától, a küszöbön. Némileg fölpolcolva ül és mosolyog felénk - mit tartogattam számotokra!

De gyöngé még - erősen. De már kérdés nélkül is beszél.

S issza már folytonos biztatás nélkül is Ika bögréjéből a tejet, a műszalmaszálon át.

*Július 10.*

A még Márta (Sárköziné) ajándékozta gyümölcsfák kitesznek magukért emlékezete őrzésében. Az erkélyről lenézve jobbról a körtefa, balról az almafa az idén is annyi terméssel tele máris, hogy ágaik, mint a fűzek, mint a sugaraikat már visszajejtő szökőkutak.

Ika lóhalálában indul kora délelőtt a városba, nyit be hozzám egy pillanatra, vállán, kezén csomaggal (az anyjának), fejében, hogy mit kell hoznia ebédre a gyerekeinek. Kivezetem kézenfogva az erkélyre. Nézd a szimbólumaidat. Ezt a címet adom. Elismerésül. És vigaszul. Érdemes teremned, beért máris, ha csak jó látványnak is a gyümölcs. Csak persze, le ne törjön! Téged se, önmagát se.

Délután - estefelé - Ikával Flóránál, megint a kedves Ágnes (Lányinét) váltva. Lassuló lábadozás - de ez is a szokásos folyamat. Kíméljük, kímélnénk azzal is, hogy súlytalan beszélgetést erőltetünk. Szívesen hallgat. Mi viszont restelljük, hogy némán ülünk mellette, fogjuk kommunikációként a kezét. A láz már csak hőemelkedés, de a vérnyomás 190/80, majd 220, 240.

Tervek, hogyan élünk majd, ha kijön. Pas de surmenage! Kikapcsolt telefon legalább az ebéd idejére. „Öregesen” végre: eleve takarékoskodva az életerővel is.

Hazajövet Ikával is erről. Neki kell átvennie, de valóságosan is, az egész ház kormányzását.

(Ika ebéd után a német - a kanti esztétika emésztése közben szappanbuborékot fú a gyerekeivel. Pour alterner? Pour développer.)

Az éjjel Flóra miatt ismét riadalom a kórházban: pulzusa percenként 40 és teljesen szabálytalan. Reggelre jobb.

*Július 12.*

Flórikánál a teljes pereputtyal-retyeruttyal: az unokák is versenyt visongtak, megtudva, hogy hova indul a kocsí. Így még - őrzőül és fegyelmezőül Gyuszi is beszerveződött.

De váratlanul jól sikerült a nagyon is kétségesnek induló betörés. A kis Juditot megihlette a rengeteg fehérség, Bálint meg - mert egyszer már járt itt - nem győzött ciceronéskodni.

Kimenet a gyerekek fölfedezték (már előzően), hogy a kórházkert kis vízmedencéjében két teknősbéka is van - estig ottmaradtak volna; tépetni magukat a medencét övező rózsabokrok tüskéivel.

Itthon - hirtelen mély depresszió és (magyar töltésű) whisky, bódult alvás.

*Július 13.*

A rokon érzés előjoga az volt azok közt, akik becsültük egymást, hogy épp elkészült (tehát főleg napi) alkotásainkat csepültük s nem dicsértük. A repedést kerestük s feszegettük rajtuk, ahelyett hogy csiszoltuk, fénybe állítottuk volna őket.

*Július 17.*

Korán Flórikánál - már szinte ő kezdi a reménykeltő mosolyt. De szombaton mégsem engedik ki - átmenetileg sem, itthoni föltáplálására. Nem maradunk soká; jön Lányi Ágnes; mi pedig Ikával, ahova mondhatni tavasz óta készülök. Kedvemre fölruházkodni.

Munkásszemlélethez gyakorlatilag is alkalmazkodva nyáron igen olcsón - csaknem ajándékba - lehet ruházkodni. A munkásruhák boltjába mentünk el. „Tip-top” fehér öltöny 450 forint; éppen csak pékeknek (és kőműveseknek) gyártott nadrágot kell kérni s hozzá pincérkabátot. Tökéletesen szép kék ruha ennél is olcsóbb. Ezt vásároltuk be, idekonzerválom a számlát, a mosási utasítást. „Tulajdonság: a viselést jól bírja.” Divatja lehetne: társaságba is megfelelné. Ha a minél kopottabb „farmert” beveszik.

*Július 18.*

Délelőtt 10-kor Kántor Lajos, tömött gondolatcserék csaknem délig. Fél háromkor Janics Kálmán egy barátja társaságában ugyanígy egész addig, amíg Flórához nem indulunk. Szinte tántorogva a szellemi erőfeszítés-okozta kimerültségtől. Az év eddigi legmelegebb napja, mert forró déli szél is: valódi sirocco. Flóra is kimerült de - higgyük - már főleg a sok fekvéstől.

Nálam marad mégis a boríték, melyet Illés Endre reggel ideküldött: benne Király István lektori jelentése Izsák kiadásra váró monográfiájáról. De ahogy Izsák könyvét, a lektori jelentést se akaródzik elolvasnom. „Összeférhetetlenség”-ből, mert véleményt várnak tőlem s a hallgatás is ítélet volna?

*Július 19.*

Ismét az egész család Flórikánál, de adagolva. Előbb Ika s én nyitányul, később berobogva Bálint, majd apjával Judit. Ahogy ez - Judit - itt is mindent a gazda fejforgatásával szemrevételez.

Depresszió, whisky, gyomorfájdalom, altató már-már tíz felé.

*Július 20.*

Kora délután el Ikával, hogy még a kórházi látogatás előtt nyitva találjuk az üzleteket. Bálint is velünk. Fárasztó nap, de emlékezetemben fényes lesz: Ika olyan jól tett bizonyoságot türelemből, gondosságból - jó kedélyről is; a türelmetlenül kérdezősködő Bálint irányában.

Ingeket vettünk, rövid ujjúakat és olyanféle könnyű anyagú nyári nadrágot, amilyenből Ikának blúza van.

Végigyalogoltuk a Nagykörút Király utca és Rákóczi út közti szakaszát. Nyüzsgő tömegben, holott épp a napokban csodálkoztunk rajta, milyen néptelen épp ez a hajdan oly forgalmas városrész. Csupa nagytermetű idegen - nyelvük még csak nem is indogermán. Sok köztük a sötét bőrű. A kirakatokat mutogatják egymásnak. Arrébb nagy magánautóbuszok. A dolog nyitja: a szovjet-magyar hét vendégseregének „portyázói”.

Nadrág nehezen, de akad, csak át kell alakítani lent a bokánál. Hat ing, négy pár fuszekli: csaknem kétezer forint.

Ikánál nincs elég, én pótolom. Most derül fény gazdálkodásunk szerkezetére. Nyugdíjamat Marici vette fel, de osztotta is rögtön szét a havi kiadásokra. Így Ikának - aki szintén önállóan veszi fel s használja el a beérkező pénzeket - nem maradt elég.

Flóra igen rosszul töltötte az éjszakát. Ételszonya van, egész nap csak egy bögre tejet vett magához, de tejbedarát szívesen enne. A kórházban nincsen konyha. Ika - szegény - az egész napi járkálás után fordul vissza a kocsiival. Otthon főz majd gyorsan darát s hozza be azonnal. Viszi Bálintot is.

Mi ketten Flórával. Igen jó hangulat alakul: hogyan rendezzük majd hazajövele után nyugodtabban az életünket.

*Július 22.*

Haza Flórikát a kórházból. Tízre érte. De már hatkor útra készen itthon, hogy pontosak legyünk. De így is - csaknem egy órát járok-várok a folyosón, míg jön Flóra - nem is igen akarja, hogy támogassuk. Az autót - mert lassan jövünk - eléggé kimerítő. Itthon már készül az étel, amit tán meg tud enni az ételundora ellenére: a világ legolcsóbb s legjobb étele: a paprikás krumpli.

Lefekszik (én is), megfrissülve ébred. Az otthon a fő gyógyítószer most. A kórházban már nem bírta volna tovább. Délután Iván, vérnyomásmérés, tanácsok.

És a mi fogadkozásunk: más lesz az életvitel.

*Július 23.*

Mindenki sírba szállt, aki engem kisgyermekként ismert. Így kell elképzelnem: ők vitték föld alá a múltam.

Anyám húga egyszer elmondta: csecsemőként hordozott a karjában. Fiatalasszony volt, első gyermekével állapotos. Oda-odaszorított a hasához, hogy összebarátkoztasson a születendő fiával.

*Július 24.*

Flóra már benne van a háznak az üzemében is. Ez gyógyítóan hat rá: azáltal erősíti, hogy erőtéljesítményt kíván tőle.

Folyjanak hát „rendes menetben” a napok: eseménytelenül. Tehát naplójegyzés nélkül is. Így kerülhet a tollra a szokott följegyzésre való. A mai méltó esemény máris vitánk arról: elévülhet-e számunkra Csehov (a kórházba - többek közt - az ő novelláit hordtam neki) csak azért, mert az ábrázolta világ kiesett a - rokonszenvünkből is.

*Július 25.*

Sose akartam más lenni. Ez is pusztai örökség. Faluba - vagyis emberek közé - kerülve azt éreztem, emelkednem kell.

Se más, se külön, hanem hasonló legalább. Ez is emelkedés volt.

Az írók, művészek közt is ez volt - a nyilván, az „ösztönös”, „velem született” - magatartásom. Mintha ők is egy eleve szerencsésebb együttes lettek volna.

Most öregedve fokozottan érzem, hogy ne legyek más. Se külön, se kiemelkedőbb. Mintha már az eredmény lenne, ha észrevétlenül bekerülhetek, fölkerülhetek egy szerencsésebb múltú tömegbe.

*Július 27.*

Ha az irodalom csak helyeselné az életet, nem volnának írók. De ugyanígy filozófusok sem. Még egyházatyák is csak úgy-ahogy. De hisz tán vegyészek, úttervezők, csillagászok sem. Orvosok kiváltképp nem.

Miért ráncol hát homlokot a kritikus, azt hallván, hogy az irodalom alapjában csak ellenzéki lehet? Értve csak azt a kritikust, aki nem az alapokon áll, hanem a mindenkori fölszínen?

Ezt arra, hogy Csoóri telefonált: jelentkezik ismét a buzgalom, hogy saját hetilapja legyen az ő nemzedéküknek is.

\*

A szellemi tehetség rejtelmesen növekszik: növekedhet óriásira. De mindvégig hiányos marad, ha az elméleti nagysághoz nem társul előbb-utóbb jellembeli nagyság.

### Írói gondok

Írók írásról írva; szüntelenül belekanyarodnak abba a zsákutcába, hogy a fő, a szívbeli, végcéljuk az igazság. Unalomig ez a vallomásuk. Az igaz-írás és az igaz-mondás összerokonítása. L'écriture ne peut être autre chose que la vérité; la vérité même de l'être. Ez számít, ez a fontos ezerszeres súllyal még azon a mérlegen is, amelynek másik tényezője a szép értékei halmozódhatnak - erre emlékszem Jacques Borel egykori naplójából (ahol - ha jól emlékszem - épp a naplóírás alapkövetelményéről jegyzetel, az őszinteségről).

*Július 28.*

„Az agya becsületességére hiú volt” - jellemezte már a még csak néhány napja halott Babitsot Szabó Lőrinc. Az elmarasztalást, hogy hiú volt, magasztalásnak szánta: az agya becsületesen szolgálta a valóságot.

Szembeszállhattam a kétlövetű jellemzéssel. Babits szinte társalgási anekdotaként szokta odadobni agyának megbízhatatlanságát épp a legvaskosabb - legtapinthatóbb - valóságok világában. Lement az utcára újságot venni és Alice Csodaországának budai tartományából tért vissza. Öt perc eseményeire egy óra kevés volt neki. S ki fejezett ki mégis több valóságot, mint ő, a verseiben is, de akár a Gólyakalifában is?

Babits szemérmes volt. Tartózkodó a szégyellősséggig. Ebből az következne, hogy elméje köznapi értelmezés szerint is tárgyilagos volt?

Épp a tartózkodó lelkek válnak csapongóvá; adott esetben. Adott esetek közé sorolva egész földi életüket is.

De elcsapong-e vajon az igazságtól, aki ilyen szárnyalásra nevelődik, azaz hát kényszerül. Költőről szólva nem éppen körülírás-e az ilyenféle körülszálldosás. Nem valamiféle trigonometriája-e a valóságnak.

És az igazságnak. Annak az őszinteségnek, amely valójában nem is egy ember lelkületét tárja elénk; hanem mindnyájunkét.

*Július 29.*

Flóra megy kifelé az operáció utóbajaiból.

Ilyen mértékben megyek ki én ebből a naplóírásból. Remélve, hogy nem lesz napi följegyeznivaló. Mintha azzal - a naplótartással - kordában tarthattam volna az eseményeket.

\*

Ella, a városból hazamenet, tele a vásárolt holmik tarka csomagjaival. És híreivel, beszámolóival, olyan szapora-vidám őszinteséggel, hogy mintegy élő illusztrációjaként az iménti magánfüstölgéseimnek.

Németh művészi zsenijét két forrásból is táplálta a természete, ahogy ő ismételte: a szüleitől örökölt, benne örökre összeférhetetlen gének. („Rideg” türelmű paraszt apa, hiszteroid „nagy”-polgári anya.) A kíméletlen fölhasználása a könyörtelen anyagszerzésnek.

*Július 30.*

Tolna. A beszélő arc.

Telefon - most már szinte naponta - a Tolna megyét bemutatandó tv-film ügyében. „Premier plan”-ban a beszélő arc. Aztán: Ideje, hogy dokumentumunk legyen.

Amikor már tükörbe is alig állom másodpercenként tovább az arcomat. Megannyi tetemrehívása annak, mi történt azzal, akit valaha viseltem.

„Minden író az ifjúságából él” mondta Tolsztoj, nem elsőként. „Életem első öt éve alatt több élményt és tapasztalatot kaptam, mint a rá következő ötven év alatt” ismételte sokszor Móricz.

Több megírandót.

Anyagot tehát? Az ifjúság, a kora-ifjúság afféle raktár, azaz bánya eszerint, ahonnan addig lehet talicskázni napvilágra a papírra valót, ameddig csak a toll és az erő bírja.

Tetszelgő hiedelem. Öntévesztő látás-zavar.

A távol múlt adatforrásokat kínál. Csak ihlet-csermelyeket buzogtat föl a mélyből. Váratlanul, kiszámíthatatlanul; de néha valóban áradó bőséggel.

\*

Illés Endre - épp megyek elébe a lépcsőn föl a kapuhoz, mikor már száll is ki a kocsiból: frissen, elsőként fiatalos-ránctalan, az én szememnek ránctalan - arcát láttatja. Világos, jól szabott nyári öltöny. Fürgén megy le a lépcsőn, háttal felém. Teljesen a negyven év előtti alakját idézi.

„Virágcsokor és bor” helyett nyújt át három könyvet Flórának. Ritkaságok, noha egyben primőrök is, mert holnapra már nem lesz példány belőlük. A nyugati magyar költők pesti antológiája és Móricz Virág újabb könyve apjáról, benne az utolsó évek naplói.

Illés Endre mosolygó rábeszéléssel ajánlja Móricz „igazi” életrajzát, annak idején valóban naponta készített naplóját. Elalvás előtt befűzött még egy utolsó papírt a gépbe és kopogott, míg maradék erejével bírta. „Másodszori olvasásra még izgalmasabb.”

Neki, mint kiadói főnöknek, még kéziratban is el kellett olvasnia.

Történetek kihagyások; névváltoztatások. Zsiga bácsi kíméletlenül jegyzett föl a napi fáradtság menlevelével, titkos szerelmi viszonyokat s érdekeket. Magát sem kímélve a „menlevél” hitelül.

Izgalmas olvasmány, „kulcsluk gyönyör”. Épp azért - ugyancsak kihagyásokkal olvasom. Hogy minél több „valóságot” kapjak? Hogy minél több alacsony - kulcslukhoz térdepeltető kielégülést?

*Július 31.*

Móricz Zsigmond - Zsiga bácsi - naplója, Virág jegyzeteivel, pótnaplóival.

„Magával ragadó” - referálok Flórának (a mi Virágunknak) - „ahogy a szigony a bálnát ragadja.” Beledöfve a nem nemes részekbe.

A naplóírásra tehát ő sem iskola. (Aminek reményével belemerültem.) Belső vezércikknek szánt elmélkedések, ha filozofál, sorskérdésekről is. És számlák, üzleti számítások, ha a „valóság” területén marad.

És ahogy leszólja, még Némethet, Lőrincet is; abban a vértzetben, hogy önnönmagát éppúgy.

Még a kedvezően kezdett portrékhöz is odacsap a végén valami alantasan megragadót. Mintha én az Illés Endréről kezdett rajzot - ahogy karcsún, fiatalon ott vár a felső kapuban - azzal fejezném be, hogy kibocsátva őt ugyanazon a kapun, hogy megdöbbsentett: mekkora hasat eresztett az ő termetére is az idő. Hogy mennyire másnak láttam őt így, már nem alulnézetben, ahogy fölfele haladok feléje a lépcsőn, hanem felülről nézve az ő lépdelését lefelé a József-hegyi utca ereszkedőjén.

\*

Még mindig Petőfi halála, a segesvári kukoricások iszonyú „megtisztítása”, annak a kis seregnek értelmetlen - mert már indokolatlan - lekasabolása, kézi fegyverekkel. Hajnalban már ezt a filmet forgatja a képzeletem, már-már idegbajos önkínzással, évenként erősebb világitásban.

*Augusztus 1.*

Naplóírásba belekaptam nemegyszer; rendre abba hagytam. Új bemelegítés volt, vagy kipróbálása, nem rozsdásodott-e be a toll. A hevenyén telerótt lapok azon átolvasatlanul gyűltek halomba. Ebből a kusza kazalból húzok ki egy-egy csomót, taláalomra, nem másként, ahogy a parasztok a szigonyhegyű vonóval a szénát; vagy szalmát, vegyest a törekkkel. Későbbi gond lehet elválasztani a személyest a közérdekűtől. S valamiféle időrendet - s végül értékrendet - teremteni az anyagban.

\*

Hosszú, összefüggő álmom, nyilván Móricz Zsigmond könyvének hatására: - Gömbösről. Egyszer beszéltem vele, a nevezetes találkozás órái alatt. Most mintha egész nap mellette sündörögtem volna, méltóságos szerepadásban, de bensőmben pontosan azzal az alkalmazkodó romlottsággal, ahogy Ignotusék ebben a „szerep”-ben később szívósan ábrázoltak. Cáfolatot nyújtva - vagy új fejezetet - az egész mélylélektani álmomejtésnek.

Forróság, kánikula. A lakásban is 38-40 fok.

*Augusztus 2.*

Az anyanyelvi konferencia. Pécssett. Tehát nem lehetek ott. Kettős betegség.

A tavalyi fölszólalásban éppen csak érintettem az anyanyelv növekvő szerepét a nemzetek társadalmi működésében. Montesquieu: la langue c'est la nation. - Mit tehetnék hozzá. Sokat. A remény egy tündérfoszlányát. A rohamosan növekvő szerep: la nation c'est la langue. Világjelenség a népek öntudatosodása. Lényegük meghatározása.

Nem kell a magyar nyelv szétszórtságáról beszélni.

Kerestük a megoldást.

A világ fogja megoldani.

Vallásháborúk, felekezeti viták, egyenjogúság, emancipáció. De ez színvallást kíván. Nem kis buktatókkal, csapdákkal. Az anyanyelv a pajzs és a - közös lobogó.

*Augusztus 3.*

Bálnaként tovább Zsiga bácsi szigonyán.

De milyen szédítően elragadó részletei vannak. A keresetlenség, sőt hanyagság milyen begyakorlott remekei.

A lefegyverző kegyetlenség.

Tízpercnyi olvasmányban a sötét, háromrétegű pletyka föltárása Csinszkanak és Ady anyjának párbjáról az Ady-versek jogdíjairól.

Ady Lőrincznének - a nemzet matrónájának magát ünnepeztető színésznősködéséről. De még a legendás fegyvertárs, Ady nyegle önzéséről.

Aztán Szabó Lőrinc lelki portréja. És Kláráé.

Amelyek voltaképp Zsiga bácsiról adnak lelki képet.

Szeme a legtökéletesebbre csiszolt német lencse élességével rögzített. De aztán papírra már az került, amit a lehunytt pilla sötétkamrája földolgozott.

Lőrinc is, Klára is csak nézésre volt olyan, amilyenre az ő családi albuma ábrázolja.

További feladat lett volna: a kemény vonásokból „kihozni” ellentétüket.

Ahogy regényhőseivel szinte szériában tudta csinálni. A Csibe, Rozika romlottságát együtt a szüziességükkel. A ringyókban az angyalt.

\*

Naplót írni - a tollat szigonyként emelve kortársaimra, de kortárs eseményeimre is - olcsó vadászat.

Épp azért, mert kifizetődő - nem pénz-, hanem olvasó-szerzésben is. Móriczból a tanulság: az a jó napló, amelyben átszalad a novella területére. Ott válik hitelessé a napi megfigyelés is; az élmény bármily futó *észlelete*. Erre veti magát, türelemmel, az író önfeláldozásával. (Föláldozza a saját ügyvitelét a köznapi létben.)

De novellairásra - olyan fokú árutermelésre - se türelmem, se képességem. Legfeljebb húsz-harminc sor erejéig.

Az én tényközlő naplóírásum tehát az volna: becsalni - bebocsátani magamat a novella területére s ott kihantolni valami valóságot. Addig, amíg az ásó kitar. Amíg az apróra vert részletekben ott az a stendhali igazság, ami nemcsak az enyém.

*Augusztus 4.*

Gyönyörű, édenkerti nap.

Édenkerti napalkonyat.

Szaharai forróság országszerte. A reggeli lap: Kaposváron 38 fok. Az Alföldön legalább 40.

Afrika. Fölösleges az útibőröndöt készíteni szaharai élményért.

De ez a tegnapi - Iván mérte - vérnyomásomat a 105-ről még lejjebb nyomja. Depresszió tehát indokolt. Így duplán nyomaszt.

Alig várom, hogy ellene álljak ebédig. Akármilyen keveset eszem, jó ürügy, hogy aludjam egyet. Álomba temessem ezt a kivételesen fojtó depressziót.

Alvás után még nyomasztóbb.

S nem élhetek a közkeletű vérnyomás-emelő, a mindennapi elmepezsdítő szerekkel: a kávéval, teával, tömény szeszekkel. A gyomrom érzékenyebb az idegzetnél, a lelkenél is. Évtizedek óta viselek állóháborút az ulcus duodenim-mel.

De ma már ezzel sem törődhetek. A szesz-okozta fájdalom, ha csak tíz perc múlva jelentkezik - nem téteti le kezemből a whiskys poharat, mely egy perc múlva könnyít a lelki fájdalomon.

Egymás után öt pohárral ittam meg, mind-kevesebb vízzel.

Ika jött föl - mért maradok el a vacsoráról?

Szokása már, hogy lépcsőn menve úgy karol belém, hogy érzem, vezetni is akar. Lassanként szokásom már, elfogadom a támogatást, főleg lefelé haladva a lépcsőn.

Így vezet le, most is. Így támaszkodom rá most - fokozottabban.

*Augusztus 14.*

Zsilinszkyról (hogy mondjak előszóval is bár csak egy mondatot a TV-be, az emlékünnepen). Varázslatos tapasztalat testközelen látni megélni - a csodát, hogy miképp gyúr a történelem egykori személyes ismerősünkből nemzeti példaképet: halhatatlan hőst; varázslatosan szívszorító s mégis útmutató élményt.

*Augusztus 15.*

Aczél intelligensebb, mint a szerepköre. Üzemzavar lehet ilyenből is; a gépezet állandó működés-zavara.

„Aczél? - Jó értékismerő, rossz emberismerő” -, komoly gondolatsor bevezetőjéül mondtam. Nevetés támadt, belém rekesztette a továbbit. Szellemeskedést, még ilyet is, a mondandó végén. A poén a mi madarunkat nyilazza le.

\*

A kétéves Juditka - bátyja, az ötéves Bálint kezdetben Ludikának hívta - tömzsi törzsét kidüldesztve, még rövid nyakát fölvetve úgy járja be szétvetett lábakkal most először a mi lakásunkat is, hogy - mire is emlékeztet ezzel a tüntető birtokbavétellel? Jóleső, megmosolyogtató biztonságérzettel tölt el. Apai nagyapámat a dombóvári kettős házának nagy udvarán mindig ülőhelyzetben láttam, terjedelmes karosszékében a ganglépcső tetején. Alulról nézve hatalmas csizmáinak páros kapubálványa között. Méltóság: a pusztagazdából kulákká kövéredett pater familias. Ha fölkel, ilyen tulajdonpecsételő léptekkel járhatta be nemcsak azt a terjedelmes gazdasági udvart, hanem le-föl Dombóvár nagyutcáját is, vasárnaponként szívósan legyalogolva a templomba, csakis a nagymisére. Ludika onnan hoz valamiféle tréfás jogfolytonosságot.

*Augusztus 16.*

Egy könyvet arról, hogy az őszinteség nem művészi érték. Tán még emberi sem.

Mit tudat velünk ugyanis? Amit magunkban addig is tudtunk. Hogy voltaképp nincs bennünk semmi rendkívüli. Amit az őszinte közöl, csak nyersanyag. A cefre, amiből ki kell desztillálni a szeszt. Úgy lenni őszinte, mint Baudelaire, gyémántilag. (S nem mint Verlaine, szutykosan.)

Babits az emberiség képviselőjében volt őszinte. Ady csak a magáéban. Babits fölemelne; Ady büntárssá tenne.

Az őszinte lehet dölyfös, egoista. Aki az önző őszinteségéből akar közhasznút sajtolni, az tár föl nekem magából is lényegesen leleplezőt.

\*

„Minden nagy irodalmi mű vagy Iliász, vagy Odisszeia; inkább Odisszeia, mert abból sokkal több van, mint Iliászból” - mondja Frénaud hosszabb, vándoroltató verseiről Queneau. Első „hosszabb” (elbeszélő) verseim közé már odaterveztem egyet a (nem Lehel módjára) kalandozó magyarokról. Azért nem vettem elő, mert Eliot, Saint John Perse a kivitelben megelőzött. És Frénaud is végül. Akiről Queneau mondata: visszatérít mégis megkísérelni a magam hajdani tervét. Azaz folytatni, mert hisz néhány éve már le is írtam néhány lapot belőle, Avantgarde címmel.

*Augusztus 17.*

Madarat tolláról, embert barátjáról.

Verset rímben írni franciául például már azért is bajos, mert együvé minősül, azaz kompromittálódik az ugyanúgy rímben írtakkal.

Egy-egy politikussal - Révaival például - azért nem lehetett egy padba ülni, mert kiket-miket ültetett ő bizalmas közelébe.

S meddig vihető ez a minden téren nagyon is nyomós jelenség? Rímes verseket ma már bárhol csak úgy lehet írni, hogy a rím ne a rímes korszakkal letűnt versek közé keverje az írást.

*Augusztus 18.*

Sokkal magasabban láttam ragyogni Petőfit, sokkal mélyebben tiszteltem az irodalmat, hogysen pályaként az íróit választottam volna. Még kevésbé a költőit. Akkor sem, amikor ráébredtem, magam is tudom úgy rendezni a szavakat, hogy a mondat végén összecsengjenek.

Ilyenekből már első-második gimnazista koromban egy-egy notesznyt írtam össze.

Levelet nem szerettem írni. De ez a fajta tollforgatás foglalkoztatott, vonzott. Írtam hát, működtetve magasabb szinten is ezt a hajlamomat, olyasféleképp, mint azokat a csengettyűrázó, tömjénlóbáló minisztrálásokat, melyek latin szövegének igazi jelentését nem én, de tán a falusi pap sem értette.

De mindezt magamnak. Szemérmesebben rejtve, mint legtitkosabb naplóikat kamasz-barátaim, süldőlány-ismerőseim. Folyamatos röstelkedéssel tépve szét egy-egy „előző korszak” tanújeleit.

Főleg utána, hogy megtapasztalhattam - megmosolyoghattam -, milyen önfitogató kéjjel mutogatták efféle süteményeiket nem is kevesen ifjú társaim közül, milyen kezdetleges fogalmazványokról vélték s hirdették: belépőjegy a Parnassusra.

Én - ahogy most emlékeimet rostálom - mintha hátulról akartam volna följutni oda; álutakon, álruhában. Mert vajon kaptam mégis valamiféle meghívást? Sugalmat a - ahogy ma mondanánk - megközelítésére.

Ígéretféle vonzott - lakozott - a tollban, amikor *úgy* is próbát tettem vele. Homályos vágy biztatott az írásra; arra a látszólag céltalanra: mert hisz sem levél nem volt, sem kötelező beszámoló.

*Augusztus 19.*

Kazinczy prózája folyamatosan villogtatja az erőt, az ötletet, a természetes frissességet. Versei ólomlábúak, nyelvileg nyakukat-tekerőn rossz-gerincűek. Azt várná az ember, hogy ugyancsak homályban maradnak a próza ragyogása mellett. Nem. A köztudat - az irodalom szakmunkásai jóvoltából - a versekre is fény hárul. Káprázatot kapok magam is.

A Népszabadság emlékező cikkben ünnepli elsőül helyezve épp azt a mélyreható Kazinczy-verset - azt a híres epigrammát, amelyet én már az iskoláskönyvben is azt bámulva olvastam, hogy soha senki nem olvasta el azt valóban mélyre pillantva?

A *Nagy titok* címűről van szó:

*Jót s jól. Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted  
Szántás és vess, s hagyd másnak az áldozatot.*

Vagyis menj parasztnak? Azaz eszedbe se jusson a műveltek közé keveredni, írástudókhoz közelíteni? Akik is pusztán maguk méltók tüzetesen meg nem határozott áldozatot adni a Múzsák oltárára? Vagy adni, de mit s kitől? A titkot máig nem értem. A néppárti Kazinczy itt népellenes? Nem. Csak nem jól s nem jó verset írt. Kár volt otthagynia azt a területet, a prózáét, ahol oly termés alá, olyan jobbágyi alázattal szántott s vetett egy életen át.

*Augusztus 20.*

Hányunk minél több földet rá, annál mélyebbre gyökerezik, annál szívósabb törzset érlel - Trianon; vagyis az a valóban minden emberi fogalmazásban „égre kiáltó” igazságtalanság, amit a magyar anyanyelvűek közösségére mért - mi is? - a történelem? - Európa? A „fehér civilizáció”?

Szellemi életünknek térdrogyasztó, gerincgörbítő terhe, hogy ezt az arccsapás csattanású és bőrégető igazságtalanságot magyar nyelven magyaroknak kétszer is egy-egy magát baloldalinak deklaráló áramlat (mondjuk így) próbálta úgy megmagyarázni, hogy egyben megindokolni és elfogadtatni.

A magyar nép rászolgált erre az ítéletre, hirdették a kalodaszerű népszugorítás létrehozói, szinte magukat is nyugtatgatva, hogy olyan mértékben az valósult meg, ami őket magukat is megdöbbentette. „Rászolgáltunk erre az ítéletre”, hirdették azok, akik - vajon milyen talajon is állva - igényeltek szót a közösség nevében? Pulpitusra álltak, Adyén, még az én nemzedékem szemében is.

Időbe telt, míg kitetszett, mit is szolgált ez a kórus, tudatlanul, vagy tudatosan. Hogy ne érezhessenek okot s így jogot a méltó szóemelésre az anyanyelvi közösségnek azok az európai szemléletű hangadói sem, akik 1920 és 1945 közt jó egy kemény kérdésben mondtak véleményt. Tabu és privilégium, ez riasztotta már csak a tárgy érintését is.

Az áramlat második vizsgatétele még elcsüggesztőbbnek bizonyult. Szellemi életünk folyamatai ritkán ütköztek sziklafalba s bukfenceztek hátra róla annyiszor, mint a személyi oltárszolgálatok éveiben.

Az igazságérzet természetes vagy mesterséges fokozódásával együtt nő, sőt megelőzi azt az igazságtalanság elviselhetetlensége.

Megafonok távolsági hangerősítésével és gépiességével hangzottak a bűnösség szólamai épp akkor, amidőn legtöbb volt a remény, legígéretesebb volt a várakozás: jó ítélő fórumot teremt a történelem. Figyelő szemtanúja lehettem a második világháborút lezáró ünnepi aláírásnak is. Még csak kérdő formában ejthetett szót igazsága mellett az ezúttal is legsúlyosabbakra kötelezett. Világossá lett ismét, mit szolgáltak azok a zengő közhelyek akkor is, később is.

Csaknem kérelem tárult Rákosi szavaiban az országglási bölcsességben, amikor jómagam mégis négy szemközt szót emeltem erről: „Ne nehezítsük meg a román és a csehszlovák elvtársaink dolgát.” Úgy értette, a nacionalizmusunkkal. „S miért csupán mi, és nem ők is?” - „Mert mi már előbbre vagyunk.”

\*

Illés Béla a régi barátok nyílt mosolyával kérdezte véleményemet arról a könyvről, melynek ezt a nem mindennapi címet adta: *Honfoglalás*. - És ha Honelfoglalás lett volna? - kérdeztem s álltam is egy ideig a köztünk kezdettől nyílt lapkezelésű vitát. A könyv a bűnök anyagából legkeményebbre ezt gyúrta golyóvá, ezt a történelmi vétket. Sem a hadseregben, sem a népben nem volt kellő előrelátás, hogy szomszédaink példáját kövesse, fegyveresen s harci kedvvel azokhoz csatlakozzék. S verje ki önmaga Kolozsvárról és Kassáról önmagát.

- Ez kellett volna, mondta az *Ég a Tisza* egykori szerzője, nem látva bele a logikai csapda vigyorába.

Félretettem a vitát, máskorra. Messzebb napjainknál is.

*Augusztus 21.*

Szakmai ártalom. A költészet folyamatos üzése tisztességre nevel fel.

Már a ritkás versírás is bátorságra kaphat. A veszélyt csak a dilettánsok ösztöne hárítja el idején.

*Augusztus 22.*

Naponta már délelőtt, délután - sőt este is - látogató; Flóra gyengélkedése örvén a megszokott bejáratosokon - Ellán, Kun Ágnesen, a gyógypedagógus Anikón, Ágnesen és Maricin kívül egyre táguló körből, Amerikától a Székelyföldre. Ha csak a neveket jegyezném ide - egy fia szöcske-gondolat nem szökne a tollamból. Holott ezek a valóban naplóba való lejegyzések is tanulságosak lehetnének; mint történelmi és jellemrajzok. Ilyet csinált tegnap a New York-i ref. pap, Hamza András két és fél óráig, osztva az adatot magáról is, az USA-ról is.

*Augusztus 23.*

Bábkormány. Minden kormány az. Dróton rángatott figura. Nincs - funkciójánál fogva nem lehet - politikus, akinek gesztusait nem szálak emelnék s ejtenék: irányítanak jobbra-balra, a történelem zsinórpadlásáról.

Máig a nagy kérdés, vagyis tisztáznivaló: ki, azaz kik kezdték a magasba tűnő fonalakat, huzalokat (hogy a drót szót mégse szajkózzuk) 1956 őszén.

Azt hiszem, maguk a szerepjátszók is érdeklődéssel tekintenének bele a történelem akkori zsinórpadlás-szerkezetének működésébe. Ha volna hozzá 1. távolságuk, 2. helyzetérzékük, 3. pihenőjük. Vagyis nem függénének az események szövődésétől.

*Augusztus 24.*

Nem 80. évemre, hanem 80. évem *utánra* úgy készülök, mint valamikor az érettségi letételét követő időre. Akkor szabadulok föl kedvem szerint való olvasásra, gondolkodásra, sőt - tanulásra.

\*

Merevség, szigorúság, nagyobb „fegyelmetartás” érezhető (nem szerintem) máris a szellemi életben: negyed százada zajlottak le azok az 56-os események, melyeknek még ma sincs egyenes (hanem csak zavaros) minősítésük. „Sajnálatos”, „tragikus”, keresi a szót a szónok és az újságíró. Vízválasztó dátum volt, mindenki érzi. De a kofák a Lehel téri piacon (és a gyermekük bajait panaszoló szülők, nagyszülők) változatlanul „forradalom előttöt”, „forradalom után” mondanak. Aki mindezzel nem szembenéz, szemet vakít.

*Augusztus 25.*

Délután - több telefon után, mert fontosat tud (akar) közölni Erdélyről, Tangl Haraldnéval (Rácz Zsuzsával) Áchim András egyik unokája, Medvegyné; az üdvözlő csókja után rögtön: Márta. Csak meg kell könnyebbülnie végül, hogy elmondhatja az igazat - Áchim András megöléséről. Akihez Ady is ellátogatott. (Inni, nőzni? Mert abban is lázadó szegénypártiak voltak.) Mindkét Zsilinszky fiú lőtt, de halálosan Endre. Öccse azért vállalta, mert ő még kiskorú volt, nem ítélték el súlyosan!

Kiderült, én még pontosabban ismerem az igazságot; holott ő közvetlenül édesanyja szájából hallotta: ott volt az is (tizennégy évesen a szobában, lépésnyire a gyilkosság közvetlen helyétől). Ezért kereste Zsilinszky már a háborúban is annyiszor az életveszélyt? (Ez lehetne a dráma alapja, amit Darvas gondolt; már el is gondolt.)

De ez a Márta jól konzerválta a fiatalosságát nemcsak az arcán, de a hangszálaiban, agysejtjeiben is: frissen-bőven folyik a szó, végre Erdélyről is. De itt is az én anyagom a gazdagabb.

Színésznő is volt. Oféliát játszott a Pütkösti színházában.

Búcsúzáskor ezt a szép Parker film-tollat adja át, mert amit én papírra vetek... stb. Mert minden soromat megkeresi, ha olvashatja; mint „minden magyar” Amerikában; ott él. Férje - Nánay Ferenc - cikkeket is közöl (a kinti újságokban).

*Augusztus 27.*

Ez az új toll - az Áchim-féle - ébresztgetni kezdi az írhatnékot: no lám, valóban (ahogy az unoka Márta kívánta szinte erélyesen.) Nézzük:

*Augusztus 27-29.*

Visszaemlékezés az ostrom utánra:

A háború elmúlt. A férfivirtus kimaradt ebből. A hősiség jelei most kezdtek kiszikrázni. A nőkből.

Bennünket férfiakat bezártak a házba, de ők lemerészkedtek le egész a Dunához főző-ivó-vízért. A jégzajlás táblái közt hullák is sodródtak a parthoz, puffadt hassal, égre fordított hátranézéssel. De a budai fürdők forrásvizet bugyogtattak, gőzölgögtettek. Flóra és Marici közrefogva cipelték a kannát.

Fótra elgyalogoltak marharépaért. Nem hiába. A parasztpárti Hódy Sándor görnyedettségükig telerakta Flóra, Marici hátizsákját.

Milyen jó, frissítő volt a sós vízben főtt marharépa-főzelék, üresen is!

A Vörösvári út külső óbudai részén - a kezdetben még - egy pék sütni kezdett, ez a hír hatolt föl a hegyre. Oda Ella is banyává álcázottan indult útnak. Lábában gránátszilánkkal, alkalmi mankón bicegett haza.

A hajnali szürkület volt a legbiztonságosabb napszak. Kaputól kapuig sietve lopakodtunk a Margit körútra, Németh László és én. Vitézek és marodeur-ök már részegen aludtak, napi önkéntes (vagy erőszak vetkőztette) ágytársuk mellett.

A hó erre is szárközépig ért, de a járdán volt vadcsapás. A kocsijáró pedig elemi iskolás-könyvek tatárjáráskori rajzát idézte: Béla végignéz a hullaborította tájon.

De ide Picasso tustolla kellett volna a guernicai ihlettel.

A vastag havat itt most vékonyra taposták a tankok, olyan jegesre, hogy átlátszóra, vagy áttetszőre. Laposra-mángoroltan, reliefszerűen nyúltak benne legéppuskázott katonák (kezükből még fegyver) és foglyok (karjuk már magasban), de itt-ott polgári ruhások is.

Történelem-érzékeny gyermekkorom óta az agyam. Nos igen, bújt hazájában az üldözött s kard nyúlt barlangjába - így vállaltuk, hogy megtérve épen a kirándulásból ránk csukva, már-már kulccsal is ránk zárva az ajtót a kor igazi honvédői, népfölkelőként térre lépő hősei.

\*

Megállt egy nyitott terepjáró gépkocsi a ház előtt. A fegyveres vezető mellől megviselt kucsmában kilépő férfi szétrakott lépéssel tartott a kapuhoz. Bokáig erő lengyelbundáját közönséges kötél szorította a derekához, helyettesítette a letépett gombokat.

Fellélegeztünk. Zilahy emelte föl karját, áldóan, vagyis tréfásan, akasztófahumorról. Az ő találmánya volt a gombtalan, gallértalan, zsidvásári köntös; ezt nem vetették le róla a marodeur-ök sem.

A hátsó ülésből Szent-Györgyi és Illés Béla jöttek be kigombolkozni, helyzetet ismertetni egy kicsit.

De én nem mehettem el Debrecenbe.

A nyomor képét a még nagyobb nyomor képe enyhíti. A megaláztatását az eredendő, az attól független megaláztatás. Katona szívet és szemet csavart-facsart látni Pest belvárosában is milyen állapotban, hova is jutva szaladgált a nép, az a kevés, aki kimerészkedett. Úrinők - a társaságbeliségnek, de úgyszólván fölismerhető ruházatában - az utcán, jó, ha még a mellékutcában - végezték nagyszükségletüket is.

\*

Főlemelő volt a gettó megnyitása. Illés Béla úgy készült rá, beszédet is hozott a nyelve alatt. Elsőnek lépte át a főkaput, magasra a győztes lobogó helyett az egyszerű, a fanyelűen is győztes golyósórót. A nép, mely ott megváltásra zsúfolódott, térdre omolt, majd úgy hajladozva könnyei közt, mintha most kaszált volna világvégi sortűz, melytől hetek óta már percről-percre félt.

Ez már nem is középkori csodajelenet volt; bibliai.

\*

Szentgyörgyi hevenyén, szütyőszerűen összehajtogatott újságpapírból csomagolta ki a kocsonyás (sárgarépa-szilva [?] - paradicsom) lekvárt. Meg a melaszt. Kapkodón türelmetlen női ujjak segítettek. Törölték a rájuk ragadt anyagot az asztalig már fölérő gyermekszájakba.

Ilyet meg hol olvastam? Milyen kongói dokumentumfilmről maradt a fejemben?

S társul a képzelet történelmi légköréhez földrajzi is? A boldogtalanságában is oly szerencsés természetű, mert szívósan kötelességtudó királyt, IV. Bélát ráadásul még szerencsének közé helyezve?

Mélyebbre ritkán zuhant ki Magyarország Európából; így is, úgy is.

De véglegesen? Vagy mégis tán csak átmenetileg?

Az ország megsemmisült; egyetlen tartóoszlopa nem bizonyult katasztrófa-bírónak. Nem volt kivétel a szellemi élet sem: az eszmék sakkjátékát ismét düh vette át. A „jobboldal” kezéből kihullt (nem kiütött) gyilkot a „baloldal” nem kisebb őrjöngéssel ragadta föl; nem az igazság, hanem a maga bosszújának fegyveréül. Vagy mégis? A csillagok és csillárok ilyen zuhatag omlásakor is - akadhatott kéz, mely úgy, ahogy, de megőrizte - megőrizhette - az „örleket”, azt a tartós (ha nem is örökletes) fényt, melyet Kőlcseyék mentettek át láng-óvó tenyerükben?

Irodalmunk akkori lehetőségeinek - s tennivalóinak - ábrázolásaként villantgattam föl a múltból ezeket a - filmesek nyelvén *flash*-nak nevezett - pillanatfelvételeket.

Gépfegyveres sofőr oldalán is járt némi kockázattal átrobogni a városon. Vendéglátási meghívást hozott Illés Béla. Délutáni teára szolt, a Városligetnek akkor már mindenképpen jó közbiztonságú negyedébe, Révai József részéről.

\*

A villa magas rácskapujában, ahova befordultunk, kucsmás ör szabadította ki kezét a golyószóró hevederéből, hogy átvegye, majd kisilabizálja a *laisser-passer*-t.

Noha először láttam, nem ismeretlenül jártathattam meg szememet az akkor negyvenhét-negyvennyolc esztendő, *tőlem* négy évvel idősebb Révai arcán; és éppúgy alakján, öltözékén.

Mondatfűzéseiből volt róla képem. Középiskolás korom nagy villámfényű eszméltetése Kassák *Új költők* antológiájában az ő neve után következett a legelkeserültebb vers, a „Dögölj meg apám, dögölt meg anyám, dögölj meg első tanítóm...” nyitányú.

Főlöszleges idevillantanom Révai Józsefnek arcát, alakját, mozgását úgy, ahogy ma mindnyájunk emlékezetében ugyancsak élesen él. Középtermetű, vékonyvégtagú, de hatalmas hangú - népszónoknak is nagyhatású - férfi volt, jóarcú, jó mozgású férfivá alakult a hajdani - mondhatnám, a nálunk egyedüli - expresszionista, sőt már-már dadaista költő.

Kapcsolatot teremtendő a tömegekkel a szószéken ingujjra vetkőzött ajándékképpen még Rákosi is, de még Erdei, sőt Marosán s a többi kivételezett is. De átesett változáson az ízlése is. Hol volt az ő karizma és mellkasa Veres Péteré mögött. S mintegy az öröksége a dolgozók honához.

Megtisztelt azzal, a villa lépcsőjén várt. Fejében a simléderes proletársapka. S vállán ugyanabból - talán más angol - anyagból jó szabású *raglán*.

Mi, népiek a hagyományos kapcatekerés meg csizmahúzás *adaptációja* nélkül is Veres Péter világszemléletéhez igazodtunk.

Révainak távolságtartása volt a moszkvai bennfentesnek hűvössége a hazai gyorsforralású irányadók, de a „moszkoviták” ellenében is.

\*

A Verseny utcában nőtt fel; apja - Lederernek hívták - onnan tört be cseh üveggyárak áruterjesztőjeként a felsőbb polgári világba.

\*

Fitogtatta rangját: ahogy Illés Béla az asztalnál hozzáhajlik: „Várjon”.

Ők magázódtak. Velünk tegeződtek.

Idejött a szomszédságba lakni. Az autóbust áthelyezik, ne zavarja. Szóltam neki? Hiábavaló tapintatlanság lett volna.

„Lőjete a kutyákra!” A Szabad Nép szerkesztőségéből lesietve. (A többiek rohantak.)

*Augusztus 30.*

A padlástéri könyvespolcon Márai újabb könyveit - itt is túlságosan magasra rendezte az abc szerinti sorakoztatás. Ágaskodva betűzőm ki: megvan a *Föld, föld...* című újabb naplója is.

Laponként szinte: kezdetem, mondtam, keresettség, modorosság? Eltávolít. De aztán: hátha felvidéki dialektus? Közelebb visz a gondolataihoz. Sajnos, kiütközik ezekből is: évtizedekig újságolvasó-közönség figyelme ösztökélte - s húzta is - az író.

Márai - miért is nem elsőrendű? Mert „író”. Előbb látja a mondatot (a papíron), mint az alakuló mondatot (a fejében). Megnyer, de nem ragad föl. Olyan magasba (vagy magasság felé), ahova maga a szellem embere még írás közben is csak kívánczik. Pas d'effort! véritable.

*Augusztus 31.*

A honszeretet - a hazafiság - ünnepi érzés. S egy milligrammal több ünnepiesség: a honszeretet - a nép-szeretet, a nemzeti érzés - megromlik, ebek harmincadjára került.

\*

Képtelen voltam József Attilával vitatkozni. „Szavakon nyargalsz!” A kávéházi *box*ban is - prózában is - azt követte (öntudatlanul), amit a versben. Hogy minden a szavaktól függ (ahogy Mallarmé mondta a versbe eszméket nyomorító Degas-nak - vagy Renoir-nak?) vagy - ahogy ma mondjuk - a szavakon múlik.

*Szeptember 1.*

Hogy lehet „megélni” azt, hogy magyar vagyok? Körülhatárolhatatlan közösségnek tagja. Még életemben! Halálomban talán? Teljes jogú tagságot senki sem kaphat előbb. Mintha ahhoz a már eddig odakerültek valamiféle kaszinói szavazata kellene... Olyan „Nemzeti Kaszinóé”, amelyet Széchenyi és Petőfi együtt alapított volna.

*Szeptember 2.*

Soha összeillőbb pár, mint a szellemiekben (még nyelvek birtoklásában is) milliomos, de rojtos nadrágú muzeológus H. G. és a pengőkben is dúsgazdag, de szellemiekre szomjas E. E.

*Szeptember 3.*

A kérdésekkel nem a válaszadáskor kezdődik a nehézség, a szívós agymunka. Az álkérdés szükségszerűen álútra visz mégoly fölkészült koponyát is. A rosszul s még inkább a hamisan föltett kérdés hányszor vezetett olyan ingoványra, melyből csak századok múlva sikerült kivezető utat találni.

*Szeptember 4.*

Az „időjárás-előrejelzés” a meteorológiai központ kommunikéje szerint, mára is (mint már tegnapi is): felhősűrűsödés, lehülés, zápor.

S ma is - szinte kihívóan - ragyogó napsütés, még most lám délig is, félmeztelenül süttetem - gyógyítom - a vállfájdalmaimat az erkélyen. Azzal a cecei - 48-as - daccal, ahogy nagyapám méhesében a Madarász szavazók rábólintgattak - rámosolyogtak - a kormánypárti lap (azt olvashatták ingyen - Babay postamester úr jóvoltából) helyzet-jelentéseire.

Szeptember 5.

A Lógodi utcai ház udvari traktusában dohos-nedves (a hatodik emeleten is pinceszagú) padlásszobában élünk. Mert alattunk a világító-udvarra konyhák, mellékhelyiségek szellőztek.

De a kilátásunk a Vároldalra szolgált. József főherceg palotájának udvari részére és így kertjére.

Naponta maga a főherceg nyeste a rózsákat, öntözte a virággyakat, melyeknek szépségét, illatát teljes pompájukban csak mi élveztük.

Csak estefelé. Nem akartuk kíváncsiságunkkal megzavarni a gyanútlan kertészkedőt - kertészkedőket, mert néha az ifjabb főherceg is ott szorgoskodott. A kimosott fehérneműt Flóra a magunk szép, nagy erkélyén terítette ki. A fürdőszobában mosott. Ott is főzött, a gázrezsón, mert konyha nem volt.

Szeptember 7.

Nem voltam koraérett, de olyanféle választást, hogy *kard vagy korona* dedós-színvonalúnak éreztem már a simontornyai elemi iskolában. Ahol erről s ilyesmiről először tárt elém hatásos rajzot is az iskoláskönyv. Se ez, se az.

Ha csak ilyenféle dicsőségek közt kínál részrehajlást akármilyen - akár mai terítésű - abrosz, arrébb lépnek, abban a hiszemben, nem az én asztalom.

Gondolkozzam el, vajon mégis azon a kétféle lehetőségen, amit most a tudomány terít közügyeinknek arra az asztalára, ahol megint csak jövőnk nagy kérdései forognak?

Soha ilyen világos tálalást.

\*

A tudomány elpusztíthatja a világot egyetlen gombnyomásra. Azaz kettőre mégis, mondja előzékenyen ránk bízva a sorrendet. Ez a gomb egyetlen robbantással világrészeket tesz földdel egyenlővé, különül, mint a hirosimai ízelítő. Kő kövön nem marad s élőlény is csak csodaként a kövek alatt, elómászva és nyomorékul.

Ez a második egy ablakot nem tör be, egy repedt vakolatot nem hullat alá. De minden életet kiöl.

Későbbi választás, azaz pótlás lehet, vajon csak emberi életet-e, vagy a poloskákat, az egysejtűeket, netán - további igényre - a bacilusokat is.

Civilizációnk nem a mi tulajdonunk. Nem önkényre kapott örökségünk. Katedrálisainkban éppúgy őseink vannak jelen, akár a kenyérsütésben, s abban, hogy két lábon járunk. Hogy tanácsot kapunk Gregorián-zenéktől, száz éve leírt matematikai képlettől.

Az irány - a lehetőség - egyenes, már-már sorszerűen célratörő - a tudomány logikusai mégis afféle mesebeli keresztút előtt állnak. Mi az elpusztítandóbb lefelé? Melyik atombombát szorítsuk elhajításuk előtt szívünkre, búcsúcsókkal ajakunkra?

Azt-e, a már-már klasszikust - mely az ágyúzások hagyományaként városainkat dönti romba s bennünket, lakosaikat bibliai pusztaságba kerget, vagy azt - a legmodernebbet - amely épen hagyva építési remekeinket, nem foszt meg egyébtől, csupán az élettől?

Szeptember 8.  
(reggel 6)

Eredetileg

Egyetlen eredeti érzés  
vagy gondolat, itt sem. De vajon  
kinek a műveiben? Bélyeg gyanánt  
sütötte Kosztolányira Ady:  
*irodalmi költő*, de lehet-e más  
és nem volt-e ő maga kiváltképpen az  
visszanyúlva Károlyi Gáspár *nyelvtanáig*.  
Persze hogy temetőkből legel a pegázus.  
Vagy próbálj - ha szállni akarsz  
vitorlát, léggömböt csinálni  
saját bőrödből, zsenitárs,  
gyalogoljunk hát csak szerényen,  
egyetlen hálón lehetünk kisebb-nagyobb szemmel  
jegyezte föl - ki is? - későbbi toldalékkal  
az apró (olvashatatlan szó - *a szerk.*) a legszorgalmasabb  
Így még ez a vers is.

Szeptember 9.

Flóra úgy vágja kézi ollóval (körömvágóval) a hajamat, főképp ami a nyakamba nő, hogy a nyiradékot a kezembe adja. Kiszórnám a szélbe, de az erkélyre lépve mégis a satnyuló virágok alá szórom trágyául.

Ma reggel vörös-sárga madarak turkálják, csipegetik. Szálanként elrepülnek vele, fészek-rakásra, erősítésre. Benne vagyok hát - ha csak ennyivel is - a nagy Körforgásban. Termeltem valamit; nem éltem hiába.

Szeptember 13.

Huszonöt éves korára mindenkinek kijár, hogy neve legyen. Ragadvány-neve, ha keresztnévvel nem anyakönyvezték. Huszonöt év telt el 1956 óta, de máig nincs közmegállapodás neve annak - a minek is? -, ami arról szólandóan nyelvünkön van. Körülírással különösképpen épp azok dolgoznak, akiknek fejében egyre tömörebb a fogalom.

Talán mert eleve értelmezni akartunk valamit, aminek pusztá leírásához - „ontológiai determinációhoz” - magunk sem élünk eleget.

Ki-ki valamiféle voksot tesz le - s nem ismeretelméleti adatot - aszerint, mikor és hol ellenforradalmat vagy forradalmat, tragikus vagy sajnálatos eseményt mond-e. (Vagy egyszerűen 56-ot.)

Itt azonban már a nyelvészet logikája is gáncsal társul a történészetéhez. Az *ellen* szócska valami addig fönnállt helyzetet minősít is. Az ellenforradalom eszerint a Rákosi-korszakra vonatkoztatva, mintha forradalmi törekvést karakterizálna.

Bizonyos, hogy ezt a félremagyarázhatóságot az eljövendő évek tovább is csökkentik. A történelem ontja erre a példát.

1850-ben, majd 51-ben túl gyorsan megírt s még gyorsabban kibocsátott - mondjuk így: „hírhedett”-röpiratában Kemény Zsigmond megannyi sárcomóként hajítja a forradalom szót Kossuthék szóhasználatára, a szabadságharc ellen. Századunk népi irodalmának nemcsak publicistái, de végül történészei is forradalomnak ábrázolták s törölték ragyogóvá az akkori harcokat, az osztályok ügyét helyezve a nemzeti fölé, Szabó Ervin ujjmutatása szerint.

A Népszabadság mai (vasárnapi) száma színes keretű, egész oldalas cikkben jelenti be a tanulmányorozatot, amelyet a közelgő évforduló helyes megítélése végett a fogalmak tisztázására indít.

Korainak érzem. Mit tisztázhat elvi fogalmat az elme addig, amíg a történeteket - a korszak közlendőit - nem dolgozza föl az idegzet. Amíg az események nem a maguk szavaival beszélnek.

*Szeptember 14.*

Második álmatlan éj.

Megtetézve a különösen erős hajnali depresszióval. (Az idegzet meggyöngülése folytán.)

Divatszó lett: a *rendhagyó* - a rendkívüli, a szokatlan, a különös fokozásául?

Minden, ami kizökölt a rendes kerékvágásból: *megráz*, de úgy, mint a szekeret, ha leszorul az útról. A házat elhagyni is iszonyodom.

Azért kimenni - kórházba! -, mert lepattant az egyik metszőfogamról a - a nem fém, hanem - műanyag korona? (Parafadugó kihúzása közben.) Üresség tátong ugyan a felső fogsoromon, de - tán Nietzsche is ilyesminek a leplezéséül növesztett olyan rozmárbajuszt.

Függöny-bajuszt tehát, ábrahám szakként inkább, mintsem: csak fölkelnem akár a karosszékből, az ölembe vett könyvek, papírok békés birodalmából.

Ha nincs Flóra - engedem, hogy nemcsak az arcomnak, hanem egész testemnek is a megtagadásába süllyedjek. Szakkéntbohózatba rekkentsem a - külsőmet? - Magamat.

De Flóra telefonál, megszervezi az időpontot, de még a taxi érkezését is. Jótékony sorsszerűség ültet Koch János (györkönyi „földim”) fogorvosi székébe.

Öt perc oldja meg - s föl - a kétnapos szívszorulást. A lepattant korona máris a helyén.

Györköny - nyelvészeti emlékeim azt vetik agyamba - éppúgy hajdani besenyőtelepülésre utal, akár a többi hasonló végződésű falunév (Öcsény, Örkény, Tokaj, Tomaj). - Mikor voltál utoljára Györkönyben, van ott még rokonság? - Nevetve mutatták a falu elején az új táblát, a kétnyelvűt. Ott van most az is, hogy Yerking. Ahogy a hajdan odatelepült (Hessenből érkezett) öregek a falu nevével úgy-ahogy megbirkóztak.

*Szeptember 15-16.*

A televízió dokumentumsorozatában (beugratott szereplőként) az ország egy-egy tájegységéről. Hasznosnak vélt árukapcsolással - e tájak megyék - dokumentum-gyanús szülőiteitől kérve kalauzolás, kép alá szánt szöveget. Tegnap hajnaltól ma alkonyatig így jártuk mi, most járatták velünk - Flórával a szülőföld mások szemére is méltó községeit, pusztáit. Kiszipolyozta az erőmet, a beszélhetnémet. Hogy mit kényszerített ki belőlem a lecke - Major Sándor szívós (fölkészült s okos, mondhatnám mesteri - iskolamesteri -) faggatózása, azt őrzik nyilván a fölvevőgép hangszalagjai. Agyam a gépforgatók véleménye, azaz biztatása szerint remekül, meglepő frissen, azaz fiatalosan működött. Arcom - a Guillevic-től örökölt

(kapott) breton-kalap alatt (mert az indulás percében az akadt a fogasról a kezembe) - ugyancsak ott maradt a filmszalagon - így érzéseimről sem kell itt tollamat munkára ösztökélnem.

Öregedésem állapotáról adott mondhatnám orvosi látletet, az „előrehaladás” gyorsulásáról, ez a nem szívesen vállalt út. (A jupiterlámpák, a jobbról-balról kattogó fényképezőgépek csettetgetése - jégverésében.)

Simontornya, Rácegres, Sárszentlőrinc, Ozora, Dombóvár, Cece (bár ez már Fejér megye), Kölesd, Tengelic volt a főútvonal, alkalmi kitérőkkel. Kerülve a hajdani ismerősöket, beleértve a sírlátogatásokat, kivéve persze a juhász-rokonság végső maradványát, Tóth Lajost és Cecén azt a „nénit”, aki most is a hangomról ismert rám.

A lábizmaimban volt még, hogyan szökdeltem le az ozorai templom bejárati - túl meredek - lépcsőfokain. Elhárítottam Flóra segítő karnyújtását. De aztán mégis elfogadtam. Le tudtam volna lépdelni a létraszerűen sűrű lépcsőn. De a lábizmok - tisztességükre legyen mondva - azt is közölték: nem vállaljuk a kockázatot. Elfogadtam Flóra támogatását. Valamiféle hála érzetével? Többel ennél. Nagylelkűen - az önzés konok úrhatnamságával - bevonva, betársítva őt - gyermekkoromba is.

### Gyánt

Konyha, kamra - ami padlásfeljáró is volt - lakószoba: ez volt az egész lakás a hosszú juhász-sor végén. Ahol valaha csak a juhászok emberei, népei laktak.

A konyha üveges ajtaja s a kamra egyszárnyas szűk ablaka s várudvarszerű - mert mindenfelől épületek kerítette pusztai belsőségre nyílt.

A mindig félhomályos lakószoba sűrű-firhangos két ablaka a ház mögötti beléndek-óceánra. Megrokkant árnyékszékhez, ólakhoz kanyargott bennük néhány ösvény; dzsungeli orozsláncsapás.

De kincsesbarlang volt az a mondhatni földalatti lak; Ali Baba kimeríthetetlen aranykádjaival.

\*

Emlékezetem ámuldozik, hogy mennyi nagy élet jött ki évek hosszán abból a kis alacsony és szűk, füstösre rokkant - ráncosodott lakásajtón.

Odaszolgált az ökrös-szekerek éjjeli gyülekező helyére. Volt előtte tér, pornak, pusztai kacatnak. Messzibb-hátrébb a dombon a „száz-személyes” ököristálló, le-lekószáló ammóniák-báránnyelével.

Pedig a juhász-számadó akkor már pusztagazda volt. Már a tekintélye sem kívánta, hogy kiköltözködjék a nagy cselédháznak ebből a vaksi lukjából, ahova még első bojtárként beszerezte az ipa.

Pedig egyre-másra álltak meg előtte parádés-kocsis csettintgette kettősfogatok. A megringó hintólépcsőn az ugyancsak öreg - tömören már csak gazdának nevezett - hajdani első bojtárnak fiai, lányai, vejei, menyei ereszkedtek le, bundába és hájba módosodva.

De az öreg még a maga egylovas kis homokfutóját se cserélte át legalább kétlovasra. Beszélő barátságban volt már ő a mindenkori öreg pejkiójával. Egy nyögő sóhajra megindultak, egy krakogásfélére megálltak.

Még jó, hogy a hevederes szamarat az öregasszony végre elhessegette mind az ajtó környékéről. Amikor tudta, engedve a búcsúzkodó gyerekek meghagyásainak.

Afféle fél megyére szállingó legendája volt annak, hogyan kanyarodtak legmodernebbül felszerelt ékes-fényes hintók az elé a hajdaninak megmaradt törpe kis ajtó elé, amely mintha még a régi jobbágyidőkbe szolgált volna. Az ember - a gazda - éppenséggel még ki- s befért rajta, de a sovány-magas feleségének mindannyiszor hajlítani kellett a nyakán.

Civilben is az az alkalmas legenda, amelyiket nyomban szentképszerűen ábrázol a képzelet. A lakkfényes úrihintók, a tükörfényes-szórú kövér lovak, a trónszerűen megemelt kocsikulcsok befészkelődtek úgy az elmékbe, mint a sárkányra támadó lovas Szent-Györgyök.

A legenda épp csak magát az előregedett számadót nem érintette. Annál kevésbé, minél inkább belehaladt a korba.

Mintha ő maga visszafelé tartott volna az időben, tevékeny férfikora tájaira.

Használta, használta a könnyű homokfutóját, de ha a nap végén még volt megbeszélhivalója a bojtárjaival, nem ültette azokat maga mellé a helyrevaló kordélyába, ahogy másokat. Ő szállt le közéjük s ballagott velük haza a hodály mellől, közrefogva azok szamarát, rá-rarakva hátukra a maga kézbevett holmijait, botját, kalapját. Ott feledte bizony a csacsi fején s farán a tulajdon kezét is.

Különösképpen a bojtárok közül az öregebbje érezte illendőségnek, hogy ne igen közelítgessék úgy szamarastól.

*Szeptember 18.*

A tiszteletlenség varázsa. Csábító biztatása.

Leélt éveinket tekintve irodalmunk klasszikus nagyjait is van képem hovatovább nemcsak öcsémnek tekinteni, hanem gyermekeimnek. A nagy aggok - Vörösmarty, Berzsenyi, Kölcsey, Vajda - sorra ivadékaik lehettek volna. Ötvenöt, hatvan, negyvennyolc, hetvenéves korukban költöztek el, én meg már a nyolcvanra kerekítgetem a magamét.

Az az arcátlanság kerülget, hogy merőben az idősebb jogán márványba vésett műveiket is kéziratként olvasom. Szerkesztőként, valamiképp kötelező tanácsadásra készen. A több-tapasztalatú kartárs jóakaratóval még javítást és törlést - mennyi időt nem álló részlet kihagyását - ajánlva. Sőt - elvégezve akár helyettük is.

Milyen remek anyag Vajda - mostanában külön is megjelent - visszaemlékezése, az *Egy honvéd naplójából*. S milyen csonttalan beszámoló kerekedett belőle. Csak azért vajon, mert a kor legpuhányabb szellemű s erkölcsű szerkesztője, Vahot Imre rendezte meg s hevenyészttette össze hírlapi árunak, olvasói szájízére?

Vajda szenvedélyes tavi-vadász volt. Szemtanúként írja le Buda 1849-es ostromát; a kamasz-honvédek rohamait. S ez csúszik be a jól kezdett tanúvallomásba. Idézet következik.

„Egy csapat honvéd egy század osztrákkal puskázza egymást.

- Megálljatok! - szólal fel az előbbieik közül egy gyermekarcú. - Már lőttünk elég németet futtában, lőjünk már egyszer röptében is.

Azzal a csapat fele fölrohan a második emeletre, és az ablakon dobálja ki az öles német katonákat, a többi meg lődözi a levegőben, mint a vadkacsákat, jó ízű kacaj között.”

Ezt hagyjuk ki, ezt a sovíniszta képtelenséget, öcsém. Ne így legyünk még 48-asok sem.

Szeptember 19.

Délután Umberto Albini - olasz költő, fordító - feleségestől. Frissensült szendvics - croque-monsieur - vacsorára. Utána együtt a Madách Színházba: a *Sorsválasztók* házi főpróbájára.

Az első rész gördülékeny is, tartalmasan hatásos is.

A második rész - szegény Tolnay Klári! Egy ültőhelyben végehosszatlan visszaemlékeztetés. Az én hibámból. Mensáros - túl hangos. Ez meg talán Ádám Ottó, a rendező hibájából. Fölfelé néz erre az „úri” világra. Holott jó példányai ennek szinte anarchista-nihilista hangon cseréltek „eszmét” is.

\*

Minél ünnepibb - „nagyszerűbb” - emelkedettebb volt a közlendők, az élőszo róla, annál köznapibb, már-már ünneprontóan talajmentibb volt köztünk. („Népek” közt is.)

Szeptember 23.

Az erkélyen - a padlástér nyitott folyosójára húzott nád-karosszékben - 24 fok meleg, és szeplőtlenül tiszta-kék olasz ég. És derülő-enyhülő, oldódó depresszió.

Boldog ingerültség: mert van ilyen is. Lelki készülődés az olasz útra. A palermói (eleve szörnyűnek érzett) ünnepélyre: televízió, szónoklatok, pezsgőspoharak polgármesteri koccintásai. És épp most megfogalmazott válaszom, a betanult olasz mondatok után, „L’Italie est dans mon coeur et (pas encore) sur ma langue.”

\*

De miért is nem nyargaltak tovább!? Egy vágta lett volna le az - Adriáig! De nekik, a perc vakjainak! - baromlegető kellett! Pedig hiszen *kalandoztak* ők Bizáncig is! (Sőt nyilván azon túl.) De megálltak itt, - mert itt jól hersegtette a füvet a ló és bendőjét teleszívhatta a nagyszarvú - jól gyalogló - ökör! Árpád - vagy Álmos, vagy már Bendegúz! - rontotta el az egyéni jövőmet? (Így vagyok - ősmagyar!)

Szeptember 26.

Egy kabalám, egy babonám. Ez a nadrágszija a derekamra. Mentségem: kezdettől magam mosolyogtam le a helyére. Mert csak kikerestem és magamra öltöttem ezt a hajdani - valamikor kettészakadt - de aztán „egy időre” csak összevarrt nadrágszijat, valahányszor „próba” várt a világban.

Anyai nagyszüleim is ott voltak, amikor anyám összekészítette a holmimat a dombóvári nagy útra: elhelyezkedésemre első gimnazistaként apám dombóvári családjánál, családtagként, de mégis havi „hozzájárulással”.

Volt mindenem. De a vállra akasztható nadrágtartóra még nem járt rá a kezem. Nadrágszijam meg - hova is keveredett.

Nagyapám leoldotta a sajátját. Maga is örökölhette még, ódivatú volt a csatja, falusi kovács készíthette. És az első rántásra veszélyesen vált szét a - mikor kezdődhetett - repedés.

De nagyanyám - micsoda rend abban az ő házvitelében - hozta máris a zsákvarrótút s a faggyúzott fonalat - egy perc alatt összevarrta a szétkivánczó szijat. Szemük előtt próbáltam föl (köszöntem meg, elnéző mosollyal, hogy remek).

\*

Fölkötöttem ezt az ócskaságot tegnap is, a Madách színházi bemutató „próbájára”? Nem emlékeztem; sok volt előtte az izgalom (az egész baráti körünk és a Gyógypedagógia meg akarta tisztelni - a jegykéréseivel Flórát) és a tízéves hagyomány folytatásaként Vas Zoltánék is itt dudáltak: ők visznek erre a premiere-re is.

A dísz-fekete ruha ledobásakor hullt elém a hajdani nagyapai (Kállay) örökségű nadrágszíj.

Rajtam volt? Nem emlékeztem és Flóra sem.

Az előadás - a bemutató - tanulságos volt ugyancsak.

\*

*Sorsválasztókhöz:*

Ki veti föl - Tibor? - a vége felé, hogy hátha nem is az Isten játszott ki Gábor sorsával, hanem csak az anyja?

Befejező monológjában Gábor. És ha az anyák veszik kezükbe a sorsunk?! Isten helyett?

Bizonytalan tehát, hogy milyen származású Gábor.

*Szeptember 27.*

Megint egy vélemény, szemtől-szembe, hogy „tekintélyem” folytán nekem „ezt is lehet”, nekem már „ez is szabad”. Vagyis megfosztanak attól a parányi érdemtől is, hogy legalább bátorságom volt (ha képességem nem is). Ez a „szemtől-szembe” alapjában lebecsülés. Ha tiltakozom, ráadásul álszerűségnek vennék.

\*

Velencében napokig nem tudtam szabadulni a kényszerképzettől, mikor csapolják már le ezt az árvizet? Még romba dönti ezt a várost.

\*

Szépség és igazság irodalmunkban csak úgy kerülhet szembe egymással, mint a lovagi tornák bajnokai. A várkisasszony dicsőségének növeléséért vívnak.

*Szeptember 29-30.*

Az ablakok kipattogott gittelését is pótolni kell télire. Egy marék kellene. Az üzletben csak ötkilós csomagonként kapni. Félreértésből Laci ilyet vesz. De rég kiszáradt; kőszerű; hígító kell hozzá. Pihentetőül még élvezet is törni, keverni. Holnapra összevegyül, kipuhul.

\*

Az amerikai költészet. Mac Leish. Ismertem - kézfogás erejéig - valóban Adrienne M. kis könyvkereskedésében? Ilyesmi lehetett volna a mi Kassák után kisarjadó verselésünk: talaj közeli szürrealista-valóságfeletti is.

Délután agyöblítésül olasz nyelvtan: a közlő palermói útra. Egyszerű olvasásra megragad a fejemben, de - a nyelvre onnan még nem szökik le a szabály. A szavak igen.

\*

Túlságosan telezsúfolt napok, túl sok teher az idegrendszernek - már reggel érzem.

Fekete Gyula egyszer már átnézett - s megjegyzéseimre átfésült, „kikefält” - tanulmánya a magyar demográfia gyászos előrejelzéseiről; most is 20 oldalnyi. Lehetne még tömöríteni, de

hol? Közben-közben az ablakgitteléssel a kéz is kap munkát (hogy az agy nyugodtan, a maga csendjében dolgozhassék). A fő gond, hogy lehetne ebből országos fölhívás, seregnyi aláírással. Csak úgy, hogy a szerző aláírása után valamiféle csoportos helyesléssel.

Délután a gittelés megszakításával újból Moldován Domokos, az albumba szánt új fényképekkel. De előkerülnek a gyermekkoriak nagyított másolatai is. Ilyenféleképp foglalkozni magammal mindig kimerít; hasztalan - terméketlen - feszültséget okoz, húzódok hát vissza, föl a padlástérre; belenézni még egyszer a demográfiai fejtegetésbe. (S a gitt elsimításába.)

Pontosan ½ 6-kor a kapuban Csoóri is nyújtja a kezét Fekete Gyula mellett. Vele hagyományos a tréfás hang (fokozatosan, ha komoly a közlendő alapja), ez hát a napi nyomáson megkönnyít.

Negyedóra helyett (amit Flóra kikötött velük, mert árt, ha beszélek, főleg - mint általában - hevesen) jó másfél óra, amíg „egyenes”-be kerül, hogyan is jelenik meg a tanulmány, a „felelősök”-nek szánt appendix.

Még kikísérve őket a kapunál is a továbbmélyítendő gond: kiket, hogyan kellene megnyerni valójában nem is az itteni, hanem a határokon kívüli magyarok ügyének. Nyugaton, Amerikában hogyan lehetne rokonszenvet: először is figyelmet kelteni.

*Október 1.*

Thomas Mann híres-sikeres (minden világnyelven kiadott és körbetapsolt) *Naplójának* egy részlete (a Nagyvilágban magyarul, itt is a velejét válogatva): dupla élmény annak, aki maga is naplót ír jobb és jobb képessége folytán. Tények, ellenőrizhetően hiteles tények. S milyen egyhelyben topogás, abban a nagy írói élet forgatagában. Egy detektív lopakodik, az ügyesség vagy egy féltékeny házastárs megbízásából s írja tüzetesen: itt kaviáros előétel fölé, ott egy valóságos grófnő felé hajtotta fejét korunk nagy szelleme. S mit tudok meg róla s mit a korról? Tersánszky nem írt *Naplót*. Ha lenne tollamban maradék erő csak töredékesen földidézni: papírra örökíteni, amit ő velem élőszóval közölt, azok szívszorítóak és följegyzésre érdemesek.

De - különös tapasztalat - szorongva - mintegy voyeur-ként: kéjlesőként - nézem a nagypolgár Thomas Mann ténybeszámolóit is. Irályát - a végehosszatlan mondatait - kezdettől untam: Flaubert nyílsuhanású telitalálatai neveltek. Mi ejt meg mégis? Pletykaszomjunkat fölkelteni ez is irodalom? Kellően adagolva. Mint az az író, aki Helena tunikáját emelgetve irányított tekintetet az emberi sorsra.

\*

- Mit láttál odakint, összefoglalva?

- A luxus is életszükséglet.

Mint ez a remek filctoll is az ujjaim közt. Azzal a tökélyével, hogy munkára késztet.

*Október 2.*

Családom minden korú tagja, ivadékaim nem népes serege belépve akárcsak homályos délután is akár a pesti, akár a tihanyi házba, égőre pöccint azon nyomban minden lámpát. Pillaverdestetően megvilágosul az előszoba, az ebédlő-társalgó, az én dolgozóm, de még a konyha és a fürdőszoba is, a tartozékaival. És éjszallatig fényárban úsznak, fölösleges ragyogásukat hasztalan csökkentené egy jóemlékezetű kéz, az enyém.

Cecén a házban csak egy lámpa égett. Az is úgy, hogy ha kimentünk onnan, ahol épp világított, nagyanyám azonnal lecsavarta. Túlzottnak éreztem ezt a fokú takarékoskodhatnékot. Ezt a választ kaptam a különben fénykedvelő, mert olvasni szerető s ennek folytán nagyobb távolba is nyitott elméjű öregszülemtől: Amennyit te itt elpazarolnál hiába is petrolt (mert én pazaroltam volna), annyiival kevesebb jut a temető-soriaknak.

Bele se kezdek, hogy a gazdasági összefüggések milyen láncolata révén jut kevesebb és drágább fény valóban a mindenkori temető-soriaknak. Őseik szellemének a népek általában máglyák és fáklyák égre-lobogtatásával róják le a hálás áldozatukat. Ha ellenkező irányba is. De ilyesmi bujkál öreg csuklómban is, leoltva legalább a WC-ben a lámpát.

\*

Nekiülve (anyja karosszékébe) a napi *hordaléknak*, Tibor (Déry) egy elemi iskolás fogalmazót nyitott ki és egy félliteres pálinkásüveget. Másképp nem megy? - Így *vagyok benne* magam is.

Így élvezem - ezt jelentette, ifjúkori tolvaj-nyelvünkön.

Böbe hígítani akart. Vízet vagy legalább enyhébb szeszt is az üvegbe. Ellene voltam. Sőt - még tömörebb - agykrákokogatóbb - szeszt abba az üvegbe! Mert nem addig vagyunk-e vajon mi magunk, amíg mienk - bár korbácsolással - az agyunk?

Így szimatolok bele a pohárba, amit Flóra úgy-ahogy eltűr előttem.

Nem a magam - dehogyis a magam - életét akarom élni, amíg ilyen gyönyörű őszben, embernek is engedélyezett környezetben élhetek.

És tehet valamit a hajdan oly önhitt grafológia? Olvashat itt tollam rándulásából - lépésvezetéseiből - is.

*Október 3.*

Adat (közvetlen testközeli) majdani szociográfusnak. Családunkban reggeltől estig, sőt azon túl, a nők is dolgoznak, hivatásszerűen; pedagógusok, nem is „szubaltern” (alárendelt) állásban. Nem keresnek annyit (összecszerűen sem), amennyit a család két kisedkorú gyermekének bejáró (a megbízhatóan lelkiismeretes, mert a katolikus Új Emberben ajánlkozott), illetve a bejáró takarítónő gondozóhoz igényelnek (40-60 forint órabér; a kertész napidíja 5-600 Ft).

A szellemi és - tán mondhatni így: fizikai - dolgozó keresetének ez a figyelemreméltó különbözősége a családi együttesben jobbadán mosolyt fakaszt: „hisz a dolgozók emeléséért küzdöttünk egy életen (egy ifjúságon) át!”

*Október 6.*

Flórát ismét be a kórházba. Fegyelmezettsége, született fájdalom-leplezése és a köztünk kezdettől kialakult diszkréció folytán csak sejtem, mi a baja.

Naponta be hozzá - Tangl Haraldné (a régi RácZsuzsa) szolgálatkészsége révén.

Ika épp most ment el hivatalos megbízással Innsbruckba, egy festményt átvinni és biztonságban hazaszállítani.

Magány is fokozta depresszió így bennem. Rémképek. Illetve harmincötven előtti egyszerű esetek fölmerülése, lelkifurdalások indokolatlan erővel. Hogy - például - miért voltam olyan hányavetően önző G. Erzsébettel szemben, ahogy ő - idősebb lévén nálam - kiszolgáltatta

magát. Figyelmem sem volt igazi tartalmasságára. Szenvedett? Nyilván nem soká s végül is csak úgy az én hibámból, hogy átsegíthettem volna a próbáján.

Rég halott. De ha élne is még, az az idő nyilván halott volna már benne. S így ma - okos tárgyilagossággal is - megkövethetném.

Október 7.

Flóránál, rövid ideig, mert épp a vizsgálatok közepébe. Az ételt adjuk csak át - Tangl Zsuzsa s én.

Itt a közelben van egy híres zsidóvásár is. Ne kanyarodjunk oda? ajánlja, hogy kiszellőztesse fejemből az aggodást: idegzetemből a szorongást, melyet a tanár megnyugtatósa csak növelt. S már suhantatja is arrafelé a kocsit.

Megérte a fáradságot. Az üres, de mégis vonzó látnivaló jótékonyan üríti a ködöt az agyról.

A gyermekkori birtokolhatnék fiatalítja meg még a szívet is a sok kacat közt turkálva.

Élmény: az árusok között ketten is „mester”-nek titulálnak - a TV-ből ragad meg az arcom?

Az egyik - a főttkukorica-árus - Zsuzsának fizetek egy csévé (8 forintért) - középiskolai diplomás. Tanítva négyezret se keresne. Így havi 50 ezret.

*Bolhapiac* - egy könyvének is ezt a címet adva Márai adott új nevet is a zsidóvásárnak. Azt hitte, franciásít. De a *marché aux puces* nem bolhapiac, mert aszerint bolhát árulnának benne, ahogy a lóvásáron a lovat.

A bolhapiac *marché des puces* lenne; ellenpróbául visszafordítva a *marché aux puces*: *bolháspiac*. Van benne bolha, de nem mint árucikk.

Október 8.

Ika megjött Innsbruckból.

S itthon - a családi élet értelme. A kis Judit anyja távollétében az ágynak is hátat fordított: „csak mamával alszom”. Most aztán még lépni is „csak a mamával”. Datolyát tán most eszik először. De trófeaként hordja s osztogatja a messziről hozott kis doboz tartalmát - félretéve egy-egy szemét nagyanyjának is - „mama ezt ette”.

Azért írok ennyit, mert ezt a tollat nekem hozta „a mama onnan messziről”.

Október 9.

Flóra második műtétje. A mosolyával (ahogy a szájára erőltette) igyekezett megnyugtanni bennünket.

(Utóbb tudtuk meg a komplikációt: „a vérnyomás fölugrott” - három [!] „hajszál”-artéria repedt meg, azokat kellett - altatás, érzéstelenítés nélkül azonnal rendbe hozni, összevarni.)

Ika visszajön estére. Itt tölti az éjszakát; ha kell, a következőket is. Vegyíteni tudja a szeretetet és fegyelmet; hogy a túlzott szeretet se árulja el aggodását.

Anyja - így bódultan is - a szemét épp csak nyílásra erőltetve csaknem büszkén nézi.

*Október 14.*

Naponta Flóránál. Ika néha kétszer is.

Már elháríthatatlan az olasz film Bruck Edittel: még Flórával állapodtak meg ebben az időpontban.

Tán húszan is jönnek, a felső-szobába.

Bruck Edit - fent tudtam meg - lent az utcán az autóban. Sietnék le érte - milyen udvariatlanság! De szándékos.

A kamera előtt lehet csak találkozás.

Mert az „életszerűen” lesz jó film.

És így csinálmány. Editet előkészítették, menthetetlenül játssza-túlozza - a viszontlátási ölelkezést.

*Október 15.*

Az emberiségről Nohák tanár úrnak lesújtó véleménye volt, s mivel kenyérkereső foglalkozásul történelmet tanított, alkalma nyílt fölfogását hetenként 20-25 órán át százötven-kétszáz fiatalemberrel behatóan tudatni. Okadatoltan s ellentmondást nem tűrően; diktatórikusan: egyaránt élve a büntetéssel és jutalmazással. Az emberiség útját csalás, gyilkosság, vérfergőzés, hálátlanság és gyávaság például szegélyezik a táviróoszlopok következetességével. Ebben a szemléletben élt évtizedek óta a megyei kisváros népe, de mi is, diákok, akiket szüleink tudásszomja odaterelt. Öltönyeire, cipőire és hajzatának választékosságára sokat adó középkorú osztályfőnökünk naponta négyszer egy még paragrafusokba nem foglalt ítélőszék bírójaként tette meg az utat lakása és működési területe között. Köztudomás szerint haladó szellemű volt. Eszmekörét a szaktudomány újabb s újabb adataival tágította. Kerülte ugyan a fegyverzőrejes összezapást, de szemben állt egyházzal, mindenféle jótékonyági egyesüléssel. Valamikor affajta antracitfekete alagútba tévedt és egy szikrányi fény nem ígért kijáratot.

*Október 16.*

Felemelés nincs alábbhelyezés nélkül. Kitüntetés lefokozás nélkül.

A Nobel-bizottság döntése elkerülhetetlenül kettős. Egy nagylelkű szív rendelkezését leggondosabban sem teljesítheti másként, hogy amikor valakit vállon ver és arcon simogat, ne csapja arcul százszámra mások önérdetét; megbecsülésre éppoly érdemesekét. Illetve most még - a sértés után - méltóbbat a fényre.

Nehezíti a még oly humánus feladatot, hogy a bizottságnak - a visszhang miatt - nemcsak a kitüntető személy helyzetét kell mérlegelnie. A közösségét, amelybe tartozik.

Magyarország irodalmának mellőzése engem is sért. Illés Endre, Vas István, Weöres Sándor nevében. Ahogy nem is oly rég Németh László, Szabó Lőrinc - Babits! - nevében. És a magaméban? Érzéstelenít a szerénység-táplálta gög.

*Október 17.*

Máris *kifelé* van a betegség gyötréséből; s ettől - bennünket biztatva mosolyog Flóra.

S áttételesen dicsér, mások előtt.

Elmondom, milyen körülményesen lehetett lemondani a palermói utat: a minisztériumon, a római követségen s végül a díjosztó bizottságnak írt levélen át.

A tanár is belép, hallja Flóra mondata végét.

- Így mondtad le a lyoniakat, Nizzát, Bécset és...

De elrestelli magát. Nem kérkedés kettőnk - s így az ő - részéről is?

Délután Milike (Németh Péterné) Szilasról. Már is a születésnap gratulációt mondja - hűszesztendős hangján.

- Nézz el Ozora felé s tégy egy *pukedlit*. Hány éves vagy?

- Én már nyolcvan.

Este Tamási Áronné és Izsák József, Erdélyből. Könyvét (rólam) itt Király István és Pándi Pál lektorálta. Az utóbbi erősen ellenezte a kiadást; egy passzus szembezárt egy hivatalos esztétikai mondattal.

*Október 18.*

Másodszori - vagy harmadszori - olvasásban Szomory *Nemény* című novelláját pontosan azon a mérlegen értékeli bennem a magyar teljesítmény iránti büszkeséget, mint - Móricznak (a múlt héten hányadszor újraolvasott) *Barbárok*-ját. Teljes egyensúly bennem. És nyugalom. Így vagyunk „nyugatiak”, akár integer „keleti” mivoltunkban. Ezt feledni - ez volna egyszerre dekadencia és barbárság. De hány elmét lesz még erőm erre az útra - erre a magaslatra - irányítani?

*Október 19.*

A *naplók*, a legnevezetesebbek mondatai is, ha nem odavetettek, sőt ha bizonyos fokig nem kuszák: nem hitelesek. A szépen kicsiszolt naplók pedig már apróbb-nagyobb esszék; célzatos visszaemlékezés-alapok.

Flóra gyógyulóban.

Külön fölszabadultság: udvariasan sikerült lemondani a palermói ünnepséget. De - Albini még hátravan: ő lett volna a díszszónok s tán erre már fölkészült is: hogy - olasz létére - kifogástalanul mondjon allocutiót magyarul is. S ha már megtette, amire kértem - hogy a díjból azonmód csinálunk valamiféle alapítványt olyan diákok olasz útjának elősegítésére, akik (határainkon kívül) hátrányt szenvednek az anyanyelvük miatt. Öt- vagy tízmillió líra a díj? Alapnak, hogy - Gyuszi ötleteként - mások is növeljék, elegendő így is, úgy is.

*Október 20.*

Egy év óta - vagy másfél év óta? - első beszélgetés Aczéllal, telefonon. Ő hívott, átkapcsolatva a vonalat Ikáéktól.

Flóráról mindent tud, naponta-kétnaponta informáltatja magát a főorvostól és a tanártól. Megnyugtat. De más az ok.

Rómából, Palermóból sürgetés, hogy mégis menjek le, ha csak egy napra is.

De megérti, hogy Flórát nem hagyom itt.

Hát akkor - Ika? Vegye át ő a kitüntetést és az ötmillió lírát.

- Tartsd a vonalat, átmegegyek hozzá.

Ika sem hagyja itt az anyját. S a két gyereket.

- Százezer forint vész oda.

Elmondom, mit közöltem már Umberto Albinivel: csináljunk valami alapítvány-alapot a pénzből, a határainkon kívüli magyar anyanyelvűek Olaszországba juttatása végett. Kormányaiuk őket mindig kihagyják.

Erről, elég részletesen.

Aztán:

- Másképp is ideje volna egy kis beszélgetésnek. Ne csak mindig az asszonyokon át.

Megköszönöm Zsuzsa látogatásait Flóránál.

- Ha fölgyógyul, akkor rendezünk egy nagy fogadást; ők nagyestélyiben, mi pezsgős pohárral a kézben.

- Azt majd én viszem.

- Sokat emlegetünk.

- Mi is. Nehéz napjaid lehettek.

Ezt aztán hajnalban - a depressziós mélypontra - ugyancsak megbántam.

Pedig hát: bizonyos, hogy nehéz napjai lehettek, neki is, főnökének is.

De hát - hogy erről ne legyen kénytelen ő hangot adni (akár csak egy hümmögéssel), ezért kerültem, hogy szemtől-szembe váltsunk szót.

*Október 21.*

Ma kellene - kellett volna - Rómába repülnöm (Ikával).

Flóra a ma délelőtti szokásos (két és fél órás) látogatás végén vallja be: akármennyire küldött (Palermóba), mégis boldog, hogy itt tud bennünket, maga mellett, a közelében.

Gyógyulása csalóka. Arcszíne üde, fiatalos. A belső kép - meg-megriaszt. Belecsüggedt a próbákba, a sorozatos komplikációkba - a lélek.

Jólesett neki Illés Endre szép levele, a novellás kötet kísérőjéül.

\*

Megjelent egyszerre két kötetem is: a *Konok kikelet* (a versválogatás) és az újabbak kötete, a *Közügy*. Olyan modern címlappal, hogy aki kirakatban látja, politikai értekezést vár benne. „Épp azért fog fogyni!” vigasztalt tegnap Czimer.

*Október 22.*

Nincs egy jó pulóverem; vagy túl vastag, vagy túl vékony, amit fölpróbálok. Dideregve ebben a tündérvárosi napsütésben.

Marici fölhányja az előszoba-szekrény alját.

- Ez megfelel. Középvastag. Ha nyakban összehúzó - belefűzött madzaggal vagy szalaggal -, ez lesz jó.

De hogy-hogy nem tudtam róla.

Tiboré volt. Halála után Böbe osztotta ránk, mint baráti hagyatékot.

Igen, emlékszem: viselte ő is.

Idegenkedve nyomom bele a fejemet. Bár gombra is jár.

De aztán csak vállalom. Tibortól idegenkednék, mint *odatávozottól*?

\*

Telefon, alig értem - s aztán nem is kérdem - ki beszél. Izgatott, fölháborodott: Észrevettem-e a „tendenciát”: a hivatalos kritika esztétikai oldalról torpedózza a *Sorsválasztókat*.

\*

Hogy készülő alkotása költemény legyen: sehol nem vár annyi formai csapda és nyűg a költőre, mint szabad versbe fogva.

\*

Annyi a könyv, hogy ha még egyet behozok, nekem kell kintrekednem a lakásból.

*Könyvégetés* a barbárságot idézi, a szellem gúzsbakötését.

De nekem szabadságot. Zúzódjék a tojás, törjön ki a rosszillatú héjak közül a madár, levegőt neki: a repüléshez. Ha képes rá.

Az írás megbecsülése volna, hogy tűzre, ami csak mímeli, hogy köze van a gondolathoz. Le az apáca-köntöst erről a sok ringyóról.

A rengeteg közbejött esemény közt a főesemény hetek óta: Flóra még mindig kórházban, 38,9 és legjobb esetben 37,5 lázzal. Türelmes, kimerült, olvasni jól tud. Újabban erős tetrán-adagolás.

Naponta kint vagyunk nála. A kórház a városon kívül, jó egy óra az oda-vissza út autón. Ika napját ez teljesen szétdarabolja. Ő vezet, leginkább csúcsforgalomban. Engem még pihentet is a nyüzsgés látványa, őt - már-már betegségbe sodorja. Influenzás is.

Semmi hír Sziciliából, megvolt-e a díj átadása, vagy odaveszett-e a pénz, körülbelül ötezer dollárnyi líra.

A két megjelent könyv - a *Konok kikelet*: csaknem ötszázlapos válogatás, és a *Közügy* 140 lap. Dedikálni, szétküldeni a barátoknak szánt példányokat? - terhes „mellékkörülmény” ez is, halasszuk későbbre.

Ránk jár a rúd - no de így is haladunk (hogy a képes kifejezést tágítsam) oldalkoccanásokkal is; azzal ütve el a panaszt: még így is micsoda jó dolgunk: módunk.

Aczélné Zsuzsa okos tapintattal föl-fölkeresi Flórát, hozza a jupiterfényt: a minisztertanács elnökhelyettesének felesége!

„Mellékkörülmény” az én állandó (növekvő?) legyengülésem, gyomor- és mellkas-panaszom (szisszenéssel s nem szavakkal), a szédülések, már nemcsak fölálláskor, lépés közben is. Lépcsőkön Ika már úgy karol belém, hogy csaknem rokkantként kormányoz.

S mi állít talpra legalább szellemileg? Hogy most meg angol nyelvtant lapozok, az olasz végleges félretevésének folytatásaként.

Október 29.

Ika jár be a kórházba Flórához. Én naponta kétszer csak telefonon beszélhetek vele. Hiába nyugtatjuk, megcserélődtek a szerepek: most török-szakad ő, Flóra az ápoló. Úgy volt, hogy csak a jövő héten jön haza. Most mégis úgy állapotodott meg, hogy már szombaton itthon lehessen. Mert itthon nem kell mások egészségével - s a ház állapotával *távolból* aggódnia.

Október. 30.

*Halidor, Urovalidin*, ezek csatlakoztak a naponta nyelendő orvos szereimhez. Melyik okozza - nyilván melléktünetként - most már a hallucinációt? A lépés bizonytalansága. A fokozódó feledékenység és nagyothallás. De mégis rossz természetem - mindez nem rémít, sőt szórakoztat.

Ilyen lesz majd a halál is? Kíváncsiskodás enyhíti majd az elmúlást?

Sose volt hallucinációm s most az újszerűsége folytán még szórakoztat is. Először öt-hat méterről a könyvespolcok játszottak délibábszerű hullámzást. Más helyütt a könyvek kezdtek vonaglani, hajladozni, mint bajadér-táncosok. A karosszékek karfái is szalagként lobogtak egymás felé. Általában a homályosabb szobasarkok ugráltatták a tárgyaikat.

Kora hajnalban az előszobában veszekedés lármája, egybefolyóan. Kiket engedett be ilyenkor kemama? Elmentek, majd visszatértek.

Aztán a tücsökcirpelés. Itt a szobában? Vagy a porszívó adja ezt a hangot? Kimentem az erkélyre. Ott még zengőbb volt a cirpelés.

Ika mégis idetelefonálta Ivánt, Topolánszkyt. Kicserélte az Urovalidint Geopen-tablettákra.

\*

Hidegrázás, magas láz.

Október 31.

Szerettem volna elkísérni Ikát, amikor anyját hazahozza. Saját felelősségére jött ki, még nem gyógyultan. A tanár majd idejár, kezeli. - De oly erős még - vagy már - bennem a meghülés, hogy csak hápogva jön át torkomon a szó. De levegőre - így! Másképp is óvakodnom kell, hogy elhagyjam a házat. Mintha a hányinger: a *jonh* mindkét kijáratát így könnyebben domesztikálhatnám.

A lépcsőházban ölelkeztünk össze. Beteg a beteggel, két tántorgó, szaharai kietlenségben.

Félóra múlva a percek is másképp - értelmesebben - haladtak a házban.

Délben Pécselyről Józsaék. Meg kellett állniok az ajtó *után* ott a küszöbön. Átadhatnám neki a nyavalyám.

\*

*... mert aki kimondja  
az iszonyatot, azzal föl is oldja...*

Elég gyorsan papírra futott ez a két sor a koponyámból. Nem éreztem sikerültnek. Nem süttött úgy a papíron, mint az iménti helyén.

Majd még kézbe vesszük, ütöttem el a dolgot a sietésben. Az utána kívánczó sorok siettetésében.

Valahányszor már nyomtatásban is szemem elé került, idézett föl bennem egy kis lelki rándulást; *tic-et*, hogy nem váltottam be az ígéretemet. A gondolat kifejezését éreztem fogyatékosnak. Hogy tüzetesebb legyen, akkor ahhoz nem volt bennem jól működő erő.

De igazánból nem ez a hajszálnyi mulasztás ingerelt. A mondat hangzása. Mert *aki* kimondja, micsoda kavicszörgés! Az *aki ki* közé oda kell valami elválasztó anyagot ékelni, puhábbat. Egy perc alatt eszembe jutott.

Mintha már annak idején is ott lett volna az elmémben, csak nem tudtam kivillantani. Már akkor így kellett volna papírra vetnem:

*...mert aki jól kimondja*

De hiszen így tüzetes maga a gondolat is. Így félreérthetetlen. Az iszonyat kimondása csak úgy szép és hasznos, ha tüzetes is. Mert hiszen másképp tán csak még nagyobb rémületet kelt.

Aki emlékszik még a versre, megkérem, tegye emlékezetébe, vagy a könyvbe ő maga is ezt a hangzás-puhító szót. Hálás leszek érte. Így lesz igazán kemény az a mondat.

\*

A fajfenntartás: közügy, csoportügy; minden élők nemző buzgalma - a *sexus-célját* követve poligámiára hajlik. Egyeduralma tüntével kaphat teret igazán a szerelem. Amikor már nem a test ösztöne csapong, hanem a léleké s társít két-két halandót olyan kölcsönös segítségre, mint a madár két szárnya. „Szépek a fiatal asszonyok, de az öregek még szebbek” - énekelte érdes, de igaz hangján Walt Whitman. Megirigyelendően szépek az ifjú párok, de a szépen össze- (vagy egymáshoz) öregedett párokról hallok szívesen s tapsolnék lelkesen még több - de végre egy méltón dicsőítő szerelmi dalt.

#### Szövetségesünk: Bartók

Vigasztaló jelensége a történelemnek, hogy a művészet és tudomány kiemelkedő alkotóit kiemelkedő közéleti hellyel is megkínálja. Alig valami ellenszolgáltatás fejében. Zálogul legfeljebb valamiféle elkötelezettséget kíván az emberi tisztesség köznapian nehezen körülírható rendszeréhez. Ami különben az említetteknek amúgy is született tulajdonságuk.

A Bartókról írt versem az úgynevezett személyi-kultuszos idők mélypontján keletkezett. Sok mellékkörülmény folytán lett pályafutása külföldön is. Címét ott - csaknem mindenütt - erre változtatták: Óda Bartókhhoz. Holott Bartók akkor már nem élt és ódát közönségesen élő személyhez írunk.

A hetilapot, ahol a vers megjelent, nyomban elkobozták. Menesztették rögtön a jóhiszemű - jó zene-értő - szerkesztőt is, azok, akik a verset magukra vették. Nem azért, mert nem értettek a zenéhez, s Bartókot kezdettől, hivatalosan is dekadensnek nyilvánították. A vers „címezettjei” így ők lettek: lényegében nekik szólt. A versben Bartók szövetségesünk. Mint annyiszor.

Hosszú volna fölsorolni, kik miért bélyegezték akkor az én Bartók-versemet is elnémítandónak, épp a bartóki lényegre-tapintás, valóságfölfedése miatt. Akkoriban az esztétikai kritika is a hadászat kifejezéseivel élt. A „főcsapás”-t valóban az a mondat kapta: növeli, ki elfödi a bajt.

Nem az én asztalom fölszolgálni, föltárni a vers ilyen módon keletkezett közéleti pályafutását. Ennek sok kanyara volt, sok döccenője is. Volt - van - emelkedője is. Paradoxnak hangzik, de igazságot takar: örömeimre szolgál, hogy nem egy helyen, ahol szabadon olvassák, szavalják, így Magyarországon is, hatást és kommentálást a vers nem politikológiai vagy etikai, hanem prozódiai, azaz esztétikai tulajdonai révén vív ki magának.

A vers így mégis Bartók szellemének hódol. Annak a másik vigasztaló jelenségnek, hogy az egyenes vonalú művészi erő kifejtés egyenes jellemet is fejleszt. Az alkotókban éppúgy, mint az értékben; az alkotások megbecsülőiben. Így lesz minden nagy művészet egyetemes érvényű, emel mindenféle határ és elhatárolás fölé. Ez magyarázza, hogy a szolgálát, amit Bartók a román népnek és kultúrájának tett, büszkeségünk nekünk magyaroknak is.

(Megjelent: *Korunk*, 1981/2.)

*November 1.*

Bajaim a boldogságomat - érzékeltetik: hogy milyen szeretettel övez a feleségem, a lányom.

Mert alig van testrészem, amelybe ne fészkelte volna be magát valami fájdalom.

A hangszálaim már kezdenek úgy-ahogy hangot adni. Ez meg azt érzékelteti, hogy beszédre is alig van erőm.

S ez - pihentet! A tudat, hogy úgymint hiába szednék össze erőt. De kényemre heverhetek.

Ma sem mentünk ki hát a temetőbe. Gondoltam: kikocsiztatom a sírhoz legalább Ikát: adja le a tisztelgést a szegény - egyre árvább Kállay-lány előtt. De mi megyünk ki majd Flórával, mihelyt talpra állhatok. Van tehát még cél, ha csak ennyi is, elérendő. Süt a nap, riviériai lágy idő. Tavaly ilyenkor úgy havazott, hogy a túlsó járdát sem lehetett látni.

*November 2.*

Hajnali ébredés. Rossz álomból. Révai Józsefről. Még most is itt kószál az életem - aluljáróiban.

Így hát korai fürdés is, azaz zuhanyozás.

Ahogy törülközés közben bal lábam a kád peremére teszem s a lábujjak között törölném, jobb oldalról, de olyan hirtelen s keményen, mint egy dárdadöfés, nyilálló fájdalom a derekamban. Nem megy ki - ez hát a nevezetes *hexenschuss*? Eddig nem volt ilyen.

Meglepetés hát, születésnap ajándék.

Így lépek a hetvenkilencedikbe.

Kétrét görnyedve, csimpánz-mozdulatokkal mászva ki a kádból.

Mint valami zsákmánnyal. És máris zsebelem be a ráadás-vigaszt sorsom két női testőrétől.

Ika hálóingben jön elém s ölel át. Igazán *amor sanctus*, ahogy karcsú testét a magaméhoz szorítom. Így - én mezítláb, ő nyilván magas sarkú papucsban - egyforma magasak vagyunk.

*November 3.*

A hajdani főúri családok levelesládái nemcsak a történetírásnak a gyémánt-lelőhelyei. Az irodalom éppannyi remekre-csiszolható kincset fordíthat ki rétegeik alól. *Korunkban* kevés és egyre kevesebb lesz az ilyen magasra karátozható dokumentum. Nem ülünk neki beszámoló levelet írni: telefonálunk, táviratozunk. Harmadnapja nyugtalanít a gyanakvás, hogy én ilyenfajta mély-értéket villogtató dokumentumlevél birtokába jutottam. Magától beszél mindenkinek, de a történészeknek és az irodalom szakízlelőinek különösképpen. Holott már a különben gondos kalligráfiajú mondatok bizonyossága szerint is - ahogy írójuk a „hogy” és „bácsi” helyett csak *h* és *b* betűt vet papírra, a levél szorosán személyi használatra készült. A háttér s a körülmények magyarázatául csak ennyit. Az uradalmi pusztákon a szabadon kószáló gyermekeket állandó életveszéllyel fenyegetik a szabadon tátongó vermek,

kutak s az éppoly szabadon bolyongó ökrök, mének, sőt bikák. Testvérném gyermekei mellé így került egy fiatal, akkoriban végzett - állásra álmaiban sem számítható tanítónő. Hamarosan és véglegesen családtag lett. Onnan is ment férjhez.

Kedves Gyula b. és Flórika!

Köszönjük meleg együttérzéseket nagy fájdalmunkban.

Régen betegeskedett szegény jó Uram, de halála mégis váratlanul ért bennünket. Már nyáron komoly fájdalmai voltak, fájtak a lábai. Hiába kértük, nem engedett orvost magához. Szept. 21-én kérésére kórházba vittük kivizsgálásra. A vizsgálatok eredménye nagyon szomorú volt. Teljes áttételes a szervezete. Csontjai teljesen elrákosodtak, szív alatt egy tenyérnyi tumor van, hátán, mellén kisebb csomók. Ez utóbbiakat eltávolították és a szövettani vizsgálat kimutatta, hogy prosztata eredetű a ráksejt. Átvittük az urológiára, ahol próbálták megállítani a további sejttermelést elzárással, de már segíteni az előrehaladott állapoton nem lehetett. Nagyon vágyódott haza, a család úgy határozott, hogy hazahozzuk. Mentővel, hordágyon hozták meg, egyáltalán nem tudott lábraállni. 12 napig élt még itthon. Nagy fájdalmai voltak, mindent elkövettünk, h. enyhítsük szenvedését. Éjjel-nappal mellette voltunk, kapta az erős kábító injekciókat. Halála előtt három nappal már eszméletlen volt, fájdalmat már nem érzett, csendesen elaludt. Ő tudta, hogy nem fog meggyógyulni, készült a halálra.

Nehezen tudunk belenyugodni, hogy nincs közöttünk. 10 éve vagyunk nyugdíjasok és karácsonykor lettünk volna 40 éves házások. Munkájában, életében becsületes, szorgalmas, tisztelettudó ember volt, a családjának élt.

Régen adtam hírt magunkról. 11 éve lakunk új otthonunkban. Legnagyobbik fiam, Barna, 35 éves, vasutas, mozdonyvezető. Kiváló dolgozó, szövetkezeti lakásuk van, szép háromszobás, felesége is vasutas, két gyermekük egy fiú és egy kisleányuk van. Tamás fiam műszaki főiskolán villamos szakon végzett, műszaki ellenőr, felesége könyvelő, két fia van, szintén szövetkezeti lakásuk van. Laci fiam is műszaki főiskolán épületgépész szakon végzett, nem nősült meg, itthon van velem. A L.-megyei áll. ép. iparnál dolgozik. András zeneművészeti főiskolán végzett fuvolaszakon. Zenetanár a feleségével együtt Balassagyarmaton; ott kaptak lakást is, egy kisfiúk van. Menyeim jó édesanyák, jó feleségek, békesség, szeretet van a családban.

Én 70-ben mentem nyugdíjba 38 évi munka után 1540 Ft-tal.

Barna 2400 Ft-ot kapott. Persze azóta emelkedett az évi 70 és 100 Ft-okkal.

Nagyon sok tényért festettem, kézimunkáztam, hogy legyen egy kis pótlás. Sokat segíték a gyerekeknek és boldog vagyok az unokáimmal.

Nehéz, küzdelmes életünkben vigasztaló volt mindig a nagy család és az, hogy sikerült nagyon becsületes, rendes, jó gyerekeket nevelnünk, munkahelyükön szeretik, megbecsülik őket.

Még egyszer köszönjük, hogy gondolatok ránk.

Kívánunk az egész családnak jó egészséget

szeretettel  
Zsóbe

1981. nov. 1.

November 5.

Cecei nagyanyánk bort se ivott, egy cseppet sem (takarékoságból); a méhészap receptjére házilag készített mézpálinkát is mással kóstoltatta. S nem is volt olyan öreg, mikor vörösödni kezdett az orra. Mint most az enyém, ki tudja, milyen *gén* esedékes teljesítményére. De én lám vén iszákosok jegyeként viselem, besorozva - már-már római méltósággal a rám tapadt félreértések közé. Mint „borvirág” támogatná tán még népiességem hitelét is.

November 12. (?)

Telefon, női hang; ismeretlen? - Egy rövid verset szeretnék lediktálni önnek, megbízásból. - Küldje el inkább írásban. - Az illető nem akar kéziratot kiadni, félti a családját. Kezdhetem? - Tessék. - A címe: *Évfordulói virágként.*

*Gimes, Nagy Imre, Szilágyi, Maléter.  
Jeltelen a sírotok még, de a csillagos ég seregét már  
- Frangepánét, Zrínyiét - fényesíti porotok.*

- Mottó az Apostol utolsó sorai.

S ha én is féltém a családomat? - „Tépje el.”

November 17.

Az apák családnevelő szava akkor kap erőre, amikor a búcsúbeszéd elhangzott fölöttük s némi csönd támad. Kinek kedvez inkább ez a koszorút-helyező, tisztelgő némaság? Lukács Györgynek, vagy Németh Lászlónak? Semmi bajjal nem jár, ha egy nemzedék aszerint oszlik ketté, hogy az utódok szellemileg kiktől származtatják magukat. A hivatkozás hangjai még alig-alig hagyják el a szent bozótosokat, de hogy egyáltalán föl-fölhangzanak, arról már hírt adnak, hogy egyáltalán van utódlás: nemzedéki megnyilvánulás.

Lukács nehezebben olvasható, de a szavanként kibetűzött szöveggel is könnyebb - mert súlyosabb hatású - az érvelés. Németh mondataiban a szesz agyat-frissítően kínálja magát, a mámorosodásig. A közvitákban a mai napig ők ütköznek keményebb ellenállásba.

Életútja mindkettőnek azért is bámulatos, mert a szédítő magaslatok s mélységek kanyaros úti élményeit ők maguk vizsgálták fölül, helyesbítették, sőt rostálták, példaadó önbírálattal. Megadatott nekik, hogy életük utolsó szakaszában fogalmazzanak véglegest. Akit Németh László megközelítésétől még mindig a mélymagyarság inkább lírai, mintsem szaktudósi elmefuttatásai távolítanak el, kitörli emlékei közül, hogy Németh az után adott fegyvertársi tisztelgést Babits Mihálynak, amikor az már ország-világ előtt „pajzssal és dárdával” kelt harcra e szemlélési mód ellen. Lukács Györgynek csaknem ilyen hatású, mert csaknem annyi félreértésre s mellémagyarázásra alkalmas szemlélési módja volt irodalmunk múltjáról. Ő felületien nézte a magyarság valóságos története mélyeit. Ez ellen pályám egy tiszteletlen korszakában én vonultam ki azzal, hogy valahányszor irodalmunk sajátos tüneteire hozzányúlt, egyben félrefogott. Legrövidlátóbban épp az alapkérdéseknek abban a sorozatában, amely lírai költészetünk százados borulátásának, a nemzeti megmaradás sötét hangjainak okát kereste. Az ő válasza erre: nem egy nép szorongó hangjai ezek, hanem csak egy osztályé, a gazdaság-fejlődésileg méltán eltűnésre ítélt nemességé.

Ha az utókor két-két előfutárt egymás mellett haladtat, akár szorosan összepárosít, az még nem jelenti azt, hogy össze is békít. De miért is fosztaná meg őket a külön-külön igazuktól. Vannak, akiket a történelem azért helyez közel egymáshoz, mintegy hallótávolságba, hogy az idők múlásáig vitatkozzanak. Petőfi és Arany kar-karban lépdelik a halhatatlanság útját.

Kossuth és Széchenyi újra és újra szembefordulva, meg-megállva is megszakíthatatlanul a kezdeti hévvel cserélik a véleményt. A mi érdekünkben.

Tőlünk várva a helyeslést. Az egyeztetést is.

Mi az, amiben mi már együtt, mint egymás kiegészítőit hallhatjuk okfejtéseiket?

*November 20.*

Dante ajánlata:

A *Purgatóriumot* - ezt a harmadik útlehetőséget a *Pokol* és a *Paradicsom* között vég-eredményben egy költő ajándékozta az ősbűnbeesett emberiségnek; köztudatunkba ő, Dante ékelte bele.

A krisztusi utolsó ítélet csak két oldalt ismer: a Jókét és a Rosszakét. Hogy lehet valamiféle átmenet, ez a XII-XIII. században ért gondolattá az egyházatyák közt. Viták tüzeiben, mert hisz még Luther és Kálvin is elutasította, a hajdani albigenek örökségéért.

Egyéni ítéleteiben Dante nem volt könyörületes. Személyeket az olasz vendetta föloldhatatlan dühével büntetett, kéjjel nyomta vissza nem egynek a fejét a bugyrok forró fortyogásába. De a nagy közösség iránt tán épp ezért - a bosszú kelyheit fenéig ürítvén - ezért hajlott szívében könyörületre, elméjében megértésre.

Az emberiség nemegyszer érkezett ilyen tisztító tűz elé. Ne bocsásd meg soha a megbocsáthatatlant, de nyiss mégis utat a jövőbe. Taktikázz magával az ősbűnnel.

*November 22.*

„Oly gyönyörű, hogy fogalmam sincs, mit mond!” A *Bot-csinálta doktor* Sganarelle-jét bámulva hallgató Jacqueline így lelkesedhetne a mai versek zömének hallgatása közben is. Molière paraszti szövege szó szerint ez: „Ça est si biau que je n’y entends goutte.” De hisz beleesett ebbe az értéktévesztésbe ő is, aki ezt legtömörebben leleplezte: La Bruyère. A kiadás, amit olvasok - fekve, betegen - bolhabetűs. Így, mert silabizálnom kell, minden szava agyamba vésődik. Négy területet nevez meg La Bruyère olyannak, ahol a közepszerűség elviselhetetlen: a zene, a festészet, a szobrászat - a discours publique - és a költészet. „Nincs nagyobb gyötrelmem, mint mikor hallgatni holthideg, de pompázatos nyilvános beszédet kényszerülünk, vagy rossz költő heves-lendületű vers felolvasását” - ezt szívom mélyen magamba. „A nép meg (épp az efféle teljesítményre) figyel szomjasan, tátott szájjal, kifordult szemmel.”

És azok is hasztalan buzgólkodtak, akik az ámuldozókat magukhoz akarták téríteni. La Bruyère nem tagadja, hogy „első ifjúsága idején” maga is tapsolt az ilyen pukkanó buborékoknak s csak később eszmélt rá, ismételte meg paraszti szókimondással a híressé vált molière-i mondatot, hogy „je n’y entends goutte”, vagyis morzsányit nem hajazok hozzá.

*November 24.*

Több a versíró, mint a versolvasó - nem hiszem, hogy felületes érzés ez bennem, napjaink versáradatát szemlélve és szemezve. Rendszeres versolvasás nincs elmélyülés, *benső nyitottság* nélkül. A versírás indítéka épp ellenkezően az érzelmek ki- és föltörése; az egocentrizmus termékenyítő túltengése, bizonyos önbezártság tehát. Mivel a jó költők is ejtenek arról szót, hogy fájdalmasan magukba fúlnak, ha nem adják ki, ami bennük forr, a rossz költők azt hiszik, hogy az *én* minden kifejeződési tünete már ihlet. Nem lehet jó versíró,

aki egyben nem jó versolvasó is. A költészet pangási korszakainak versdömpingjét az okozza, hogy még a közepes költők is közepes verseket olvasnak s igénytelenségük arra bátorítja őket, hogy rosszat írjanak akkor is, amidőn kellő elmélyüléssel - ami mindig önkritika - jobbra sem volnának képtelenek.

\*

Ha valami új igazságot (vagyis tényt) fölfedezek: már olvastam vagy hallottam valahol, ez a hiedelem bizonytalanít el s nyugtat meg egyidőben.

\*

Örök ellenzéki magatartásomat az menti, hogy rögtöni és legszívósabb ellenzéke mindenkori saját megállapodottságomnak vagyok.

*November 25.*

Kedvező hírek a *Sorsválasztó*król. Most Flóra tanártársai akartak jegyet - két hónapra mind eladva. Karinthy múlt heti telefonja: még a pótszékek mögött is álltak. A kormánylapok egyöntetű levágásának továbbfodrozódása ellenére is.

Csatanyerés itthon, a lakásban is: Flóra és Ika az utolsó percig ellenezte már a megírást is. A hagyomány: kiejteni sem illik azt a szót, hogy zsidó: kiszámíthatatlan, nem tép-e föl bevarosodott érzékenységet is. A fiatalok „bandái” szerint - Ikánál néha tízesével is összeverődnek - a kérdést rég eltisztította a műveltség, a tehetség. És - amiről Fülep ejtett szót - Ady „szűkebbkörű” kitörései? Épp tehetsége robbantgatásaira? És Erdélyi, akinek tehetségét épp - Hatvany, Fenyő, Osvát - terelte az elismertetés szélesebb mezeire? „Növeli, aki elfödi a bajt” - lassanként szállóige - épp csak Flóra édesapjának, a liberális bíró-jogásznak - szellemi örökségével nem birkózhat. És Földes Anna okos szókimondása, már másodszor a darab *szándékáról* írva?

*December 2.*

Ez meg hol rejtezkedett eddig? Fél éve most vizslat ki - de szinte a hangszálaim valami barlangjából - most, a nyolcvanadikat közelítve a dél-dunántúli tájbeszéd. Flóra tréfásan visszhangozza: *ebédülünk?* Neki még mélyebb emlék; édesanyja is így beszélt.

*December 2.*

Jótevény - megalománia.

Mi *jótevényt* nyújthatok még magamnak - saját üzemű ellátásként?

Hogy akkora helyem - tanári könyvpolcon legalább - lesz tán, mint Vörösmartynak?

Lassanként már harminc évvel - öcsém.

„Mit csinálhattam volna csak ez alatt a harminc év alatt!”

Mit? Szivart? (Mert öregségére azt sodorgatott az ablakdeszkán). És „gyógypálinkákat”? (Hogy ürügye legyen...) - És gyereket?

Azokból még miniszterné is kikerült.

Olvashatatlant írtunk csaknem valamennyien annyit, mint ő.

De - *Vén cigányt, Embereket?*

*December 9.*

Az elmúlt hetekben: Zsebők Zoltán klinikáján a szokásos parasztpárti, egytálas ebéd. Nagy tepsiben négybe vágott liba, akár „köröm közül” is ehető, házilag savanyított káposzta, a „sógorom” arácsi - remek bora; Illés Endre, Keresztury, S. Szabó, Flóra, később Boldizsár.

Csoóri Ikáéknál vacsorán; de ide is ájtott: ki legyen az Írószövetség elnöke. Karinthy?

Tegnap meg ugyanígy Juhász Ferencék.

Czimer közben.

És a komáromiak küldöttsége.

Erdélyiek.

És Pethő, hogy most is cikket a Magyar Nemzetbe. Nehezen megy, darabokban. Mert összefüggően nem lehetne még szemébe is mondani a mi szellemi életünknek, hogy - a szellemet árulta el a magyarság cserbenhagyásával.

Tegnap küldött érte Tibor - bátor is, okos is -, hogy rögtön elolvassa és telefonál. A telefon késik, a cikk tehát vándorol, járja a felsőbb fórumokat. De hisz voltaképpen azoknak is szól.

*December 12.*

Önismeretünk legélesebb tükre: hogyan élnénk, ha újrakezdhethetnénk az életet?

„Életprogramom” soha nem volt. Író-voltomat sem éreztem célnak. Legalábbis: semmit nem „rendeltem alá”.

Következésképpen éltem: hátratekintve ezt fürkészhetem ki utam kanyaraiból.

Percről-percre mindig volt sugallatom arra, hogy miként kell döntenem. Nagy távolra nem volt tekintetem; erre nem is tágítottam a pupillámat.

Erkölcsei lénynek merném nyilvánítani magamat. De csak olyan pillanat-diktálta és tán ösztöndiktálta „állásfoglalásokkal”, ahogy a birkózó pillanatonként feszíti meg az izmait. Küzdenem kellett, s éppen a jövőmért kellett a pillanatot jól szolgálnom. Testtel-lélekkel.

*December 14-20.*

### Jövendőtudomány

Levelet kaptam: ami belőle a közre is tartozhat.

„...az NDK Tudományos Akadémiának munkatársa vagyok... Munkahelyem a Berlini Irodalomtörténet Központi Intézete, ahol a magyar irodalommal foglalkozom, főleg a XX. századdal.

Az MTA irodalomtudományi intézetének vendégeként jelenleg tartózkodom Budapesten, de sajnos, csak rövid időre. Ezért és mivel a múlt ősszel az Ön egészségi állapota miatt az általam Önnel tervezett interjú nem jött létre; ezen az úton küldöm az én kérdéseimet. Nagyon örülnék, ha Ön válaszolna. Ebben a reményben élve, Önnek egészséget és további jó alkotóerőt kívánva

tisztelettel üdvözl:  
G. L.”

Következnek a kérdések négy gépelt lapon. Közelebbről-távolabbról mind szellemi életünk alaphelyzetét tapogatja, a jövőre is irányulva. Indokolva, hogy először a válasz is néhány - nem mindennapi - alapkörülményt rajzoljon föl.

\*

Hogy milyen talajba s milyen mélyen bocsátják gyökérzetüket, arról a fák a lombozatukkal, virágzásukkal, termésükkel vallanak. S éppúgy a nemzetek.

Eszerint lehet tekintetbe venni, ezeknek is, azoknak is nemcsak a múltját, hanem a jövőjét is. Nemcsak azt, amit a föld alatt teljesítenek; azt is, amit fönt a napon a jövőnek nyújtanak.

Az agronómusok régtől hasznosítják, ha különféle fák fejlődését közös területen tanulmányozhatják.

Közép-Európának hol így, hol úgy serdülő népei már csak sokféleségük folytán is régóta kínálnak efféle liget-szemléletet. A szakszerű látletek, a statisztikai kimutatások hovatovább száz évre hátratekinthetően már eléggé megbízhatók tárgyilagos következtetésekre. A Duna-völgy népeinek idevágó adatait - a legellenőrizhetőbbek, sőt legmegszívlelendőbbek közé sorolják már távolibb országok jövőt-faggató tudósai. Ritka a hely, ahol annyiféle őseredetű, közelmúltú: meghatározó sorsú nemzet szolgáltat ilyen szoros közelségben vizsgálendő anyagot magáról. S egyben szomszédjairól.

\*

Kezdetben az arborétumok sem díszligetnek készültek. A közösbe ültetett hársaknak, tölgyeknek, magyar nyírfáknak és kanadai nyárfáknak tennivalójuk is volt. Jelentést adni, melyik hogyan hasznosítja a föld zsírját, savát, az időjárás sajátosságait. Minden suháng és facsemete afféle próbafúrás volt, meggondolással elhelyezett hőmérő.

A magyar szellemi élet nem egy nemzedéke keményen szembenézett e térség magyar nyelvű csoportjának holnapjával; ha már volt módja és képessége hű képet nyerni annak jelenéről.

A tárgyilagos kép hasznosítását, vagyis a helyzetből származó teendők kérdését századunkban egyre sűrűbben zavarták a tárgyilagosságtól mind messzebb rugaszkodó szenvedélyek: főleg a nacionalizmus és a faji származás téveszméi.

Azt a megtisztelő felszólítást kaptam, hogy szellemi életünk alapvető állapotáról külföldi fórumon vállaljak beszámolót. A német szellemi világ vezető irodalmi és esztétikai folyóirata, a Weimarer Beiträge, interjúsorozatot indított e térség „kiemelkedő íróival és költőivel”.

A kérdések a mai helyzetet érintgették. Úgy azonban, hogy a válaszok a holnapról is szóljanak.

\*

Bevezetőül, mint költőtől, nyilván nem vették volna zokon s tán még el is vártak volna egy-két mondatnyi lírát.

Ehelyett azt a néhány számsort véltem helyénvalónak idemásolni hivatalos népszámlálási közleményekből.

Az alábbi államok népességének alakulását a következőképpen vetíti előre a futurológiai valószínűségi vizsgálat.

	1980	1990	2000
Csehszlovákia	15 342 000	16 416 000	17 674 000
Románia	22 268 000	23 994 000	25 728 000
Jugoszlávia	22 328 000	24 116 000	25 638 000 <sup>2</sup>
Magyarország	10 731 000	10 833 400	10 852 000 <sup>3</sup>

Ezek nem képzelet-szülte számok, bár képzelet - tudósi képzelet szükséges a valóságos ábrázolásához. Az adatokat országonként más-más tényezők alakítják.

Magyarország lakossága 1980-ban 10 731 000 fő volt. Hosszú volna idézni mindannak a körülménynek felsorolását, melynek előrebocsátása után népeségtudományi folyóiratunk, a *Demográfia* 1980. évi I. számában azt az összefoglalást olvashatjuk, hogy Magyarország a következő 40 évben nem kerülheti el a népesség fogyását és a valószínűség szerint 2021-re 300 ezerrel kevesebbek leszünk.

Magyar anyanyelvűek nemcsak Magyarország területén élnek. A fentebb megnevezett államok kimutatása szerint a magyarság száma

Csehszlovákiában <sup>4</sup> :	580 000
Romániában <sup>5</sup> :	1 705 000
Jugoszláviában <sup>6</sup> :	477 000

A futurológiai alakulásról nyújthat némi alapot, ha emlékezetünkbe idézünk még távolibb lépcsőfokokat.

Tüzetesen ellenőrzött számsorokat fűzök be ide a közreműködéssel készült könyvből:

„A Csehszlovákiához rendelt magyarországi területeken az 1910-es népszámlálás 896 271, tehát alig valami híján egymillió magyar anyanyelvűt mutatott ki. Hitelt érdemlő statisztika a nemzet kialakulása óta sehol nincs. Az 1920-as csehszlovák népszámlálás szerint ezen a területen már csak 630 597 magyar élt. Ez az adat is nyilván pontatlan, illetve a közben fokozottabb nemzeti vetélkedés folytán az előbbinél is föltehetően pontatlanabb. A Romániához rendelt területen az 1910-es magyar népszámlálás 1 660 000 magyart jelez, az 1920-as román népszámlálás 1 326 000 főt. A Jugoszláviához csatolt területek magyar lakossága 1910-ben 577 549, 1921-ben 467 658.” (I. Gy. *Beatrice apródjai* 255. lap utolsó fejezete, az életműsorozatban megjelent kötet 275. lap.)

\*

<sup>2</sup> Forrás: Word Population and prospects, summary report. New York, 1979. 80-93 p.

<sup>3</sup> Forrás: Word Population and prospects, summary report. New York, 1979. 80-93 p.

<sup>4</sup> Csehszlovákiában az 1980. évi februári népszámlálás szerint. Forrás: Rychlé vyleddky acitáni lidu, domu a bytu 1980 Demografie. 1981. 1. sz. melléklete. 6. p.

<sup>5</sup> Romániában az 1977. január 5-i népszámlálás szerint. Forrás: Comunicat privind rezultatele preliminare ale recensamintului populatiei si el locuintelor din 5 januarie 1977. Revista de Statistica. 1977. június. 10. p.

<sup>6</sup> Jugoszláviában az 1971. január 1-jei állapot. Forrás: The Population of Yugoslavia. 1974. Word Population Year. 39 p.

A statisztikai közlemények szabvány mondatai, hogy itt és itt ilyen nemzetiségűnek magukat hányan vallották, a detektívi szobákban aláírt vallomásokot juttatják az észbe, a földgolyó egyre több részén. Ahol hátrány és károsodás érhet, hogy egyebet ne említsünk, annak folytán, hogy milyen közösség tagjául iratkozom, ott önkéntes választásról beszélni cinizmus: szellemi léhaság, hogy magyar nevet adjunk ennek az erényt kutyába se vevő szemléletnek. Elképzelhető egy ország megbízható számadata az ország homoszexuálisairól aszerint, hogy hányan deklarálták magukat annak, még ha szabad akaratukból? Így kezelendők - mennyi ideig még? - a nemzeti hovatartozás rubrikái.

És megkülönböztetett udvariassággal azokban az államokban, ahol a nemzeti hovatartozás alapismérvei - az anyanyelv, a múlt, a lelkeség közösségének összenövésai - alig-alig tisztáztak.

A magyar nemzetismeret nem indult rosszul. A tagadás jótékony zseblámpafényeivel világított egy ugyancsak befülledt, bepókhálósodott dormitóriumba nem egy jól fölkészült írónak is tekintélyes és így már a századfordulón iskolát teremtő társadalomkutató.

„Nemzet olyan értelemben, mint például a francia, vagyis olyan egységes, magyar nincs. Azért mégpedig, mert rétegeit és csoportjait alig fűzi össze más egyformaság, mint a nyelv közössége.” A *Nyugat* fénykorában, tisztánlátó és fogalmazó képességének csúcspontján írta ezt mintegy összefoglalóul a lap főszerkesztője. Ignó. A hely és a helyzet még élesebbre köszörült szavakat is adott tollára. Az egységet itt még nemzetiségi, társadalmi, felekezeti szakadékok teszik ábránddá - feladattá - a politika számára is. Ignó nem iktatja ki még a faj szót sem. Tiszta levegő harcosaként beszél, félremagyarázhatatlanul.

\*

Ignó laboratóriumian szenttelen - s ezért is hitelesen szívforrosító megállapításával egy rekeszbe illeszthetők Ady és Móricz - már a kérdés elevenébe vágó - mondatai. Ezek szenvedélyességükkel hitelesítik a hideg valóságot. Mert már azt hasítják az agyba: mi itt a továbbgondolandó s származhat-e a gondolandókból tennivaló.

A továbbgondolandó nyilván annak kiszálazása: ha van, bár ritkán is, annyira összetett nemzet, mint a mienk, miből van összetéve, mi a természete az egy-egy elemnek s mi kerekítheti egységbe őket.

Ady költészetének fő szólama magyar mivoltjának lírája: Jeremiás jajongása; ez a történelmi s egyben az esztétikai rangosítás. Csakhogy Jeremiás még talpra akarja állítani akiknek pusztulását panaszolja. Ady hangja a gazdája már gyepesedő sírján is híven nyüsztő, másához társulni képtelen őrző-ebé.

Móricz a pálya utolsó lusztrumában vissza akarta szorítani, szelíden bár, ezt a végül is, mindenképpen elvégeztén mire-jó sirámot.

„Az Ady-gondolat - írja naplójában - azt jelenti, hogy a faj képtelen élni. Ő ezt a végekről hozta magával: a románság inváziójától megrettent szilágyi kismesek torpantak meg benne; bennem a tiszta magyar falu egészsége lázadozik a faji tehetetlenség gondolata ellen.”

Az egészségen az egészséges ösztönt érti ő is. Mert hát a test, a magyar falusi tömegek egészségi állapotáról éppen ő bocsátotta égre egy életen át a nemzet legkeservesebb jeremiádjait.

„A magyar tömegek mély nyomorban fetrengenek, az éhhalál a napi kenyérük... Korpalevest esznek, azt is csak ha van, gyakran semmi ebédet nem tudnak adni az anyák a gyermekeiknek” - írja a titkos naplójánál is mélyebbről abban az udvarló levelezésben, melyben Magos Olgának tárta föl az - ösztöneit.

„Ebben az országban a magyarságügy nem szívügy.”

Volt már jó oka őneki, hogy a magyar fajvédelemnek pusztá nevének nemcsak tartózkodóan, hanem elutasítóan ejtse ki. Wolff, Lauffer, Friedrich, Ostenburg - így kezdődött a kurzus fajvédőinek névsora, és kik nem nyeltek ferde mosolyt véletlenül úgy-ahogy magyar származékok, ha összenéztek?

„Szívügy a német. A mai kabinetben egyetlen magyar sincs. Csupa kis vagy nagyobb német s szláv család megmagyarosított nevű fia uralkodik ezen a kis országon. Gömbös családi neve Kroll, és így tovább.”

A citátum csak annak előhangjaként, hogy milyen értelemmel ruházta föl ő már Ignótus nemzetelemzésének idején a magyart, keresvén a maga módján azt, „milyen bánat-folt van fölvarrva a fajából kinőtt magyarra?” Még azt sem lehetett akár bilyogként mondani, hogy a valamiféle hajdani törzs e fájdalmas kinőttjeit az rokonítaná a sokféle elem közt, hogy ők nem magyarosított családnevet viseltek.

*December 24.*

Karácsony, „Szent este”, ritka szép fehér karácsony: a hó puhán ropog, kemény fagy nélkül.

Forgalom a lakásban - Flóra is, Ika is két nap óta ajándéksomagokat készítve robot ki-be - én tehát föl a padlásszobába.

Régi tapasztalat: ami meggyötri az agyat, munkára is ösztökéli. P. cikke nélkül (a *Sorsválasztókról* a Kritikában) sose írtam volna le ilyen frissen ezt a ma délelőtti verset az aggkori elbutulás „üdvösségé”-ről.

Fils à papa (ez a P.), de olyan papa, „fényében”, aki maga sem volt más, mint tülekvő akarnok (a kortársai szerint).

A dráma bírálatának fő érve: hatástalan; mert nem korszerű, nem kell a közönségnek.

Két hónapra eladva minden jegy.

\*

Ehhez még néhány hét múlva, mint szórakozottságom nagy tünete. Az utcán (Flórával megyünk), P. a túloldaltól félszegen, kalapemelve üdvözöl. S én túlzott derékhajlással viszonzom. Mintegy bocsánatot kérve, hogy tisztességtelen dolog történt köztünk.

*December 28-29.*

Mély depresszió. Föloldásul: whisky, végül oly eredménnyel, hogy az eufória még írásra is biztat. (Ahogy mást éneklésre)

#### A fölpattnó labda

Ritkán volt Magyarországnak ilyen jó sajtója túl a határainkon, a nagyvilágban. A legkellemetlenebbül tárgyilagos ismertetés is az anyagiakról szólva emelkedést, a szellemieket emlegetve hajnali fényeket, várható derülést emleget.

És ritkán hangzott el, íratott le s nyomtatott ki itthon, közöttünk annyi sötét árnyalású beszámoló, ugyancsak tárgyilagos, tudományos megalapozottsággal.

A kettő összefügg. Igazánból mindkettőnek egyformán örülhetünk; ha szondáinkat mélyebbre bocsátjuk.

\*

A népszerű - megnyerő okfejtésű - orvos-szociológus, egyforma igénnyel párosítva szakmája rideg adatait a nem mindennapi előadói készséggel, sőt választékos megjelenéssel, tömegeket vonzó tv-előadás-sorozatát, hazánk népszaporulati helyzetét azzal foglalja össze, hogy esetünkben nem szaporodásról lehet képet vázolni, hanem a világ statisztikusait is meghökkentő fogyásról. A magyarság lélekszáma évről-évre csökken. A századforduló a mainál háromszázezerrel kevesebb magyart fog találni határainkon belül.

A futurologia nem a jóslatok, hanem a szabatos-pontos valóságsszámítások tudománya. Ifjabb - nálam jóval fiatalabb - szociológusok egy csoportja gyors, de éppily szabatos-tüzetes véleménykutatást végzett az összegezés - a rezümé - a végkövetkeztetés - hatásáról. A komputerek porszemekben sem a statisztikusok világszerű meghökkenéséről adtak képet. A TV hallgatónak mondhatni egységes tömege úgy emlékezett az előadásra, mintha a készüléke gombjának sötétre csavarásával egy időben kioltotta volna a fényt agyában, közösségi tudatában is. Egyetlenegy megkérdezett figyelt föl úgy a hallottakra, hogy azokhoz kiegészítést fűzött; összehasonlítást a köröttünk élő népek demográfiai állapotáról s az ott végezhető - máris végzett - előrevetítésekről. Legutóbbi népszámlálása szerint Románia lakossága 1966 és 1977 között két és fél millióval gyarapodott.

Az újabb képzettségű író szociológusaink a Czeizel Endre szaktudósi tekintetével is vetnek pillantást Európa magyar anyanyelvű közösségének nemcsak holnapjába, hanem holnaputánjába.

(Egy-egy anyanyelvi közösség demográfiai változásában a csökkenés a szabadesés gyorsulását idézi. Korszakról korszakra a népesség nem matematikai, hanem mértani haladvány szerint fogy.)

Ilyenek tudatában kell mérlegelnünk azt a helyzetképet is, amelyet Varga Domokos publikációi tárnak elénk népességünk legutóbbi alakulásáról.

„Az országos születésszámok a 70-es évek derekán átmenetileg emelkedtek, azóta rohamosan csökkennek (1970: 152 ezer, 1975: 194 ezer, 1980: 149 ezer, a lakosság ezrelékében: 14,7, 13,9). A csökkenő tendencia minden jel szerint tovább tart s a születések száma hamarosan az eddigi mélypont, az 1962-es alá süllyed (130 ezer újszülött: 12,9 ezrelék). Időközben azonban nőttek - s láthatólag tovább nőnek - a halálozási arányszámok: ma mintegy negyvenezzerrel többen halnak meg évente, mint 1960-ban... Az orvosok szerint ez főleg a hajszoltabb, feszültebb életnek és egyéb civilizációs ártalmaknak tulajdonítható, s nem utolsósorban az ezek »ellenszereként« fogyasztott növekvő mennyiségű alkoholnak. 1970-ben például hatmillió, 1980-ban már huszónhárommillió liter égetett szeszes ital fogyott (Abszolút alkoholtartalomban kifejezve), s ehhez járult még mintegy tizenegymillió liter gyümölcs-pálinka és brandy.»

Majd így folytatja: „A népesség átlagos biológiai állapota, »életerej« is hanyatlófélben. De még az is kérdéses, hogy az átlagos szellemi színvonal emelésében lépést tudunk-e tartani a nemzetközi mezőnyel, a tudomány-technikai-termelési megújulás mind szorongatóbb követelményével.” A magasabb iskolát végzettek „is hanyatlófélben. De még az is kérdéses, hogy az átlagos szellemi színvonal emelésében lépést tudunk-e tartani a nemzetközi

mezőnyel, a tudomány-technikai-termelési megújulás mind szorongatóbb követelményével.” A magasabb iskolát végzettek „kereken 10 százalékban gyermektelenek, további 40-40 százalékuk pedig egy-, illetve kétgyerekes. E családok nagyobb művelődési igényeit így viszonylag kevesen viszik tovább. A művelődési igénytelenséget viszont jóval többen”.

Várjuk ki türelemmel, hogy miért növekszik azok köre, akik ilyen nyomasztó beszámolót is bizonyos - lelki - föloldódással hallgatnak. A keresetlen helyzetkép, a világos szembenézés az első lépcsőfok, hogy az eszmélet feljebb jusson, hogy a lelkiismeret lélegzethez jusson, működni kezdjen, tette serkentse az elmét.

A havi közlőnként megújodott Kritika jót szolgálva lövellte hatósugarait az irodalom területén túlra. Arról nyitva vitát, vajon pusztán csak „riasztó”-nak minősítsük annak földéítését, mi valójában az oka, hogy a világon csaknem a legtöbb öngyilkos - s már nem tegnap óta - magyar anyanyelvű?

Nem tegnapi s nem tegnapelőtti talajviszonyok „gyümölcse” az a fenyegető világrekordunk sem, hogy az alkoholizmus rangadó emelvényein is az első helyet közelítgetjük. A tömény-szesz-fogyasztás versenyhajrájában már a harmadik hely a mienk.

Ezt a vitát már messze tekintően is összefoglaló Csoóri Sándorra ezeknél a „letaglózó” adatoknál is riasztóbban hatott az eszmecsere visszhangtalansága.

Az egész vita hangulata olyan volt, mint a Panaszfal előtti jajgatás. Sőt, mintha nem is egy folyamatos, nem is egy jelenidejű szerencsétlenség préselte volna ki a hozzászólókból a mondatokat, hanem egy már megtörtént, egy befejezett ügy elpanaszolása.

Így ír: „Rossz érzésemet talán az is fokozta, hogy a vitában csak egy rég elkötelezett, kicsi »szekta« mondta a magáét. Egy-két új ember kivételével azok, akik eddig is hiábavalóan mondták. Mások? Mi, többiek? Hallgattunk némán, mintha távoli földrészeket ért természeti csapásokról tájékoztatott volna bennünket a lap. Egy közepes verseskötethez vagy regényhez gyakran több kritikus szól hozzá, mint ehhez az életünket érintő, nem »közepes« veszélyhez.”

E sajátos közönyről szólva írta le aztán Csoóri Sándor „keserűen bár, de megfontoltan”, hogy s nyilvánvaló, sőt irigyelni való „gazdasági eredményei ellenére is” sok a beteglelkű.

A szakemberek álltak mellé. Levendel László, aki nemcsak a tudógyógyászok, hanem az orvos-szociológusok közt is szaktekintély, az Élet és Irodalom hasábjain ezzel sorakozott be a vitakörbe s tágította további területre.

„Panaszfal előtti jajgatás lehet fontos és megindító, de lehet elleplező is. Sajnos, a közéletben forgolódó magyar értelmiségiek gyakran a »lelkizésben« a politikának szóló odamondogatásokban élik ki szabadságukat. A panaszkodó állampolgár a jó állampolgár, mert erélytelen, mert a lehetetlenségeket elfogadja lehetetlenségnek.”

Levendel László ezt teszi hozzá Csoórihoz intézett szavaiban:

„Én nem értettelek félre. Ha pusztuló országról vagy népről írtál volna, vitatkoztam volna veled. Egy valamirevaló orvos számára a betegség nem meghátrálásra készítő állapot. Ellenkezőleg, kihívás. Fölszólítás a cselekvésre. És hát az orvos diagnosztá is. Ha nem hatol le az okok gyökeréig, a beteget csak tünetileg kezelheti. Jó diagnózis nélkül elképzelhetetlen a tartós gyógyulás. Sőt még a jó diagnózis is kevés, mert a terápia sikere majdnem annyszor elmaradhat az orvos kishitúsége miatt, mint szakismeretek hiányában. S ami az egyén bajainak a megállapításában érvényes, érvényes a nagyobb közösség esetében is.”

„De legyünk igazságosak. Ahogy az idült betegség mindig az egyén történetéből bomlik ki, a társadalom betegségei ugyanígy bomlanak ki a nép múltjából, történetéből. A mai sorsrontásokban ott van a magyarság minden eddigi sorsrontása. A rossz döntések, a kényszerű kiegészések földolgozatlan élménye, tudata.”

„...az alkoholizmus társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális tudat eredetű betegség...”

Csoóri Sándor és Levendel László eszmecseréjéből egy találó szót emelhetünk át a köznyelvbe: sorsrontók. Félreérthetetlenül egészíti ki a sorsproblémák eddigi szótárát. Egy nép sorsrontói nemcsak személyek lehetnek. Hanem körülmények, tartós utóhatások. Örökségek, sőt hagyományok.

\*

Modern tanmesét lehetne írni valóban napjaink közéleti tünetéről; hogy a honpolgári lelkiismeretet épp azok a kiáltások és lármafák altatják el, amelyek fölrázták. Most már, hogy a vészharang szól, nyugodtan alhatunk, az illetékesek tudni fogják a dolguk. Vagyis a mi dolgunkat. Kormányzatok felelőseit alig csüggesztheti jobban, mint az a fajta közvélemény - az a bizalom irántuk -, hogy kezükben a panacea a legsúlyosabb bajra is, csak figyelmeztetni kell őket.

\*

Ha más nem, hát ez a - jobb szó híján - közéleti lustaság indokolhatná, hogy épp már a derülés napszakában, a belső teherbírás idején csúsztassunk komor körvonalú képeket a látó szemek elé; rakjunk súlyokat a vállakra.

A mélységet - még népekre s nemzetekre váró mélypontokat is kétféle tekintettel lehet szemrevételezni. Mi történik vajon azzal, amit ilyen csupa-szikla meredek mélyére ejt a sorsa? A tányér darabokra török. De a labda visszaugrik. Attól függően, hogy milyen az anyaguk, a szerkezetük, a tömörségük, a kohéziójuk; az a belső vonzóerő, amely összetartja a testek molekuláit. S ugyanúgy minden emberi alakulás a részecskéit, amelyet mi társadalomnak nevezünk, közösségnek. De amelyet a régi prédikátorok szavával én szívesebben *kösségnek* hívnék. Hívnák életre is.

\*

Talpraállásukat - és labdaszerű fölszökkenésüket - a népek s nemzetek a szellemi életük izomzatának mozgásával kezdik. Voltaképpen a szellemi izom-erőnlét alakít még a legújabb korban is népekből nemzeteket.

Még a nem mindennapi - nem minden évszázadi - megpróbáltatások közepette is kevesebb aggodalommal néztem volna a magyar anyanyelvű közösség sorsát, ha csak valamivel több elismeréssel kísérhettük volna szellemi életünk némely csoportjának működését az utóbbi fél évszázadban.

Ugyancsak járt csapáson gyalogoltatnám az olvasót, ha föltárnám, magam is adatszerűen, hova vezetett és vezethet egy-egy kormányzati rendszer - egy *rezsim* - eszmeiségét, mondhatnánk lelkiességét a nemzetével, sőt a népével azonosítani. A tudathasadásnak alig gyógyítható tüneteit okozza a közösségben. De éppúgy a szellemi életben. Politikai csoportok örök harcmódja az ellenfeleik kormányozta országot súlyosan elítélő jelzővel illetni. Így üttettek Magyarországra efféle megbélyegzések: az első fasiszta ország, az utolsó Hitler-csatlós, hogy csak a kezdet és a vég tudatzavaró szólamiat idézzük. A megtévesztő szóhasználat végzetesen a visszájára hatott. Még végzetesebb a következmény, amikor a szavak ilyen tisztázatlan

alkalmazását az a szellemi élet is magáévá teszi, amelynek a közösségi feladata éppen a fogalmak szinte klinikai tisztaságának kezelése.

\*

A modern lélektan még sorra kerítendő végeznivalója fényt vetni az újkor végzetesen elharapódzó megnyilatkozási formájára. Ahogy a személyes névmás többes száma, a *mi* kiszorítja a névmás egyes számát, az *ént*. A közösségi tudathasadás valóságos láncreakcióját idézte elő, nem egy helyén a világnak. Elég a magunk példájára emlékeztetnünk. Amidőn a megbélyegzés imént idézett formulái már így hangzottak: mi, az első fasiszta ország, mi az utolsó csatlós nép. Ugyancsak tévedtek azok, akik ezt valamiféle tömegpedagógiai eljárásnak szánták, a jogérzet még természetes tüneteinek elcsitítására. Vétkesek vagyunk, csecsemőinket is beleértve, vagyis eredendő bűn örökösei.

Ez a *mi*, ez az újfajta jégrianásos igeragozás uralgott el a szellemi életben is. Ott még rombolóbb hatással. Mert korlátlanabbul. A *polisz* - a közélet tere - bizonyos regula szerint bocsátja be az oda jelentkezőt. A szellem tartományaiban szabadabb a pálya, főleg bizonyos irányokban. Az egyéni szándék hamarabb érvényesül. Értve úgy is, hogy az önzés frissebben fölüti maga előtt a sorompót. Még egy világ-tapasztalat. A felelősségérzet visszaszorulása. Julien Benda és Babits a „világnézetnek” ugyancsak más-más pólusáról kongattak vészharangot „Az írástudók árulása” miatt. A felelősségre-vonásnak mai esküdtzéke az esztétika padsoraiban ül, s a perdöntő kérdés: szép-e a mű. Az ítélethez a hajdani fórum csak a minősítés után csatolhat véleményt a tárgyalás után, a folyosón.

Semmi csodálni való tehát, hogy a tárgyalótermek közönsége előtt az aranyfedezetlen valuták inflációjának gyorsaságával romlott a szellemi értékek és szószólók hitele.

Nem úgy eszméltek rá, nem olyan következtetéssel, ahogy még mindig - a Benda-Babits-figyelmeztetések s jóslatok alapján - várni lehetett volna.

A bukott demagógok példájára a hitelüket vesztett szellemi rangosok nem egy helyen úgy alakultak volna zsarnokká, hogy azonmód áruba is bocsátották volna magukat.

De forgolódjunk csak a hozzánk legközelebb eső területen. S nem kíméljük erőnknek azt a tartalékát sem, amely a hang keménységével, a szemlélet élességével hathat.

Az a szellemi magatartás, amely valamiféle eredendő bűnösség sajátos igeragozásával már a kezdetén hajlamos volt az egész közösséget elmarasztalni, most logikus folyamatként úgy szakadt el tőle, hogy zavarában már-már szembekerült vele. Úgy került föl a maga magaslatára, hogy a másik oldalon szakadék meredt rá. Szellemi góccok formálódtak arrafelé, hogy a hamis lebélyegzés után, amit ők a honi nacionalizmus tagadásának véltek, az egész *nationt* tagadásba vegyék. Nem volt nehéz végére látni ennek az eszmemenetnek. És éppoly egyszerű volt belelátni lelki rugózatába ennek az önpusztító önzésnek. Van a logika-vesztésnek egy pillanata, amidőn az egyén helyzete vált biztosítása végett már vakon pusztítja azt, aminek ő maga is szerves része. Szellemi életünknek volt nem egy korszaka a távolibb múltban, amidőn a nemzet vagy a nép nevének pusztaságára nyílt felhője repült azokra is, akik e fogalmakat újítani, tágítani akarták.

A *mi* felelősségét nem érző szóhasználói a *miénk*, az *enyém* önző értelmezésével fordultak csak végzetes kanyarba. Tragikomikusba ugyanakkor. A közösségnek, noha tartós haszonállatnak tekintették, jövőjével nem gondoltak, annak válságai idején, e válságok utolsó óráiban sem. Rövidlátó önzésük - itt jön a kemény megfogalmazás - a tífusz elősdi falánkságával volt rokon, akinek ösztöne sincs arra, hogy a beteg halála az ő éhenpusztulása is.

\*

Ezek a sorok már izommozgatóul is kanyaroghatnak, el-elnehezülő tollból. Szellemi életünk tán maga is szomjazza a serkentést. Ha másra nem, valamiféle fölsorakozásra. Elhárítandó a lemaradás szégyenét.

Világbeli jobb hírünket növelték már-már kompromittáló vállveregetések is. „Magyar iskola”-féle alakult ki itt a Duna délre-kanyarodása táján az önkritikus helyzetföltárásból is.

Az önkritika megfoltosodott szó; már kezdetén, azaz éppen akkor nem „rímelt” kellőképpen az őszinteséggel. Álszerénység volna nem csatlakozni a véleményhez, hogy a közéleti önvizsgálat új módja nálunk állta ki a próbát. Voltak zökkenői. Az önkritikában is a túlolajozottság üresjáratához vezet. Akkor inkább a csapágyak csikorgása.

Szellemi életünk működésében én ezt a zökkenéstelenséget, ezt a túl sima járatot nem a kedvező jelek közé sorolom.

A kerék zökkenése távol van a kerék fölugrásától-visszaesésétől. A kettő között mégis ott a rokonság. Inkább zökkenések a kocsi futásában, mint váratlan zuhanás.

A szociológusok, genealógusok, egészségügyi tudósok helyzetföltárásai méltán sokkolták mindazokat, akik szembenéztek velük. Akik azokkal szembenézhetnek, vagyis megismerkedhetnek velük.

Ez a folyamat nem történt meg. A gond, amelynek országos bajjal kellett volna foglalkoznia, nem lett országos tudat. Kihagyás történt. Olyasféle, mint mikor az érzékelő szervek vezetékfonalai nem kapcsolódnak az agyba.

Elmaradt a test aktivizálása. A nép orgánumának, a nemzetnek már reflexszerű működése.

Csupán a szellemi élet hibájából? Helyesebben: annak mai meghibásodásából?

Erdélyi Jánost az irodalomtörténet mindmáig nem állította méltó helyére. Népdalgyűjtéssel kezdte és Arany János nagyra becsülte őt végül, mint európai rangú filozófust, mint „bölcsezt” is. Hét ország és hét kultúra bejárása után írta le jó száz éve ezeket a sorokat ez a Németh László-vágású, jellegzetesen magyar „bölcsezt”. „Miképp a füstész, midőn arcot másol, a szemet rajzolja ki legelőbb, hogy mintegy folyvást nézhessen a másolandó egyén lelkébe: úgy kerestem én azt a szemet, melyen a magyarság szemébe láthassak, s nem találtam...”

„Hol a szem, szemével farkasszemet nézni?” - kérdezte már Babits Petőfi centenáriumán -, végigjáratva tekintetét a kor szellemi életén.

De vajon milyen szemekbe nézhetünk mi - s hovatovább rajtuk keresztül - ha abban a világban keresünk viszonzó tekintetet, melyre mégis a közösség aktivitásának gondja biztatott? Az értelem, sőt - teremtsünk mi is félig-meddig új szót - a közértelem - jó működtetésének *közösségi* feladata?

Az országos zökkenő, az egyaránt nemzeti és nemzetek közti sokk itt van világszerte az idegekben.

A *sokk* francia eredetű szó. Van ott a szülőhelyén hadászati, hajózási, pszichológiai, sőt harangkongatási használata. A legáltalánosabb jelentése - a Nagy Larousse-ból másolom ki rövidítve - két mozgó test érintkezéséből keletkező olyan kölcsönhatás, mely azok molekuláris átalakulását, *torzulását* is előidézheti.

Éppen az értelmiség körében? A szellemi élet felelőseinek - mert hisz holmi birtokon belüli örököseinek - ugyancsak világszerte - Erasmus korától mind a mai napig az értelmiségieket tekintjük.

\*

A nyugati, kiválólag pedig a francia és angol szellemi élet másfél éve szinte páros versenyben fáradozik ennek a fogalomnak a legalább helyes megközelítésében: kik, mik az értelmiségiek? Az intellektuelek? Azaz már nevükben is rejtelmes entellektüelek?

A századforduló orosz irodalma a helyeslés nemzetközi főbólintásaival adott tartalmat az *intelligencia* névszó újabb kori használatának. Hozzam ide csak az eszmetisztázás két végétét. A végállomási pihenő alatt csillagászati szakkönyvet, vagy novella-folyóiratot lapozó buszvezető is értelmiségi. És a napi operáció után esti föllélekzésében az a londoni szívspecialista, aki minden modern verset allergiásan félretol s azt be is vallja, de autómotorok rajzaiba réved?

Nézzük a példákat a magunk portáján.

Lenéztük, de ugyancsak s annyira a szakbarbárokat, hogy íme egyértelműen megrovó névszót is gyártottunk nekik.

A „szakbarbár”, aki példás tüzetességgel megtervez akár egy épület-tömböt, és labirintusként közelíti Jung mélypszichológiáját. Aki testi-lelki biztonsággal kezel társtalanul és műszert akár űrrakéták kabinjában, de képtelen - s ráadásul nem is akar - különbséget tenni Ionesco és Beckett elmagányosodása között. Nem érti - s ráadásul eleve unja - az interpunkciótlán verset, sőt a verset, az Arany János utánit. Nem érdekli - s nem röstelli bevallani - a már évtizedes vita a regény időrendjének önkényes kezeléséről, s a szellemi világ hasonló megoldásra váró problémájáról. Mi érdekli hát? A szellemi, közelebbien az irodalmi élet tevékenységéből? Nem kísért az a veszély, hogy ez a nagy óriási réteg hovatovább teljesen kiiktatja magát a táborból, amelyet szívósan ma is értelmiségnek nevezünk Vagy legalábbis az értelmiségi tábornak abból a részlegéből, amely - definíciójához ez is hozzávehető - világszerte egyre több szerepet kap a társadalom irányításában.

Magam is fölvettem, s nem tegnap s tegnapelőtt, magamnak a méltán nyugtalanító kérdést.

Az utóbbi időkben kaptam rá választ, váratlanul s így mondhatnám: oldalról. Özönével azóta, hogy a magyar sorsromlás egy újabb kori látleteiről, anyanyelvünknek a határon túli állapotáról információkat közölhettem, épp itt, a Magyar Nemzet hasábjain.

E válaszok, e „reagálások”, noha tetemes részük írásban jutott el hozzám, nem kaptak irodalmi formát. Magán-fogalmazásként készültek, igényesen és gondosan, nemegyszer biztos írói készséget is mutatva, de útjuk mindenkor közszereplést kerülő csatorna volt.

Tekinthettem vajon kárpótlásnak mindazért, ami már a nagy nyilvánosság számára is leíratott elmarasztalásomra? Már nemcsak a nemzetieskedés bűnében, hanem a nacionalizmus vádjaként? A csüggesztőbb a szellemi élet hallószerveinek tompultsága volt. S az ezzel e téren is összefüggő hangadás merevsége. A szóhasználat pallérozatlansága. Ami meg magának a gondolat-alakításnak nehézkességére vallott. Így adódott, hogy a mondatfűzésekben a tapintatlanság az otrombaságot súrolta, pusztán a tájékozatlanság következményeként. Mert a fogalmak papírra vetőinek épp arról nem volt helyes fogalmuk, hogy hol forgatják a tollat: kiknek s milyen hatással. Így láttak napvilágot a magyar népfogyás olyan szempontú tárgyalása idején, mely az ezzel járó végzetes versenyre rámutatott, épp ekkor jelentek meg kioktató fejtegetések, hogy a világ túlnépesedését milyen üdvösen és egyedülien gyógyítja a születések korlátozása. Mert a demográfiai robbanás például Indián át az egész emberiséget

fenyegette. Anyanyelvünk határon-túli védelmének számunkra éppen nem kedvező helyzetében hangzott el szellemi berkeinkből az örökérvényű tétel, hogy nemzeti kisebbségek elnyomása haladást segítő erő lehet. Hogy „adott esetben és helyen”, ezt mindnyájan tudjuk. De hogy ennek s ehhez hasonló „örök” igazságoknak részünkről s mintegy a mi nevünkben való felsőbb nyelvezetű szajkózása folyamatosan gyötrött embermilliók „adott helyzetében” az emberiség, az igazi haladás milyen megcsúfolását jelentette, nos ezt is jól tudta s érzékelte az a „szakbarbár” tömeg. Amelynek szellemi érzékszervei nem egy esetben épp azért működtek helyesen, mert meg sem érintette őket e felsőbb szellemi világ - hangadóinak? - tónusadóinak szellemisége. Összetétele ennek változatos volt. De egyben eléggé egynevezőjű, egyhúrú. A magyar anyanyelvűek legsajátosabb mivoltát tartózkodással, hogyha nem gyanakvással fogadta mondhatni saját egyénisége alakulásában is. Mentségük az, ami a gyengeségük. Tevékenységük helyére zömüket csak kismértékben érdem, nagyobb részt irányítás juttatta.

Sok más jó tulajdonság között mi lehet hasznos még e téren az irányítóknak? S kik lehetnek e téren jó irányítók? Csaknem szójáték kínálja a választ. Akikben szerencsésen társul az emberismeret és az értékismeret. A mögöttünk maradt negyedszázad művészet-politikája történelmit cselekedett az értékfölismerésben. Németh László, Déry, Zelk, Lukács, Bibó és még hány kortársunk életrajzában egyaránt ott lesz a váratlan fejezet az éjszakára következő reggeli világosság: a börtön, sőt az életveszély árnyékából hogyan vezette őket baráti kéz vissza az alkotáshoz szükséges nyugalomba. A szellemi élet...

\*

Az újabb korokban a szellemi élet csak addig berzenkedett az irányításnak a gondolatától is, amíg nem tisztázta a fogalom alaptartalmát, hogy: hova irányítani? Hisz maga a közösség is lehet irányító erő.

Egyben animáló erő.

Mégpedig a szónak nemcsak abban az értelmében, amelyet a buzdítás, a lelkesítés megjelölésére használunk.

Hanem abban az ősbib, a szó eredetét idéző értelmében, hogy lélekkel tölt el.

Ennek ellátása olyan feladatkör, amely már nemcsak funkció, hanem tisztség, ha ugyan nem rendeltetés. Az a szolgálattétel, amelynek irányelveit valamikor a papság égi erkölcsstanból eredeztette. Amit ma morális követelményként magyarázunk. S a szellemi élet egyedi végeznivalója. Összekapcsolva mégis olyan társadalmi szerepvállalással, amely nélkül a mégoly magas kulturális irány felhőkakukkvárrá lesz; önbénító elszigetelődés, kazalbefülés. Ezt a szerepet teljesítve nemcsak emel, hanem emelődik. Munkára feszülve fokozatosan erősödik.

Van végeznivalója épp a történelmileg mostoha sorsú népek, a külső-belső csapások folytán legyöngyült nemzetek életében. Mihelyt a legnehezebben túljutottak: a talponálláson. Amit - némileg ellentmondásosan - saját erejükből kell véghezvinniük, köztük a legelesettebbeknek is. Valamiféle energia-önmézzéssel. Bár sorsuk legmélyebb pontján.

\*

Intézkedést az általuk is huszonnegyediknek ábrázolt órában, Varga Domokos nem hangoztat. Sem a kérdésnek más, hol publicisztikai, hol lírai hangvétellű feltárói, Fekete Gyula, Csoóri Sándor, Kulcsár Kálmán, Ordas Iván - hogy csak a hazaiak egynémelyik ismertebbjét említsem. Nem várnak „gyors orvoslást” az „illetékesektől” sem.

Annál sokkal tájékozottabbak az „ellenintézkedések” dolgában. Azok hatékonyságát tekintve. „Világossá vált, hogy a beavatkozás sikere nem egyszerűen egy vagy néhány tényező alakításától, befolyásolásától függ, és különösen nem várható »rövid távon«”. Állami beavatkozás? „Sokkal összetettebb jelenséggel állunk szemben, hogysen a közvetlen támogatás bármely ilyen formája elegendő volna.” Ez a közvéleményű válasz Sütő András tragikus tömörségű összefoglalójára, amelynek köz-igazsága mindnyájunk egyéni végiggondolnivalója lehetne: úgy kell cselekednünk, hogy megmaradjunk.

Az elképzelhető legtökéletesebb demokrácia is a kormányzatokat kezdetben csak fölvilágosítani képes a néptömegek állapotáról. Vannak problémák, és épp a legnagyobbak, a mi szóhasználatunkban az úgynevezett sorskérdések, melyeket nem lehet áthárítani. Csak együttesen vállalni, a társadalom legfentebb és leglentebb rétegeinek közös erőfeszítésével, szemben akár a sors akaratával.

A muzikológusok azt az indulót vagy riadót dicsérik, amelyben a kezdeti sokkhatást fölemelően békítő tétel követi, és azzal állandó társas-viszonyban van.

Azok közül, akik a magyar anyanyelvű *kösség* mélypontjaira irányítottak pillantást, senkit nem lehet azzal a váddal illetni, hogy tudatos vagy csak ösztönös sokkolást nem a jobb helyzet, a fölemelkedés szolgálásáért végezte. Hogy a mélységek legmélyén is összetört cserepeket kívántak látni és nem fölpattanásra képes labdát.

Ennek szolgálásában íródtak ezek a sorok is.

Vagyis a záróhanggal sem olyan érzést keltve az olvasóban, hogy ő is osztja ezeket a gondolatokat, kimondásukat helyesli, megnyugodva veszi tudomásul. Az volna helyes, ha nagyon is nyugtalanul társulna azokhoz, akik nem tudnak sem a közeli, sem a távoli jövőbe *személyes felelősség nélkül* tekinteni. *A múlt tapasztalataiból fő-élményként azt szűrve le, hogy tartósan új gazdasági rendszer nem lehet tartósan új morális rendszer nélkül. Az összetartozás cselekvő közösségi érzése nélkül.*

(Megjelent: *Magyar Nemzet*, 1981 karácsonya)

Ma, 29-én ezt leltem a papíron:

Meglátogat még hajnalonta  
a szél, a hajdani.  
Recsegnek régi körtefák, fáj  
nekik ma is hajlongani.  
Recseg a régi kert, az utca,  
recseg bennem a csont, agyamban  
a zsalukon túl ébredő világ

-----  
Előbb a fegyvert, aztán a szót  
ütötték ki kezünkből, szánkából,  
De

-----  
?

-----  
?

-----  
?

Befejeztem!  
Mielőtt belekezdttem.

*December 31.*

Némethékhez.

## 1982

*Január 1.*

1982 első napja. Sőt hajnala. Ha akár a következő percben meghalok, halálom éve már: 1982. Sorsomba jól beleillő évszám. Születésem éve 1902, s így sírkövön és nekrológ cikk alatt, esetleg iskolai fejezet zárójelében szemnyugtató páros dátum (1902-1982): semmi számítás, hány évet is éltem.

De novemberben születtem s így még némi tartalékom van a szigorúan vett nyolcvanadikkal kezdődő életkoromhoz. Az az érzésem, hogy addig könnyelműbben pazarolhatom a napjaimat, felelőtlenebbül, hogy ne mondjam: bohóbban. Ez a gondolat megfiatalít. Mint minden olyan körülmény, amely hátratólja látóhatárunkból a határt, és szemünknek a végtelenből ad egy szippantást. Egy mámorító kortyot a halhatatlanságból.

\*

A *Himnusz* - melyet egymagamban képtelen volnék elénekelni együtténekelve egyre hat. Szilveszterkor, éjféلكor! Mint most éjjel Ella nagy hidegvacsoráján. - Hányan is voltunk ott a régiek közül?

Tömve volt minden szoba. Jó félórás késéssel érkeztünk. (Mert Ikáék hoztak s nekik soká tartott a gyermekek elaltatása.) Mindenki állt még s úgy szorultam a díszbeöltözött férfiak közé, olyan fölizzott hangulatba, akár egy - rákosmezei országgyűlésbe. Országos közvéleményt testközelből érezhettem. Mindenki - egyszerre többen is - a karácsonyi TV-beszélgetést „taglalta”: dicsérte. „Történelmi hang!” és hasonlók. A Magyar Nemzetből ezúttal kimaradt - általam kivont - cikkről<sup>7</sup> is esett célzás? Úgy tetszett.

Fejszellőztető séta reggel hét-nyolc felé Flórával. Egy lélek se az utcákon: Távolról egy - egyetlen - autó.

Hazatérőben a Palánta utca elején nagy fekete macska kullog föl; hogy milyen frissen emlékszem, amikor még hatott rám a babona.

A macska imponálóan nagy volt, járása olyan lusta s dülöngő, mintha szilveszteri ivászatból jött volna.

\*

A délutáni élmény.

Szédüléseim elég gyakoriak; egy-egy hirtelen fejmozdulat után is. De most még csak szédülés sem előzte meg a hirtelen elesést. Nem is elesés volt, hanem összeesés: földrerogyás. Váratlanul, de még csak nem is kellemetlenül. Amikor már észlelni tudtam, hogy nem ütöttem meg magam, szinte vidáman - olyanképp emelt hangon - kiáltottam föl Flórának, hogy semmi, semmi baj.

---

<sup>7</sup> A föl pattanó labda.

*Január 2.*

A *tekercs* nekem még kézbe fogható szó gyermekkoromból. A házban olyan közhasznú volt, akár a kalapács, a seprő. Több is hevert belőle vagy függött belőle, széken, szegen, fogason. Rongyból formált arasznyi tömör koszorú volt. Az asszonyok, lányok viselték, királynőien, egyenes derékkal, egy kicsit a homlokuk felé igazítva. Hogy jól megálljon rajta a fejen cipelendő teli véka, vagy kanna. Mivel a nők minden terhet, mondhatni ösztönösem rögtön a fejükre vettek (hogy a két kezükbe is juthasson hordani való), rengeteg volt hányódóban is a tekercs. Asszonyi holmik közé keveredve, a fehérnép hatáskörében.

Férfi elképzelhetetlen volt tekerccsel a fején s így teherrel is ugyanott. De a kislányok még tejesköcsöggel is sürgölődtek. Olyan kecsesen, mint az amforákkal megkarcsúsított görög istennők.

Meghökkenést hátról, amikor felnőtt korban bukkan elém a szó. Hol mégpedig? Egy erdélyi magyar kapucájában. Az írónak is nagyrangú Bethlen Miklós önéletrajzában.

Nem tetszelegve, hanem a korszak memoár-íróinak természetes stílusában ad képet testi mivoltáról is. - „Szép voltam - írja a hivalkodás árnygondolata nélkül -, kezem ujjai és körmei is szép hosszúak.” Az öntetszelgés gyanúját a következő mondat fújja el: „De lábam ujjai, körmei rút, ocsmány tekercesek, talán a szűk csizma miatt. „

Az a kiváltságom, hogy a dunántúli parasztasszonyok teherkönnyítő fejviselete révén jupiterlámpák fénysugarában láthatok vissza - szemlélhetek érzékletes színű - már-már illatú - képet egy réges-rég halott nagyúr (és nagy író) lábbeliben őrzött (és megszenvedett) titkairól. Pusztán annak folytán, hogy ismerte ő is azt a szót; azt a szerény holmit.

*Január 7-9.*

### Jóra képzelni a rosszat

Rossz elképzelni, de elképzelni nagyon is kínáló - mert egy csipet logika is elég hozzá -, hogy lehet virágzó-termő vidék, emberi jelenlét nélkül; lehetnek gazdagon kihasznált tájak napi járóföldre lakosság nélkül.

Amikor a teremtés koronája annyira ura lesz a természetnek, annyira kezébe veszi, hogy kivonul belőle. Távolról irányítja.

Azaz eltűnnek a maradék tanyák is. Eltisztnak, hogy helyet adjanak a minden munkát takarékosabban és eredményesebben végző gépeknek. Az üresre separt, csinos falvakban az üzem dudája az emlékezetből is kitörölte a harangszót.

Már Európa térségein is két szélsőséget vethet egybe, mérlegelhet a képzelet. Az újkori vágyak és félelmek számbavételével.

Az egyik ez a tökéletesre gépesített környék. Az „arcverejtékeztető” munka terhétől annyira megemberiesített határ, hogy élénk traktor-pöfögés hallatszik ott is, ahol még szüretelő nők és puttonyos férfiak tréfaszavai zengtek. Ahol a kapák és kaszák nem a vaskereskedésből a szérűre vándoroltak, hanem a szérűről a múzeumba. Vagyis a világ világszerte olyan mintadánia, hogy italukat, ételüket már tinók, bocik is maguk terítették, töltetik a jászolba, orrukkal egy-egy gomb megnyomásával.

\*

A másik véglet az a sűrű nyüzsgés, ahogy a múlt század rajzolói a falu végi cigánytáborokat, az indiai nagycsaládokat ábrázolták. Ahogy ma a mikroszkópok a korlátlan kedvvel oszlószaporodó sejteket. Amikor az élet csak magáért az életért akar élni. Semmibe véve az egyént, mindenk fölé helyezve a közösséget.

Elhamarkodott szó, hogy semmibe véve az egyént. Vannak szinte még az ösztönfokán működő közösségek, melyek az egyént is boldoggá teszik, el az önfeláldozásig. „Szép és magasztos halni ezért: Haza!” - én így fordítottam Horatius egyformán rajongó és parancsoló mondatát: „Dulce et decorum est pro patria mori.” De adhat erőt, és - ismétlem, valamiféle kedvet - a közösség nemcsak arra, hogy vártoronyból halni ugorjunk a mélybe, de arra is, hogy egy életen át nélkülözések mélységeiben éljünk. Ha van miért. Ha kapunk valamit, ami az élet értelmével határos. Például a szabadságérzet kohéziója. Vagy az a milliókkal megosztott büszkeség; hogy a mi őseink sem ebfiak voltak.

De a két képzeletbeli véglet között vajon elképzelhető-e még számunkra is valami embernek való út? Hogy se a main d'oeuvre, se a robot-gép kínálkozó csapásába ne tévedjünk, gondolatban sem.

*Emberanyag:* hódítva terjed ez a „szükséges terminus”; de az én tollam még hideglelősen kerüli vele a közelebbi találkozást. A röviden még kétkezieknek hívott munkások a main d'oeuvre emberei. Ha át vesszük, bár csak jobb híján - a gazdaságtan-kínálta matéria szavát s fogalmát, máris a robotgépet fogadjuk lelkünkbe.

\*

A nemzetek versengnek. A fejlődés milyen egészséges tünetét látták eleink akár az anyanyelvi közösségek e vetélkedésének megindulásakor. Mennyi külön virág és mennyi új ízű gyümölcs a kereszteződéseikből! Hogy milyen pusztító harcok sarjadtak e mérkőzésekből - ez most siralmas gond.

És az: melyik tábor lesz az erősebb; melyik szélsőség felé halad az emberiség?

Nem Ázsiában, hanem itt is, a Duna mentén.

\*

Itt, és mit kívánva magunknak- nekünk magyar anyanyelvűeknek? Adjuk-e át vajon maradék területeinket is a kor követelményeinek, a civilizációnak, vagyis oda se nézzünk az úgynevezett demográfiai tüneteknek? Vagyis hagyjuk beteljesedni Kölcsey komor jóslatát, a Zrínyi második énekbelit?

Azt, amely nem kevesebbet mert kimondani, mint azt: és ha a magyarság kudarcral szerepelt a törtéremben, eljátszotta lehetőségét ezen a tájon s így véglegesen eltűnhet onnan?

De vajon nem olyan kérdéssel gyötörjük-e magunkat, amelyre rég megadták a választ az emberiség jól tájékozódó nemzetei? A jó út-keresők.

Világos, hogy a két szélső út közül se ez, se az.

Mégpedig úgy, hogy ez is, az is.

Egészségesen fejlődő falvakban és városokban egészségesen fejlődő népet. A jól termő határba jól termő nemzetet.

\*

Független és erő iker-fogalmak. Éppígy ez a kettő is: jólét és szabadság. S melyiken munkálni előbb? Ez volt már Széchenyi és Kossuth vitája. Ez volt már Szent Istváné és Koppányé.

Ez a mi nemzedékünk - s minden következő nemzedék - jól megoldandó végeznivalója a „nemzet-halál” annyiszor megidézett, mert idézés nélkül is föl-fölmerülő rémképével úgy szemben, hogy élesen szembenézve. Úgy jól megmaradni ugyanannak, hogy jól változni szünetlenül.

*Január 30.*

A szecessziós légköre ellenére is Babits tanulmányai Vörösmartyról élnek: érlelődnek, mint a törköly, jó ízt kapva még keletkezésük pincelégkörétől is.

És Vörösmarty, akit hatásukra előveszek és ízlelgetek? A tíz-húsz igazi vers éppúgy érik. De a többi? A hősköltemények vérpocsolyái, áthatolhatatlan dárda-nádasai? (Ha még erdők volnának, szálfaterdők.)

Igen, mind szorgalmi vállalkozás volt. Ezt várták tőle, ezt szántotta, vetette, kaszálta a szorgalmas kasznár-fíú. Tizenhétéves korától a kidőlésig, az ötvenötig.

De nem ilyen szolgálati házba fogjuk be mi is magunkat? És mikor fog működni a rosta? Nagyobb türelemmel, mint ez, amit én is forgatok.

*Február 2.*

Sarkadi ügyében a TV emberei, szerszámkocsija, autói már 4 óra előtt szinte ostromra állva föl a ház körül.

A szomszédok - még Kádár napi test-, illetve házőrei - szemében is ez rontja (vagy növeli?) a tekintélyünket.

Vezérszavak gyanánt közben ezt írom le:

Magas, de szerényen viselt termet. Röstellte, ami élete értelme lett, hogy kiemelkedjék.

Árnyékszerűnek érezte magát talán akkor is, amikor a hatodik emeleti ablakon kilépve végigment a csak arasznyi széles díszpárkányon. Szellemként lapulva a falhoz.

Mikor ismertem meg? Úgy belevész ez az időbe, mint az, mikortól ismerjük az öcsénket, a bátyánkat.

(Nem bánám, ha legépelnék s ideadnák, amit mondtam róla.

De hisz hiába kértem a már nálunk „fekvő” nyilatkozat szövegét is.)

Sarkadi volt köztünk - a próbák alatt mindinkább összetömörülő népi írók közt a Benjámin.

Legtöbbet ígérő öcsénk, s legtragikusabb sorsú pályatársunk. Akinek már túl sok jutott a próbákból.

Nagyon könnyen dolgozott.

De ösztönében nagyon komoly feladatra készült.

Több akart lenni, mint sikeres író. Ami felé a sikerei vitték.

„Önpusztító”?

Évenként föladta magának a camus-i kérdést (a filozófia egyetlen tárgyát), érdemes-e saját akaratunkkal is támogatni azt az állati-isteni rendelkezést, hogy éljünk.

*Február 9.*

Este Domokos, Horváth Ádám, Balogh Juli a tervezett születésnapi „nagyadás” megbeszélésére.

Fölvethetjük-e az európai népek szellemi életének közös feladatait? A magyar kisebbségek számára a „kantonizálás” és „autonomizálás” jogát?

S azt, hogy - ki tudja a tűzfészkeket kioltani?

A kézírásom - romlik? Nem. Csak a korosodás új tüneteit tükrözi. Apró, elkapkodott betűk; elhúzódozó, tág betűközök.

Még Németh fegyelmezetten szép kézírásán is ott ez a változás.

*Február 10.*

„Kis nép” vagyunk - valahányszor ezt olvasom, meg „kis ország” vagyunk - viszketés kerülget. Nyújtózkodhatnékom támad.

S kik mondják ezt oly könnyedén többes számban, tehát az én nevemben is? Akiknek nyilván nem az a fogalmuk a nagyságról, mint nekem.

Az írónak a hazája a nyelv, amelyen ír - ezt én már-már bőrömön is vélem érezni. Ha Eperjesen vagy Zágonyban egy könyvállványról valaki az én könyvemet veszi le, odáig nyújtom ki a kezem. De egészségesen így kell éreznie mindenkinek, aki a maga anyanyelvében él.

\*

A korszak nagy művésznőjénél ebédeltem - valamikor. A halkléptű szobalány, aki a tálalást jelentette, buzsáki hímezésű köténykét viselt; homlokán ugyancsak népies szabású pártát.

Az ebédlő, ahova beléptünk, vidám pirosban tündökölt; asztal, szék, üveges szekrény: a bútortartás is népi stílusban készült. Természetesen ugyanúgy a tányérok, tálak, kancsók is.

Mint megtudtam, egyik legközismertebb iparművészünk tervei és rajzai szerint.

A művésznőt - Bajor Gizit - mindez korántsem zavarta. Vagy legalábbis nem úgy, mint engem. Sőt láthatóan fölpezsdítette. Érzékszervei nem tettek különbséget az utánzat és az eredeti közt.

Az én szememben mindez festett kulissza volt, rengeteg, életet váró díszlet.

De az ő szemében is.

Ettől elevenült meg. Került elemébe. Sugárzott - ragyogva - életet.

Fölkészült rá. Akár egy bemutatóra.

Merthogy mi volt az ebéd?

A rózsás tálból nyitányul lebbencsleves küldte illatát. A záró-fogás: tejfölös-túrós laska, aranylós pörccel telegöngyözve.

Hitelesen hortobágyi lebbencsleves akkor érintett először ajkam. Nem volt erőm magamban tartani ezt a vallomást. No meg azt sem, ami nyomában következett, a szürrealista élcélődést: a világban minden mindig másképp alakul, mint ahogy fölkészülünk rá, és az a mulattató, ha a valóság vet bukfcenct.

Lángelméjú színésznő volt Bajor Gizi. Tünetéyenesen rögtönzött, szemfényvesztő gyorsan jellemezett. A következő pillanatban az élet képtelenségeiről folyt köztünk a szó, úgy, akár egy párizsi dadaista szalonban.

*Február 14.*

A jó stílus fő titka a tömörség. De úgy, ahogy Proust ír. Egyetlen fölösleges szót sem. Egyetlen fölösleges gondolatot sem. Ötlet? A riszálás ösztön-rezzenése ez is. A „szép” előadás? „Komoly” közlendővel? Bordélyházi hölgy az erkölcsnemesítésről.

\*

Lelkiismeret-furdalás - Mária miatt *is*. Hova lett? Él még? Mit kapott azért, hogy - hű volt, a kevéshez is, amit osztályrészének érzett.

\*

Ködös - butítóan alacsony egű - idő.

\*

Mit csinál alkonyatkor a Fekete-tenger?

*Hazaballag.*

Ettől válik nyomban meghitt ismerősünkké. Ha soha nem is látta.

De soha nem képzeltük másképp.

És a költő?

*állva a tér sarkán trombita zsvivajban falfehéren  
hogy nézi a keze fejét?  
mint eldobni való ócskavasat.*

Egy szerencsés villanású metafora minden úgynevezett belső vallomásnál fényt ad a versnek, megvilágítja az annyit emlegetett lírai kifejezhetetlent. Csoóri verseiben szakadatlanul villognak ezek a fények. Egyszerre mély és - szemgyönyörködtető. Ösztönösen; pusztán eredeti eredendő - tehetsége révén.

*Február 15.*

A tüdőszűrés hasznos egészségügyi gyakorlat. Átestem rajta magam is, már több alkalommal, gyorsan, fájdalom nélkül. Sötét fülkében röntgenüveglap elé állítottak, meztelen mellel. Egy villanás, egy kattanás, és máris kész volt a lelet: megnyugodhattam, ott nem rág semmi bennem. Ilyenféle lélekszűrésem - hány is volt? Egy-két derültebb gyónás, Bonyhádön még? Mert Pesten már soha. Azért „derültebb”, mert hisz büntudatom sem volt. S aztán egy-egy helyzetkönnyítő vallomás? Szerelmi vétkek dolgában főleg? De hisz lényegében oda sem vittem „bünt”.

Még a rendőrségen - a vizsgálóbíró előtt - volt részem olyanféle megkönnyebbülésben: ez a bajom, ha ezt kerestétek. De betegségnek ezt aztán igazán nem éreztem.

*Február 16.*

Egyenes, sőt föltartott fejjel megyek az „elmúlás poklába, amíg téged tudlak, akárcsak a láthatár-karima szélén” - ezt mondtam Flórának. Annak a diadalomnak a göggyében, hogy övele, a már-már antialkoholistával töltöttem kétszer is szódás viszkít a poharamba.

Arra a (már) porszemnyi okra kitört öregségi (rigolyás) dührohamomat követő gyehenna kínos fej- és szemfájásom gyors (egyedüli) csillapítására.

*Február 17.*

A Sorbonne-nak abban az előadótermében, ahol Hegelről s Kantról kurzust hallgattam, a tanár - Bouglé - és a diákok a két nagy német bölcsele híveit hezselien-eknek és kanszien-eknek ejtették. Voltak, akik még bizalmasabban észelien-t mondtak. Ez sokkal jobban hozzájuk szelídített, mint ahogy Pauler még a Múzeum körüti nagytermében emlegette őket. Szorgalmasan jegyeztem. Mi is szítalódott tartós leckévé agyamban a töménytelen betűből.

Domokos Mátyás másodszor járt vasárnap itt a készítendő TV-interjúja dolgában.<sup>8</sup> És a pesszimista versek egykori vitájának ma mi lesz a rezüméje? Meg: jog a kétségbeesésre? S a hit, hogy a művészi „kimondás” enyhíti bármi iszonyat elviselését?

Mondhattam volna: az egész fehér-ember-irodalom az életképtelenségnek fegyelmezett kimondásával - vállalásával - kezdődik: a görög tragédiákkal. De egyszeriben észelien és kanszien lettem. Maga életét az egyén méltán érezheti reménytelennek; a közösség létét soha. A százszor kilátástalan ügy sem ment föl bennünket, hogy ne álljunk cselekvőn hozzá. Hozzá és nem: mellé!

*Február 18.*

Az alkohol. Nincs nép, amely nem fedezte volna föl, a - vigaszt benne?

Az iránymutatót?

Kezdődhet tehát a teljes „szabadság”?

Olyasféle. Mint „probandus” adhatok beszámolót.

Ami több - tudjuk - mint a „vallomás”.

\*

*Este:* Vallomás Flórának - akadozó nyelvvel, de hát annál hitelesebben: szívből jövően - hogy mit is köszönhetek - neki én (és az egész korszak) - a puszta jelenlétének. Lélek, aki némán is beszél. Vagyis - megcáfolhatatlanul. Mert fellebbezhetetlenül. A *jó* és *igaz* mellett? De van-e más, ahol a tántorgó is talpon maradhat?

Tántorognék, ha fölállnék ülőhelyemből. De épp most nézek egyenesen a *jövő* felé. Kicsorgatom az utolsó cseppet is a *fine old scotch whisky*-ből is. És, ha nincs más kelyhe a fölfeszítettnek?

*Február 23.*

Vacsora Ellánál. Apai - hosszas - összeölelkezés Ucóval: érezze meg, mindent tudok a közölhetetlen gondjairól s „számíthat”-na ránk. Ha tehetne ember, emberbarát valamit.

Gigit szívósan fiatalnak őrzi a fölényes mosolygása. Hány éves is vagy? Negyvenkilenc leszek. (Tartottam úgyszólván a kezemben, hogy fejjel lefelé, konyhai mérlegre vittük.) Szédítő távlat.

---

<sup>8</sup> Bátrabb igazságokért. Domokos Mátyás beszélgetése Illyés Gyulával. Elhangzott: 1982. VIII. 29. Kortárs 82. 11. A költő felel (Földes A.) 1986. 835.

A viszkiből nem töltök, drágállom; takarékoskodom Ella javára. De a borból annál többet. Oly fokig, hogy - ilyen se volt még - nyilvánosan dicsérem Flóra szépségét.

S helyeslést kapok. Sima arcbőr, nyugodt - tehát nála: derűs tekintet.

Mondásaim közül: A nők természetes állapota az özvegység. A történelmet nem az etika s a logika magyarázza helyesen, hanem a görög örökségű drámairodalom. Amíg a rabló s vérfertőző Ödipusz, a Sánta, a haza daliás megmentőjévé „fejlődik”, Hegeltől függetlenül.

Király István és felesége közt ülök. Szemben Aczél és Zsuzsa. Az előbbi rokonszenvesen megkínzottan(?). Az utóbbi a fegyelmezett kortalanságban.

*Február 25.*

Azt, hogy nyolcvanéves leszek, azt *alapjában* először is humorosnak érzem. Bohócruhában kell járnom. Csak azután eszmélgetem: miért fogadom el? Ostoba - giccses - divatból.

Ellának a múltkor komolyan mondtam el - hányadszor -, hogy miben marasztalható el szellemárulás dolgában a mai szellemi élet. Nem nyúl át a „határ”-ain.

*Február 27.*

Hogy a Kaland élmény legyen, ahhoz intellektus kell. A kettő ritkán kerül úgy össze, hogy szinte műalkotásként „rímeljén”. Lévén, hogy a nagy emberi Kalandok címszavai: Anyaság, Szabadságharc, Unokanevelés.

*Február 28.*

### *Ősszekacsintó szavak*

Röppen a kappan,  
Lebben a Koppány  
parton a köppený.  
Döbben a szappan-  
szagtól a jappán.

És hány az ilyenformán összekacsintó - egymást rossz útra (gyanús utcába) - csábító eszme! Pusztán azért, mert hibás hangsúlyt kaptak járatlan nyelvtől.

*Március 1.*

A gépet szét lehet szedni, majd ismét összerakosgatni, még az atomreaktort is - és működtetni, korlátlan példányban.

Apró részeire bonthatjuk a költeményt is. Összerakni képtelenek vagyunk. Már úgy, hogy művi utánzata ugyanazt az erőt és szépséget áraszsa, mint az eredeti alkotás.

Nyilvánvaló, hogy irodalmunk leghatalmasabb energiájú két vers-sora aprólékos mûgondnak köszönheti erejét: a szokásos szórend sikeres megváltoztatásának. Széttagolva a versnek ezeket a mondatelemeit gépdarabjait - rakhatjuk asztalunkra: ötszáz velszi bárd így hát dalolva ment máglyára, lángsírba.

Világvégi harsonák zengetik ugyanezt a napihír-egyszerűségű közlendőt ebben a formájában:

Ötszáz bizony dalolva ment  
lángsírba, velszi bárd -

Az erőtömörítés, a hangtömörítés csodáját egy véznatermetű, gyenge tüdejű, asztmatikus - természeténél fogva szófukar - negyvenéves segédtanár (Arany) írta. Újjáteremthető s így sokszorosítható célzattal éppoly kevésbé taglalhatjuk, akár egy fülemülét, pacsirtát.

De a különös teremtménynek, e művi lénynek sorsán elgondolkodhatunk. A vers keletkezésekor Nagy-Britannia már világtörténelmi uralom és dicsőség birtokosa volt. Sem akkor, sem azóta ilyen hitelesen nagy-szépségű verset, ilyen történelmi remeket nem iktathat büszkélkednivalói közé.

\*

Hogy erről az angolok mindmáig és soha semmi lényegeset nem tudnak meg, aligha változtat azon, amit ismereteim birtokában én közölhetek.

Írói mesterlegény-vándorlásaim során két szememmel láthattam - bár kellő távolságból - a bolygónk legnagyobb darab gyémántját.

Golyóálló üvegszekrényben szórta azt a kékes fényt, melyet Hollandia legképzettebb csiszoló műhelyeinek köszönhetett.

Azokra a nála is nagyobb gyémánttömbökre gondoltam, melyek ma is kibányászatlanul, kicsiszolatlanul, kiállítatlanul hevernek s fognak heverni az idők végezetéig mélyen a Föld gyomrában, vagy egy ausztráliai bennszülött heverőhelye mellett.

A költészet kincseinek értéke csaknem ilyenképp független attól, hányan tudnak róla. Világirodalom! - milyen vigasztaló szó volt még Goethe képzelmében is. Milyen - ábránd?

Jó - válaszunk a kínálkozó megoldás, hogy minden angol megtanul magyarul oly tökéletesen, hogy nyelvünknek nemcsak tájak-adta fordulatait, hanem történelmi sajátosságait is első hallásra érti.

Akkor is professzori szinten kellene magyaráznom neki, milyen tündöklő ajándékhoz jutott nemzete azáltal, hogy egy magyar költő teljesen ösztönére hallgatva az alany és a tárgy köznap helyét fölcserélte.

\*

Családom minden tagja imád utazni. Az örök hajszoltságban élő Flórát egy pihenteti: amikor kerék forog alatta és csak nézi - csak nézheti - a világot.

Én casanier-hajlamú vagyok, jelölhessem ilyen világot járt szóval azt, hogy otthonülő.

Ábrázolásra méltó táj nevelt - Pannónia, a Vörösmarty megszentelte Völgyeség! -: a tájnál jobban szól hozzám a tájleírás. Akár a pokol szemlélésénél többet kap még szemem is Dante Poklából.

Szabad csak szülőházamban lehetek. Vagyok is, sorsom véletlenjei folytán.

Rongyosra hordtam jómagam is nadrágom farzsebében a piros fedelű könyvecskét, Személyi Igazolványomat. A dokumentumot, mellyel módomban s kötelességem igazolhatni azonosságomat egy olvashatatlanná nyútt okmány adataival.

Ilyesmire az elmúlt évtizedekben soha nem kényszerültem. Pénzpostát, szerződést szentesítő hivatal, beérte e könyvecske fedelére nyomott sorszámmal. Ezt hovatovább könyv nélkül is megtanultam s közölhetem: AU-I 827851, a további egyszerűsödés kedvéért: ez vagyok hazánk tízmilliós nagy együttesében.

El-elkövettem azt a könyvecskében olvasható szabály megsértését: elhagytam lakásomat nemegyszer miveltem e hiteles igazolása nélkül is.

Úgy pedig, hogy nem éreztem semmi nyugtalanságot.

Bízom abban, hogy előbb-utóbb élőszóval is igazolhatom - akár a legközelebbi rendőr-szobán -, hogy ki vagyok. Hogy (egykor ez is megesett) kihez telefonáljanak: az vagyok, akinek mondom magam.

Ezt nem cserélném el semmi világhírért.

Otthonos vagyok - s ez, amit voltaképpen *közölni* szeretnék - mindenütt, ahol anyanyelvem kisugárzása terjed.

Kezdetben ez megnyugtatón hatott rám.

De aztán: buzdítóan. Fiatalítóan.

Közösségbe tartozni: fiatalító élmény. A magányhoz való jog - a tapasztalatok leszűrésének csöndje - az öregkor jogos - és közhasznú igénye.

Ám az ifjúság maga a zajlás. A Jégtörő Mátyás cinkos üzenete „áthallása”, a mai szóhasználatunk szerint.

Nem becsülöm az ifjúságot; az időrendi, nem erkölcsi lépésrakás.

Goethe öregkorára alkoholista lett. Szerette a társas ebédet: volt ürügy - s mód - a csaknem liternyi rajnai összekoccintgatására.

Testvéri karral öleltük volna magunkhoz, mi dunántúli népiesek a tiszántúli népieseket. De Sinka (és akik nyomában jöttek) nem csak ebéd előtt, hanem végig a közös ebéd alatt is mindvégig pálinkát ittak. A kupica csillogását mind jobban a szemükbe - a gondolataikba - ültetve át. Múltjuk nem volt, mi a változat a szekszárdi kadarkától a somlai *fojtottig*. Nem volt idő ízlésük szerint európaizálni ezeket a keleti vértestvéreket.

*Március 2.*

Ika tegnap kora reggel - Párisba. Egy magyar szobor hazahozatala; amihez franciául kell tudni.

Flóra és a gyerekek is kikísérik.

Izgalom: hogyan eresztik el majd a kicsik ilyen hosszú útra az anyjukat.

De játékot - játszást - keresve szaladgálnak az állomáson, a vagon előtt.

Még nincs távolság-érzékük - érzésük. A vonat, az autóbusz, az autó: épp csak elmegy. Még mindegy, hogy hova s mennyi időre.

\*

Sajtol szivacsként vizet már a hó  
csöppre-csöpp, pillanatra pillanat.  
Hangot helyettem már a tavasz szól.  
Eresz alatt, mint óramű alatt  
gondolom, hozzám már a csönd való.

Csöppre-csöpp hajtja híven még a vér  
szív-szerkezetemet, jár a konok  
ős művi alkotás, aki vagyok,  
ki naponkénti ámulatomra: él,  
él tőlem független akaratot.

Március 5.

A fájdalom tart ébren, hanyatt. Bámultatja velem a sötétet, hol a szoba mennyezetén, hol a szemhéjam mennyezetén.

A rögzíthető fájdalom itt van valahol a gyomor tartományában. A rögzíthetetlen, az igazibb - s tán a testi fájdalomnak is az oka - a szívósabb, az ismerősebb.

A század zavarossága szenvedtet? A század magányossága?

Március 6.

A modern rossz versek töménytelen elsokasodásának egyik oka: egymást nemzik. Hogy árnyukat a tehetségtelen költők a világ kezdete óta a külsőt kopírozva gyártják. Formáját tekintve minden vers - a szabadvers is - majdnem így kezd hatni a szemre, mint a kirakatban az igazi drágakő mellett a *strassz*.

Nyomozó ösztönünket mozgatja meg hát az író, ha annak a titoknak a felfedését ígéri, hogy mi a hitelesen - a belsőleg is - jó vers. Mi különbözteti meg először is attól, amelynek nincs karátja? Bárhogy csillog-villog. A modern - a látszólag magára hagyott: a szabad - vers a szabadesés gyorsaságával halad, hogy formába vigye a tartalmát. Már ha van benne ilyesmi.

Modern verset egyre kevesebb izgalommal olvasunk. Modern versről szóló tanulmányt annál több figyelemmel.

Ezek a versek ugyanis még nehezen nyílnak, szokatlanok. Hálásak vagyunk, ha valaki kulcsot kínál hozzájuk. Szórakoztat, hogy lám otthonosak vagyunk e szokatlan területen.

S a szokatlan terület - a modern vers kontinense - bejárható lesz bárki számára legalább úgy, mint a tigrisellenített Ázsia, a kígyótlánított Óceánia.

Ma még efféle veszély fenyegeti a jóhiszemű kíváncsiskodót. Sok ilyen természet-adta veszedelem, de tán még több emberi felelőtlenség, sőt betyárkodás teremtette rossz meg-  
lepetés. A szellemi élet univerzumában manapság a költészet erdeit fenyegeti legtöbb szegénylegény. A hajdan oly nyájas berkeket!

Verssel mindenki előállhat szabadjára. Árusítási engedély és áruellenőrzés nélkül. Maga választotta csomagolásban. Illetve olyan formán csomagolva az árut, amilyen a közvélemény szerint a verseké.

Március 7.

A paprikás csirke - tejföllel, galuskával - műveltségünk kiemelkedő csúcsa. Ez volt kedvenc étele Petőfinek is. Hessentgetem, de amióta újra rábukkantam erre az adatra, közelebb áll e réven hozzám a *Szeretlek kedvesem*.

Pesti körút forgatagában a nyugalmazott dombóvári orvos, akinek már nagybátyja is tisztiorvos volt Tolna megyében, bemutat a feleségének:

- Illyés Gyula.

Az asszonyka mintha természeti tüneményt látna:

- Illyés Gyula?

- Illyés Gyula!

Mintha lift vinne a halhatatlanságba.

Nagybátyám - a hajdani Tolna megyei hatalmasság - nevét viselem mind ez ideig, mind e helyig, orgazdaként. De ez csak másnap, ma jut az eszembe.

Megszeretni Kassákot, nem mutatott - ellentétben a hírrel - sok akadályt. Szeretni őt annál többet. Megszeretni egy óra műve (és tartama) lehet. Szeretni mintha időtlenséget igényelne.

Becsültük Kassákot elfojtva a lebecsülésünket. Szemében határtalan vágyú messzetekintés, eszméin zsarnoki korlátok.

Meddig soroljam ezeket az iskolás ellentéteket? Aszkéta volt, aki női aprólékossággal ápolta, óvta a testét. Volt rajta mit: szép arcú volt, arányosan nyúlánk természetű, bár lehetett volna valamivel magasabb. Tudatában volt s ezt is pótolta: lépésrakással, nyaktartással.

A néhány reggelen, amikor párisi vezetgetőjeként nem nagyon korán érte mentem, tartósan megvárakoztatott: vattával kölnit és valami szeszt dörzsölt ritkuló haja barázdáiba. Hónalja számára is volt valami üvegecskéje. Fekete orosz-ingéről szemenként elfujintgatta a fejkorpát, a púdert, amivel hibátlanra borotvált arcát vastagon bevakolta.

Világmegvetést vallott s kereste a föltűnést. A fekete selyeming tartozéka olyan hegyesre csúcsosított karbonári kalap volt, amely már a szemhatáron jelezte a jöttét, tömegben is, mert ez kiemelkedett.

Megvesztegethetetlen volt, de krajcároskodó. Szívesen evett jót, jó helyen, választékosan, mértékletesen. Vállalkozásait, lapjait és előadóestjeit munkaközösségileg szervezte, s mégis egyeduralmilag: munkatársainak honoráriumot sose fizetett. Szabad csapat vezéréként működött, de szívósan a saját akarata szerint.

### Strucc-himnusz

A győzelem egyik feltétele, hogy megérjük. Az győz, aki túlél. A győzelem ekként maga a lét. A holtaknak lehet dicsőségük. Bizonyosság: a hősök nem szállhatnak a földbe, mert hisz az a feledés; az emésztő idő.

Halhatatlanság nélkül nincs hős. Élni hát, megélni s aztán szívósan túlélni. Holmi politikusi türelemből? Kivárni, ez ajánlható a jobbért küzdők harci jelszavául.

Igen, csak idő kell - csak élet -, hogy az Igazság kiderüljön? Kikeljen, mint - akár - a homokban a strucctojás. „Struccpolitika” ez tehát a legelismerőbb mondás, amit halandó kiérdemelhet. Reményt vetni terméketlen homokba is.

\*

Nem öregszem rosszul. A nyitni-gyors ág  
jobbra-balra bókoló szünetlen  
s csapodár fiatal szelekben  
pince dohosság  
Lehét hessenti, tél-túl szomorúság  
okos üzője - ahogy idelebben  
erősít engem ez az ős bohóság  
mint bárkit ki napszámra  
veszi sorsát  
évről évre jól keményedem  
épp azáltal, hogy mind hívebben  
mondja egyszerre hogy Igen s Nem.

Március 24.

Jékely.

Még Aurél halála sem járt át.

Csak ülök az ablaknál, kint havas eső.

Számoljam meg: hány a hópehely és hány a csepp?

Másfél óra így és - újabb öregségi: agyér-elmeszesedési tünet (a jótékonyak közül?) csak nem tudom fölfogni, hogy nincs többé ő, Zsoli sem.

Térdemen a polcra leszedett kötetei. Az elmúlás költészetének egyedi, sajátos, tehát mélyen hiteles remekei.

Ez kezdi rajzolni - körvonalazni - végre arcát.

S a dedikációk. Az, hogy valóban ennyire rokonszenveztünk egymással. Azaz ő is, velem? Milyen üresek volnának ajánló sorai szép kézírásának lendületessége nélkül.

\*

Amikor ismerkedni kezdtem a versekkel, kedvelt magyar költőim neve az abc rendje szerint sorakozott: Ady, Babits. Ide csapódott még - bár nem magyar - Baudelaire is, és Browning. Aztán egyszerre a jó költők a névsor végére zárkóztak, tüntetően szinte: Vas, Weöres, Zelk. S még külföldről is Villon, Verhaeren, Whitman...

Csak azért, hogy még ilyen klasszifikálásból, ilyen képtelen skatulyázásból kiindulva is lehetne (végül komolyítéletű) esztétikai tanulmányt írni.

Mert az igazi nagy mégis Petőfi? És Petrarca, és Pindaros, és Poe?

Az eszelősséggel - kiváltképp a rendszerezővel - nem lehet vita.

Csak ellen-eszelősség.

Március 29.

A Szépirodalmitól 700 lapnyi kefelevonat, a *Remekírók* sorozatában válogatott prózai írásaim. Sivatagjárás, hogy csak átfussam. De a *Puszták Népe*ből kísérletül mégis valamelyest.

Veres Péter még a megjelenés idején olvasta. Találkozásunk végén a Parlament-kávéházból kimenet szólalt meg végre róla: „Kitűnő írás. Ha még egyszer átnézted volna: nagy könyv lehetett volna.”

Tüskének maradt meg bennem. Most fölidézve (kihúzva) értem: nem fertőzött; tisztított. No, mégsem sivatag. Bozót, mélyen tépő, szemet is veszélyeztető vadbozót.

S ha legalább lapszéli javításokkal átgyomlálnám? S vele az egész hétszáz lapot? Majd holnap. Erőt kell gyűjtenem. A legnehezebb párbaj, amit magunkkal vívunk: az önkritika. Mert annak a vége - ha keresetten őszinte - mindig a pőreség; a már megszégyenítő lepel-telenség.

\*

Az úgynevezett - s milyen rangra kinevezett - őszinteség tartalmi elem a művészi alkotásban. Annyi köze még az ábrázoló képességhez is, mint a festményen a modellnek a festő képességéhez.

És szándékához.

Tehát becsületéhez. Szakmai hűségéhez.

De hát: ki nem szemérmes? Azaz ízléses tehát.

Az a sok „festett vérzés”! És megrendezett vetkezés! Nemcsak nem hajlongok (a hatalom előtt), de nem is riszállok (a „köz”-tetszés bírái előtt).

Összefoglalva: Írni bármiről, az első személyben való hangot éreztem a legegyszerűbbnek: legérthetőbbnek. De: az az első személy soha nem az én személyem volt. Hisz nem is lehetett. Ábrázolni magunkat: bensőnk, hogy mégis kívül maradjunk? Ismeretelméleti képtelenség.

Mindez még mindig annak a hatása alatt, hogy a Szépirodalmi Kiadótól még mindig itt van ellenőrző átolvasásra (és hibajavításra) az újra megjelenendő prózai jegyzeteim kötete is, és döntenem kell - önmagam műbírálójaként - vállalhatom-e véglegesen. Mint „vallomás”-t. Mert hiszen a *Puszták Népe*-től a *Beatrice Apródjai*-ig mindez szinte testközeli - hangközeli - vallomásnak tetszhetik.

De ez mind nem az én torkomból hangzik - ahogy most végigsilabizálom a „korrektúra”-t.

Végleg összesűrítve. Az a közvetlen hangú *én* kezdettől fogva nem én vagyok. Hogy ki mégis? Kíváncsian várnám én magam is, ha egykor - bár századok múltán - kiderítenék - filológusok, vagy pszichológusok?

„Vallani” akartam szívből. De nem magamról mégsem. Szándékom volt és - célom. A *Puszták Népe* - ahogy ma *én* érzékelem - keserű pamflet. Emberi elszánt lendület, csupa túlzás tehát: a sulykok forradalmi elvetése, hogy - lehessen mégis békés rendezés! A hatás volt a gondom; a megváltoztatás. Seregtoborzás. Közkatonai helyet szánva önmagamnak is.

S ahogy e szemlélettel a valóságot néztem? A jövő tragikus volt, görögösen... De szemlélni a jelenkorból csak szürrealista humorral lehetett.

Az írói szemlélet egyik legjellegzetesebb magyar adomájára mély ismeretelméleti a válasz is.

A nagyképzeletű - tehát nagy világlátó prózaíró megjött Párisból, még a hosszú férfialsók korszakában. Élményeiről számol be, kerti karszékben, a köréje vont karszékeknek.

- Olyan nincs, s ne is legyen, hogy a nadrág alján kilóghat a gatyakötő.

- De kedves Bátyám, szakította meg a csendet s a leckét egy ifjabb kartárs, rámutatva a leckeadó keresztbetett lábán kilógó vászonzsinegre.

A nagy valóságalkító író szemügyre vette a pertlit.

- Az nem az én lábam.

Miénk volt a hazai valóság. De - vállalhattuk?

Így csonkítottuk meg magunkat. Amikor már hóhérokra s nem gatyamadzagokra meredt, meredhetett volna az egész emberiség.

\*

Hányadszor készülök neki, azaz kötném föl a páncélt (a lenge magyar helyett) keresvén fejemre ütés-álló sisakot, hogy megvívjam harcomat az - őszinteséggel.

Nem csupán az irodalmival. A tollforgató mintegy detektívi szigorral megkövetelt szava-hihetőségével.

A saját igazmondó képességemmel: hajlamommal. Tőle való húzódozásomtól és iránta való kötelezettségemmel. Mennyi a tisztáznivaló!

Amíg például a megbízhatóságot mérjük azon, hogy ki mit tár föl a lelkiületéből. A becsületesség ismérve manapság az igazság leplezetlen föltárása. Mert aki leplez, az már-már csaló. A színlelés - az „áttétel” pedig szélhámoskodás.

Így gondolkodom jómagam is. De nem így cselekszem. Nem vagyok bolond! Úgy érte, hogy nem egy zárt elmeegógyintézetnek, hanem egy szellős, tágas társadalomnak a tagja vagyok.

*Március 30-31.*

#### Utolsó óda Ozorához

Miért emlegettem olyan sokszor Ozorát, épp ezt a Tolna megyei községet? (Nagyközség.)

Mert nem szoktam meg. Mert sose lettem benne otthonos.

Vagyis nem lett az a fajta örök lelki otthonom, ami a környező használói számára a haza. A szűkebb haza. A „drága szülőföldem, gyönyörű szép Alföld” mintájára szülőfalum lehetne. A „Szülőföldem szép határa”, amely nyilvánvalóan az előbbi sasszárnyalás talajmenti ihletője volt.

Ozora azért lett tartós - szívbeli - emlék, mert újra és újra szememmel fedeztem föl. Igazánból elmém élménye lett.

Ez a voltaképeni haza. A szűkebb pátria. Minden falu között azért lett Ozora - hány és hány újraszületés során - valamiféle igazándi szülőfalum.

Ma sem őt ismerem legvalóságosabban. Ma ez a vágyaim hona.

\*

A ház építését, amelynek padlásterében írok, a meglevő telkükre 1939-ben határozták el. Feleségem szüleivel és három testvérével. Szüleik nagy családi házának eladásából. Éppen három éve, hogy elkészült, amikor a háború a felét a földszintig leborotvált. A pincében vészeltük át a nehéz időket. A romok különös védettségében. Szomorú martalóc volt, aki még közénk is, az omlatag téglák életveszélye közé is betört rabolnivalóért. Nem sokkal újjáépítése után szorultunk ismét pincelakásra: az 1956-os ágyúzások után. A ház - a konok házkíséret - Buda egyik kiemelkedő dombjának tetején fekszik. A családi szólás szerint, ha Európában bárhol egy ágyú tüzelni kezd, első golyója a mi tetőnket viszi el. S vele a nem kis-terjedelmű padlásteret. Ez a veszély gátolta, hogy a magtárszerűen hosszú padlásterbe fölhúzzuk azt a néhány vékony falat, amelytől az egyszeriben, s alig valami költséggel az én csendszomjam elvonulási területe legyen. Végül mégis az lett.

A találékony női tekintet elkölthetetlen ingyen kincset szerzett az így is kietlen tető elé. Olyanféle függőfolyosót, amilyen a századforduló bércszárnyainak udvari lakásaihoz vezet. De ez még azoknál is keskenyebb. Szélessége jó, ha két-három lépés: így hát legfeljebb magányos föl-alájárásra szolgálhat, noha a hosszával sétaútnak - sétaösvénynek is - megfelelné. Aki esténként itt gyalogolja ki a gondjait, a felhők és a történelem magasában hiheti magát. A pesti oldal síkságát a tengernyi lámpafény ott szemben szinte Erdélyig érzékelteti.

Balra ugyanilyen végtelenről Európa múltja kínál illusztrációt.

Ott - a Margit-sziget és a Szentendrei sziget között - húzódnak azok a sziget-foszlányok, melyeket az óbudai hajógyár szállt meg a műhelyeivel. Külön nevüket ma alig valaki tudja. Valamikor ez volt a nyugati civilizáció legérzékenyebb - legsebezhetőbb - pontja.

A népvándorlás keleti rohamcsapatai ellen a Duna önmagában is jó akadály volt, a természetes *limes*-ek legkülönbje.

De ott a lépcsősen sorakozó szigetecskénél - nem hidat, hanem csak palló-bürüt vetve közéjük - átvezethette vénjeit, gyermekeit, úszni képtelen állatait is a barbár.

Ezért is volt az innenső part minden időben végvár ott - már Aquincum óta? Nyilván messze Aquincum előtt. Végvár, mely hasztalan védte mindenkori hátországait.

Hogy Árpád hadai nem itt keltek át, hanem Kelenföldön, ezt a hiedelmet nem a históriásnak, hanem a prozódíának, egy jámbor alliterációnak köszönhetjük. A kalandor törzsek közismertem jó hírszerzőkkel működnek.

\*

A határokat megváltoztatni: végveszély. Egy kis téglá kihúzásától az egész fal összeomlik: ez a nagy tétel. Annyi kis tilalom húzódhat alája, hogy maga a nagy kíváncsi meginog. Örök törvény: ne onts vért! De a rossz fogat csak húzasd ki; bármekkorát köpsz is pirosat utána.

\*

Népszaporulatuk a világ népei közt a legalacsonyabb, s a holnapot tekintve legbizonytalanabb, az európaiaknak. A leggyengébb s legtávolabb jövőjű ezek sorában is a magyar anyanyelvűeké.

Ha orvosi értapintást végeznék magunkon, más megélhetési - továbbélhetőségi - gondunk sem lehetne, mint állapotunknak ez a tudat- és szívszorító híre, amely - többi hasonló állapotjelentésünkkel - egyben világhírünk olyan rekordteljesítménye, melyet a világ népeinek egynémelyike nem megszomorítottan emleget és terjeszt.

*Április 1.*

Veres Pétert bemutatták - a Kreml dísztermében - Sztálinnak. - Magyar, mondta a tolmács.

Sztálin a kézfogás közben:

- Mi 1849-ben levertük a magyarok szabadságharcát. De aztán a Romanov uralkodóház minden tagját agyonlőttük.

Veres Péter engem - s nem Sztálint - méltatott az udvarias válasza:

- Attól a mi szabadságunk hősei nem támadtak életre.

A szabadságunk sem.

*Április 2.*

A jó költők karnyújtásra, hangtávolságra (sőt suttogásközelségre) vannak tőlünk, a bolygó bármely földrészén, a történelem bármily korszakában éltek vagy élnek. A rejtelmes időgépnek két szárnya van. Hogy versük hangja érzékletesen élő legyen; mondandójuk pedig élően emberi.

Pontosan ennyi képességgel, azaz adottsággal teremtették meg: állították talpra s indították jární legendáink Mindenhatói az első kész embert.

## Válasz az Inostrannaja Literatura körkérdésére.

Mint a római harci szekér, úgy haladnak a népek is, történelmük útján. Az egyik kerék a szellemi, a másik a politikai erejük. Akármelyik működik kihagyásosan, a teher a másikra nehezedik, zavaróan, sokszor végzetesen.

Állami létüket még ki nem vívott, vagy azt elvesztett nemzetek útján az első gond e két kerék összeegyeztetése, annak előkészítése.

A magyar államiság kialakulásának éve 1001; első megtörettetésének dátuma - az iszlám-térhódítás következtében - 1526. Azóta nemzet sorsának képviselője századokon át a szellemi életre, elsősorban az irodalomra hárult.

Napjainkban a Kárpátok medencéjében mintegy 15 millió magyar anyanyelvű él. Közülük azonban csak tízmillió a magyar állam határain belül. Vagyis minden harmadik magyar más állam területén, sokhelyütt igen kedvezőtlen körülmények közt. Európa kis országai ugyanis még a nagyoknál is buzgóbban egy-nyelvűsége törekszenek, kisebbségeik rovására. A magyar nyelv, amely se nem latin, se nem germán, se nem szláv - hanem csupán a finn nyelvvel rokon - fokozottan érzi ezt a nyomást. Fokozottan foglalkoztatja ez a szellemi életet is. Nem író az, aki a tollat nem olyasféleképp veszi kézbe, mint a telefont; öntudatlanul is áramkörben van. Nem közép-európai író az, aki nem úgy fogalmaz: a szakma szoros feladatain túl is várja végezni való. A nacionalizmus egyik fő vadhajításának, a nyelvi türelmetlenségnek eltüntetésére, vagy legalább visszanyesésére régóta van okos kertészeti tanács, sőt gyakorlat is. A kisebbségi panaszok nyugati receptje a kantonizálás; a keleti az autonomizálás.

Az a bizonyos másik kerék - a világpolitikáé - ritkán forgott olyan kátyúban, mint amióta innen is, onnan is a különféle határok problémája az irányító úti tábla. Bizonyos, hogy a kérdést csak érinteni is itt robbanásveszély, láncrobbanásoknak tán világ-pusztulási következményével.

De mi sarkallhatná jobban a szellemi életet a maga végeznivalójára, mint az általa észlelt veszély súlyosodó elkerülhetetlensége?

Az emberiség jövőjének egyre komorabb szoborképén a politikai irányzatok változatlanul kemény bárdütésekkel - az izomerő eszközeivel - dolgoznak. Épp ott, ahol meggyőződésem szerint rég a hajszálfinom faragás, a lombfűrész-munka volna régóta szükséges és sürgetően kívánatos.

A valóban elkerülhetetlenségig súlyosodó és zavarodó veszély elhárítására egy a mód. Az ellentétek már-már mikroszkopikusan tárgyilagos tisztázása. Bizalom az összeegyeztetésben. Csúnya - mert hisz hányszor kompromittált szóval: a kiegyezésben.

Ezzel a kis bevezetővel, e rövid helyzetképpel választ adtam már azokra a kérdésekre is, melyekkel az Inostrannaja Literatura most sorra megtisztelt és őszinte választ várva sarokba szorítja az írókat.

Ehhez a kiegyezéshez tiszta utat, vagy legalább ösvényt találni évtizedek óta ez volt minden artisztikus tevékenységem etikai motorja.

Legutóbbi munkám tartalma is ez. Formája ezúttal színdarab: történelmi s ugyanakkor lélektani tragédia, napjainkig ható tanulsággal.

Az 1848-1849-es magyar forradalom vérbefojtása után Kossuth, aki e forradalomnak Marx szavai szerint egyszerre volt Dantonja és Carnot-ja, a harc és az elv föl nem adását hirdette. A Habsburg-dinasztia hajlott a békére a magyarokkal - a többi elnyomott nemzetisége rovására -, ahogy aztán ezt a rosszul egyezkedőkkel meg is valósította már az Osztrák-Magyar

Monarchia keretében, 1867-ben. Rá negyven évre következett el a magyar államnak csak az 1526-oshoz mérhető katasztrófája, az anyanyelvi közösség szétdarabolása. A Kossuth-hirdette szövetezés helyett a dunai népek egymást bénító viszálya. És milliók és milliók egyéni családi és érzelmi - tragédiája.

A *Compromis Austro-Hongrois* végzetesen kompromittáló volt. Pusztán azért, mert nem népek közötti *accord* volt.

Kellő szellemi fölkeszültséggel, lelkiismereti ügyelettel az írók és művészek alkotásai is hozzájárulhatnak, hogy a béke véglegesen biztosítva legyen a Földön, ez a hitem, fokozódóan.

(1982. április 2.)

*Április 3.*

#### Időzített merénylő

Büszke vagyok bombagyúró - bombavetésre erkölcsileg (is) kész ifjúságomra. Ez az alap, hogy most, egy lépésre a nyolcvanadik születésnapomtól, higgadt körültekintéssel végezzek és - előrelépést olyan kapudöntő bombák elhelyezésére keressek, melyek időzítése ötven év, ha ugyan nem száz.

*Április 5.*

Amilyen mértékben definiálhatók, úgy sápadnak hatásukban a művészet vívmányai; a költőiek kiválólág. Az impresszionizmust megbélyegzőül ragasztották a festőkre: a tárgyról (a világról) a benyomásukat rajzolták és ecsetelték s nem magát a valóságot. A költészet területére átgökerezve, ebből hajtott ki az apollinaire-i körbepillantó vers, a szimultán vers, a „mond ki, ami a lelken átmegey”-vers. Ritkán írtak könnyebben a költők; s ritkán hatástalanabban. A versek aranyfedezete úgy romlott, mint a papírpénz. Minél nagyobb a címlet, annál kisebb az érték. Mígnem hordhatja a szél is. Első látásra ki becsül ma verset? Tolatnak félre olvasatlanul s melyek éppen? Definíciójuk szerint a legmodernebb eresztésűek. Öt Augustus-kori klasszikust elolvasnak, míg egy korombeli dadaistát.

*Április 12. Húsvéthétfő*

Különös áttétel: ha szavahihető ember ismétli meg, s képtelen rágalom is hitelt kap: valamelyest legalább. Naplójában Németh László (ma olvastam) lejegyzí egyebek közt Rákosinak azt a rám acsargó mondatát is, hogy Párisban Gerő szemináriumát hallgattam. Ebből már az sem igaz, hogy Gerő ott szemináriumot tartott.

S még ahhoz a szavához: Illyés nem egyenes ember! Nem álltam rá egy pillanatig sem arra a vonalra, amit nekem szánt, már akkor, amidőn Vorosilovnak ezzel mutatott be (figyelő kör közepén): a legnagyobb magyar író.

*Április 16.*

Kössük össze az életünket, légy az enyém, nem tudok élni nélküled ezek voltak az udvarlásom grádicsai (Flórának); ma ez a mondat tömöríti magába az élni akarást és a tragikumot (ami nem lehet tréfa nélkül hiteles): Ne halj meg!

Ne, még a halálom után sem; hogy legyen a ragaszkodásban valami tiszta hála - önzetlenség? - is.

*Április 17.*

Az egyik reggeltől a másikig dúsan virágba-robbanó mandulafák végig a domboldalon - valóban, mint a tűzijáték végén az égre durranó „kosarak” - a corbeille-ek, ahogy akkor Bordeaux-ban egy július 14-én első látványul a fejemben ragadtak.

Köztük is a legtündöklőbb? Egy vad szilvafa, ahogy jobban agnoszkálom. És mentem alább értékben szépség dolgában is. Mert hisz semmigyümölcsű, eszmélek rá néhány pillanat múlva, egy suhanásnyi röstelkedéssel az esztétikába is betolakodó haszonlesésem miatt.

*Április 18.*

Vacsorán Claude, Rousselot Angliába férjezett lánya, Michelle-lal, a tizenhárom éves kislányával, aki csak angolul beszél. És az erdélyi Gellért Gyöngyi és Ika, aki révén a sokágú barátság már tíz éve bokorra állt össze.

Claude egymagában két típust egyesít. A zengőnyelvű francia nőt, aki a hangszálain kívül szinte a lábujjaival is illusztrálja a szót és a szűk korlátok közt is remekül csillogó elmét. Végre franciául beszélhet! Hangsúlyaiban lobog a válasz az angolok francia-lenézésére. Miközben magához szorítja nagydarab kislánya vörös-szökés fejét, amely típus dolgában (a ritkás szeplővel) az angol utazási plakátok szabvány-gyártmánya.

*Április 19.*

Ha abban a hiszemben ír a költő, hogy jót ír, a pokolban is mennyországban van, tán karóba húzottan is jól érzi magát - ezt feleltem Aczél „hogyan vagy”-ára. Zsuzsával nálunk vacsorán, Ellával, Juhász Ferencékkel.

\*

Elmaradt irodalmú országokban a kritika hatalmát nem a kritikusok gyakorolják. Hányan vannak ezek? Ha főbenjáró a bűnük, egy rabomobilba összeszedhetők.

A közízlést akkor sem ők alakítják, ha személy szerint közismertek. Műveiket akár gépiratban - három-négy indigó papír beillesztésével terjeszthetnék. Azokat is, melyek hatása tán századokra terjed.

A napi hatás - az év, az évtized tudat-irányítása - olyan betűrovók tízezreinek kezében van, akiknek napfény-tündököltette neve együtt barnul s tör szét a napon felejtett újságpapírral.

*Április 21.*

Csoóri - sápadtan, megviselten, kórház és utazás nyomaival a tekintetében - vacsorán.

Flóra „hízik” attól, hogy mennyit szed újra s újra a tálból. Külön azért is, mert - itt tudja meg - Petőfi kedvenc étele (is) a paprikás-tejfölös csirke volt.

*Április 20.*

Az amerikai követ - nagykövet! - nem „csak egy negyedórára”, hanem öttől hétig bizony elég kifárasztóan. Ahogy a sarokban megáll, mintha az onnan lebontott - csaknem a mennyezetig felnyúlt cserépkályha lépett volna vissza a helyére. És a felesége, Mme Bergholz, ő is diplomata: de volt USA szépségkirálynő is lehetne, megnyerően szép arc, az ura válláig érő (tehát velem egymagasságú) nyúlánk termet.

*Április 24.*

Időt takarítunk meg, ha az angolként bemutatott új ismerősünknek már a kézfogás alatt kellő mosollyal ezt a kérdést tesszük fel: angol angol? Mert hisz hosszabb-rövidebb idejű eszme-csere után úgyis arra fordul a szó, hogy voltaképpen skót, ír, vagy welszi áll előttünk. A készséges arcvonások angol-brit büszkesége alatt még másféle büszkeség is lapul.

Ez inkább a műveltség tréfás eredet-kutatása s nem a családfáé. A Szigetország lakóin kívül alig van nemzet, ahol a kedélyeskedés futó hullámain túl más rezdülést is vetne. A műveltség sokféle árnyalata, de még hagyománya fölött is megingathatatlan a közös műveltség kupolája.

*Április 30.*

Elkerülve a pusztáról, a faluról, a városi rokonok rászoktattak, hogy legyen nálam mindig valami igazolvány „személyazonosságom” esetleges bizonyítására és legalább annyi pénz, hogy villamoson lakásomra utazhassam. Elvesztettem tehát az otthonosságnak azt az érzését, amelyet szülőhelyemtől mintegy természeti adományként kaptam.

Egy idő óta pénz nélkül, bizonyító okmányok nélkül is nyugodtan járhatnék a városban. Mi történhet? Ha rendőr igazolat, ha előbb nem, az őrszobán, egyszerű szavamra is elhiszik, ki vagyok. Ha meg villamosköltség dolgában szorulnék meg, valószínű, hogy a pusztá nevemre is kapnék elegendő hitelt. A hajdani otthonosság-érzet kiterjedt az egész városra. Kiterjedhet az egész országra? Ez az egyetlen emberi - reális járuléka annak, ha nevünkön túl még (folttalan) hírnevünk lehet.

*Május 1.*

Az antik bölcs szerint az országokat a fiatalok (döntik le) forgatják föl, apróra s az öregek teszik rendbe. Az utóbbinak két módja van. Az öregek eltávolítják a fiatalokat, mintegy a romokkal együtt (selejt-udvarba, javító- és fenyítőtelepre), vagy maguk a fiatalok lesznek öregek; megvénülnek. A negyvenöt éves Karinthy Frigyes torkolt le annak idején bennünket, fiatalokat azzal a szellemes mondattal, kétszeresen is őt illeti vitánkban a szó, mert ő úgy húszéves, hogy kétszeresen is az. Efféle bölcs mondás az is, hogy feledés nélkül nincs emlékezés, agyunk azzal gyűjti a jövőre valót, hogy kiszórja a fölösleget. Hasznosítható hát kellő mértékkel még a szenilitás is. Rosta lehet az ocsú ellenében a magért. Ennyit az emlékirat- és naplóírásról. Hogy miért használhat, mint pótszer és gyógyszer.

### Hajóm naplója

Mármint azé a vízi bőrgépjé, amelyben testem-lelkem kerülgeti a folyam utolsó szakaszának kösziklőit és zátonyait. Vagyis közelítget a maga módján valami deltát. A maga régebbi módján, azaz inkább partokat tartva szemmel, s lehetőleg azok elúszó életéről adva számot, mintsem a magáéról. Egy tollvonást sem érdemel az a napló, ami az író és nem az olvasó gondjait teregeti, azon vasalatlanul, mosatlanul. Sőt mosdatlanul.

Meghagytam a dátumokat. De nem időrendi sorakoztatásban. Egy-egy terjedelmesebb doboz volt a lakóhelyük. Ugyancsak elkeveredtek bennük - sebtében teleírt noteszlapok, diribdarab cédulák, egyik felükön üres műsorfüzetek, reklám-nyomtatványok, sőt hajdani villamos-jegyek. A türelmes idő tán rendet, folyamatot teremt köztük eszmei vonalon is.

*Május 2.*

A divatok napiparancsai akár a statáriumoké; nemcsak ítélobírák: zord dadogó aggok s szende hajadonok követelik betartásukat. A szellőhalk Rilke-iskola mennydörgőbben küzd telj-uralmáért, mint a futurista mozdony-költészet: igényesebb!

*Május 9.*

Előttünk a halál, a megsemmisülés. Mögöttünk a születés, az öröklét ígéretével. És most a közös nevező?

Az élet és halál között?

Ki válaszolhat erre? Ki más, mint akinek nyolcvan év adatott, hogy meglátolja kellően - némi belsőkézséggel - a kérdést.

Vagyis: itt a földön. Elhárítva minden karizmatikus - odatúli - okfejtést is. De még tapogató drámait is. A föld, a talaj fia vagyok. Emberi lény nemzett, emberi lény fogant meg s hozott a világra. Robinson ébersége - s gyanakvása - a szememben.

*Május 10.*

Szorongó ébredés fél hatkor, mert mivel is vár ez a nap is. Ez is!? Valóban reggel 9-től délig a János Kórházban folyamatos intravénás injekciózás, aztán mozdulatlan fekvés a fölöttem kerengő (rokonszenves) fehér köpenyek közt.

(Vigasz s erőforrás: Flóra türelme.) Délután a TV-sek már 2-kor itt. Aztán 5-től Domokos interjúja lesz estig 4-5 reflektorlámpa tükrében. S a legkínosabb hatás: a *testi* kimerültség.

*Május 18.*

Gondolhatni: hány könyvespolcot - hány könyvtárat - töltenének be szorosan a világtekintélyű lángelmék és dilettánsok válaszai arra a kérdésre: mi ösztönzi őket az írásra.

És a festésre, a szoborfaragásra.

A művészi szakma üzésére tehát; a már nem is fellengzős, hanem köznapian is használt „alkotás”-ra?

Belebegett az én íróasztalomra is nem egy kérdőív ezzel a kérdéssel.

*Május 19.*

A néhány meleg májusi nap után ismét hideg köd, lomb-, sőt ágtörő szél, már-már fagyos borulat. De a pünkösdi rózsza vadon nőtt hatalmas bokra nem adja meg magát. Szemvigasztaló látvány - innen a padlástér erkélyéről - ahogy épp nyíló bimbaival fölfelé döfköd, vakon csapkodó ágaival a zuhogó esőben, szinte a vízbe fülök módjára menti magát, folytatja útját a nyár felé!

*Május 20.*

Tegnap, tegnapelőtt - vagy még előbb? - Ikáék vacsorán Lecompt-éknál. Négyesben, de azért átsiklik hivatalos térre is a szó. Júliusban négy - vagy tíz - napra Magyarországra látogat Mitterand. Bevették a programba, hogy velem is váltson néhány „meghittebb” mondatot. De - hol? A követségen? (Ahova eddig minden meghívást elháríthatott a betegségem?) Vagy ő jöjjön hozzánk, a lakásra? Az utóbbi szinte államférfiúi gondolatokat - és gondokat: - sugall.

Nagy tekintély-pumpálás lenne: hogy még messzebb hangoznék, amit ma „csak Gyula bátyám mondhat ki” stb.

\*

*La vie est trop courte pour s'habiller triste*

Egy amerikai cég hirdeti így a modern ruhakészítményeit ebben a csontpapírra nyomott francia hetilapban. Az élet túl rövid ahhoz, hogy szomorúan öltözködjünk. Vagy meggyőzőbb fordításban: túl rövid a lét, hogy csinos ne légy. Vagy még hitelesebben:

Túl rövid az élet,  
hogy ne hordjunk szépet.  
Esetleg: hogy ne legyünk szépek.

*Május 22.*

Flóra és Aczél közt már talán a harmadik reggeli telefonálás. A jövő héten ünneplik meg Kádár 70. születésnapját a parlamentben, de mégis a „szűkebb körben”. Feltűnés lenne - félremagyarázásra alkalom - ha hiányoznák. De hogyan kerüljek oda, ha csak egy kézfogás idejére is, mikor - állapotomra hivatkozva - Aczélék magán-vacsoráját is lemondtuk?

*Május 23.*

A Szabad Európa rádióból a Lendvai készítette TV interjú ismertetése. (Amihez Gosztanyi Péter Bernből már levélben is gratulált.) Mi lesz a visszhangja itthon annak, hogy Nagy Imrét és kivégzett társait tisztelettel, már-már glorifikálva emlegettem? És a magyarázatnak: miképpen nevezhetem volna valaha is 56-ot ellenforradalomnak, „azt ábrázolva a kifejezéssel, hogy Rákosi korszaka volt a forradalom”? Hogy 56 első hete után mi következett volna, az a történetírás ügybuzgólkodóinak a lelkére (üdvösségére) megy; de az én tanúságtételem - mert hiszen kimentem az utcára is -, hogy az a „nemzetrobbanás” klasszikus forradalommal kezdődött: az a nép műve volt. A folytatás a hatalomé.

*Május 25.*

Utcára hallatszó vidám gyerekzsibongás Ikáék lakásából. Visszafordulok. Félóra, majd újabb félóra múlva még szertelenebb. Az előbb négykézláb csak anyjuk cipelte hátán a két visongva lovagoló kicsit, egyszerre mindkettőt; aztán már az apjuk is. Föl-alá a két szobán, az előszobán, sőt a fürdőszobán. Végezetül - de nem befejezésül - egy halomban hemperegnek. Olyan édenien boldog családi kép, hogy kívülről nézve valamiféle szemérmességgel nézem még én is. Fölldódás a hovatovább állandó intellektuális idegfeszültségből? Ika a múlt hetekben hozta haza a diplomát arról, hogy már doktori rangja is van (művészettörténetből), Gyuszi most készül ilyesmire (angol nyelvészetből).

\*

Fáradtnak induló nap már fölkeléskor, hét felé. Fekszem is vissza a reggeli után, valamelyest alszom is. Így ebéd után csak fáradtság-űző heverés. Az indulásig a Parlamentbe, Kádár születésnapjára ünnepségére.

Mértéktartó, szerény a külsőségben; ez növeli a bensőséget. Akik itt vannak, őszinték. Igazolást érezhetnek a tagadhatatlanul országos népszerűség jelei - a külföldi elismerés szövegei közepett.

Aczél unszolása ellenére - hogy nem hiányozhatok (mert tüntetés számba menne) - húzódoztam a résztvevéstől. A Szabad Európa két-három napja sugározta, megelégedésemre, a bécsi TV-ben mondott „hittevés”-emet Nagy Imre és az 56-os forradalom mellett. Nyilván tudnak róla az itteni felsőbbbségiék is; ha mégis hívnak: lépés ez is a „kiegyezés”-ük felé. De valóban igen gyengén vagyok: megszegyeníthet a hirtelen szédülés, a nem szűnő hólyaghurut is. De Flóra hiába telefonálná le a dolgot. A liftig, a terem ajtajáig elkísérhet. Azután meg Juhász Ferenc válla lesz a támaszkodó mankóm. Arra a rövid időre, amíg a *cercle* tart, mert afféle lesz.

Aczél kocsija kanyarodik a kapu elé már negyedórával előbb Juhással.

A vadászteremben állnak kört a meghívottak. Kádár válaszbeszéde után a mozisok mögött máris ki a teremből. De Aczél utánunk siet, egy koccintásra térnék vissza. Kádár kezében a pohárral köszöngeti a gratulációt. Aczél elébe kormányoz, koccintunk. „Olyan egyenes vagy, mint egy jó hasáb fa.” „Mint a lóra szijazott Szulejmán.” „Vigyázz az egészségedre.” „Te vigyázz a magadéra.”

Ezt már itthon a TV híradó adásán látjuk. S azt is, hogy kik voltak a meghívottak. A vélemény a TV-adás után is mértéktartó volt, már-már az ünnepség. Az, hogy Nagy Imrének s kivégzett társainak jó emlegetője kezelt máig tisztázatlan szerepű ellenfelükkel, az csak a majdani tisztázást szolgálja.

*Május 27.*

Másfél órával megelőzve a többi vacsoravendéget, Illés Endre. Hogy hármásban megállapodjunk végre, mi is történjék a nem is kicsi vulkánkoffer tartalmával: Szabó Lőrinc és Vékesné Erzsike szerelmi levelezésével (meg a 26. év novelláinak első fogalmazványjaival, amit Lőrinc Flórára és rám hagyományozott, vagyis letétként ránk bízott. Nyilván azért, hogy a család se tudjon róla - ne bocsássa nyilvánosságra. „És áruba” - így Bandi, mert hisz nem csekély már a pénzbeli értéke sem.) Továbbadni hagyományozni - zárt letétként esetleg az Akadémiára azzal, hogy 30-50 év múlva, amikor Erzsikének nem a fiát, de unokáit sem sértheti a levelek nagyon is meghitt hangja?

Okos eljárásig most sem jutunk: jön Ella, Juhászék, s némi késéssel Aczélék. Fáradt vagyok, de a tárgyalás mégis elevenen csapong. Ella kimeríthetetlen kedélye és szóbősége jóvoltából. Oly szemléletesen, élvezetesen beszél, hogy a család szomorú eseményein végül - most maga is nevet.

Belőlem egy aforizma préselődik ki: Az asszonyok természetes állapota az özvegység már legalább egy unokával. (Mert mennyivel sikerültebb lenne ez az est, ha a többi asszony is úgy emlegethetné a maga megboldogultját, mint Ella.)

*Május 28.*

Kádár ünneplésén - Aczél mondta tegnapelőtt - nem készült rövid válaszra sem. Rögtönzése is jellemzően fegyelmzett volt, szerénysége következtében folyamatos. Testtartásában majdnem mentegetődzés, hogy oda áll. Nem úgy a kapitányai, akiket a *cercle* felén láthattam. Mennyi önhittség, dölyf - kövérség az arcokon, a kidülledő pocakokon. Voltaképpen azért kíváncsoztam ki a teremből, nehogy kezet kelljen fognom velük.

*Május 31.*

A fiatal nyári nap ferdén süti a még hajnali Dunát; tündöklő jégablakot varázsolja rája, innen a hegyről nézve. Kánikula készül, gyümölcs virít az ágakon. Ajándék ebben a tomboló zöldben az a hatalmas, végehosszatlan harsány fehér jégzajlás. Egyszeri s mégis azt sugallja, ezt adja a lét; ezért érdemes élni.

*Június 1.*

A 900 körüli magaslatra, Galyatetőre a kis Judit állandósuló asztmája hozott föl bennünket. Mi Flórával külön kocsin Tangl Zsuzsán, a megbeszélte hajnali indulás helyett fél tizenegykor. A SZOT üdülőbe: erkélyes szoba kilátással a Kékesre - szűzi tiszta levegő! A csak fél fallal elválasztott szomszéd erkélyen tömzsi nő fújja pongyolában hamisított egyiptomi cigarettája füstjét bele a kelő napba. A teljes világűr bebüdösödik.

Eddig is - a második emeletig - tükrök és tükrök fürdő - és előszoba váratlan helyein, lépcsőházi fordulóban és zugokban csapdaként fölállítva a végleg megöregedett arcomnak, óvatos léptű kőműves-palló természetemmel.

Csaknem dideregtető hűvösség, de lent az üdülő előtt a napsütötte tágas gyepmezőn fiatal anyák és meztelen kisdetek édenvilága: az utópisták Árkádiája, amikor a gépek jóvoltából örök ünnepben él az emberi faj.

Ikáék délután érnek föl - egy barátjuk kölcsönadta az itt épült (üres) nyaralóját nekik. (Szakács Iliék.)

A SZOT hosszú folyosóját négy-öt évesek futkozópályának használják, nagy visongással. Kinézek még ingujjban.

- Nagyon zavarja? - kérdi a pizsamás fiatal szülő.

- Nagyon vigasztal.

*Június 2.*

Az alacsony szintű erkély falhajlatába most rakták még fészket a fecskék, eddig három helyen. Szünetlen fekete villámcsikázásban hordják fiaiknak a bogarat. Szédülök bele, olvasás közben is. - Zavar? - Vigasztal. A két kicsi, Judit és Bálint most lát először ilyen szülő-gyermek kapcsolatot. Szívesen bent lagnának a fészekben a fecskegyerekekkel.

Délután séta Flórával föl a hegy felé. Ahány pad, annyi állomás. Séta? Rokkantszorgás. Állomás? Levegőkapkodás, így fogalmazzuk át; nevetve.

*Június 5.*

Növendék, már járnak tudó gyermekeiket a beutalt üdülők csak ez év - 1982 - januárjától hozhatják magukkal a szakszervezetek hatalmas, 180 szobás pihenőhelyére. Elképzelem, milyen lehetett nélkülük itt az élet a helyi lávaköböl emelt, gyászos színével is komor épületkolosszusban. A szűk folyosók, a szorosan sorakozó ajtók mint piramisok síri kamra-világa. De ebben a lezárt labirintusban a szabadjukra eresztett kicsik nyüzsgő föl-leáradása az élet eleven-üde vérkeringése. Kit zavar a zivaj? Lám engem annyira nem, hogy a hiánya nyugtalanítana. Hogy egy-egy végtelennek tetsző folyosó száguldó futásra ingerlő pálya: azt nyolcvanéves bokáim mezítlábas élményei sugdossák.

Mióta a saját talpára állították, vagyis kivették a pólyából, az a gyermek ott egyfolytában szalad. Csikószerűen: mintha a két lába helyén négyet is tudna üzemeltetni azon a nyílt pályán, ezt érzem, de szinte alám, már nehezebben mozgó csontjaimban is. Tegyem ezt is az öregedés tünetei közé? Lassanként már sokallhatom őket, de ezt odasorolhatom a lelki észlelendők közé is. A száguldó fiúcska az unokám, valami porcikám, úgy lehet, benne igényel teret.

*Június 6.*

Flóra balesete. Még tegnap délután fél négykor lesietett a lépcsőn, szokása szerint szinte fokozatosan szökellve, a második emeletről. Az első emeleten hibásan tették föl a frissen kiporolt szőnyeget: ez az utolsó lépcsőfokon nem volt leerősítve. Kicsúszott lába alól. Elesett, hanyatt. A bal csuklója eltört, súlyos ütődés a jobb bordákon. Mentők. Addigra Ika is itt. Előbb Gyöngyösre vitték le, onnan Hatvanba. Röntgen, begipszelés.

Engem, hogy velük menjek, legerélyesebben Ika utasított el. Mert ha lehet - ha a sebesülés engedni - úgylis visszajönnek. Ha pedig Pestre kell menni, visznek majd egyenest oda.

Este 9 óra felé tértek ide mégis a mentők.

A gondolatok e három óra alatt, egyedül a szobában, útra készen - Pestre?

S még milyen katasztrófába?

*Június 13.*

Sorsa legnagyobb ajándékának vallotta napjai végén Kosztolányi, hogy élete hosszán éppen magyarul - és nem angolul, vagy franciául írhatott és társaloghatott.

Ő, aki korlátlan eszközként forgathatott nem egy világnyelvet.

És előtte és utána hányan váltották himnuszi hangra a hála szavát azért, hogy örökségül ezt az anyanyelvet kapták. Amely az enyém is.

Nem léphetek e boldog rajongók sorába. Ószintén magamba nézve, majd annyi kint-látott tollamra pillantva nem tehetek hitet, hogy én ezt választom, ha annak idején ebben az elképzelhetetlen helyzetben, módomban lett volna a készletben válogatnom.

Nem kelt elragadtatást - nem elragadtatást kelt - bennem a végzet e rám rótt rendelkezése. Nem kedvelem, nehezen írtam le, ha leírtam a gyakori frázist: kis nép vagyunk. Tizenöt-milliós anyanyelvi együttesre nem illik ez a felelősség-hárítgatás. Köröttünk százmilliós nyelv-atyafiságok: latinok, germánok, szlávok. Megnyugtató érzés lehet, sőt olcsó büszkélkedésre ok ilyenekkel bárcsak távoli rokonság. Átvenni csak nyelvi kincseit.

Természetes, hogy hatalmas közösségek pontosabbra alakítják gondolatcseréjük váltópénzét, mint a többiek.

Mennyi előnnyel járna a magyaroknak is a nyelvcsere - méltán mérlegelte nem egy haladáspárti hazafi.

Haladó hazafi - népünket tűzön-vízen előreserkentő - vagyok magam is.

Ki nem helyezi túl közeli szomszédságba a tömeget és a nagyságot? Elvont fogalmak terén kiváltképp. S a hatalmat a dicsőséggel? S ki nem hajlik arra, hogy százmilliós nép gyermekének lenni különb dolog, mint tízmilliósénak. Vagyis - következőképpen - a százmilliós nép értékesebb, mint a tízmilliós?

\*

- Eszel még egy kis csuszát? - Eszek. Mi így beszélünk, otthonias hanyagsággal, nem rögzítve részünkről is az angol s francia módra, hogy mit vagy miből eszünk, nem törődve azzal sem, hogy az ige itt általános cselekvést is kifejezhet. Nem véve tekintetbe, lám ikes ragozásunk törvényét sem.

Akarva nem akarva Kazinczyék nyelvújító mozgalmának harcosa ma is minden igényes tollforgatónk. Egész nyelvközösségünk partizánharcban, magánküzdelemben áll, amióta - testvértelen ágaként nemének - testi közelébe szorult a nyelv - szellemileg tőle világméretűen távoli nyelvrendszereknek.

Ez a helyzet nem hasznos, s így örvendetesnek sem mondható.

*Június 21.*

Az a tiltakozó sírás, az első-ízben állatként kezelt - megseprűzött, konyhából a havas udvarra kipenderített - kölyök kutyák hallatnak.

*Június 23.*

A valóságos filozófia ott kezdődhet, amikor még nem gondunk a filozófia - ezt Pascal, kora legigazibb filozófusa jegyezte föl. Bővíthette volna azzal is: az igazi költészet kapuja, amikor már nem gondunk a költészet. Miről lehet még ilyen megdöbbentőt mondani? A kémiáról már nem. A jogról, a jogtudományról sem. A vallásosságról ismét igen. De ez semmiképp sem hizlalhatja a bölcseleket, a költőket, a próféták dölyfét. Sőt, fogyatékoságaikra hökkentheti őket. Az elme területét még nem hódították meg. A fenti mondattal Pascal valóságosan Istenre hagyatkozott, a Szentlélek szavára (a költők esetében a Múza sugására). Ez is, az is eretnenség. Pascal tünődéseiben janzenista - elő-kálvinista - beütés.

De nem lehet igazi ember, aki nem tud megszabadulni embermivolta gondjaitól. Időről időre legalább. Ahogy bevilágítja az éjszakát a száraz villám is.

*Június 24.*

### Számizdat

*Illegális irodalom* - a kifejezésre a munkásmozgalomnak volt szüksége: törvény-üldözhetette röpcédulát, brosúrát jelentett, propaganda nyomdaterméket. Szépirodalmat igen-igen ritkán, noha volt elkobzott verskötet, pörbe vont regény is bőven.

A *számizdat* megint más szó, pontos fordításban magán-, illetve önkiadványt jelentene, de mégsem azt jelenti; melléköngéje van, nem is egy. Az oroszról átplántált szám kezdetű szavaink pályafutása nem mindig volt szerencsés. A szamojéd név eredetében önevőknek, vagyis emberevőknek rágalmazta északi nyelvrokonainkat, a nyenyeceteket. A szamorodni szőlő arra utal, hogy az egykor önszaporító: burjánzó. Hagyján még a szamovár: a magánfőző.

A nemzetközi szóvá lett számizdat mai stichje a szovjetellenessége. Illegális körébe vonva szépirodalmi műveket is.

A két fogalom bajosan illik össze.

Nekünk másképp kell e kérdéshez nyúlnunk, e szűrőket kezelniük.

Ezeket a sorokat úgynevezett adott alkalomból írom.

\*

Nemcsak jogérzetünk területén kíván tisztáznivalót. Közösségi érzésem sem fogadja el, hogy országunkban illegális szépirodalom legyen. Hogy a szépirodalom bármely ágazata bármiféle illegalitásba szoruljon.

Gyorsan írtam le, hogy bármely ágazata. A költészetre gondoltam nyilván; a drámára, a memoárra, az esszére.

De milyen határig, például az esszéről szólva? Meddig igényelhet területen kívüli, azaz harctér-feletti előjogokat a kritika?

Az a fajta különösen, amely szimbiózisban figyeli és magyarázza a művészetet és az életet.

Bármily újkeletű a szó, van a számizdat fogalmának romantikus rózsaillesége is. Lapot szerkeszteni, terjeszteni, könyvet írni - sajátkezűleg, sőt ugyanúgy be is kötni - melyikünk ifjúkorának, melyik ifjúkorú irodalomnak nem volt ilyen szenvedélye? A középiskola alsó osztályaiban engem is el-elkapott s nem egyedül a tanteremben. A sajtó nélküli sajtó történetében óriási archívummá dagadt volna, ha ezeket a pedagógia összegyűjti.

A pedagógia s nem a jurisprudencia.

Elhamarkodottnak érzem, ahogy, mondhatni, világszerte a magánkiadványokat a BTK (Büntető törvénykönyv) szűrőjével próbáljuk mérlecskélteni, nem csak a szépirodalom, hanem akár a vele határos kritika területén is.

Törvénytisztelő szeretnék lenni úgy is, hogy törvénytiszteltető. Annak megítélését, hogy egy írásmű legalitást sért-e, azt arra kiképzett szakemberektől, a bíraktól s az ügyvédektől várom s még csak kortársaimtól sem, a közvélemény szószólóitól, az íróktól és publicistáktól.

Ősz? Tél?! Tombol a szél? - Vele  
a malom kereke!  
Önti? - ott künn! - dühödt vizét:  
önt bent - lisztet a Séd.

S mert a zaj elnyelte a szót,  
csapkodta-dörzsölte csak lisztporos kezét  
az egresi molnársegéd,  
vén Lekszink (de genere Csók).

Csak szembe mi is, míg pöröghetünk  
Bandim! s örölhetünk,  
Isten velünk.

\*

### *A Krétarajzok írójához*

Tiszteletadásul másolom ide ezt a rögtönzést. Oly valószínűleg az volt hirtelen és gyors - ez a néhány sor, annyira a pillanat szüleménye, hogy azon nyomban még azt is elfeledtem, hova tettem a kéziratot.

Míntha ajándékot kaptam volna, amikor a merő - a merész véletlen a szemem elé tette, a tulajdon kezembe.

Tetszett a váratlan ajándék, nem tagadom. Találónak éreztem a tömör metaforát, ez esetben lényegbevágónak a szóképet.

Ócska frázis, hogy a művész-lélek általában „földolgozza” a szenvedést, így hát mi nézők bölintsünk csak rá. A szenvedés bénít és rombol. Rendkívüli az alkotó, aki a világ pusztító erőivel szemben is úgy áll helyt, ahogy a szélmalom a viharral, a vízimalom az áradással: annál szívósabban-szorgalmasabban pörgeti őrlő korongjait. Szívós közérdekűséggel teremtve különös egyéniséget.

\*

Illés Endre gazdag életműve a változatosságával egyszeri. Minden mástól azonnal, első pillantásra, megkülönböztetetten sajátos.

Ez még - önmagában - nem elismerés. A művészetben nem a művészet a sajátos. Nincs egyszerűbb, mint az egyszeri. Az első rápillantásra persze Illés Endre legapróbb írásaiban a folyamatosság ejt bámulatba. Ifjan olyan irodalmi élet porondját ültük körül, ahol még az erő hírességei is beiktattak mutatóvanyáik közé egy-egy bohóc bukfcenet. Kik mosolyogtak és legyintettek végül, mondtak be egy-egy „unalmas”-t. Mi, a kakasülő látványéhes tanítványai, az ezúttal anarchista-mód viháncoló „új nemzedék” voltunk. Illés Endre férfias kimértséggel lépett a porondra. Lélekzetszorítóan sajátos volt, de nem produkciót hozott. Gyakorlat és edzőiskola volt mögötte.

Hadd cáfoljam meg mindazt, amit eddig mondtam.

Nem fogadjuk el a tehetség csodáját. Milyen medvetalpú talajtaposás minden esztétikai nyomkeresés: műboncolás, arcképvizsga. Ez a vonás innen való, az az eszközkezelés amonnan; attól az őstől, vagy mestertől. Megnyugtatnak bennünket ezek az élveboncolások, főleg akkor, amidőn a csodalénynek hitt embertársunk már hullaként fekszik ott a szorgos titok-keresőknek gyűrűjében. A mütös orvosok fehér álarca s kesztyűje sokban különbözik a detektív-filmek betörőinek fekete öltözék-kellékeitől. Századunk kritikusainak tevékenysége, fölszerelése - tisztelet a kivételnek - az utóbbiakéra fogja emlékeztetni távolibb korok hátrapillantóját.

Tanuljunk hát okosan. Még akkor is, ha a csoda kegyetlen világosságában minden homályt pengeéles fényel száműző sugárzásban tárul elénk.

\*

A rögtönzés értékmérője: játékoság - buborék-e, vagy olyan buggyanásé, melynek folytatása lehet s így érdemes pillantást vetni, mi is forr a mélyén.

Jártam malomban. Üres szólam az is, hogy munkája miatt akár bóbiskolhat a molnár. Inaskorától megfeszült idegzettel él, ivás, evés, baráti beszélgetés közben is. És - úgy igaz - akár mély álmában, levetkőzötten és a családi ágyban, arrébb a molnár-kuckóban, vagy molnár-lakásban, mely - állandóan lüktető padozatával - ott nyújt neki pihenést a kerekék és garatok terme fölött. Kikapcsolhatatlan feszültség a tudat mélyén; és ösztönvezérelte fegyelem a mesterség tennivalóiban.

\*

Láttelelei a világot megannyi reménytelen válság pillanatában ábrázolják, perirataiban nincs mentő körülmény.

Egy fiatal orvos véletlenül belesöpöppen egy párbaj-históriába, *tisztára* kívülről. Szívességéből ő lesz a párbajsebész.

Az ő szemén át, a kívülálló nem is nagyon figyelmes pupilláján át kapunk csupa felületnek tetsző képet. Egytől-egyig élesen érzékletes helyzet- és jellemképet. Mi magunk is a kívülállók tekintetével rakosgatjuk őket, meggyünk bele valamiféle pasziánszjátékba, abban a hiszemben, hogy szórakozunk.

Szórakozunk is, kellemes izgalommal rendezzük a lapokat. De a végén nem evilági csontmarok facsar a szívünkön; olyan félelmetes az eredmény, ami *kijön* a mindennapos történetből. Az eredmény nem csak egy érdekes párbajhistoria. Egy, mondhatni, fizikai törvény fölfedezése. Hogyan játszik velünk - a véletlenszerűséggel is törvényszerűen a világ.

Minden „novella” végén ilyen csontmarok kulcsolódik a - szívünkre? Agyunkra éppúgy. Sőt arra tán még meggyötörtöbben. Hogy kifacsarja belőle azt a mérgező gennycsomót, melyet Illés Endre a társadalom testében fő fertőző anyagnak tart, s már-már szakrendelői gyakorlattal leplez le, távolít el.

Moralista tehát? Ez ma nem főhajtás. Még csak titkosan gratuláló kézszorítás sem. Már azok körében, akik nem látják, hogy Boccaccio mosolyogtató torzrajzait ugyanaz a moralitás vezeti, mint Maupassant homlokráncoltató acélmetszeteit. Moralitás - tanulássá köpült morál nélkül éppúgy nem képzelhető novella, ahogy epigramma sem. Ez benne az örök csontváz, már a bibliai - a suméri - ásatások sírkamráiban.

Csak persze napvilágra hozva, izomzatot kell a csigolyákra varázsolni, s a mozgás csontjait kellőképp fölöltöztetni, ahogyan ő teszi.

Volt merészségem - s nem meghökkentésül - a közelmúltban, hogy Illés Endrét korszerű költőink sorába iktassam. Lélekábrázolásainak sajátos bensőségében véltem jellegzetes lírai átkapcsolásokat fölfedezni. A költői véna - vagyis a hajlam vérműködése - a költői képekben lüktet, függetlenül attól, hogy prózában vagy költeményben csodálhatjuk föl villanásukat.

Ismerjük a modern költői kép zsugorodásának útját. A széles hasonlatok falfestményétől a metaforák kameavésééig. Költői képeit Illés Endre a jelzőkbe, határozókba is tömöríti. Kettesbe maradt alakjait egészen sűrű, „mézszerű csendben” viszi a gépkocsi.

Nem kedvelt írójának mondatai „vastagízületűek”, „puffadtak”, művei tehát „irgalmatlanul” meszesednek. Egy férfi „vakítóan” csúnya, egy nagy író sikertelen regénye „reszketeg” könyv, egy másiké „száraz regény”.

Szonettre való tájleírása ennyi: „Egy kis gesztenyés fürdött a szakadékony őszi fényekben”.

Ha egy kisgyerek felnőttek között sír, az mindig dialógus. Legtöbbször agresszió. Ha magában, hangtalanul sír, az félelmetes monológ.

Ilyenek az úti észrevételei.

Ezek nem Kodak-felvételek. Ezek fény-nyilak, nyomjelző lövések. Már-már olyan pisztolylövések is, aminőket vadnyugati filmek hősei eregetnek ellenfeleik talpa köré egy kis megtáncoltatásra.

Az elszánt író nevetetni is tud. A világgal való viszonyában nem passzív. Támadva védekezik. Senkit sem kímélve a maga túlérzékenységében; kegyetlenül a saját ne-nyúl-j-hozzám túlfinomultságában. Mert mi is háborítja fel legcsontigthatóbban? A piszok. A külső-belső mocskosság egyaránt, az egyéni s az együttes létben.

Ezek a villanások, e szántsándékkal sebző fények levegőt tisztítanak. Kisüléseik azt az ózont hozzák, amit a gyors zivatarok villámcsapásai. A jól szabott mozgású, a kifogástalan nyakkendő fölött szinte divatos mosolyú írónak a tekintete is tisztít. Pusztán már azzal is, hogy mit vesz észre.

Ez feszültséget teremt. Mert hisz ez a szemjárás nem ismeri a pillanatnyi pihenést sem; fecskeszuhánásainak mi magunk is ki vagyunk szolgáltatva; megfigyelés - leleplezés - tárgyai vagyunk bölcsőnktől sírunkig.

Ő pedig ismeri kezdettől nemcsak a képességeit - tudatosan köszörülve az eszközeit -, hanem azt is, milyen légkörben megy neki jól a munka, a ránk kirótt műtét.

Az újkori novella nem vasúti olvasmány, nem először ismétlem Illés Endréről szólva. Aki valamiféle elringatást élvez, az még nem a legfontosabb testrészeivel van benne a műfajban.

Illés Endre novelláinak legharmonikusabb tájain is az utazik teljes befogadó képességgel, aki már tudja - az ő szavai nyomán -, hogy minden fordulónál híd szakadhat, ellenvonat roboghat elő.

„Mindig úgy írtam novellát, hogy tízszer annyit tudtam hőseim életéről, mint amennyi ebbe a zsemlye-műfajba belefért. Ennyi nyersanyaggal regényeket kellett volna írnom.”

Regények atmoszférája szabadul ránk egy-egy novella varázspalackjából. A varázsló természetfeletti ereje pedig *csak* az a szakmai titok, amelynek tartalmát a mi magyar műszavunk még nem szívta kellőképp magába. Az a secret professionel, amely a nagy szeleket látott irodalmunkban magától értetődően párosítja az ihletet és a műfogást. A tudatosságot és az elhivatottságot.

Oly magasrendűen, hogy már elvont, desztillált eszméket közöl velünk emberközlelől; tárgyyszerűen adva, mondhatni, előbb a kezünkbe s csak azután s azáltal az elménkbe.

\*

De maradjunk csak a novelláinál.

A közlendő, az elbeszélés indoka mindig rejtelmesen igényes. Az igazság, a „valóság”, amit az író megfigyelt s érzékeltetni akar, szabad szemmel, hol hajszálfinomságúan észrevehetetlen, hol oly brutális, hogy alig-alig kimondható. Miért akasztja föl magát pusztá istenkísértésből egy mindennel ellátott kisfiú? Miért járhatnak előkelő éttermekben is tigrispuha talpakon vérengző szadisták?

Adagolva kapjuk, amit le kell nyelnünk. Kortyonként a bürökkeserű orvosságot, vagy az agyrobantóan tömény szeszt. Az író kíméletet nem ismerő gyógyító és ítélkező. Mondhatni, tekintet nélkül a betegre, a panaszra.

„Inaskorától” Illés Endre ádázul szenvedtető erők közepette dolgozik, rombolni kész vad elemeket üzemeltet. Mi volt az írói iskolája? Két mestert emleget. Az éber figyelmet a világ szívzörejeire is; egy nagy orvosprofesszor ojtotta az ösztöneibe, még orvosnövendék korában. A gyors és mégis igényes kezelését már az írói eszköznek: erre egy szerkesztőségi kuli-sorsba húzódott nagy betűértő rangosította azzal, hogy heti két felsőosztályos penzumot is megíratott vele. Ezt kellene hinnünk a legendahívőknek.

\*

Regényből csak másodleöntésű dráma készíthető. Erre az áttételre a novella kínálkozik. Filmdrámára kivált.

Csak szemünket kell behunynunk s Illés Endre imént olvasott novellája ott pörög koponyacsontunk mozivásznán. A filmdrámák mértani dimenziótól szabad cikázásával. A filmdráma pillanatonként cserélheti a premier plan-t, a tableau-t: a mikroszkóp és a tengeri távcső távlatait. Ez a fölénye a deszkákra tapasztott drámákkal szemben, a sirály-szárnyalás.

Erre a lüktető drámaiságra szereli át szemlebilincselő szakszerűséggel Illés Endre még a tanulmányait is. Szemképráztató merészséggel. Bonyolult esztétikai tételt ültet belénk olyan mesteri „játékossággal”, hogy valóban észre se vesszük.

Illés Endre minden helyzetben és viszonylatban a feszültségre esküszik. A művészi alkotásnak arra a vihar előtti légnymására, melyben már ott van az ózon. Amennyi hitet - szinte zeuszi önhitet - ad, hogy a villámokat emberi kéz is áldásthózoan kirobbanthatja.

\*

Orvosnak készült. Medikus évei nem vesztek kárba. Kritikusai közt alig van, aki ne fedezné föl, hogy ujjai közt az ősi stílus úgy forog, mint a bonckés: élesen és fertőtlenítően. Hogy boldog lehet a beteg, akit műtőasztalára fektet. Az utóbbit kétkedve kell hallanunk.

Nem érzéstelenít.

Sebész profjainak leckéire maga is hálatelten emlékezik. De tán a fehér-köpenyes szakmát a végső pillanatban azért cserélte föl, mert a lecke, amit ő ad fogat csikorítóan, kínozón és tudatosan vág az emlékezetbe, az idegbe.

Védekezésből csinálja. Szorgalma: szívóssága és pontossága is védekezés. A köröttünk tomboló úgynevezett elemi erők visszaverésére. És közérdekű hasznosításra. Azaz a mi védelmünkre is.

\*

A malom, amelyben hajdan jártam s amelyben hajdan bejáratos voltam, amely bennem vers-keréket indított meg, ma is látható. A Cecéről Sáregresre kocsizó utas előbb a Sárvíz, aztán a Séd hídján halad át. Az utóbbiról pillanthatja meg az itt nyílegyenes folyócska kettős fasorának végében az emeletes épületet, ahol Csók István született, az akkori molnár fiaként. És Lekszi bácsi, a gyermek-kedvelő agglegény öccseként.

Malom-mivoltából még kibevezetten áll a még hercegségi épület. De én időztem élő-eleven belsejében akkor is, amidőn szívének és bélesatornáinak éjt-nap tartó lüktetését a talpukon is éreztük fönt az emeleti lakásban, a nagy ebédlőasztal körül. Amikor a Kalevala csodamalmának hűségével ontották ezek a malmok a pénzt (Csók István párisi útjaira is), meg a „malom alja” országlás híreit.

Molnáraik jó vendéglátók voltak, telt rá nekik. Elek úr egy-két pohár pincseszeri bor után jókedvűen szolgáltatotta ki a titkot, saját rovására is. Moroghattak és tüszöghettek a parasztok, az „okos” molnár duplán kivette a vámot a lisztből. Másodszor akkor, amidőn az örlemény szétharmadolásánál a nyeles merőlapátot nem közvetlenül a zsák szája fölött ürítette ki, hanem jó magasan a zsákot tartó gazda feje fölött. Szálljon csak a levegőbe az a fehér felhő, ülepedjék le az asztal-simára gyalult padlóra, söpörjék csak óránként vékába az inasok, így ráadásként is átszítálva gyártódik az igazi, a végleg korpátlan lángliszt.

\*

De végül mi is hát az a művészet-teremtette igazi feszültség? Akár az idegzetben, akár a közösségek légkörében.

A művészetben a megrázás, az egyszeri ráhatás sem művészet. Annál inkább a folyamatos rázkódtatás, az életműködés művi és mégis természetes elővarázsolása.

Mai nyelvhasználatunk kezdi elsikálni a határvonalat a *rendkívüli* és a *rendhagyó* között. Illés Endre az igazi feszültséget valamilyen állandó sugárzásnak mondja. Egy rendkívülien, vagy rendhagyóan-e, ne döntsük el azonnal.

„És hogy mi a sugárzás, erről félelmesen szép példázatot hallottam Zsebők Zoltán barátomtól, a röntgen-professzortól. Párisban járva két ízben is felkereste a Sceaux-i temetőben a Curie-házaspár sírját. Már évtizedek óta fekszenek a nedves földben, sejtjeiket régen elbomlasztotta a halál. De a sok évtizedes munka közben a rádiumsugárzás végleg beépült csontjaikba, ma is ott van, és jelzi sírhelyüket. Ha senki nem lenne a temetőben, hogy megmutassa, merre van a sír: egy egyszerű Geiger-Müller-számláló élénkítő lüktetése odavezetné a látogatót. Az ionizáló sugárzás törvényei szerint 1580 esztendőnek kell eltelnie ahhoz, hogy a Curie-házaspár sírjából érkező jelek erőssége felére csökkenjen.”

Kiment ő is a Sceaux-i temetőbe. „Nem volt Geiger-Müller-számlálóm. Az őrt kellett megkérdeznem, merre találok Eve és Pierre Curie sírját.”

Más eszközei birtokában tudatja, hogy fölfog érzékeken túli sugárzásokat.

\*

Restelkedéssel zárom soraimat. Ezt a tanulmányt megrendelésre írtam. Szerkesztői fölkérésre: vessem papírra is, amit előszóval oly régóta nem szüntem meg hangoztatni. Készségesen vállaltam a feladatot, az elmulasztott kötelezettség teljesítésének lélekönnyítő örömeivel. Nem most nyolcvanadik évének ünnepén, hanem már félévészázaddal ezelőtt kellett volna nemzedékem egy kézen megszámlálható legjobbjai közé sorolnunk őt, irodalmunknak legtartózkodóbb - legelszántabb célú és legválasztékosabb - íróját.

(Megjelent: *Új írás*, 1982. június 3-7.)

*Július 6.*

Könyveket nyújt be az ajtórésein a postás, s az az érzésem, ki kell lépnem a lakásból, hogy még ezeknek is helyet találjak.

Ahány szoba, annyi a mennyezetig érő polcokon a könyv, halmazállapotban. Rég nem barátságos a tenger, melynek szigetén ülök, nyolcvan évesen. Szünetlen olvasási szomjjal.

De nem új művek silabizálására vágyom már könnyen fáradó szememmel. Hajdani betű-élményeimmet frissíteném föl, visszatekintve egész életemre. Szűrni akarom, mit is adtak nekem ezek a telenyomtatott lapok, melyek tenger habjainál kifogyhatatlanabbul vettek körül.

A klasszikusokat olvasom újra.

Illetve, hány van közülük, melyhez igazából sose ültem hozzá. A *Don Quijote* például. A *Dichtung und Wahrheit!* A *Copperfield Dávid*. Olvasmányom volt róluk rengeteg, s ez tévesztett meg. Oly mértékben, hogy még méltatni is tudtam őket.

Hatalmas alkotásaival Tolsztojt mint minden írók legóriásabbját őriz emlékezetem, már diákkorom óta. Fölütvé a *Háború és békét* elmémbe villan, hogy ahányszor csak beszél róla, Gorkij apró természetnek festi őt, csaknem törpének (a saját hórihorgas alakjáról nézve, nyilván). (Szakáll, muzsik rubaska stb.)

*Július 9.*

Mitterand sose kártyázott. Már gyermekjáték sem. Nagyapja maga mellék ültette azon az isten háta mögötti tájon, ahol a legközelebbi tanya három kilométerre esett. Pedig „a véletlen törvénye a filozófia sötét vonásával” vonzotta őt is. De barátai hiába unszolták, hogy akár csak egy frank erejéig a játékkaszinók zöld asztalán kísértse meg a szerencsését. Viszolyog az összerázott és szétgurított kis kockáktól is. Azoknak mondom, akik rólam szólva mást sem ismételnék: nagy játékos.

„A véletlennek csak annyit juttatok, amennyi megilleti. Nem számítgatásra nevelem magam, hanem érzésre; mióta a világ világ, a legbensőnkbe írt intuíció igen öreg tudomány. Néha csak hozzávetőlegesen olvasható, de kinek rossz, ha akár húsz évet tévedek. Csak nekem. Aki voltam, az vagyok, illetve Walt Whitman szavát követve, az leszek.”

Amint látjuk, író forgatja a tollat ennek a politikusnak a kezében. Sűrű-tartalmasan és mégis átlátszóan világosan fogalmaz; erre mondják a franciák, hogy *concis*: meggyúrtan tömör. Holott naplójegyzeteket vet papírra, futtában lerögzített beszámolókat, eszmevillanásokat. Rostálás eredménye ennek a legutóbbi könyvének is a címe: „A méh (a méhecske) és az építész”.

\*

Ha nem is véletlenek, de számomra váratlanságok láncolata folytán lett alkalmam, hogy jó háromnegyed óra hosszát figyelhettem ölnyi távolságból a francia köztársaság újonnan (de hét évre) megválasztott elnökének elme- és arcvonásmozgását. Négyszemközt. Ő kérte ezt azzal, osszam meg vele első napjának villásreggelijét.

A „négyszemközt” a diplomácia nyelvén nem zárja ki a tolmácsokat. François Mitterand jó formájú, élénken forgó, de így is, figyelőben ülő nagy madarakra emlékeztető koponyája mögött tapintatosan meghúzódva ott mozgott állandóan a kis Karinthy Jutka cinege csontú feje, mintegy második madárként az előbbi vállán.

Mellettem Charaire-né Véronique; ő - kéziszótár helyett, esetleg lexikon-szolgálatra: fejében elevenen ott van a francia-magyar kapcsolat ismert és ismeretlen újabb adata, mind a mai pillanatig, kezdve a Gara László-kezde nagy, még reménytelennek tetsző vállalkozástól. Hiszen ennek a „négyszemközti” találkozásnak is ő volt a fő-kicsinálója. Azt illetően, hogy protokoll egy rezzenetnyi sem, már a bemutatkozó kézfogás alatt sem.

Én ismerem François Mitterand-t évtizedek óta arcról is, a más-más életkorában készült - s így a változást az élő arcnál is leleplezőbb fotókról. Hogy ő ismer engem, azzal nem dicsekedhetem, noha eljutott hozzám a híre - s nem protokolláris úton -, hogy a *Puszták Népe* és az *Ebéd a Kastélyban* francia kiadását nem eredménytelenül adták kezébe: úgy beszélt róla, mint akinek nem csak átlapozás az élménye.

*Július 9.*

Nem zavar meg, sőt így mondhatom, jó hatásúan zavar meg, járatlanságom a protokollban. Az ilyenféle találkozások kölcsönösen szívélyes kéznyújtásának kölcsönös ajándék-átnyújtás a szabályos folytatása. Átnyújtottam a tetszetős csomagocskát, benne éppen a *Puszták*

Népének díszkiadásban is megjelent francia fordítása. Viszonzásul én azonban két csomagocskát kaptam, az egyiket Pour Madame Illyés. Tekintetben illetet volna vennem, hogy Mitterand is nős, sőt köztudomásúan két gyermek atyja.

Politikusokkal szót váltva nem zavar kisebbségi érzés. Merőben a véletlen (s gondolhatni nem buzgalom) folytán Teleki Páltól, illetve Kun Bélától s Károlyitól fogva Magyarország több kormányzójával magánemberként is társaloghattam, s jó néhány ilyen rangú külhoni is. Észelve, hogy a francia elnök udvarias mosolya közben is a sorozó orvosok tárgyilagosságával szemrevételez, magam is így jártattam meg rajta a tekintetem.

Lehetett rajta emberileg is mit fürkészni. Ezt az embert háromszor ütötték el alacsony gáncsokkal, s csak negyedik odaállásakor adtak utat neki, hogy elnök legyen; ezt a szocialistát újra és újra úgy megalázták a néptömegek előtt, a maga sajátos elemében, hogy - ellenfelei után hiúságán is nyilván erőt kellett vennie. Fegyelmezetség segítette, vagy némi embermegvetés is hozzá őt, a nép fiát, a paraszt-unokaként is káprázatos jogtudóst.

Első szavaiban életkörülményeimről érdeklődött a comment vivevous szólásban.

*Július 14.*

Népszaporulat a családban oly váratlanul számomra s egyben emiatt szinte oly egyszerre, mint alkonyi csillagfakadás, amikor az ember: honnan és ennyi? A mondhatni többszörös matematikai verseny győztes, a kvantumkémikus unokahúg (Nelli) máris fényre fakasztott az eddigi Szabolcsa mellé egy Orsolyát is. A velem első unokatestvér Ferenczy László unokáihoz fölzárkózott egy újabb kis ivadék (Sarolta) és egy Ádám (Kisklárától). Testvérném egy-egy vajúdás annyi szerencsés (mert kezdetén aggasztó) fordulatáról csengette föl annak idején Flórát, hogy - igen, bibliai pátriárkák élet-alkonyati békéje közeleg felém, az érdemtelenhez, hitetlenkedő léptekkel, mondhatni angyali fejcsóválással.

*Július 30.*

Mély depresszió, a legmélyebbek közül való. Oly mélyre, hogy egy a - könnyebbülés (fölfelé, mégis!), hogy eldobni az életet (a „terhet”!), de minél előbb. De - Flóra és a gyerekek?! (Beleszámítva, hogy az özvegyi „járadék” is csak fele az „élő”-nek!)

Nos, minden fölmentés itt az - alkoholra. Viszki és valami körömlakkszerű meggylikőr, vegyesen.

És félóra múlva már szinte félbódulatban merev szemrögzítés magam elé; mintegy a jövőbe.

S hirtelen az asztal túlsó szélén a *Különös testamentum* egy kallódó példánya. Nos, lássuk, mi is a jövő, így félkábulatban. Vagyis a félkábulat objektivitásában - távlatában. (Mintha nem is én lennék a megfigyelendő.)

És - csupa remek, ami itt sorakozik vers! no, még egy pohár ebből a Ballantines és meggylikőr - tiszta vegyi készítmény - keverékéből. Végre: jó összetételű együttes, amit szívemből és tetszelgethethékemből papírra tettem! A kortyolás fokozódása szerint kapom a vigaszt, hogy nem éltem (gyötrődtem) hiába. De - ebéd vár s Flóra előtt - ezt sem adhatom ki - magamból! De ezt a *Különös testamentumot* valamikor vállalják mások - olvasók) - is.

## A betűművész ünneplése

A középkorban láncra verték a könyveket. Testi mivoltukban is. Annyi volt bennük a drágamívű képecske, a kézzel festett-aranyozott iniciálé, a gondos-szorgos kalligráfia. Gutenberg találmánya előtt még a lovagvárakban is csuklóra járó bilincset szerkesztettek a könyvekre, olyanfélét, mint napjainkban mi az utcai telefonfülkékben az előfizetők lakcímköteteire. Hajdan a könyvkötőtáblák is iparművészi remekek voltak: drágakő és arany hirdette, mit ölelnek karjukba.

Ifjan a könyvek kezelése dolgában is szélső demokrata voltam, nyilván ez előbbi szemlélet utó-, illetve ellenhatásaképpen. A gondolat vonzott s kötött le, nem pedig az anyag, amelyre nyomtatták. Rossz, romlatag papíron halhatatlan eszme: ez az ellentét még lelkesített is. Eszményem már-már a röpirat volt: szelve a papírt (a 12 pontot, a Nemzeti Dalt), a fejekbe, százezrek fejébe a közlendőt.

Volt egy ezerlapos, de tenyér nagyságú Bibliám, együtt az Ó- és Újtestamentum, zsebkiadásos, puha bőrkötésben, leheletfinom papíron. Világgá indultomban diákként ezt vittem magammal, Ady Szentírás-idézeteinek akkori hatása alatt, tehát mintegy divatos vigaszt remélve tőle várható balsorsom fordulóin. Évekig nyüvödött szerény kofferjeimben, sőt valóságosan is a zsebeimben. Soroknál többet soha nem olvastam belőle. Bolhabetűkkel volt nyomtatva, az hőköltetett vissza. Szemem kitűnő volt; mélyebben rejtőzött tehát az akadály, hogy nem kaptam meg azt az élményt, amely a nagyszülői ház terjedelmes-súlyos öreg Bibliájából akkor is megcsapott, amikor (már kamaszként) harcos voltaireiánus fővel csodahitetlen olvastam. Nem ez okozta a változást. Amikor újabb esztendők múltán ismét azt nyitottam föl, az a családi Biblia változatlanul a régi élménnyel szolgált, mint jól tartósító szellemi konzervdoboz. Ennek ittam a betűit s nemcsak a szememmel.

Ez a nyomtatvány lelket is gyönyörködtetett, pogány lelket is. Nem csupán azért, mert a bolhabetűkhöz mérten ezek a babszem nagyságú, még okulátlan olvasásra készült betűk könnyen kormányozták a szemgolyót. Szépek voltak. Tartózkodóan egyszerűek és mégis nemesen választékosak. Méltóságuk mögött érdemes múlt állt; meggyőzően képviselték a közlendőt.

Itt ingott meg először bennem az a büszke demokratikus tévhit, hogy a nyomdatermékben a gondolat szerepe oly elsődleges, hogy szinte kizárólagos. Hogy a jövő útját e téren a szélbeszórt s akár sárba taposott röpirat jelzi.

Van könyveim közt egynéhány, melyet értő könyvbarátok tiszteletadással vesznek le a polcra. A korabeli kiadású Csokonai és Petőfi mellett, a *Caligrammes* első, háborús papírra nyomott példánya! Egy XVI. századi Villon. Ha magamat is megejt a kérdés, azokat a könyveket mutatom meg, melyeket én magam kötöttem be, abban a kis párisi műhelyben, ahol vasárnaponként kedvemre tevékenykedhettem. Idejutottam, elvesztvén azt a hitet, hogy olvasmányaink dolgában ne tartsam ikerkövetelménynek a külszint és a belbecset.

Az isten háta mögötti Vizsoly egyik szerény udvarházában készült kétkötetes 2412 oldalnyi biblia öt kilónál is többet nyomott. A század egyik legnagyobb - hamarosan világtekintélyű - betűnyomó alkotása. Példányszám 700-800. Oly ritkaság, hogy már megjelenésekor fizetőeszköz gyanánt is használták. És nyűtték el, vonták ki valósággal a forgalomból. Az utókor jóformán csak hallomásból és jól-rosszul - újryanomott - példányából ismerte. Kezelhető s mégis a legkisebb írásjelig hiteles másolata ma könyvespolcom díszje. Szántó Tibor munkája és ajándéka mindannyiunknak.

Érezhetnék e bevezető írására valamelyes jogosultságot azért is, mert Szabó Tibor élet- és pályautját nyomdász ifjúmunkás kora óta testközelből is követhetem. Azon a lépcsőzeten át, amely az összeismerkedéstől a korkülönbség ellenére is egyenest összebarátkozáshoz vezet. E fenti jogérvet akkor vált kötelességérvet, amikor Szántó Tibor elém tette a Károli Gáspár-féle Vizsolyban 1589 telén kinyomtatott Bibliának 1981-ben Budapesten elkészült hasonmás - úgynevezett fac-simile kiadását.

*Mestermű* szavunk eredete, hogy a hajdani iparos legényeknek a céhbélépéskor szakmai mintadarabokkal is kellett vizsgáznunk. Vegyült jócskán már fehér szál Szántó Tibor fűrtjeiben, amikor a magyar nyomdászat céh-korifeusai elé bocsátotta ezt az alkotását. De egy életen át szerzett tudásról és tapasztalatról tett exament s nyert nyomban magiszteri fokot vele s nemcsak a hazai, hanem a legfelső nemzetközi fórumon.

Ismerem a szektát, amelynek tagjai hit-elvként vallják, hogy az az *igazi* könyv, amely gyönyört kínál az ujjnak is. Amelyet kinyitni csak belső megilletődöttséggel szabad. Mert csak akkor nyit utat egyféle üdvösség felé. Szekularizált főpap lehetne Szántó Tibor ebben az egyházban: elsajátította, ismeri a kultusz minden dogmáját. Annál reménykeltőbb, hogy a kevés kiválasztottak e mozgalmát ő alkotó tevékenységének kezdete óta népvallássá akarta tenni. Szívósan és szerényen.

Csak tengerben úszó jéghegycsúcsok, amit életművéből bármily gazdag fölsorolás megmutat. Eredményei annyira benne vannak ízlésünkben, hogy nem is észleljük. Most tölti be hetvenedik esztendejét. Ebből az alkalomból - megelőzve a mi gratuláló kézfogásunkat - nyújt ő ajándékot nekünk, ezzel a régen várt, példamutató kiállítással.

(Megjelent: *Kortárs*, 1982/9.)

*Szeptember 3.*

Krlezsa 1958-68 évi naplója az újvidéki Hídban. Az elején lehetetlen, a végén elcsüggesztő olvasmány: mint a bestseller ponyvák vagy kulcsregények. Kísért engem is (egyre) a naplóírás, és Flóra szünetlen unszolása: ezért buktam bele (úgy is, mint egy jó folyóba, úgy is, mint egy vizsgába). Amit ő (Krlezsa) rólam följegyez, csupa hibás világítás. Pedig milyen jól megértettük egymást mindannyiszor: milyen hasznos tudnivalókat közölve. Épp a nacionalizmusról. Meg kellene nézmem, hogyan ábrázoltam én a zágrábi Jellasich-szobor keltette nacionalizmust és hogyan ő az én „nacionalizmusomat”. De bár minden vitázó felünk ezen a téren olyan volna, mint ő. Milyen mélyen lát, ha jól világít! Már azzal a szavával is, hogy hungarokroatizmus.

*Szeptember 4.*

Társadalmilag a nők természetes állapota az özvegyesség. Az *étatt-civil*-re keresek magyar szót, tömöret, egyetlent. A francia meghatározás: situation dans laquelle se trouve une personne ou une chose. Szorosan fordítva: személy vagy tárgy jelen helyzete.

Az asztalkát, amelyről feleségem fölveszi a telefonkagylót, papírvékony fal választja el a díványtól, ahol olvasok. Holnap Ágnes és Erzsike lesz a délutáni vendég.

Ajánlom hozzájuk Ellát, Pannit, Esztert és egy másik Erzsikét. S mind a többi asszonyt, akit a hajdani baráti kör sírba tűnt férfi tagjai oldalán ültek itt a karszékekben, és akik ma is oda ülhetnének. Illendőség volna nem fölmondani az összetartozást Béni, Antal, Ferenc, a két László távollétében is, ezt érzem.

Röstelkedve, hogy egyedüli férfiként még itt vagyok, valamiféle egyenrangúságtól fosztva meg feleségemet.

*Szeptember 5.*

Délután öttől (majd vacsora utánig) Ferenczy Erzsike és Kun Ágnes. Két remekül forgó nyelv, épp olyan remek-frissen forgó agy dinamójával. Flórának ma még a hétvégre meghívott unokatestvéreket - Viktor bácsi lányait - is el kellett látnia, így a második asztalterítés másfél órájára egyedül kellene viszonznom Ágnes és Erzsike szó-tűzijátékát. Reggel óta üzemeltettem magam; kidülök: szó szerint visszamentve magam a sötét szoba díványára. A ma is kapható marhahúsok helyes kiklopfolásával gazdagíthattam korszerű műveltségemet, holott épp tőlük készültem kérni egy-két történelmi korszerű tudnivalót. Heti lámpaoltás előtti olvasmányom Vas Zoltán kétszáz lapos emlékjegyzetelése volt a korról, amelynek ők is koronatanúi lehetnek, főleg már emigrációs emlékeikkel.

*Szeptember 7.*

Az emberi faj nagy találmányai minősíthetők lehető hatáskörök nagysága szerint is.

A hőmérő. Az aszpirin. A korszakfordító vívmányok közül a fogplombálás.

Az evolúció kísérő tünete - ahogy már Flaubert véleményt közölt róla - mégis: agyimpotencia. Ahogy a TV - noha zeng reggeltől estig mindenütt - máig lényegében - a jó hatás dolgában - fölhasználatlanul hever.

*Szeptember 9.*

Hetven-egynéhány éve írok. Gyötrődve testileg is. Nem volt még írószerszámom, csuklóm olyasféle folytatása, mint a kézművesnek a kalapács. Még ezeket a golyóstollakat is nyomnom kell, ott vannak folyton idegen szervként az ujjaim közt.

*Szeptember 17.*

Halála évében - vagy eggyel előbb - Szabó Lőrinc válláig sem érő facsémével jött be hozzánk, két útja közt. Igazi „alaptermészetének” egyik vonása volt: ha olcsó vagy ritka vásárolni valót látott - főleg persze ceruzát, papírt - vett belőle szerény meglepetésül erszénye erejéig másoknak is. Öröktermő mogyorófa ez a csemete, ültessük el - és már mutatta - ajándékozta a helyet is, hova. Közvetlenül a ház mellé, ahol még szikla a talaj. S kánikulában? Nem fog megeredni. De már kerített ásót is és döfködte a lukat.

A fa terem, koronája túlnyúlt a tetőn. Adri szerint attól nedvesedik a pincéjük fala, a gyökér oda kanyarodik. Vágassuk ki.

Nem. Valahányszor hazajövök, favédő tekintetem Lőrinc halhatatlanságának gondolatát kapja jutalmul: a dombon tán már a ház sem lesz meg, de a vadon termő mogyoró még mindig hullong a magasból. Naponta összeszedünk egy marokra valót.

*Szeptember 18.*

Két hét múlva mintha egy diluviális földmozgás az egész Duna-tájat áttolta volna a Riviérára: olyan reneszánsz kék ég fölöttünk, s benne olyan nap, hogy jólesik a meztelen bőrnek egy kis északi fuvallat. De nyithatom ki ébredéskor az ablakot: a sötét-hideg depresszió árad be rajta. Egész addig, amíg... tiszteleg az a fiatal nyomdász (a feleségével), aki számára sikerült kiinstánciálnom (levéllel a belügyminiszterhez), hogy a magyar hatóságok nem zsuppolják

vissza Erdélybe - „Romániába”! (ahogy ő ebbe hangsúlyt is tesz), hanem áttelepülhet. Örömük szinte szégyenelnivalóan kelt bennem még nagyobb örömet.

S indít meg olyan gondolatsort, amely az elején szinte misztikusan vallásos, de telhetetlenül áthajlik olyan racionalista szociológiába, amelynek már marxista szótára volna a legközérhetőbb.

*Október 9.*

Interurbán telefon Bonyhádról, a tanácstitkár, majd az elnök. A város díszpolgárrá választ, mikor mehetek le. A kínos hallgatás után: mikor jöhetnek fel ők a díszoklevéllel, küldöttségként a vezetőség. Sértés nyilván ennek is - bármily udvarias - elhárítása.

Ahogy szaporodnak a megünneplés előjelei, úgy nő a rossz közérzet: feszül már-már szakadásig az elnyűtt idegzet. Szemérem elleni sérelem számomra a 80. születésnapomnak ez a világgá hirdetése. Nem azért, mert öregségemet takargatnám. Jól érzem magam, derűsen elüldögélek, ha magamban lehetek ezzel az élménnyel. A testi-szellemi képesség csökkenésén elsőként magam mosolygok, akarom tüneteivel megmosolyogtatni a környezetemet. A franciák egyre árnyalatosabb jelentésű frustration-ja, amire a mi fiataljaink a lelombozódás szót használják, nekem az őszi fák békítő levélhullását hozza - hozhatná, ha - mint illik - köpenybe burkolódzva fogadhatnám. Nyitott szemmel tudom nézni a halál közeledtét. De elvonulva - mert hisz már-már röstellem, hogy ennyit élhettem - bármennyi szenvedéssel is. Úgy vagyok készen a távozásra, hogy vállalnám a megrendezését is: nem efféle ünnepeket, hanem az ajtó csendes - tisztességtudó - becsukását mögöttem. Hogy semmi fölmosni valót ne hagyjak. Tiszta elvonulás, ez hiányzik még emberiesülő civilizációnkból.

*Október 10.*

A jövőjükben nem fenyegetett nagy nemzetek joggal bíznak, hogy öröklétben részesítik nagyaikat.

*Október 20.*

*Emlékeimmel már olyan öreg vagyok, hogy  
Matuzsálemed lehetnék  
magyar nép, százsorta árva szegény nép*

így kezdtem - mikor is? - azt a verset, amelyet: nos, hova tettem, széttépetten is? Mert azután mégis folytatni akartam.

Itt van bennem ma is a - folytatás.

De szavak nélkül már! És már magamnak is - átvehetetlenül.

*November 1.*

A társadalomjavító - a haladás-hívő - éppúgy hisz a halhatatlanságban, akár az istenhívő. Ha még nem igényesebben. Az emberfaj örökkévalóságának vallása az övé.

A forradalmár tehát prófétai megszállottsággal szenteli életét a jövőnek: illeszti be sorsát az emberközösség holnapjába. Mondhatni ösztönösen olvasztja föl énjét - lelkét - a jövőt megtestesítő tömegmozgalmakba. Ezt vetette papírra még lúdtollal oly tömören és szépen már Kossuth: Önző lényünk nagy legyőzője a haza.

Jómagam forradalmár voltam eszmélkedésem kamasz évei óta. Most meg öreg vagyok. Van okom tehát, kettős is, fény elé tartva belenézni abba a kémcsőbe, amely a haláltudat és a közösségérzet egyberázásnak sajátos tüneteit ígéri. Nyolcvanévesen az embernek a halál is egyfajta szabadságharc. Kitörés az élet mindig szűkös zsarnokságaiból és - mint annyi szabadságharc végén: fegyverletétel, előbb-utóbb.

A visszavonulási terület itt a közösség. Talán meg sem halok, ha az emberegyüttesem örökre él.

Belevegnyülök valamiképp magam is a - jövőbe! Ezt meg ugyancsak még lúdtollal már Petőfi fogalmazta meg akár a társadalom modern bölcséleti használatára: *Hogyha el kell vészni, nosza. Mi vesszünk el, ne a haza.*

\*

A létükben fenyegetett közösségek szívósabb létharcra nevelik egyedeiket: elviselhetőbbé teszik számukra az önfeláldozásos elmúlást. Ha van, amire azt mondhatjuk, természetes, ez az. Hisz valóban a természet ontja rá a példát, az állati, a növényi éppúgy, mint az emberi. A megtámadott darazsak éppúgy falanxba tömörülnek, mint egykor Nagy Károly visszavonuló csapatai a pireneusi baszkok nyílzápora alatt. A tömörítő ösztön vezényszava: ismerj a magad sorsánál fontosabbat. Tudj meghalni másokért úgy, hogy nemcsak nyugodtan teszed: de valamiképp fölszabadultan. Sőt örömmel; mert kielégülten.

\*

Az istenhívőket mennyország várja. És a hazahívőket? Mutat föl belőlük annyit a történelem, hogy pusztán számokkal olyasféle rangra emelkedjenek?

Közösségi tudatunk előbb nyit virágot - majd érlel gyümölcsöt -, mint az a lelki élményünk, hogy sorsunk mulandó. Személy szerint jóval előbb lettem hazafi, mint egyházam fia. Noha igen korán ráneveltek egyházi teendőkre is: minisztráltam már analfabétaként.

Mindez képzőművészeti alkotások - azoknak főleg iskoláskönyvi utánczása - hatása alatt.

Istennek alakját ezek az ábrázolatok ijesztőnek - álomzavaróan félelmesnek - vészték gyermeki agyamba. Világpusztító özönvízben fuldoklók százezreire tekintett alá mennyei ablakából. Az ifjú Izsák nyakmetszésére kész Ábrahám leleménye fölött hunyt szemet, ugyan égi magasságból - de változatlanul azt tündököltetve, ő a legjóságosabb Atya. Ekként szemlélte saját fiának vonaglását - átszögezett lábakkal - tenyérrrel, töviskoronával, csepegő bordadőfessel - azt várva el, hogy mindezért hálát érezzünk.

Az Atyák ábrázolása a nagyszülői - cecei - ház tiszta-szobájában rokonibb érzéseket keltett és fejlesztett. A fölszabadító Rákóczi gyönyörű paripája elé térdeplő jobbágyok közé magam is hívőül roskadtam volna, a 48-as csataképek kisdobosa mögül én sem maradtam volna ki a tömegből, a „Megadjuk! Megadjuk!” mélynyomat kócsagos süvegét lengettem volna hasonlóképpen a többi - főúrral? Igen, még azokkal is. Fölöttünk úgy volt szemmel látható a rejtelmes közös családfő, hogy szívünk is meleget érzett: biztóságot. Fölmenőink nem ködgomolyba föl, vagy pokolfüstbe le, hanem emberi talppal is érzékelhető régióba kalauzoltak.

A magyarok istene, mint tudjuk, valóságos földi talajon érkezett el hozzánk. Nyelvbontoló tudományunk idevágó oknyomozata szerint Isten szavunk eredetileg egyszeri családi állapotot jelentett. A kezdő is voltaképpen az ősz változata, s bármily távolból vettük, örökítettük is át,

az a közvetlen melegség bujkál benne, mintha valakit, hajdani rokont ma mint Jani bácsit, vagy Sanyi papát emlegetünk.<sup>9</sup>

Istene<sup>10</sup> annak a vallásnak, melybe jobb híján bekeresztelkednék, szememben az évtizedes iskolási fejtegetések után sem a felhőkben trónolt, sem a világ fölött.

Nem szállt föl ő az emberi tájakról.

Amióta elmémből emléket tudok facsarni, sose Szellemféle volt, soha elvont fogalom. Egy percre sem az a színes háromszögbe rajzolt rejtelmes Szem, melynek egy vásárban vett másolata apai nagyanyám szobájában is függött; hanem az a - nyilván valamilyen képes újság mellékleteként Rácegresre is eljutott acélmetszet, amely az osztrák kivégző osztag sortüze alatt Batthány Lajost ugyan fél térden, de esküre emelt jobb kézzel ábrázolja. Ő és társai voltak - a lányrabló kun lovast üldöző László, a német császárt kürttel föbe sújtó Lehel, távolabbról a Rómáig elnyargalt Attila, közelebről a karikás ostorral csatázó Rózsa Sándor - már nem is történelmünk, hanem mondavilágunk hősei. Üdvözülésre segítő szentjeink; összekötőink valami istenséggel.

De lehetett-e másképp általánosabb érvényűen is: alakulhatott-e vajon más módon képzeletvilága nemzedékem minden olyan tagjának, akit a bibliai hit kertjéből kiűztek a természettudományok harcos angyalai? Akik aztán oly tömegesen beterelhetők végül, még a fasizmus bozótosaiba is? „Nem csak kenyérrel él az ember?” Évtizedenként adott példát a történelem: milliókat lehetett marsoltatni esztelen világhódításra üres kenyérsákkal, csupán bourrage de crâne-bal: de pattanásig tele aggyal. Kínálkozik a mondás: Századunk a hit kora lett. A hitetleneké volt, a hitéségé. Soha még így nem lehetett „betáplálni” a lelkeket. Itt volna az idő, hogy minőségi legyen ez a táp?

*November 4.*

Kedélyemnek való: a tócsához jég, de fentről olyan napsütés; hogy ing nélkül próbálom mérni az erkélyen a nap melegét. Befejezésül ez a legérzékenyebb gratuláció a születésnap szerencsekívánatok után. Az „Istentől” - mondja Marika.

Ide hozom ki a nemcsak tehetségében, de kedvességében is szünetlenül buzgó Sinkovits Imrét: nyolcvan év után minden derűs perc az élet fényes visszalövése az elmúlásra.

A Nemzeti Színház „kollektív” gratulációját nyújtja át (az ünnepiesség kontrapunktjaként szellemes tréfával) az aláírásokkal is megbecsült falragasz első példányát.

Voltaképpen azt a jó hírt hozza, hogy a Tiszták tegnapi előadása ugyancsak rácáfolt a színházi tapasztalatokra, hogy a bemutatót követő előadáson a színészek másnaposak, a közönség álmos. „Tomboló siker” - a karzat érti legjobban a „filozofikus” párbeszédet - is.

Ruháskosárnyi a távirat, a díszes borítékban érkező levél, teljesen ismeretlen aláírásokkal. A postás oly sűrűn csönget, hogy - Flóra bizony már belefáradhatott a kiszaladgálásba.

---

<sup>9</sup> I. Gy. édesapja volt János (Jani), nagybátyja Sándor.

<sup>10</sup> Az *Isten*, a romantika etimológizálói szerint *őstény*, ősatyai fogalmára találunk villámfényt más nyelvek kezdeti homályában is. A latinban *Jupiter* epiteton ormánsz éppúgy a pater, az atyácska, akár a finn *ukkó*ban az ugyancsak hasonló múltú atyácska. Méltán sorozható ide a görög istent-jelentő *Zeusz*, *patér*, de még a kereszténység mindennapi imákban zsolozsmázott „mi atyánk, ki vagy a mennyekben” is.

Fegyelmezetten bontogatom a küldeményeket, mert a hatásuk végül ugyanaz, mint mikor a függöny előtt, reflektorfényben kényszerül az ember hajlongani: nyelni a hiúság utókeserűségét.

De nem akármilyen láttelepet készíthetnék ebből a „közvélemény” megnyilvánulásából. Irodalmi „munkásságom” - „balkézzel”, sőt - „ballábbal” gépelt firkálmányaim - lesznek, ha lesznek figyelemre érdemesek: maradandók. Babits rím-remekléseivel szemben az én klapanciáim hoztak fölszabadulást.

A két szürrealizmus: a nyugati (éluard-i) és a keleti (a népdalban továbbélő) összeszikkasztására mégis én tettem kísérletet. És a Petőfi mondat-formálásának hitelesítésére! A „méltatások”-ban erről semmi. Az érdem a „magyar tudat”, a „nemzet hangja”. A jóhiszemű dicsérők sem veszik észre, hogy Hazaffy Verai János kiszikkadt koszorúit raknák a fejemre. No, de ezt kapja még Berzsenyi érc-koponyája is.

*November 7.*

Jó az öregkor - fáradtsága. A testi és lelki is. Ez a jog elhárítani eleve a feladatot. Ez az előleg már az örök heverészből. Ez a nyugodt lelkületű semmittevés. Ez a doktorok által is tanácsolt kikapcsolódás. Az ész kikapcsolása is. Ez a csodás - a várandós anyák bágyadt-ságához hasonló - teljes-egész várakozás: részünkről bevégezve a dolog. Jó, hogy noha semmi se kész, jómagam akár szundíthatok: megállni semmi se fog. Elhagyott sokszor bajaimban, de köröttem, fölöttem itt van újra valami anyai kéz?

*November 10.*

Minden ősz valamiféle utánzás; vándorút a szokásos tudatzavarral, hogy mi itt a törvény? Egyre más az ősz, az időutazás.

*November 21.*

Embert gúzsba kötni - majd jó ideig gúzsban küszködni - csak cirkuszban láttam, vidéken. A ponyvasátor legényközönsége még fölszólítást is kapott: ott a lánc s a kötél, vállalják maguk a munkát, nem lesz csalás. Nem is lett: lánctörő művész halántékain ugyancsak feszültek az erek, amíg végül kiszabadította a karját, a lábát.

Nem pusztá szólam tehát agyamban valahányszor akár szellemi mozgalmak gúzsba kötöttségéről olvasok. A nemzeti - kisebbségi - törekvésekről szólva magam is leírtam ezt a képletes, de igen érzékletes kifejezést. Volt, hogy tettem is hozzá valamit. Amikor a pribécek nemcsak arra kapnak parancsot, hogy az áldozat végtagjait a kötelekkel gombóc-szerűre összezsugorítsák, hanem arra is, hogy karját, lábszárát összetörjék, majd a parancsadó hatalmi érzetének és vérszomj-érzésének szolgálatában folyamatosan is tördeljék.

*November 22.*

A „jó mulatságú” fáradtság is, a kéj-igény is itt bujkál a bőröm alatt, ülhetnék hát jól elnyújtózkodott szemlélődésben, járathatnám tekintetemet a mögöttem hagyott, már óriási látókörű - s így síkságszerű múltamon - ha az öregséget a szabvány-metaphora nyomán én is holmi magaslatnak érzékelném.

Fáradtságot érzek, magaslatot is, de a nyugalomra csak nem kapcsol át az ösztönöm. Munka-éhes vagyok. Beteges telhetetlenségnek minősítem, noha ez tart életben. Olyan-formán, ahogy a rágcsálókat is a fogaik tartják életben s fenyegethetik halállal. Ha nem rágnak fölöslegesen

is, rácsként nő meg szájuk elé a fog. „Az írás ördöge” visz a pokolba? És ígér őrangyalként édenkertet.

Szeretek-e hát vajon dolgozni? Szívesen átadnám egyszer a szót ördögömnök és angyalomnak: döntsék el a vitát és vele sorsomat.

A munka szó társjelentése a világ minden nyelvén: vesződség, kín, kínzatás. Íme a mi első mondatnyi nyelvemlékünk róla az 1211-beni helyesírás szerint: *Horogu vec isten se veteve evt ez muncas világbele*. „Haraguvék isten (az emberre) és vetette őt a munkás világba.” Pontosan kinyomozhatatlan szláv nyelvből más a X. század előtt a gyötrelem kifejezésére. A latin labor a fáradság-hoz odakapcsolja az ínség-et is. A francia travail egy középkori kínszerszám, a tripaliomra megy vissza, a német arbeit a gyötrődésre.

\*

A lökhajtásos repülő az esti égen nyilván előbb is brummogott már, de ezt a hangját is csak azután hallom, hogy kieresztett ott a hold közelében két iszonyú szuperszonikus dörgést, s most iszkol el, mint a falu bolondja a nevetlen szellentése után.

*November 23.*

Téli alkony kezdetén óriás tűzkígyó -hatalmasabban, mint akármelyik mesékbeli társa - óvakodik ki a Jászai Mari-térről és kúszik rá a Margithídra.

Innen a Szemlőhegy tetejéről, függönytelen műterem-ablakomból nézve.

A homály sűrűsödésével válik mind tündöklőbbé ez a napi leviatán. Mire a híd közepére ér, ott van már szemközt vele a párja is, a budai oldalról előigyekvő.

Kígyók találkoznak, kerülve egymást.

Attól fogva éjfél utánig tart ez a páros ellentétes irányú vonulás.

A kivilágított, egymást szorosan követő - villamosoké.

Mint ereken a vér, ezek a járművek a Duna fölött a város, az ország két része közt. Két világrész között.

Megnyugtat. Mintha a vizsgáló orvoshoz hasonlóan tudatomat, de valóságosan az ujjamat is valamiféle pulzuson tartanám. Jó működést érzek, innen a napi-esteli nyugalom. Öreg orvos vagyok.

*November 24.*

Amíg nincs komolyabb panasz a forró drótra agyam és a papírra terelt csuklóm közt, minden testrészem Krözusként vetem oda az elmúlásnak.

Mert ha más iránt nem, a jó írásmű, a jól megcsinált mondatművészet - magamról szólva a pontos fogalmazás - örökléte iránt mégis fűt valami - hit? Ösztön inkább.

Hiedelem ez is. De engedek a csábításnak. Volt részem kortyolni halhatatlanság-élményt. Az utóbbi időben Arany János jóvoltából. Nem könyvei fölé hajolva. Magányos esti - elme-pihentető - séta közben, amikor egy-egy sora váratlanul eszembe jutott: lekeringett elmémbe pihe-könnyeden, de szinte a csillagok közül.

\*

*A fáradtság kéje.* Vagyis - helyesbítve - amikor jó elnyújtózkodásunktól a fáradottság már párolog belőlünk. Amikor az izmok erőfeszítése feloldódik, fölszáll, mint a szódavízből a buborék.

Ilyenféle nyugszékbeli pihenésben lehet részük azoknak az öregeknek, akik már kellő évesen kinézik maguknak s kellően kipróbálják, mi is a helyük s miképp a legalkalmasabb belehelyezkedniük. Hogy már hatvan után minden ágy voltaképpen hidegágy, csak akkor volna hangoztatható, ha idegzetünkben valamiféle kronométer kattogná, hogy még mennyi időnk van hátra az ágy teljes meghidegedéséig.

Életbe-fáradottan is elégedetten szemlélődni, azt hittem, ilyen fajta kéjben részesíthetik magukat azok az öregek, akik azzal ereszkedhetnek pihenőbe: ez jó mulatság, férfi-munka volt.

A híres mondás egykori értelmét megváltoztatta az idő, akár a papíros színét, amelyre először leírták. Vörösmarty szókészletében a mulatság nem vigalmat jelentett; csak eltöltött időt. A nagy verssor e szavát így kell elménkbe iktatnunk: jó időtöltés. Férfi a sorstól nem kívánhat egyebet; s nem is áldomásul, hanem állandó adományul.

Egyre kevesebb a férfi, aki az ilyen méltán megérdemelt derűs nyugalomra mégoly elvénhedetten is ránevelné magát. A létnek arra az értékelésére, hogy noha benne vagyunk, kívülről szemléljük. A munkát - az emberiség teremtő tevékenységét a lelkipurdalás izgalma nélkül követhetjük: már nem felelünk érte, noha benne vagyunk. A gyermekkor derűjét élhetjük újra, kellő önneveléssel.

Ezzel mindmáig én is csak kísérleteztem.

Környezetem életszemlélete a munka volt s nem az - akár kellemes vagy kellemetlen - időmúlása.

*November 25.*

A csendőrséghez két vizsga kellett. Az olvasható jó kézírás. De még előtte is az a képesség, hogy verni tudj. Bármikor, bárkit, apádat sem véve ki, ha úgy fordul.

Nem kevés hát lélektani vallatásban, hogyan alakul ki ez az utóbbi is, mondhatni természetesen.

Jó ajánlásnak számított, ha a jelentkező parasztleány volt. Nem módos parasztszármazék, hanem nincstelen, pusztai. Aki már gyerekkorától nagyobb emóció nélkül adott is, kapott is ütleget.

A jelentkezők vagy kijelöltek egzaminálása esztendőig tartott: a katonáskodásuk idején.

Ott a fegyelmezésnek szinte napi járuléka volt az adminisztratív botozás. Mégpedig úgy, hogy akit ma deresre húzva megpálcáztak, az holnap maga is pálcázott.

A testi fenytés tehát elszemélytelenedett - ma így fogalmaznátok -: elidegenedett.

\*

A századelő irodalmi mozgalmi - Cendrars-é, Apollinaire-é - a korukbeli anarchista mozgalmak szellemi ikerpárjaként jöttek világra, nem csak a korabeli, hanem a későbbi - már merőben esztétikai - oknyomozások szerint is.

*December 1.*

„A parasztnak negyven év után nő be a feje lágya, ilyen az Illyésé is” mondta rám H.

De akkor megkeményszik - volt a válasz a számon. De volt időm - az agytól a nyelvig is - meggondolnom, hogy inkább puha - érzékeny főtető, mint szikkadt kemény.

\*

A rossz filmekben mozognak így (a rossz forgatókönyvből létre törekvő alakok), ahogy a mai néző az 1936-37-es esztendőkről „képet alkot” magának. Csak egy (részlet) jelenet. Ki akarta Flórát magához ragadni? Én ismertem meg őt *előbb*. József Attila énutánam. Mintha nem Flórát lett volna a döntő - ahogy a mai divatszó mondja -, az „elhatározó” szerep. Azzal, hogy természetétől húzódozott minden „szerep” elől. Attilát választotta. Tiszta lény volt egy mocskosító - csak mocskolást-figyelő - komédiában. Mely épp ezért lett - hány részletében tragédia.

Ahogy G. F. tekintetet nyilazott rám. József Attila egy gyászünnepe! Ítélt! Így teremtve vádat. Rágalmat - „tisztá szívvel”!

*December 3.*

*Aki öregkoromnak csak egy percéről is szólva nem említi meg Flórát: mintha azt hagyná ki, hogy ezt az embert mesterségesen lélegeztették.*

*December 4.*

Héra cikke Vágó Márta emlékiratairól: vagyis József Attilához való kapcsolatáról. (A viszony itt hamis volna már a pusztá szóhasználattal.)

Elmarasztalja Mártát, hogy *anya* szerepet vállalt, gyermekké törpítve azt, aki - felnőtt ideálja volt. De hisz épp ez volt Márta - önfeláldozása. (Hogy az irodalom oltára előtt - is? Ott is. De még így is - ember-mentő - szándékkal, nemesen!)

\*

Egyre több munkaeszközre van szükségem asztalhoz ülve; „munkakondicionálóra”, munkaföltételre. Simulékonyan hajlik kezembe ezek közül az egyötöd rész (akár skót, akár budafoki) viszkivel, négyötöd (lehetőleg kristályvízzel, de ennek föllelhetetlenségekor csapvízzel is) töltött pohár. Hogy mint apánknak a nagy- és kiskalapács, Kállay nagyapánknak a gyalu és a fűrész: az én feladatomban így segíti az agyam-igényelte *stimuláns*: magyarul készsége munkatársi eszköz - erről már sikerült meggyőzőnöm Flórát: maga készíti ide a „járuléka”-ot; védekezve, hogy betartja-e jól a keverés helyes (társadalmilag is szükséges) arányát.

De ha - itt ülve készen a nem is olyan könnyű dologra - látogató csenget - „eszme-cserére”? Egy mezőre - fölszántott talajra - öntöm zsákból neki a vetni valót. Feszeng, unja, nem érti.

*December 5.*

Minden védekezés vád is, többirányú. Rögtön a második, amit mi viselünk magunk ellen.

\*

Aczél György-telefonálás után „csak két percre”, hogy „beszámoljak neked is”. Megviselt arc, rokonszenvesen megkínzott tekintet. A románokkal - Bukarestből jön - reménytelen a helyzet. Az eszeveszett sovinszták hatása a „felsőbb” körökre is, és mi erre konokul (?) internacionalista - sovinizmus.

Töprengő, vívódó, tehát becsület-igényes (ő, Aczél). Aztán - tréfásan szinte - a nők hivatása a közügyekben is. (...) De a súlyos hírek még tán Kádárhoz is cenzúra rostán át jutnak. (...)

*December 6.*

„Népi” vagy „népies”? Tűnődtem (könnyedén) s vitáztam (súlyosan) magam is, a magunk népművelő mozgalmunk elején, hogy mi volna az alkalmasabb - tábor gyűjteni, nagyon is határozott célú harcunk győzelmének érdekében.

Populisme, populisme, populisme - a nyugat-európai és a kelet-amerikai napi sajtó és igényes heti irodalom ezt a szót forgatja - kihámozandó világértelmű lényegét.

Aki a néptömegekre akar hatni (s azok erejéből fölemelkedni), az már természetesen - populista? Ezt vallva s követve Martin Luther King éppúgy népi, ahogy Carter és Reagan is - népies.

*December 8.*

„Itt a nehézség maga is élvezet” - foglalt állást Babits még a húszas években Dante-fordításának előszavában. „Ez a könyv a művelt közönség számára készült - írta kihívásul, de - toborzásul is. Ma - riasztóan hatna vajon az ilyen *bevezető*?”

*December 11.*

Utálkozni túrhetetlenül csak saját országunkban lehet. Vallotta L. Z. haza-hazatérve sikeres külföldi útjairól lélektisztító diarrékra. Nem adtam neki igazat, azaz nagyon is. Számomra az elviselhetetlen hazának kondér-fortjában ott habozott ő is, fűszeres tartozékként.

*December 16.*

Naplót kezdettől fogva, ahogy most tisztázni akarom, takarékoságból írtam. Olyan gyűjtő ösztönből, ami tán a zsugorisággal is határos. Szerettem volna megőrizni az emlékeimet. Hasznukat veszem talán. Hátha értékesek.

*December 18.*

Az öregedés úttalanság. Eltörlődnek a térképek az agyban. Hogy a szomszéd szobában a bútorok hogyan állnak: ezt elfeledni a kezdetben még mosolyt is fakaszt, de terjed országosra ez a magán-labirintus; kivéve a gyermekkor tájait.

*December 19.*

Legyen szép a búcsúdal, ez az én gyászdalom. Vagyis: mosolyt csalni annál tisztábbat, melegebbet az arcokra, épp azokra, melyeket legmelegebben fürdet a könny.

\*

Terjed Európában is az az amerikai szokás - gyakorlat -, hogy a kórházban a rákosokkal is közlik, mennyi idejük van még hátra.

Talpig emberek, hogy ha nem hősök, akik nyugodtan élnek tovább ezzel a tudattal is.

Nyolcvan múltam. Mennyi van hátra nekem? Nyilván annyi sem, mint egy rákos betegnek.

Nem érzek semmi hősiességet. Nem foglalkoztat a „hátralévő”. Mert annyi tartalékolódott már „előbb-lévő” bennem.

### Mit ér az ember, ha mágnás?

Széchenyiről nem lehet eleget olvasni. Széchenyiről nem lehet eleget írni. Várakozva néztem Kunszabó Ferenc munkája elé, amikor még csak terveit hallottam. Tollára való téma. Működtetheti útirajz-író képességeit is.

Mint útirajz-író lett végleg országos hírvű. Szerzett tekintélyt fent is, lent is: az igényes kevesek körében és a „széles tömegek” között. Olyan végeznivalót oldott meg, amelyhez erkölcsi adottságok is kellettek.

Kezében jegyzőfüzettel és sarkában nem maga-óhajtotta kíséreléssel bejárta gyalog a csángók földjét. Így tért be figyelő szemmel az egyszerű portákra, majd oda is, ahova már nemcsak el, hanem - enyhítsünk szójátékkal - be-bekísérésben volt része.

Miért bíztam vajon, hogy tanulmány írása közben jól hasznosíthatja akár a riporter „meglátásait” és ilyen alapú találatkonyságát? Becsülöm a riportereket. Szemfülességgel adhatják sikeres tanújelét írástudóktól hasztalan várt bátorságnak.

Mindnyájan emlékezünk Németh László Széchenyiről írt könyv-terjedelmű tanulmányának súlyos, de mégis filmkönnyedséggel sorjázott igazságaira. Holott ez a könyv alig más, mint helyzetfestő kommentár.

Németh László Széchenyije mégis kivételesen szenvedélyes és tárgyilagos könyve az írónak. A lobogó Széchenyi életműve alá odaszerkeszti a körülmények rideg hálózatát. Bámulatunk kettős: ahogy tudása tárházából ontja az adatot és szívéből az együttérzést.

Kunszabó Ferenc úgy utazik végig hőse életművén, ahogy egykor a kanyargós csángófalvakon. Természetes közvetlenséggel lép be a „helyzetekbe” és a szociográfus adatgyűjtésével jegyzetel. De - akár hírnevét teremtő könyvében - itt is eleve „elfogult”. Írása vallomás. Óróla magáról most is megtudunk csaknem annyit, mint „tárgyáról”. Annak idején az írói bátorságból is művészi erényt formált. Most a közírói felelősséget nyújtja hasonló olvasói élményül.

Széchenyi pályafutása a lobogó romantika példatára. Egy költő, aki nem megverselni akarja az életet, hanem megélni. Ady valamiféle előfutára? Olyan, akit a Disznófejű nagyúr ellátott arannyal, nővel és sikerrel s nemcsak kancsóból nyelhetette a mámort és az álmot. Ha rímekészsége van, Byron méretű költő lehetett volna, érzékelték már kortársai.

\*

Nem hitelképes király, aki földi eredet; valamirevaló dinasztia azzal igényeltek isteni hatalmat e világi teremtmények élete és vagyona fölött, hogy ők maguk égi származékok, gyökereik szemmel beláthatatlan messzeségbe néz. Ilyenféle családfának volt tekintélye az igazi arisztokráciában is. Ha atyái sorát egy főrangú valamiféle molnárig vagy kalmárig vezette vissza, nyugaton az már a polgári származás bélyegét viselte.

Ha kor- és sors-társai példájára Széchenyi István a múltba tekintett, ősei elején még jól szemügyre vehető paraszt, ráadásul elég agrárszakadt jobbágy áll, mindössze kétszáz év távolában.

A család azért Széchenyi, mert Széchenyi községből állt be katonának az a Szabó nevű legény, aki végvári vitézkedéssel már némi vagyont is hagyott maga után. Amelyet aztán áldott kezű és szerencsés pap- és főpap-nagybácsik rangot igénylőre duzzasztottak. Kék ereiben a paraszti vér Széchenyi Istvánt még a mi népi-írói táborunkban is külön táborba osztotta; foglalkoztatta Móricz Zsigmond képzeletét is.

Kínálkozó volt őt, a verstelen költőt széptevő szertelensége miatt hol a Júlia-dalok, hol a Léda-dalok szerzőivel összemérni. Az a kielégíthetetlen vágy - már-már indulat égett benne -, ami Túri Dani alakját az irdalom mércekezelői számára úgyszólván elfogadhatatlanul romantikussá, a valóságba helyezve aránytalanná teszi. Két évszázad olyan képzeletnek, amilyen az övé is volt, nem távolság. Emlegeti ugyan már ő is (röstelli s büszkélkedni valóan) a magyar fajt. De nem valamiféle fajiság kapcsán (hisz szinte kozmopolita volt) merülhetett föl annak a jobbágy-ősnek alakja, aki egy ingben-gatyában menekült, amikor az akkori főrendűek csatlósai fölgyújtották a házat, a szalmatetőt.

\*

Más, szabályosabb sorsú nemzeteket a nagy fiaik álmukból rázzák fel. A mi nemzeti felrázóink létre ráztak fel bennünket. Volt már vajon kellő gondolat tárgya: s mit szólhatnak ehhez a fölrazottak? Hisz a mi fogalmazásunk szerint e fölraztatás nélkül nem is volna létünk. Nem volnánk nemzet. Magyarok nem volnának, se mi, se mások.

Legtartósabban Széchenyi rázott meg engem. A többiek ilyenféle életrehívása elpárolgott belőlem, eltüntette vagy a külvilág, vagy a saját alhatnékom.

Széchenyi művéhez nyúlva mindannyiszor olyan ütést kapok, mintha valamiféle szendergésben ébresztő-óra érzékeny csengőgombját érintettem volna. Hol vagyok, mi is a dolgom, ahol vagyok? - ez van riadtságom alján.

Erre riadt rá Széchenyi, amióta eszét tudta.

Ady csak feledhetetlen mondatba öntötte, amivel a nemzeti közösségek tudatosodása milliók elméjét nyugtalanította, szívét szorította. - Mit ér az ember, ha magyar? - elsődleges jogon ez a gyötrelem Széchenyié. Ezt az óriási terhet legpéldásabban s végzetesebben a kistermetű, keszeg ifjú vette magára. Azért vajon, mert nem bírta elviselni a rászakadt mérhetetlen vagyont, a százezer hold földet, a kastélyokat, a társasági sikert, a nőket, a káprázatos műértékelést? Mert mindehhez még két hordoznivalót fedezhetett föl magában: erkölcsi finnyásságot és lángelmét.

A jellem- és képességvizsgáló-tesztek mintájára vajon hány író, közíró, sorsproblémás szociológus töltött, írt tele már rubrikát, vagy kötetnyi vallomást arról, hogy mit ér az ember, aki a nemzetbe vettelve ébredt kötelező végeznivalók tudatára? Kunszabó tanulmánya elődöket idéz és követőket buzdít.

(Bevezető Kunszabó Ferenc: *Ég az oltár* c. könyve elé. Megj.: 1983)

*December 20.*

A művészet - elsősorban a költészet - szakértőinek első tanácsa: a meghökkentés. Olyan tudass, hogy essenek le az állak az ámulattól: micsoda élmény; teremtés + történet, egyenlő csoda azzal, hogy világ van.

No de ki ne unná már - sorozatban - mindezt a sokkolást? Ifjaink előbb ismerik s dicsőítik az ellen-művészetet, mint azt, amely ennek köszönhette létét.

December 22.

Mint a Nílus-lebegtette kosárban a kisdéd Mózes, a visszagyerekesedő öreg úgy úszik már az „életfolyamon”. Ha szerencséje van: S a parton a Fáraó leánya kíséri.

Magamért egyre se vállalkoztam volna a legutóbbi tíz telefonálás közül, mellyel Flóra megszervezte a mai napomat: folyamatosan három kórházban is a vizsgálatokat: a hetek óta fenyegető vizsgálataimat. Wabrosch, Szabó József, Kovács József, Bodnárné, a röntgenesek, már kora reggel. Flóra és Ika kikalauzolt a kapu elé, autó, kiszállás, még az első szakkérdésekre sem én feleltem.

Ahány nyílás kínálkozik a testen, az orvosok máris nyomják bele a készülékeiket. A saját megnyugtatójukra, elsősorban. Hogy ha a természet csinál is váratlan hibát, az ne legyen egyben műhiba is.

Enyhén tántorogva, de magam is megnyugodva vezettetem magam Flórával a János kórházból a lenti taxiállomásig. Nem vagyok felelőse az életemnek.

„Semmi rendellenesség” - ez az előzetes összefoglalás.

Itthon aztán dupla adag a viszkiből. És - himbálódzó folytatása, hogy *vagyok*.

\*

Lefektettek az emeletes röntgenkészülék alá egy hideg teknőszerű gumipriccsre. Vért vettek, majd ugyanoda „antianyagot” fröcskendeztek. Ennek hatását csak húsz perc múlva kellett röntgenezni. Az orvosok a terem másik részében gyűltek össze - a maguk gondjaival. (...) A terem hideg volt, a ráadásul még fehérbe is öltözött „személyzet” nem érzékelte. Dideregtem (csak egy lepedőt borítottak rám), de megértettem, hogy szemükben tárgy vagyok. Aszerint viselkedtem, szótlánul viselve a rám osztott végezni - tűrni - valót. A tüsszenést is halkra - társadalmivá fékeztem.

\*

Zseniális diagnosztika az az ellenőrző (nagyhírű) specialista. Ezáltal kelt bizalmat (bennem). Nem agyával, hanem ösztönével szimatolja a bajt. Mint a vajákosok. A levegőbe mered s mondhatni sugallatra adja a tanácsait: a javaslatait: vérbeli javas tehát. És humora van. A „tudományban” maga sem hisz. De hitet áraszt, hogy - érdemes fölvenni a küzdelmet. Nyilván az ősi Rossszal. Bűvöl a hagyomány bűv-igéi nélkül is. Úgy *átérzi* a betege helyzetét, hogy valósággal átköltözik belé; a saját bőrömből beszél: értekezik a fölöttünk való hatalmakkal.

December 23.

Közeli halálunkat emlegetni - akár célzatosan is - férfiatlan. Mert hisz mögötte az van, hogy vigaszt várunk, babusgatást, ajnározást.

Halálról egyáltalán beszélni: férfiatlan. De gondolni is rá.

Papos, asszonyos.

Holott éppen az emberi dolog: kímélni az asszonyokat, a felelőtlen papolást.

Mert hát a baj mégis közeleg s felelősségünk is van az itt maradók iránt.

*December 26.*

Paris - Párizs

Meghajlok a helyesírást diktáló Akadémia előtt - mely a zordulás évében törölt tagjai sorából (kétsornyi helytelen szövegű értesítéssel), de csak úgy, ahogy a rossznak ítélt közlekedési szabályzatnak: fegyelemből. Nem rendbontásra biztatnék az alábbiakkal, csak emlékeztetés valamiféle partizán jogára; független hagyományőrzésre; eleven akadémikuskodásra.

Nem fogok soha szöveget írni szöveg helyett; ahogy ezt épp a szöveg-vidékeken mondják.

Aztán.

De akkor Versailles is legyen Verszaj?

*December 29.*

Aránylag - hozzám mérve - fiatal, noha már unokák jövőjével is érvelő erdélyi házaspár áttelepülési kérelmét sikerült - napi telefonálásokkal (Flóra részéről) „sínre hozni”, úgy is, hogy - „zöld utat” kapjanak. A férfi szemész s mivel most orvosokban hiány van, nem csak állást kap, hanem még lakást is Bicskén. Tisztelgő - nem hálálkodás, mert hiszen „embersegítő” beavatkozási látogatás.

*December 30.*

Depresszió - lelki nyomottság - de olyan - már lélekzetnehezítő is -, hogy ha elém kerül a forgópisztoly, melyet tíz évesként apám fiókjában találtam - könnyebbségemül ereszték golyót szívembe.

Ez volt a délelőtt. De - bár gyógyszerül tömtem magamba, hogy alvást hozzon - az ebédet - semmi megkönnyebbülés. De Lecompt-tal, a francia követtel és bájos (német) feleségével állapodott meg Flóra, hogy ma jönnek („tisztelgő”?) látogatóba.

### Tiszták

A tragédiaszerzők mindig egy-egy ember elveszejtését viszik színre, az szívet érint, ahhoz tódul a közönség. Egész nemzetek kiirtása - az más. Kivéve épp a legutóbbi évtizedeket. Nincs ember ma, akit ne fenyegetne, hogy valami közbűn vagy közfélreértés folytán kiirtsák; nem mint egyént, mint csoporttagot. Vagy hogy ő irtson.

Az albigensek ügyéről az iskolai lecke-összefoglalók azt mondják, hogy vallásújító köntösbe öltözött antifeudális mozgalom volt. A XIII. század folyamán oly erőre kapott Dél-Franciaországban, hogy keresztes háborút hirdetett ellene. Négy évtizedig folyt, kiirtva gyökeréig nemcsak az „eretnekséget”, hanem az egész provanszál műveltséget, amely az akkori Európában párját ritkítóan a legmagasabb szinten állt.

Elfojtották magát a provanszál nyelvet is. A központi hadjáratokat a francia udvarra bízták; az irtást-pusztítást ez kezdettől azzal a céllal végezte, hogy a virágzó, addig különálló, hatalmas - a Rhône-tól a Pireneusokig terjedő - egység bekebelezze.

Utolsó ellenállási fészük Montségur kicsiny vára volt. A Pireneusokban fekszik, 1200 méter magasan, Andorra közelében. Drámánk elejétől végig itt játszódik. Az ellenállás végső szakaszában.

Hogy voltaképpen mit is hirdettek azok az eretnekek, akiket Albi városa után albigenseknek vagy görög szóval Kathároknak, Tisztáknak neveztek, arra csak a rájuk szórt rágalomból, az ellenük koholt vádakból tud a történetírás következtetni.

És a hit követőinek viselkedéséből. Az eretnekhalál, a máglya akkor kettőn állt. Az elítélt visszaléphetett, megtagadhatta hitét. Ezek és ezek mentek - így voltaképpen önként - a tűzbe, mintsem visszahátráljanak az időben, ellenfeleik szintjére.

A darab egy elpusztult népről szól, de még élő, küszködő népeknek, közösségeknek. S így személy szerint nekünk is. Hiszen úgy, mint századunkban, tán soha nem volt az egyén boldogulása, bukása; jó vagy rossz halála annyira beletöltve annak az anyanyelvi, vallási vagy faji közösségnek a sorsába, amely emberré nevelte. Soha nem volt tehát oly sürgető ezeknek a közösségeknek megerősítése, áttelekítése, megemberiesítése. Hősi ábrázolásra én ma az ilyenért küzdő népek sorsát érzem. Főlegesen tán hozzátennem, hányszor átsuhant írás közben gondolataim közt a magyar anyanyelvűek közösségének sok ügye-gondja is.

Mégsem csak eszméket és történelmi eseményeket akartam ábrázolni. Hanem szerelmet és gyűlöletet, ártatlanságot és elbukást: eleven emberek szenvedélyén át azt, ami öröktől fogva mindmáig elevenen uralkodik rajtunk: a végzetet.

A múlt század humanizmusa ellustította az agyunkat. Annyit ismételtünk már szólamként az egykori követelményeket, hogy az igazságot nem lehet elfojtani, mert az eszme győz, s így végül is minden ügy diadalmaskodik, hogy nem készültünk föl eléggé a védelmükre. Az albigensek tragédiája azt példázza, hogy az igazságot el lehet fojtani, hogy az eszme nem győz a puszta létezésénél fogva, hogy utolsó szálig ki lehet irtani igaz ügyért küzdő népeket, országokat: hogy egünkre az Értelem nem megy föl oly maga-erejűen, mint a Nap, hanem csak a többség buzgalma árán, s még akkor is pillanatonként tartani kell teljes erővel, teljes éberséggel.

Ennek példázására készült az én tragédiám is.

(1982)

**1983**  
**Január 1.-február 21.**

*Január 1.*

Baráti levél felső jobb sarkába keltezéséként írom föl: 1983! Kíméletlenül az 1982 helyett. Vagyis: adjuk meg magunkat, testvér. Hajtsuk nyakunkat mi is - lám mi is - a járomba; az elembertlenítő igába! Én a járom egyik nyúlásába s te a másikba. Ha nem húzódsz vissza attól, hogy máris 1983! És - cammogjunk, mint az ökrök. Kiherélve is, naponta a jászolnyi falnivalójáért.

\*

Ki nem kezdene naplót - Naplót! - újév napja, vagy másnap reggelén azzal: most aztán kézbe veszek, sunyi jövendő!

Megszámláltatlak - a magam rovásaim szerint! - körém settengő elrendeltetése!

Jöjjetek „események”!

Nem váratnak magukra.

De mégis - lássuk - ami rögzítésre érdemes.

Vigasztaló. Nos, csitító. Hogy - ide születünk - nézzünk csak körül; tekintetünk szűz volta büszkeségében.

Tárgyilagosan, úgy, hogy személyünket is háttérbe udvariaskodva.

Szilveszterről itt maradtak - asztalomon is - a barátaink hozta üvegek. Meglöttyikélem, ami még ott van aljukon. Valamiféle zsványbecsület sugallja fölhörpintésüket, ha hozzá akarnék tenni bármit is a mindenkori - újévi gondolatoknak!

\*

A naplók fogyatékosága.

Más a naptári időrend és más az elme kalendáriuma. Ki ne olvasná emberi fajunk nagyjainak napról napra lejegyzett vallomásait a kulcsluk kékjesőinek nyálynyeldeklésével? S ki ne szeretne - a tiltott élv fokozásául - rendet teremteni épp a legőszintébb *journal*-okban?

Tehát nem az „események”: az ebédek, vacsorák, véletlen találkozások, de akár a házasságok egymásrakövetkezését követve, hanem az érzelmek és gondolatok kialakulásának láncolatát.

*Január 2.*

A kudarcot vallott politikusok elüttetve a kormányserkezettől természetes gesztussal nyúlnak a toll után. Ha mást nem, emlékiratot rónak.

A kudarcot vallott írók csaknem ilyenképpen váltanak át a politikára. Ez a „természetesség” a közlekedőedények természeti törvényét villantja eszünkbe. Ha ezen a csövön nem lel utat a folyadék, a másikba tolul. De miért oly ritkán egy harmadikba, vagy tizedikbe?

A szószékről lekényszerült Kossuth az olasz Apok magaslatait járta: növényt gyűjtött gyökerestül, tudományos magánherbáriumot készített. Mások numizmatikai szakértökké képezték ki magukat. A száműzött Vilmos császárban a fafűrészelés tökéletesítésének irányában kívánczolt felszínre a tehetség.

Az irodalom érthető fanyalgással fogadta ezeknek a munkátlanná - a feladatlanná vált közéleti férfiaknak szopora betűvetését. Az írásművészetben - az írástudásban - a szépírók örök vallomása szerint - nem a leírandó tárgy, hanem a leírás mikéntje tekintendő értéknek. A waterlooi csatáról két hadijelentés maradt ránk. Az angol vezérkaré és Stendhalé.

Közéleti férfinak indultam. Családom, tanárain, még hitoktatóim is erre neveltek, ilyen nemű bármily szerény méretű teendőkre biztattak. Tizenhét éves koromban önkéntes résztvevőként védtem (volna) a szolnoki Tisza-hídon a haladó emberiség és megalázott nemzetem ügyét ténylegesen is: egy ódivatú, istentelenül nehéz katonapuskával el-elernyedő karjaimban.

Nem lőttem ki egyetlen golyót, fölismervén, hogy emberekre röpülnének; az ellenséges - az elől-hátul csúszós katonasípkák alatt is.

Ha igénytelenebbül emelgetem ezt a mai őrt álló segédeszközömet, azt mondhatnám: azok a hajdani golyók idevarázsolódtak betűknek ebbe a bizonyos semmivel se könnyebb emelésű tollba. Igen, kudarcot vallott közéleti férfi vagyok. Hogy egy nemzedék bukott meg velem? Emésztő láng ez - hány társamban ma is. De sarkalló, de serkentő - akár tőzegtűz lángja - is a tudatban s a szívben. Interjú kérdés ébresztett a tüzetes válaszra. Verseim leglírikusabb soraiban is az igényem: a közéletiség.

*Január 3.*

Kézírásom - a szinte külön öregedő kéz betűvetése - már-már olyan önkényesen, azaz önzőn odadobált, hogy magam alig tudom - unom olvasni. De Flóra változatlan könnyűséggel gépeli. A nekem adott másolatokat így - van eset - jómagam kíváncsian olvasom.

Legszívesebben a naplójegyzeteimmel ül oda az írógéphez. Újra és újra naplóírássra unszol. Okkal, mert ilyenfélék szaporítására fanyalodik rá legkelletlenebbül kezemben a toll.

„Hacsak néhány mondatot is, arról, hogy mi minden történt”!

Az események pusztá lejegyzésének alig van több értelme, mintha naponta azt örökíteném meg, esett-e, hideg volt-e, vagy meleg.

Így pusztán magukban felesleges is lejegyezni őket. Hisz máris papíron vannak: helyet kaptak ott még megtörténtük előtt: Flórának abban a falra akasztható előjegyzési naptárában, ahova a bejelentett látogatásokat azon nyomban fölírja, már hetekkel is előbb, hogy áttekinthesse a még üres és már betöltött időpontokat. Kik is jártak nálunk az utóbbi tíz napon? A naptárban mindegyiknek csak ujjnyi rubrika jut. De emlékezet csíráztatoul ez a szűk hely tán még termékenyítőbb, mintha beírandó oldalak várnák (és bénítanak) a tollamat.

*Január 6.*

Vitatársam a világszerte már járványszerű alkoholizálódásnak lengyel szakértője nem azokat a szeszfogyasztókat nézi több rokonérzéssel, akik szombatoként - egy heti megtartóztatás után - árokba tántorulásig isszák le magukat. Hanem őket, akiknek naponta úgy kell a mámorosodás, mint az ópium-szívónak a naponkénti pipa.

A francia Lajosok társadalmában a bennfentesség járuléka volt tudni, hogy még a legfelsőbb fokozatú *Madame* (vagyis a trónörökösne) is a hét melyik napján tartja a maga jour-ját. Nem azt, amikor fogad. Hanem amelynek hajnalán ő is aláveti magát - a már Molière, sőt Racine szentesítette allövetnek: amelyek ható-idejére lakosztályát zártak closetnak - igényelte.

A már nemzetközi értelmű purgat szavunk egyenes vonalban a purgatóriumot idézi. Azt a pokoltüzet, mely tisztít. Hashajtó gyártmányainkat kínáló üzemeink megfélemedeztek - még reklámhirdetéseikben is -, hogy gondolati ősük az, ami az enyém is: Dante.

A Pokol első riporter-tudósítója.

Lelki diarrhe! Lelki tisztulás! - Ez a század szomja.

*Január 7.*

Milyen Berzsenyinek ez a sora is:

*rongált Budának tornyai állanak!*

Értve, hogy még az ő idejében is, dacolva a nyolc századoknak vérzivatarjaival.

Összesen egy torony állt, az is megnyúzva, tört lábszárcsonttal. De az az *állanak* a sor végén a mi korunkban már pusztán a zengő kiáltásával toronyerdőt támaszt látnivalóul.

*Január 8.*

Az agy termő megbugyogtatására a bevált fűtőanyag mindmáig a szesz és a kávé mérgeanyaga. Ami ugyanakkor az altesti részeket fájdalomra fűti. Ez ellen - hogy mégis „teremni” tudjak, fájdalomcsillapítókat szedek. Amíg a mérge s ellenmérge csatát vív, úgy-ahogy ura vagyok - önmagamnak.

*Január 9.*

## Hadi zsákmány

### I

A háborúban akkor minden harcos szorosán érdekelve volt. Személyesen szerezhethet. A várnai vagy mohácsi ütközetben mindkét fél végeláthatatlan karavánnal érkezett: a szekerek roskadoztak az élelmiszertől, ruhaneműtől, harci-eszközöktől. A küzdőket a vadász szenvedélye is fűtötte: keríthettek még nőt is, ingyen rableányt.

A rokoni család, melynek férfi tagjai távoli világrészekben is forgattak fegyvert, bársony dobozban őrzi a század legnagyobb hadi vállalkozásának néhány emlékét. Tenyeremen mérlegelem, elismerően szemlélem, amit a ház ura, mint legjelentékenyebbet kezembe tesz. Formás alumíniumgyűrű ez, ő maga reszelte, föl nem robbant srapel anyagából.

### II.

Fazekas életrajzából tudjuk, hogy még a napóleoni időkben is élt a hagyomány: az elfoglalt városokban a szabad rablás. Ebből a tisztek sem vonták ki magukat. Díszbe öltözött kapitányok kopogtattak be idegen lakásokba, tisztelegtek, majd vették le a hölgyek nyakából a medaillont, emelték ki a házigazda mellényzsebéből az órát. Az udvariasság szabályai szerint: a civilizáción belül; a műveleteknek még az időtartama is előírással volt; 2-3 óránál nemigen tartott tovább a szabadság e gyakorlása. Utána ismét tisztelgés, talán még közös séta is néhány óra múlva. A civilizáció: íratlan szokásjog. Sajnálhatjuk az emberi érintkezés mai kódexének ilyen pillér-hiányait is.

Január 10.

Meg-megesett - már ifjúkorunk idején is -, hogy nyugati íróismerőseink elismerően emlegették nemzetünk múltbeli - sőt közelmúltbeli teljesítményeit. Csaknem szellemi kötelezettségnek éreztük, hogy ezt úgy tegyük helyre, ami már - elutasításnak is minősülhetett. Épp azért, mert egy nyelvet beszéltünk - egy szellemi szinten - velük. Kisebbitettük magunkat: s a nacionalizmus megkísértettségétől eleve így elhatárolva európaiságunkat.

Lucien Hervé

A fényképezés egyik művészzangú nagymestere ejtette ki előttem azt, hogy a képrögzítő lencsét ők a szemükben viselik.

Annál is beljebb hurcolják magukkal: a képzeletükben.

Ahogy minden művészi alkotás munkása. Lesve, hogyan is fogja be látszólag oly szabad lehetőségeit annak a híres teremtő képzeletnek. Hogy szabad képzelet nincs, azt a valóságot már a Bergson előtt száz évvel használt iskoláskönyvek felszabadító diadalként hirdették. Képzeletünk éppúgy csak a kézzel fölszedhető anyagból építkezhet, akár a kőműves. Légvárainak anyagát sem kaparhatja máshonnan a keze alá.

Valóban, a művészetnek - de jobban odanézve: az egész szellemi életnek - a nagy tárgyai - a hatalmas témák - a földön hevernek, szemünk előtt. Főleg a korszakfordítók, a tudatformálók.

Épp csak föl kell venni őket: fölfogni, megérteni a szavukat, a jelentésüket. Vagyis elválasztani a semmitmondókat az új hangúaktól; a jelentéktelent a sokatmondótól. Hogy a művész „előljáró” képessége a választás és a rendezés, ez sokszorosan vonatkozik a művészi igényű fényképezésre is. Sőt ennek lehetőségi köre még tágabb, mint amazoké. Amíg az ecsetforgató kéz a megragandókból egyet megrögzít, a fényképész akár százat; ahány pillanat fölvételét bepöccintgeti a készülékébe. A festő órákig kuporog vadász-leszállásban, hogy puszkavégre kapja a zsákmányt; barátunk eszköze gépfegyver módra kezelhető.

Ő azzal vizsgálzik, hogy a töméntelen zsákmányból mit tár elénk.

Hogy milyen is az a fényérzékeny lencse, amelyet tudatának abban a részében hordoz, amelyet az imént képzeletnek neveztem. Ezen a ponton tesz tanúságot arról, mennyi benne a *capacité créatrice*.

Természetesen az új formák és harmóniák is ott állnak a pillánk előtt türelmes várakozásban. Csak tekintetünkön kellett tágítanunk.

A kubizmus nagy elvét Picasso a nagyapja öreg gitárjából, Juan Gris a spanyol piacokon ezerszámra kapható vizes korsókból hámozta ki.

Ámulnunk kell hát, mennyi a kincs a világon; mennyi - mondandónkhoz közelítve - a pupillánkon át fölszedhető vigasz és bátorítás. Barátságban élhetünk az önmagunkba zárkózó: a látszólag oly önző „objektumok”-kal is. Fölfedezhetjük tulajdonságaikat. Rendet teremthetünk. Egyezséget köthetünk velük.

Lucien Hervé nem olesó szépségek után van fölfedező úton. Törvényt keres. A valóságban rejlő igazság a gondja. De hát nem vallották-e már a legrégebbek, hogy nincs szép igazság nélkül és igaz szépség nélkül?

Lucien Hervé „látomásai” megnyugtatnak bennünket.

Ezzel szerzett európai tiszteletet magának. Ezzel lépett különös szakmájának világhírességei közé.

Büszkeségünket szolgálhatja, ha valaki a világban elismerést nyert munkásságát szülőföldjén is bemutatja. Olyanféle légkört teremtve, mint amidőn a diák jó bizonyítványt tesz a családi asztalra. Lucien Hervé messze tőlünk vívta ki eredményeit; látszólag. Valójában valamikor a mi szellemi világunk iskolájába járt. S így a viszontlátás kézfogásában valamiképp saját múltunk megbecsülését is beleszoríthatjuk.

*Január 10.*

Lépést tévesztettek - egy lépést kihagytak azok a vallásproponálók, akik a halál elviselésére próbálták eszmével (is) ellátni az emberi fajt.

Öregségre fölkészíteni - minden filozófiák közül ezt értékelem a szellem legszívósabb vállalkozásaként.

Aki az öregség terhével a vállán már kiegyensúlyozottan jár, botlás nélkül lépi át a következő határt, az elmúlását.

*Január 12.*

Szemetel a hó, fenyeget a fagy. A lejtős utcákat máris homokozni kell. Okos ötlet volt, hogy a jókora homokos ládákat vörösre festették; ott alant, a mi dombunk alján is. A fehér lebegésből gyakorlatilag villog ki, hogy szükség esetén hol kell keresni őket.

Újra és újra az ablakhoz lépek. Elégedetten szemlélem az újítást.

És a szobrot, melyet a láda mellett, az utca-kanyarban elég jól láthatok a sűrűsödő havazásban is.

Páros szobor, egy férfi és egy nő márványból faragva. Szemtől szemben állnak, nadrágban mind a ketten. Mi tudat mégis, hogy más neműek?

A férfi keze a nő derekán, a nőé a férfi vállán.

Posta-munkám van, ülök vissza hozzá!

Vagyis: birkóznom kell még anyagommal.

Irigység suhan szívembe, hogy lám az a szobrász - egy kicsit ugyan a közízlés szerint - de befejezte művét.

Sűrűbb szövésű fátylat lenget a hó. De egy kis erőltetéssel jól a retinámra rántom a vörös ládát s meglehetősen a márvány kettőst is. Bár annak fehérsége egyre testvériesebben rokonul a fátylak patyolat-szüziességével.

Összecsapom a munkát, megyek a sarokba a telefonhoz: még ma ott lesz a kézirat, ahol várják.

Még egy futó pillantás a szobor-párra, mennyi fehéret rakott rá közben a hó.

Csodát látok, szelíd, köznapi csodát. Azt is csak egy pillanatig. A kettős szobor most háttal áll felém. Sőt nem is, hanem megy: távolodik a lengő hóban. A lépést óvatosan rakják, azért is, mert deréktől fölfelé egymáshoz tapadnak, a szerelmesek örök karolásával.

Élő - halandó - szerelmespár volt ez. Jókívánságomat viszik ott valamiféle halhatatlanságba.

*Január 30.*

Alakul külön-külön értelem  
így mondhatom pontosan: tagjaimban.  
Itt is, ott is: fáj. Ott ahol kinyíltam  
Költözködik belém *egy* Végtelen.  
Egy Isten? Azt érzem csak: itt van  
Egy új őrző, hogy gondoljon velem.  
Mert holtomban sem leszek csak tetem.

*Január 31.*

Nos: hetek óta - két hét óta legalább annyi felhő sem az égen, mintegy női zsebkendőcske.  
Pedig: január - és holnap már február - hetei ezek. Közé-Európa legembergyötrőbb -  
klasszikus ábrázolású évszaka.

De az ablaküvegen már pillám nyitása percétől ott az üstvörös óriási napkorong. S ki nem  
adja hevét - színét, emlékeit - alkonyatig sem.

Délszaki nap melegében s fényében sétálhatunk, sors- (száműzött) társaim szerbek, románok,  
lengyelek!

Észbeli magyarázatot is erre a magassági - nos: égbeli - áldásra? Gulliveri hatalom adatott,  
hogy hajókötélre kössük mindezeket a zord tartományokat és - burzsujaink télvégi vágy-  
honába - elkormányozzuk egy kis szicíliai előnyaralásra. Vállamra - panyókásan! - vetett  
kiskabátban igyekszem magamba bocsátani - nemcsak orrlíkaimon - a kikeletet.

De - betáplálva az agy művi - működéseitől?

*Február 7.*

Lukács György, érezve közel  
*az elkerülhetetlen:*  
a már lefelé vezető *grádics,*  
Szót ejtett *igazi* híveivel  
segítsék roskatag gondolatát is  
a föld minden gáncsával szemben  
hogy - „föl a fej!” -  
hogy legyen - bárhog - rendületlen  
örök a testben is a szellem!

*Február 9.*

„Gondolati költészet” - mintha már pusztá anyagában kínálna együtt jeget s parazsat. Valóban  
azt nyújt. De van vajon *sistergőbb-sistergetőbb - elmepezsdítőbb - mámorítóbb egy - hogy ne*  
hagyományosan Valéryt idézzem - egy Babits-költeménynél?

Ez volt az ő újszerűsége, ez a klasszicitás. Ez a - ki gondolta volna kapudöngetés, egy  
újszerű, hamisított Vazul-korszaki kapun?

Bizony - hagyján, hogy vaskalaposok - de koponyaalkatilag is reménytelen-sötétre tompultak  
e szittyák.

Ady is? Lidércláng a korszak valóságának tőzeg-mélyei felett.

A mélységet mégis egy méri fel. Az elme. A nem akármily esendő eszközeivel. Amelyek elseje a gondolat: a gondolkozás eszközeinek működtetése.

*Február 12.*

Tibor (Déry) naponta (délelőttönként) végül fél liter pálinkát is rászánt „föltölteni” a tollát. Görnyedve, törpére zsugorodva írt. De mindig egyenes derékkal - már nem is tudatos: de ösztönös büszkeséggel - szedte össze a jegyzeteit. „Lett valami?” kérdeztem. „Az, hogy még lehetne!”

*Február 13.*

Végzetes műfaj-tévesztés, ha úgy olvassuk a verses-köteteket, mint a földrajzkönyveket. Vagy a történelmi tanulmányokat. Ezt közölték, félretolhatjuk őket, másokért. A verses-könyvek ötödik-hatodik lapozás után közlik a lényegest viszonzó szemhunyorítással.

Olyan földrajzkönyvek ezek, amelyek megkívánják, hogy azon színesen - mozgékonyan elevenítsd meg te magad a tetszhalott betűket.

*Február 21.*

Ömöl sűrű vattásan a hó - és nem „zuhog” (mert az zörejt is jelentene a nem pesti - Veres Péter-i! - füleknek), de közben két hófelleg közül is - szinte májusi napsütés. Én még, a 81 éves, fotelben, fűtőtestes ablaknál könyv és (jugoszláv) konyak-üvegbutykos között. Ez hát a - béke. S csak még egy kupica kell, hogy nem csak idegzetem, de föl tudja fogni az agyam is. Máris kiszivárgott belőlem a *sokk*: a hirtelen elszedülés végén az elvágódás végig a padlón. Zuhanás közben - tengermélybe vettetés emléke bennem is a jajkiáltás, Flóraért. Még hullomban elkapott. És ezt meg már milyen kellemes földidézni, ahogy vánkost rakott fejem alá.

Nos - ha így végezném véglegesen? Bár így lehetne.

**Illyés Gyuláné:  
A Semmi közelít  
1983. február 13.-1983. április 15.**

*„- halld a szép, régi verset.  
te spectem suprema mihi  
cum venerit hora - »utolsó  
órám, ha majd távozni hí:  
szememet tereád emelnem«  
és - te teneam moriens  
deficiente manu - »téged  
fogjon bukó kezem«. Te ments...*

*Mert angyali fölényetekkel,  
asszonyok, ti, ti értitek  
kezelné a vérébe mocskult  
hőst is úgy, mint a kisdedet,  
s mert halál és szerelem egy ágy,  
s mert végezzük bárhogy is itt,  
lemeztelenít a halál és  
tisztátalanná aljasít,  
s mert régtől fogva te előtted  
a titkom se csak az enyém,  
segíts át anya-türelemmel  
elpusztulásom szégyenén. „*

(Illyés Gyula: *Menedék*)

*1983. február 13., vasárnap*

Délelőtt felhívom Ivánt (dr. Topolánszky Iván, körzeti és egyben családi, „házi” orvosunk), mert Gyula nagyon fáradtan ébredt, gyöngé. Kérem, jöjjön el. Azonnal jön, nagyobb bajt nem talál, Gyula láztalan, pulzusa 72 (ahogy a pacemaker működteti).

Étvágytalan. Ebéd után rövid hidegrázás, majd 39° a láz. Fölvívom újra Ivánt; a szám nem felel. Anyósát kérdezem: Az Operába mentek el (felesége ott dolgozik) a *Parsifalt* megnézni. Utána valahol összeül a társaság, késő éjjel érnek csak haza.

Fölvívom Rétságit (a Kútvölgyi-kórház neves belgyógyászát, professzorát) otthon. Nem tud eljönni, ügyeletes, de földiktálja, Gyula milyen gyógyszert milyen mennyiségben, milyen időközben szedjen, a láztól függően.

Fölvívom Wabrosch Gézát a János-kórházban (az urológián vezető kiváló főorvos), nincs bent. Telefonálok a lakására, este tíz után lesz csak otthon, mondják.

Fölvívom dr. Szabó Józsefet, a szintén jó ismerős szakorvost a János-kórházban, majd lakásán, nem található.

*Vasárnap van.*

A láz emelkedett.

Fölvívom Márton Istvánt, a Péterfy utcai kórház belgyógyász főorvosát - már többször vizsgálta Gyulát, Wabrosch ajánlatára -: máris indul. Valószínűleg vírusos influenza, most járvány van, magas lázzal, általában néhány nap alatt rendbe jön. Antibiotikumot ír fel, s elmondja, hogyan szedje. Ika azonnal elhozza a patikából. A rendelkezés szerint beadom, a láz csökken, viszonylag nyugodt éjszaka.

*Február 14., hétfő*

Reggel: 37,5. Iván jön, a vizelet tiszta, szív, pulzus, vérnyomás rendben.

Iván évek-évtizedek óta kezeli Gyulát. Teljesen megbízunk benne, nemcsak szaktudásában, lelkiismeretességében, hanem abban a baráti érzésben is, amit az orvosi hivatásán és kezelésén kívül és felül, Gyula iránt, mint egy idősebb, megbecsült barát iránt érez.

*Február 15., kedd*

Hála isten, Gyula láztalan. Iván: kontrollvizsgálatok rendben. Megnyugszunk. Étvágya is jobb. Tréfálunk, örülünk, abban a reményben, hogy Gyula néhány napon belül meggyógyul.

*Február 16., szerda*

Láztalan. De a gyomor táján és bal oldalt enyhe fájdalmat érez. Iván: a vizsgálatok nem mutatnak rendellenességet. Az antibiotikumot szedi napok óta, rendszeresen.

Keveset eszik (diétásan).

*Február 17., csütörtök*

Iván: minden rendben.

*Február 18., péntek*

Gyula gyenge, fáradt, levert, étvágytalan.

Iván megvizsgálja: nincs rosszabbodás.

*Február 19., szombat*

Gyula fáradékony, levert, kedvetlen, nincs javulás.

*Február 20., vasárnap*

Gyula a nagyszobában dolgozik a sarokablaknál. Valamiért föláll, megtántorodik, hátrazuhan, a nevemet kiáltja, egy ugrással ott vagyok, még sikerül felfognom, feje a kárpitozott székre csúszik, lassan leengedem, párnát teszek a feje alá.

*Február 21., hétfő*

Iván csak későn tud jönni, rengeteg az influenzás. A vizeletben genny (nyomokban). A Pyassant nevű antibiotikumról áttérés a többször kipróbált és mindig jól ható Geopenre.

*Február 22., kedd*

Geopen, Gyula állapota változatlan, gyenge, kedvtelen, de még dolgozik (verset ír).

*Február 23., szerda*

Geopen. Mintha javult volna valamit. Úszni küld. (Nem megyek, nem merem egyedül hagyni.)

*Február 24., csütörtök*

Bal oldali derékfájdalmai kezdődnek. Geopen. Iván: a vizsgálatok nem mutatnak rosszabbodást. Gyula még sétálgat, szokott helyén (a két nagy ablak közt) üldögél, ír.

*Hogy végzem?*

Hogy végzem? Nem tudom. Akárhogy:  
a búcsú szavát már tudom:  
azt rendelem: túlélj  
és minden lépésed legyen áldott  
s bünt is büntudatlan ítélj -

*(1983. február 21-25.)*

*Február 25., péntek*

A bal oldali derékfájdalmak erősödnek. Iván: a vizeletben genny, nyomokban. Jónak látná a kórházi kivizsgálást. Ezt Gyula hevesen visszautasítja. Nem akar bemenni, semmiképpen.

*Február 26., szombat*

Iván korán jön, vesemedence-gyulladásra gyanakszik. A kórházi kivizsgálást határozottan szükségesnek tartja. Telefonálok még reggel Wabrosch professzornak (éppen mellette van Szabó József is). A tünetekre hőemelkedés és fájdalmak - a kórházi befekvést javasolja (Gyula tiltakozik). Wabrosch: ha rosszabbodnék az állapota, hívjam, jönnek. Délután erős hidegrázás után Gyula láza fölmelegszik 39,1, majd 39,4 fokra. Wabrosch már nincs a kórházban, haza csak 8-9 körül ér. Hívom Szabó Józsefet, aki Gyulát szintén régóta kezeli, igen megbízható, rokonszenves, azonnal eljön. Megvizsgálja Gyulát. Itthon nem kezelhető, rögtön be kell mennie a kórházba. Ő előresiet, előkészíti a szobát és a vizsgálatokat. Gyula nagyon nem szívesen megy. Szabó határozott: feltétlenül kórházi kezelés kell. Gyorsan összehívjuk. Ika visz be a János-kórházba, az urológiára. Gyula egyenesen a vizsgálóasztalra kerül. Először röntgen, aztán hosszú ideig mindenféle műszerrel vizsgálják. „A bal vese lassabban dolgozik.”

Infúziót kap sokféle gyógyszerrel, 4 litert. Ivánt telefonon értesítjük Gyula állapotáról.

*Február 27., vasárnap*

Egyszemélyes szobát kap (az asztal helyett nekem is betesznek egy pamlagot). II. emelet, 13-as szoba, 13-as ágy, 13-as ágynemű.

Reggel ágya köré gyűlnek az orvosok. Gyula látszólag tréfálkozva mondja, de komolyan érti: „Most bejöttem ide a kórházba, itt vagytok körülöttem, de megmondom, nem fogok meggyógyulni. Nem akarok meggyógyulni. Csak arra kérek benneteket, ne hagyjatok nagyon szenvedni.” Az orvosok igyekeznek tréfásan válaszolni, megnyugtatóan. Ismét infúziókat kap, kb. újra 4 liternyit, gyógyszerek, fájdalomcsillapítók és tápláló anyagok vannak benne.

Ika otthon főz, és hoz be ételt. Számomra is. Én ugyanis nem akarok a kórházban enni, bár fölajánlották, de nem fogadom el. De Gyula csak egy kevés zöldséglevest, rizst és csirkehúst eszik. Hangulata nem rossz, beszélgetünk, tervezgetünk.

Wabrosch délután még bejön, kikísérem. Csak nekem mondja: Gyula vesemedence-gyulladásra súlyos, bal veséje alig működik, attól tart, meg kell operálni.

*Február 28., hétfő*

Gyomrában is fájdalmak kezdődnek. Belgyógyászati vizsgálatok. Az osztály belgyógyász főorvosa, Salamon, Salvus-vizet rendel és sok sétát.

Infúziók, fájdalomcsillapítókkal.

Délután Gyulával a folyosón sétálunk, nem sokat, mert a fájdalmat növeli a mozgás.

*Március 1., kedd*

Bal oldali deréktáji fájdalmai még tartanak, a gyomorpanasza erősödik. Az infúziók és benne az orvosságok hatására enyhül.

Ika ebédet hoz. Gyula - egy keveset - eszik, inkább iszik, levest, tejet.

*Március 2., szerda*

Hajnal felé hallom, hogy Gyula lélegzése felgyorsul. Láz? De elég hamar megnyugszik. Kérem Wabroscht, tartsanak konzíliumot a gyomorpanaszokra és a pacemakerre. Gyula lázadni kezd az infúziók ellen.

Du. 3-kor konzílium. Résztvevők: Szabó Zoltán professzor (a pacemakert ő tette be) megvizsgálja, ezzel semmi baj; Rétsági György belgyógyász professzor, Kútvolgyi-kórház; Salamon belgyógyász főorvos, János-kórház; Wabrosch Géza tanár, urológus főorvos; Szabó József főorvos, urológus szakorvos; Kovács József osztályos orvos, urológus szakorvos, ők mind a János-kórházban dolgoznak. Gyula megismétli előttük, amit vasárnap mondott: Eljutott a véghez, nem fél a haláltól, de kéri, ne engedjék sokat szenvedni. (A tanácskozáson természetesen nincs ott.) Szilárd ételt nem kíván; az orvosok szerint nem kell erőltetni; az infúzióban van tápláló anyag is, orvosság is, fájdalomcsillapító is.

A konzílium - előttem - súlyos, de gyógyítható betegséget állapít meg.

(A felsorolt orvosok csaknem mindegyike évek - van köztük, aki évtizedek - óta ismerős. Noszkay Aurélt a kitűnő szívspecialista, Haynal Imre professzor tanácsára 1952-ben kerestük föl először, s mindvégig egyik fontos kezelőorvosa maradt. Ezeket a különféle betegségeit, kórházi befekvéseit, fájdalmait Illyés Gyula a NAPLÓJEGYZETEK-ben is leírta. Az utolsó - 1979-1983 közötti - évek naplói azonban kötetben még nem kerültek nyilvánosságra. Megjelenésük világosabbá és érthetőbbé fogja tenni Illyés Gyula életének utolsó hat hetét.)

*Március 3., csütörtök*

A bal oldali vese- és gyomorfájdalom még tart.

Ika hoz neki is, nekem is ételt. Vigasztalja apját: neki is volt vesemedence-gyulladás - az első terhességével egy időben -, emiatt nem kaphatott erős fájdalomcsillapítót, fájt, de meggyógyult.

Gyulának, hogy csökkenteni lehessen az infúzió mennyiségét, sok folyadékot kell innia.

A mai nap étele-itala:

- 2 dl tej
- 2 dl tejeskávés (világos)
- 2 dl tejeskávés (világos)
- 2 dl leves
- 2 dl teás tej
- 2 dl tejeskávés (világos)

Kérem, hogy csináljanak gyomorvizsgálatot, mert az a fájdalom erősödik. Wabrosch: egyszerre nem lehet kettőt; előbb a veseműtét veszélyét kell elkerülni, a vesét rendbe hozni, aztán kerülhet sor a gyomorra.

A fájdalmakat Gyula fegyelmezetten viseli. Az orvosságokat beveszi. A vizsgálatokat eltűri.

(Ez a kórházi naplóvezetés úgy kezdődött, hogy az orvosok kérték: tartsam nyilván, jegyezem föl, naponta mennyi folyadékot fogyaszt, mert ehhez alkalmazkodik bizonyos fokig a szükséges folyadékmennyiség infúzióban, s - talán - részben a véradást is befolyásolhatja. Azután a bevett gyógyszerek nevével bővítettem az anyagot, a fájdalomcsillapítókkal, csitítókkal-nyugtatókkal, anélkül, hogy név szerint csoportosítva megjelöljem hatásukat. Most úgy érzem, fölösleges minden alkalommal felsorolni, elég csak összefoglalóan: „a megszokott vagy a szokásos gyógyszerek”. A táplálkozásra vonatkozó adatokat nem hagyom el. Végül a napló röviden bár, de kikerekedett Illyés Gyula viselkedésére, szavaira, beszélgetésünkre, egész állapotára is.)

*Március 4., péntek*

Lassan kialakultak a napi tennivalók: ½ 6-kor kelek, rendbe hozom magam és az ágyat. Kimegyek a folyosóra, a konyhába, elkészítem a reggelit (a hivatalos reggelit csak 9-10 óra körül hozzák), Gyula korai reggelihez szokott. Bekísérem őt a szobához tartozó zuhanyozóba és vissza, utána csőrös csészéből adom a reggelit.

A mai napi adagja:

- 2 dl víz
- 3 dl tejeskávés
- 2 dl teás tej
- 3 dl leves
- ½ dl tejbedara
- 1 dl tej

Napközben többször elszunnyad.

Amikor ébren van, beszélgetünk, mellette ülök (széken), egymásnak döntjük a vállunkat. Szereti, ha fogom a kezét, összekulcsoljuk az ujjainkat.

A vesemedence-gyulladás javulni kezd, a gyomorfájdalom fokozódik.

*Március 5., szombat*

Délelőtt:

- 1 dl tej
- 2 dl víz (Salvus)
- 3 dl tejeskáv
- 2 dl víz (Salvus)
- 1½ dl teás tej

Ezek mellett még infúziókat is adnak. Újra lázad ellene. Ilyenkor mindig végig figyelem, nem csúszik-e ki a tű; gyakran fogom a karját, amikor közben elalszik.

Megkérdeztem az orvosokat, nem lehetne-e az infúziókat a nyakhajlatban vagy a könyök-hajlatban elhelyezett „kanül”-be adni. Nem kellene a vénát keresni, szurkálni. Nem, mondták, az már maga is egy kis műtét. Nem mertem erőltetni, nem értek hozzá.

Délutáni fogyasztása:

- 2 dl Salvus-víz
- 1 ½ dl Salvus-víz
- 1 ½ dl teás tej
- 2 dl teás tej
- 2 dl Salvus

Az infúziókban vitaminok, fájdalomcsillapítók.

Gyula étkezése aszerint módosul, hogy éppen mire van étvágya. Reggel telefonon megbeszéljük Ikával, és ő naponta hozza számunkra az ételt-italt. Gyula azonban most semmi szilárd ételt nem kíván.

*Március 6., vasárnap*

Az éjszakák általában nyugodtak. Kap altatót.

A mai „étkezése”-e:

- 2 dl Salvus-víz
- 2 ½ dl tejeskáv
- 3 dl tejeskáv
- 2 dl Salvus-víz
- 3 dl tejeskáv

A folyadékokban kevés a változatosság, de az orvosi rendelkezés és az ő - Gyula - választása alapján fogyasztja.

Kora délelőtt látogatóban Iván. Vele a megszokott kellemes - még enyhe humorral is átszótt - hang és társalgás. Vagy Gyula csak fegyelmezi magát?

A mai vasárnap nehéz volt, sok fájdalommal. Kétóránként kért és kapott csillapítókat.

Késő délután hányt: majdnem fekete, sűrű vért. Megijedek. Házasságunk előtt és az elején volt súlyosan vérző gyomorfekélye. Márton István belgyógyászt hívják, a Péterfy Sándor utcai kórház belgyógyász főorvosát. Már ismerjük. Kitűnő szakorvos, megbízható, lelkiismeretes. Azonnal jön. Észreveszem: a sok vér láttán - együttérzésből - mintha ő is megdöbbenne, nehezen titkolja. A vesemedence-gyulladás mellett gyomorfekély fejlődött ki. Vérző, de gyógyítható. Tagametet rendel. És ajánlja a gyomorvizsgálatot.

*Március 7., hétfő*

Gyomorvizsgálaton a IV. belosztályon, Szlamka tanárnál. Egy vékony gumicsövecskét kell lenyelni, a végén egy kicsi kis lámpa. „Gyomortükrözés.”

„Óriási fekély.” A röntgen nem mutatta ki, az 1980-as, az 1982-es föl vétel sem. Mert hirtelen keletkezett a lázas, gyulladá s os állapot és legyengült szervezet következtében, mondják az orvosok.

Gyula a vizsgálatot hősiesen tűrte.

Sikerült négyszemközt beszélnem a tanárral: gyógyíthatónak látszik. Nem sikerült ugyan a szövettani vizsgálat számára anyagot kiemelni, de az óriás fekély nem jelent rosszindulatú bajt.

Reggel

2 dl tea  
délben ½ dl leves  
egyéb semmi.

Infúziók.

Kivéve a vizsgálat idejét, egész nap végig aludt, nem evett, nem beszélt.

*Március 8., kedd*

2 dl víz (egy kis borral ízesítve)  
3 dl tejbedara  
1 dl tejbedara  
2 dl leves  
2 dl tej  
5 dl boros víz

Histodil - (a magyar Tagamet) kúra kezdődik. Étkezés közben naponta 3x1 tablett a, elalvás előtt 2. Jóformán egész nap aludt, fájdalmat nem jelzett. Délután újabb konzílium volt: Wabrosch, Rétsági, Salamon, Szabó József, Kovács József. A vesemedence-gyulladás javult, a műtét elkerülhetőnek látszik; de a gyomorműtétet nem lehet kockáztatni, amíg a másik - a vese-operáció bizonyosan nem lesz szükséges.

*Március 9., szerda*

Nyugodt éjszaka.

2 dl málnaszörp  
2 dl kamillatea  
2 ½ dl teás tej  
1 dl tea  
2 dl leves  
2 dl teás tej  
1 dl madártej

Reggel egy zacskó vért adtak infúzióban, délután három zacskó vért, este fájdalomcsillapító injekciót.

Újra kérdezem: a sok infúziót és injekciót nem lehetne-e egy kis kanülön át beadni a nyak-hajlatnál vagy a könyökhajlatban: „Nem, az már maga is egy kis műtét.” Remélik, nem lesz szükség rá.

*Március 10., csütörtök*

A mai étel-italadag:

2 dl kamillatea  
2 dl málnaszörp  
1 ½ dl boros víz  
1 ½ dl tejbedara

Fájdalomcsillapító injekciók.

Még reggel 1 liter infúzió fájdalomcsitítókkal.

1 dl leves  
½ dl spenót  
½ dl madártej  
4 adag vér infúzióban.

A gyomorfájdalom erősödik, újabb csitítók.

Az orvosi látogatásokra mindig van tréfás szava; erősen tartja magát.

Én sokat olvasok, mellette.

Neki is föl-fölolvasok, de a fájdalomcsillapítók kábulatában el-elalszik közben.

Ikát meg-megkérdezi - tréfásan -, amivel otthon a vendégeket szokta fogadni: „Mi hír a világban?”

*Március 11., péntek*

2 dl kamillatea  
1 dl tej  
néhány falat (kockacukor nagyságú vajjas-lekváros kenyér)  
1 dl tej  
4 falat vajjas-lekváros kenyér  
½ dl tej  
1 ½ dl tejbedara  
1 liter infúzió

Ika délután mindennap hozza az ételeket mindkettőnknek, de nagyrészt vissza is viszi. Ikával elbeszélget, érdeklődik az unokák. Ma volt az első nap, hogy nem reagál, nem néz Ikára, félalvásban van a sok csillapítótól: azt kapott (mert kért) reggel 7-kor, de. 10-kor, du ½ 1-kor, 4-kor.

Depressziós, „életunt”? Minek örülne, ha csak egy kicsit is? Telefonálok a Bethlen Gábor Alapítvány ügyében Für Lajosnak, majd Márton Jánosnak. Sürgetem; ennek, ha sikerülne, talán még tudna örülni Gyula. Ennek az alapítványnak a díjait állampolgárságára való tekintet nélkül megkaphatná minden magyar (tehát a határon kívüliek is!), sőt nem magyar is, aki a magyar ügyet valamilyen területen méltón képviseli.

Kötelezettségvállalás közérdekű célra  
(Részlet)

Bethlen Gábor születésének négyszázadik évfordulóját 1980-ban ünnepeltük. Ez az alkalom tudatosította ismét példájának időszerűségét. Bethlen Gábor - mint ismeretes - a három részre szakadt Magyarország érdekeinek erős várává építette Erdélyt. Fejedelemsége - nagy veszedelmek közepette - a benne élő népek: vallások, nemzetiségek közös otthonaként védelmezte a nemzeti függetlenség ügyét. A realitásokban rejlő magasabb lehetőségek felé vitte nemzetét. A tehetség, hűség és szívósság, mellyel magasrendű céljaiért küzdeni tudott, ma is hatékony példa lehetett mindazok számára, akik a közösségi érdekű alkotómunkát tekintik hivatásuknak.

Alapítványunkkal - a munkát mértékké avató szocialista művelődéspolitikai céljaival összhangban - az ilyen természetű vállalkozásokat szeretnénk támogatni és ösztönözni. Különös tekintettel azokra a vállalkozásokra - határainkon belül és azokon túl -, melyek a magyar nép történelme során felhalmozott értékeit tudatosítják, hitelesen értelmezik, őrzik és gyarapítják. S tekintettel mindazokra a vállalkozásokra is, melyek e térség népeinek megbékélését elősegíthetik.

(Kodály Zoltánné)

(Németh Lászlóné)

(Illyés Gyula)

(Csoóri Sándor)

A leveleket is naponta behozza Ika. Eleinte megbeszéltem Gyulával, melyekre válaszoljak. Ezeket, sőt a folyóiratokat is egyre kevésbé kívánja látni, egyre kevésbé érdeklik az emberek, az ügyeik, az élet.

(Magam is szinte naponta több gyógyszert szedek be: idegnyugtatót főleg. Valeriánát, Andaxint, 6-8-at már. Hogy tudjak derűsen beszélni, mosolyogni, hogy ne lássa aggodásomat)

Könnyű vigasszal, üres, elcsépelet szavakkal nem lehet Gyulát megnyugtani. Mert nem tudott annyira hinni soha a dicsőretnek, a „hódolat”nak, mint amennyire fájt neki a gyűlölet, a gúny, a rosszakarat - még a félreértés is.

Az étkezések idő- és sorrendje aszerint változik, hogy mennyi infúziót és vérvételt kell beiktatni a megszokott reggeli-ebéd-vacsora időpontok közé.

*Március 12., szombat*

2 dl kamillatea

1 dl tejbedara

3 dl teás tej

9 órakor fájdalomcsillapító, vénába

½ 11 órakor fájdalomcsillapító, izomba

½ liter infúzió

„Nem akarok meggyógyulni, meg akarok halni”, „ne gyötörjete”, „ne engedjete élni”, „önzők vagytok, kegyetlenek” - mondja az orvosoknak.

Ebédje: csirkeleves  
passzírozott sárgarépa  
néhány kockacukor nagyságú tortadarabka

Újra erős fájdalmak. Kovács József azonnal jön, intézkedik, ő még mindig megtalálja azt a vénát, amibe legkönnyebben beadja a fájdalomcsillapítót. 5 óra tájban újra erősödnek a fájdalmak. Az orvosok már elmentek, az ügyeletes orvost áthívták a gégeészetre konzíliumra. Ez azt jelenti, hogy az egész osztályon nincs egyetlen orvos sem? Mikor jön vissza? Az egyik nővér, B. van épp a nővérszobában: „Várjon a beteg, majd visszajön az orvos. Nem lehet súlyos a baj.” Majdnem kétségbeesetten mondom: - De súlyos, nagyon súlyos, nagyon nagy fájdalmai vannak. A másik két nővér éppen két kezdő fiatal. Nagyon kedvesek, de nincs még elég gyakorlatuk. Nem hívhatunk valahonnan orvost vagy legalább gyakorlott nővért, aki beadhatja a fájdalomcsillapítót? „Nővér csak az orvos engedélyével” - mondják. „Akkor hívok más osztályról orvost.” Felhívom a III. belosztályt, Vass Ági főorvost keresem vagy Büki osztályorvost. Nincsenek már bent. A kagylót egy másik orvos veszi át. Elmondom, orvosi engedély kellene fájdalomcsillapítók beadására. Átjön, de maga elé kéri az egész kórányagot, s a folyosón terítgeti szét és kezdi olvasgatni. Ismeri pedig jól Gyulát, a bajait, tavalyelőtti - 1980-ban - hetekig feküdt az osztályán, a pacemakert is akkor tette be neki Szabó Zoltán professzor. „Meg kell ismerni a bajt, hogy engedélyezhessem az injekciót” - mondja, holott a beteglapon egy perc alatt láthatná, hogy milyen gyógyszereket kapott, többször is naponta.

Közben Gyula fájdalma nő. Már majdnem kiabálok, hogy azonnal orvost kerítsenek. Végül visszahívják az ügyeleteset, aki végre beadja Gyula hosszú szenvedése után - a csillapítót.

A további táplálék:

½ liter teás tej  
1 dl tejbedara

A nővér - mikor megtudja, hogy Illyés Gyula a beteg - jön, ezerszer bocsánatot kér, a kedvenc írója.

(Nekem akkor még fogalmam sem volt a kórházi orvos-nővér hierarchiáról: kit szabad hívni, kit nem, ha baj van. Nekem a beteg és az orvos viszonya az volt: a beteg szenved, és az orvos azt a csodát tudja megtenni, hogy elmulasztja vagy legalábbis enyhíti a fájdalmat, a betegséget, a depressziót.)

*Március 13., vasárnap*

2 dl kamillatea  
1 dl tejbedara  
2 dl teás tej  
2 dl híg krumplipüré  
2 dl teás tej  
½ dl málnaszörp  
1 dl tejbedara  
egy kevés sajt egy falat kenyéren  
1 ½ dl tea

Az esti fájdalomcsillapítók (Demalgon, Nospa, Algopyrin) után végigaludta az éjszakát. Reggel nagyon gyenge volt, de a fürdőszobai zuhanyozóba azért sikerült kikísérnem.

Délután séta a folyosón, az egyik oldalon Kovács József doktorba, a másikon belém karolva.

Iván jön megint látogatóba. Gyula földerülten fogadja, mint mindig, noha egyre kevésbé kívánja barátai látogatását is.

Gyula nagyon fájdalomtűrő volt. Fegyelmezetten viselte a testi szenvedést. Egyetlen betegségtől „fél” - igen, félt -, ez a rák volt. Édesanyja is, édesapja is rákban halt meg. Édesapja gyomorrákban, hosszan, sokat szenvedve. Többször is említette Gyula, ha kiderülne róla, hogy ez a baja van, azonnal öngyilkos lenne. Ez a betegség ölte meg legjobb barátai közül Babits Mihályt, Kosztolányi Dezsőt, Szabó Lőrincet, Sárközi Mártát. Ezért titkoltuk előtte még a nevét is a gyógyszernek, és neveztük egyszerűen „bécsi orvosság”-nak. Nálunk nem volt kapható. Bécsben élő barátaink (Szépfalusi Istvánék) küldték. Ők sem tudták, kinek a kezelésére.

Abban az időben, amikor Gyula szülei ilyen fájdalmasan meghaltak, még alig volt ez ellen a félelmetes baj ellen a műtéten kívül gyógyszer. De a hetvenes-nyolcvanas években - az élet meghosszabbítására - már többféle orvossággal is kísérleteztek ellene.

Gyula egészségét szinte egész életén át kísérő - nagyrészt „lelki alapon” keletkezett - gyomorfekély veszélyeztette.

1952-ben azonban Noszkay professzor a vizsgálatokból, Gyula bizonyos tüneteiből még nem következtethetett rákra. Ezek a tünetek néhány hónapos kezelés után elmúltak, s két évtizeden át ilyenfajta panasza nem jelentkezett. Vagy csak eltitkolta? Hetvenéves kora előtt egy úgynevezett teljes orvosi kivizsgáláson ment át. Ez semmi komoly veszélyt nem mutatott ki. Hetvenéves korában hirtelen, hevesen támadta meg a baj, hogy a műtétet már nem ajánlották az orvosok. Különböző gyógyszerekkel (ezeket hozattuk Bécsből) újabb évtizeden át sikerült Gyulát életben - és munkaképességben - megtartani.

A két „bécsi orvosság”: a Tace, később az erősebb hatású Extracyt volt.

*Március 14., hétfő*

2 dl kamillatea  
egy falat sajt, kenyér  
2 dl tea, egy keksz  
2 dl köménymagos leves (ő kívánja)  
½ dl madártej  
½ dl madártej  
1 ½ dl boros víz  
2 dl tejbedara

½ 4-kor Eckhardt Sándor jött (titokban, hogy Gyula ne fogjon gyanút, miért kell hívni hozzá az ország legismertebb onkológusát?). A vizsgálatok nem mutatnak rosszindulatú daganatra, mondta. A gyomortükrözésből sajnos nem lehet megállapítani az óriás fekélyen kívül mást. Az, hogy lefogyott, lehet a gyenge táplálkozás következménye.

Gyula napjában többször is el-elszunnyad, vagy nyugodtan fekszik, nagyon keveset beszél. Mellette ülök, összekulcsoljuk a kezünket. Ilyenkor vajon mi foglalkoztatja? Egynéhány szava - mondata - elárulja, hogy a „múlt”. A sok gyanú, rágalom, vád és támadás, ami élete hosszán érte. Sok - olykor egymással ellentétes meggyőződésen állók részéről egy időben is. A testi fájdalmat Gyula hősiiesen viselte, de a lelki szenvedésre szinte túlzottan is érzékeny volt. Ez süllyesztette őt a depresszió mélységeibe. Már a PUSZTÁK NÉPÉ-t is hányan elmarasztalták. Álnéven is. Nem tudta feledni azt, amelyik „Illyepusztai”-ként gúnyolta ki. Évek múlva derült ki, hogy a francia álnév (Gerson du Malheureux) kit rejt. 1941-től kezdve és

főleg 1944-ben valósággal zuhogott rá a támadás a BABITS EMLÉKKÖNYV, majd a *Magyar Csillag* szerkesztéséért, mert nem tartotta be, „szabotálta” a zsidótörvényt. Üldözött lett maga is; saját hazájában hontalan. A 45-ös „rendszerváltás” után pedig hamarosan „belső emigráns”, „hazai disszidens”.

*Március 15., kedd*

Étkezése, gyógyszerei kora reggel szokás szerint:

2 dl kamillatea  
2 dl tejbedara  
később: 1-1 infúzió  
4 zacskó vér

(Amikor vért kap, utána 2 óra hosszat nem szabad enni, inni, fölkelni.) Délben Rétsági György. Vállalja Gyula teljes belgyógyászati kezelését. Fölajánlja, átviszi a Kútvölgyi-kórházba, fürdőszobás különszobába, én is vele lehetek, állandóan. Az orvosi döntés végül az, hogy egyelőre ne mozgassák. Gyógyszereket rendel. Éppen megérkezett a Charaire-ék küldte francia Tagamet, előírja, mennyit szedjen belőle. Két hét alatt megjavul - meggyógyulhat - ettől az óriás fekély. Egyelőre az eddigi diétás étkezést javasolja, és kevés mozgást. Ő optimista, a vizsgálatok nem mutatnak olyan bajt, ami ne jöhetne rendbe.

*Március 16., szerda*

A mai nap tápláléka és gyógyszerei:

2 dl kamillatea  
2 ½ dl tejbedara  
5 dl tejes tea, keksz  
5 dl infúzió (Nospa-Algopyrin-Demalgon-Steralgin, nagyon erős, hirtelen fájdalomra)  
2 dl spenót  
1 lágy tojás  
1 dl tej

Szomorú, csöndes, csak az orvosi látogatásokra élénkül föl, hogy valami humoros - sőt szarkasztikus - mondással fogadja őket: „Jönnek a pribékek”, „Itt vannak a hóhéraim”. Egyre lemondóbb, egyre többször mondja: „Nem akarok élni.” - Hiába a vigasztalás, hogy milyen nagy szükségük van rá a határon kívüli magyaroknak. „*Nem tudtam semmit elérni.*” Az egész magyarság számára milyen fontos. „*Lefelé megy minden, nem tudok segíteni.*” És az irodalom: Csak legyint. Újra próbálnék valami örömet szerezni neki. Legalább a Bethlen Alapítvány ha sikerülne, talán földerülne egy kicsit. Telefonon beszélök ismét Márton Jánossal (a kuratórium főembere lenne), Köpeczi Bélával, a művelődésügyi miniszterrel. De nem történik semmi. Gyula pedig újra csak legyint. *Nem bízik* a jelenben, a jövőben sem.

*Március 17., csütörtök*

2 dl kamillatea  
2 ½ dl tejbedara  
3 dl tejes tea  
fájdalomcsillapító injekció 10 órakor  
2 zacskó vér  
2 dl leves  
½ dl spenót

½ lágy tojás  
2 ½ dl almakompót,  
1 keksz  
fájdalomcsillapító injekció ½ 6-kor  
½ dl tejbedara

Egy rövid ideig üldögél az ágy szélén, sétálni nem kíván.

*Március 28., péntek*

Zuhanyozik a fürdőszobában, kikísérem, visszavezetem.

2 dl kamillatea  
1 ½ dl tejbedara  
2 ½ dl tejes tea, keksz  
1 ½ dl Salvus-víz  
¼ dl sárgarépapüré 1 lágy tojás  
3 dl málnaszörp (házi, úgy, mint az előbbieket)  
keksz  
1 ½ dl boros víz, piskóta  
fájdalomcsillapító (Nospa, Demalgon, Papaverin, Algopyrin, Steralgin) ½ 5-kor  
újabb csitító (Nospa, Demalgon, Algopyrin) ½ 6-kor  
2 dl tejes tea  
1 dl tejes tea

Megbeszélés Rétsági professzorral: hatékonyabb fájdalomcsillapítót (kábitót) nem adhatnak, mert remény van javulásra, gyógyulásra, s ha elkezdik az erős kábitókat, abból már nem lehet visszahozni.

Az étkezés továbbra is Gyula kívánsága szerint, ízlése szerint. Fontos a sok folyadék.

*Március 19., szombat*

2 dl kamillatea  
1 dl tejbedara  
fájdalomcsillapító injekció (Nospa, Demalgon, Algopyrin) ½ 9-kor  
3 dl tejes tea, piskóta  
2 dl köményleves  
egy nagyon kevés borjúhús, rizs  
almakompót  
fájdalomcsillapító injekció, mint fentebb, ½ 2-kor  
2 dl teás tej  
½ 3-kor újabb hármass csitító injekció  
1 ½ dl tejbedara

Négy órakor újra heves fájdalmat érez. Orvos megint nincs az osztályon (már negyedik alkalommal!). Átment konzíliumra egy másik osztályra. Szinte rendszeresen délután 4 és este 9 közt a kezdő, fiatal ügyeletes orvost áthívják másik osztályra, sőt osztályokra. Ez természetes és érthető. Lehet, hogy egy időben több beteg igényli az orvost? És mire előkerül, rövidebb vagy hosszabb idő múlva, a beteg fájdalma már olyan erős, hogy nem elég a megszokott adag csillapító. Ráadásul ki kell várni, amíg a csitító hat. Injekciónál is majdnem fél óra, néha több. Gyulánál tablettával már nem is próbálkoznak. Végre jön az orvos, s beadja az injekciót. Gyakorlott nővér talán ugyanazt megtehetné(?), de orvosi engedély nélkül

nem lehet, mondják. Miért nem adhat előre engedélyt az ügyeletes a nővérnek, mielőtt *elme*gy? Négykor általában a jól képzett, gyakorlott orvosok helyett kezdők veszik át az ügyeletet, gyakorlatlanok. Még akkor is, ha kezelésük gondos, lelkiismeretes, megbízható.

1 ½ dl tejbedara  
1 ½ dl málnaszörp  
újra fájdalomcsitító 6 órakor

*Március 20., vasárnap*

½ dl kamillatea  
2 ½ dl köményleves, pirított kiflidarabkák  
2 dl teás tej  
2 dl krumplikrém  
½ lágy tojás  
1 ½ dl almakompót  
2 ½ dl tejes tea

Reggelente, ha szívesen veszi, én borotválom, villanyborotvával. (Eddig - az ostrom óta - csak a haját nyírtam le én.)

*Március 21., hétfő*

Hajnalban gyomorvérzése van, kihányja. Rétságinak telefon, 1 óra tájban jön.

2 dl kamillatea  
2 dl tejbedara  
2 zacskó vér

Pusztá Sándor papköltő meghalt, operációja után néhány napra. Ő feküdt Gyula előtt ebben a szobában, ebben az ágyban.

<sup>3</sup>/<sub>4</sub>10-kor a szokott fájdalomcsitítót izomba, 10-kor Demalgon intravénásan. Reggel óta szerelők dolgoznak a fürdőszobában. Már a múlt héten kezdték. A lehullott és a hullni készülő csempéket kellett újra fölragni: már másodszor. Nem lehet bemenni, a nagy létra betölti a kis helyiséget. És azonkívül por, piszok, zaj, ócska dohányfüst, mindez beszivárog a betegszobába is. Gyulát ez a hanyag, henye munka nagyon izgatja. Nemcsak mert zavarja, nem zuhanyozhat, hanem mert: *így dolgoznak?*

2 dl kamillatea  
1 ½ dl tejbedara  
2 dl zöldségleves  
½ lágy tojás  
2 dl teás tej  
1 ½ dl almakompót  
2 dl köményleves

Pedig a csempézést tényleg - valóban - csináló fiatalembernek (a másik kettő, idősebb, csak be-benézett) már adtam előre „csúsztató pénzt”, hogy siessen a munkával.

Ika a rengeteg munkája közt is szorgalmasan jön naponta, hozza a maga főzött ételeket, apja mellé ül, párnáját igazgatja, beszámol a két kicsiről és Gyusziról - ő pótolja most Ikát, és tartja a családban a jó hangulatot, az otthonot. Ez érdekli legjobban Gyulát; az unokák nevének említésére is felcsillan a szeme.

*Március 22., kedd*

Gyula ma az átlagnál valamivel többet evett.

2 dl kamillatea  
3 dl tejbedara (híg)  
1 ½ dl tejes tea, keksz (egy)  
2 ½ dl csirkeleves tésztával  
csirkehús, krumplipürével (egy nagyobb evőkanál)  
½ dl almakompót  
2 dl teás tej, keksz  
1 dl krumplipüré  
½ dl boros víz

1 és 2 óra között Rétsági és Wabrosch: remélnék, jobban van, vérzés nincs.

Este ½ 8-kor és újra 9-kor a szokott csitítók és gyógyszerek: Tagamet, 1 altató (Noxyron).

*Március 23., szerda*

A többnapos csemperakás után végre megígérték: a fürdőszobában a villanyt is rendbe hozzák. Egyik lámpa sem ég, teljes a sötétség odabent, a helyiségnek nincs ablaka. Talán három-négyszer is kértem, javítsák meg. Végre jön szerelő, kettő is, három nap után. Mi a baj? - kérdezem a fiatalembert, aki bent ül a sötétben, cigarettázva. „Nincs a burákban körte, kilopták”, mondja természetes hangon. És miért nem tesznek be? „Mert csak egy körtét hoztunk. Most jön a kollégám, és hozza a másikat.” (Otthon, ha kiég a villanykörte? Bemegy közlünk valaki, aki észreveszi, a kamrába, kihozza a mindig készenlétben tartottakból a szükségeset, a rosszat kicsavarja, és helyébe teszi a jót. Öt perc az egész.) Itt a kórháznak két szakalkalmazottja három nap alatt tudta csak „diagnosztizálni” a hiányt, és pótolni.

Persze Gyula erre is fölfigyel, elkomorodik: *mi lesz ilyen munka mellett ezzel az országgal?*

Zuhanyozni tud - egyedül is - újra.

2 ½ dl kamillatea  
2 ½ dl tejbedara  
2 dl tejes tea, keksz  
1 dl leves  
egy kevés rizs, lágy tojás  
1 dl boros víz  
2 dl köményleves pirított kiflifatokkal  
½ sült alma  
2 zacskó vér; az első adag is rosszul csöpögött, a másodikat abba kellett hagyni, hasztalan kísérleteztek vele.

Gyula dideregni kezdett. A megszokott orvosok, Wabrosch, Szabó, Kovács, Szolnoki már nem voltak bent. Később egy pohár boros víz.

*Március 24., csütörtök*

A katétert - kísérletül - kivették.

2 dl kamillatea  
2 ½ dl tejbedara  
½ sült alma

2 ½ dl tea

néhány falat kenyér, sajttal

1 dl köményleves pirított kiflidarabkákkal

Hidegrázás fogja el Gyulát, hirtelen fölugrik a láz utána: 38,6, nem eszik - nem iszik.

Vénába kap 2 Algopyrin injekciót.

Este egy-két harapás sonka, krémsajttal, 2 deci boros víz.

¼ 8-kor fájdalom- és lázcsillapító injekció.

Nyugodt éjszaka.

*Március 25., péntek*

Hajnalban ½ 5-kor a szokott csillapító injekció.

2 dl kamillatea

Geopen, ehhez sok folyadékot kell inni 2 dl víz

1 dl tejbedara

1 ½ dl köményleves

Déltájban valami újfajta (?) fájdalomcsillapítót adnak, intravénásan (Dolergan?), az erős fájdalomra és a láz ellen. Láza ismét 38,2. Ezzel körülbelül 3 óráig mélyen aludt.

Utána 2 dl húsleves

1 ½ dl boros víz (2 Geopen)

1 ½ dl boros víz

1 ½ dl boros víz 2 dl boros víz

1 dl boros víz

3 falat piskóta, 2 Geopen

A francia Tagamet elfogyott, a magyar Histodilt szedi helyette. Du. 6 körül a szokott csillapítók.

Ma egész délelőtt berregett a telefon; nyilván elromlott, kikapcsolták. Kértem a főnövért, legyen szíves megjavíttatni, minél előbb. Nagyon kedvesen megígérte.

Hőmérséklet 36,1.

2 dl kamillatea

1 dl víz

*Március 26., szombat*

2 dl málnaszörp

2 dl tejbedara

3 szem aszaltszilva-kompót

1 Histodil, 1 Geopen

2 ½ dl tejes tea

6 falat túrós-vajas kenyérke

1 ½ dl málnaszörp

2 dl húsleves

egy kevés rakott krumpli

1 ½ dl kompótlé, 2 Geopen

½ 5-kor a szokott fájdalomcsillapítók.

$\frac{3}{4}$  6-kor Demalgon-Algopyrin-injekció. Utána néhány csuklás és mély, szinte eszméletlen alvás, estig.

1  $\frac{1}{2}$  dl tejes tea, 2 Geopen

Hőemelkedés délben 37,8; este 37,4.

A telefon egész nap „süket” volt. Újra kértem, hogy hozassák rendbe. Mert ha ez a szobában lévő telefon rossz, és telefonálnom kell, csak a nővérszobába mehetek. Ott nehezen kapni vonalat, sokat kell várnom. Gyula egyedül marad a szobában, mindig kér, ne maradjak el soká, ne hagyjam egyedül. Újra megígérték, hogy megjavíttatják a telefont.

Topolánszky Iván volt itt, negyedszer már, mióta Gyula itt fekszik. Hálás vagyok neki, hogy szombatját vagy vasárnapját áldozza fel minden héten a látogatásra. Ő is reméli a gyógyulást.

Más látogatót Gyula nem kíván, még a legjobb barátait sem. Többen telefonálnak, Czimer gyakran, de elnézést kérek Gyula nevében is. Gyula nem akarja, hogy ilyen állapotban lássák. Épp ma egy hónapja jöttünk be a kórházba.

*Március 27., vasárnap*

Hőmérséklete 35,3.

2 dl kamillatea

1  $\frac{1}{2}$  dl tejbedara, 2 Geopen

2 dl tejes tea

6 falat vajjas-lekváros kenyér

1  $\frac{1}{2}$  dl boros víz, 1 keksz

1 dl húsleves, 2 Geopen

a szokott fájdalomcsillapítók 2 óra körül

1  $\frac{1}{2}$  dl boros víz

2 dl köményleves, pirított kiflifalatokkal

1  $\frac{1}{2}$  dl boros víz

6 óra körül fájdalomcsillapítók

10 óra körül fájdalomcsillapítók

A telefon - természetesen - még mindig rossz, süket. „Vonalhiba.”

A Remekírók sorozatban megjelent első kötetét nézzük, a verseket. Már régebben is, többször bosszankodott, hogy nem tetszik neki a válogatás. Pedig amikor eredetiben - még csak legépelve - elküldték a válogatott versek listáját, ő átigazította, én legépeltem, és a szabadságon levő Béládi helyett elküldtük helyettesének (?), Belíanak. Megbeszéltük, ha majd újra kiadják, mi maradjon ki belőle, milyen vers, és mi kerüljön a helyére. Keressem elő a nálunk meglevő javított listamásolatot - azt bízta rám Gyula, s az legyen mérvadó. De, mondom én, mihelyt haza

Hidegrázás fogja el Gyulát, hirtelen fölugrik a láz utána: 38,6, nem eszik - nem iszik.

Vénába kap 2 Algopyrin injekciót.

Este egy-két harapás sonka, krémsajttal, 2 deci boros víz.  $\frac{1}{4}$  8-kor fájdalom- és lázcsillapító injekció.

Nyugodt éjszaka.

*Március 25., péntek*

Hajnalban  $\frac{1}{2}$  5-kor a szokott csillapító injekció.

2 dl kamillatea

Geopen, ehhez sok folyadékot kell inni

2 dl víz

1 dl tejbedara

1  $\frac{1}{2}$  dl köményleves

Déltájban valami újfajta (?) fájdalomcsillapítót adnak, intravénásan (Dolergan?), az erős fájdalomra és a láz ellen. Láza ismét 38,2. Ezzel körülbelül 3 óráig mélyen aludt.

Utána 2 dl húsleves

1  $\frac{1}{2}$  dl boros víz (2 Geopen)

1  $\frac{1}{2}$  dl boros víz

1  $\frac{1}{2}$  dl boros víz

2 dl boros víz

1 dl boros víz

3 falat piskóta, 2 Geopen

A francia Tagamet elfogyott, a magyar Histodilt szedi helyette. Du. 6 körül a szokott csillapítók.

Ma egész délelőtt berregett a telefon; nyilván elromlott, kikapcsolták. Kértem a főnővért, legyen szíves megjavíttatni, minél előbb. Nagyon kedvesen megígérte.

*Március 26., szombat*

Hőmérséklet 36,1.

2 dl kamillatea

1 dl víz

2 dl málnaszörp

2 dl tejbedara

3 szem aszaltszilva-kompót

1 Histodil, 1 Geopen

2  $\frac{1}{2}$  dl tejes tea

6 falat túrós-vajas kenyérke

1  $\frac{1}{2}$  dl málnaszörp

2 dl húsleves

egy kevés rakott krumpli

1  $\frac{1}{2}$  dl kompótlé, 2 Geopen

$\frac{1}{2}$  5-kor a szokott fájdalomcsillapító.

$\frac{3}{4}$  6-kor Demalgon-Algopyrin-injekció. Utána néhány csuklás és mély, szinte eszméletlen alvás, estig.

1  $\frac{1}{2}$  dl tejes tea, 2 Geopen

Hőemelkedés délben 37,8; este 37,4.

A telefon egész nap „süket” volt. Újra kértem, hogy hozassák rendbe. Mert ha ez a szobában lévő telefon rossz, és telefonálnom kell, csak a nővérszobába mehetek. Ott nehezen kapni vonalat, sokat kell várnom. Gyula egyedül marad a szobában, mindig kér, ne maradjak el soká, ne hagyjam egyedül. Újra megígérték, hogy megjavíttatják a telefont.

Topolánszky Iván volt itt, negyedszer már, mióta Gyula itt fekszik. Hálás vagyok neki, hogy szombatját vagy vasárnapját áldozza fel minden héten a látogatásra. Ő is reméli a gyógyulást.

Más látogatót Gyula nem kíván, még a legjobb barátait sem. Többen telefonálnak, Czimer gyakran, de elnézést kérek Gyula nevében is. Gyula nem akarja, hogy ilyen állapotban lássák. Épp ma egy hónapja jöttünk be a kórházba.

*Március 27., vasárnap*

Hőmérséklete 35,3.

2 dl kamillatea  
1 ½ dl tejbedara, 2 Geopen  
2 dl tejes tea  
6 falat vajjas-lekváros kenyér  
1 ½ dl boros víz, 1 keksz  
1 dl húsleves, 2 Geopen  
a szokott fájdalomcsillapítók 2 óra körül  
1 ½ dl boros víz  
2 dl köményleves, pirított kiflifalatokkal  
1 ½ dl boros víz  
6 óra körül fájdalomcsillapítók  
10 óra körül fájdalomcsillapítók

A telefon - természetesen - még mindig rossz, süket. „Vonalhiba.”

A Remekírók sorozatban megjelent első kötetét nézzük, a verseket. Már régebben is, többször bosszankodott, hogy nem tetszik neki a válogatás. Pedig amikor eredetiben - még csak legépelve - elküldték a válogatott versek listáját, ő átigazította, én legépeltem, és a szabadságon levő Béládi helyett elküldtük helyettesének (?), Belíanak. Megbeszéltük, ha majd újra kiadják, mi maradjon ki belőle, milyen vers, és mi kerüljön a helyére. Keressem elő a nálunk meglevő javított listamásolatot - azt bízta rám Gyula, s az legyen mérvadó. De, mondom én, mihelyt hazamegyünk, együtt keressük majd meg. (Azóta megkerestem és megtaláltam. Tehát ha újra kiadnák majd a Remekírók kötetét, teljesíteni lehet kell! - kívánságát.)

*Március 28., hétfő*

2 dl kamillatea  
1 ½ dl köményleves, 2 Geopen  
8 óra körül fájdalomcsitító izomba  
½ 9-kor újra fájdalomcsitító (vénába)  
2 dl tejes tea, 2 falat vajjas kenyér  
10 órakor a harmadik (vegyes) fájdalomcsillapító  
11 órakor a negyedik fájdalomcsillapító

Az egyik kórházi alkalmazott bizalmasan félrehív (nevét nem mondja), vigyük otthoni kezelésre Gyulát, nagy daganat van benne. Az egyik orvos is: ő hazavitte édesanyját, s utolsó idejét nyugodtabban töltötte. Egy-egy percre hívtak ki a folyosóra a tanácsadók. Teljesen összetörve jöttem vissza, de mosolyogva, nehogy Gyula meglássa rajtam az aggodalmat. Hát ennyire reménytelen volna az állapota? Megköszöntem a fölvilágosítást, a tanácsot. De az agyam nem tudta elfogadni - még befogadni, elhinni sem -, hogy ilyen közel lehet a vég. Hiszen az orvosok szerint a vizsgálatok napról napra mind azt bizonyítják, gyógyítható még a betegsége. De a tanácsok arról mégis meggyőztek, hogy szakvélemény szerint is milyen jól

tenne Gyulának az otthon, ha csak néhány napra is. A tavaszodó kert, a tág kilátás, a szép nagy szoba, könyvei - a család, az unokák! Bizalmam a gyógyulásban újra megerősödött.

\*

A telefont „megjavították”. Nem volt se „kábelhiba”, se „vonalhiba”, se másféle „hiba”. Egy üres szobából kellett volna csak egy ujjpöccintéssel átbillenteni az oda kapcsolt vonalat. S mennyi izgalmat okozott Gyulának ez a telefonhiány!

*Március 29., kedd*

Nyugodt éjjel.

A zuhanyozás már nehezen megy egyedül.

Soványodik.

2 dl kamillatea

1 ½ dl tejbedara, 2 Geopen

Délben: „Flórikám, én nagyon nagy beteg vagyok” - és néz rám az elkeskenyedett arcában óriásira nőtt - válaszra váró - világos szemével. Az igazat mondom neki, amit az orvosok naponta ismételnék, és amit minden erőmből hinni akarok: „De ezek a legjobb orvosok, szavahihetők. Naponta vizsgálják, az eredmény jó: mind azt mutatja, hogy átvészeled ezt a bajt is, mint annyi mást. A veséd is rendbe jött, nem kell műtét, a gyomorvérzés is elmúlt. Húsvétra talán haza is engednek.”

Egy kis örömet, egy kis életkedvet mi adhatna neki?

Harmadszor próbálom a Bethlen Alapítványt. Hívom Márton Jánost a lakáson. Nincs otthon. Nem veszi fel senki a kagylót. Hívom a hivatalát, a Mezőgazdasági Kutató Intézetet. Ott fölveszi valaki: „Az igazgató úr otthoni telefonja rossz; ő maga a hivatalba már nem megy vissza; holnap reggel vidékre utazik, azután valószínűleg - vesegörcsei miatt kórházba fekszik.”

Más magas rangú helyen is kísérletezem. Az illető külföldön van.

Ika, mint mindennap, jön az ételekkel, hozza a vigasztaló kedvességét, szépségét, mosolyát. A család (Gyuszi, Judit, Bálint) üzeneteit, az otthoni levegőt.

Gyula további „étkezése”:

1 ½ dl teás tej

5 falat vajjas-lekváros (minden esetben házi főzésű baracklekváros) kenyér

1 dl szilvakompót

2 zacskó vér (4 dl)

Délután a szokott - hármás - fájdalomcsillapító vénába.

Néhány óra múlva ½ ampulla Seduxen, 1 mgr koffein, vénába. Este újra a hármás csitító, izomba.

Ahogy múlik az idő és erősödnek a fájdalmak, az tudatosul benne, hogy „kifelé megy”, egyre gyakrabban menekül a családba, az otthonba. Valósággal körülveszi magát velük, beburkolózik velük. Egyre többet beszél a legközelebbi, legszűkebb környezetéről, hozzátartozóiról. Szinte hasonló szavakkal ismételten dicséri Ikát, az unokákat és Gyuszit. De aggasztja nagyon a jövőjük.

Nyugodt éjszaka.

Zuhanyozás nehezen, úgy, mint tegnap. (Már az is jó, hogy nem rosszabb.)

2 deci kamillatea

1 ½ deci köményleves

¼ 10-kor az eddiginél erősebb fájdalom, erősebb csillapítók

3 deci tejbedara

infúzióban gyógyszerek

Viszonylag nyugodt nap, majdnem végig aludt vagy félálomban volt. Délután konzílium (Rétsági, Wabrosch, Szám, Salamon, Kovács József).

Én: - Őszinte választ kérek. Hogy van Gyula? Cél: minél tovább éljen, minél kevesebb fájdalommal.

Orvosi válasz: „Újabb gyomortükrözéssel lehetne talán pontosabban mondani. De minek gyötörni? A belgyógyászati leletek (vizelet, vérkép, vérnyomás, szív stb.) jók. Ezzel járni is lehetne.”

- Mi az, ami a gyógyulás szempontjából előnyösebb, kedvezőbb? Mit lehet előre látni?

„Műtétről szó sem lehet (gyomor). Nagy felelőtlenség volna. Ott maradna a műtőasztalon. Mi van az óriás fekély alatt, van-e daganat? Nem lehet tudni.”

- Nem lehetne-e húsvétra - legalább átmenetileg - hazavinni? Állandó orvosi, ápolónői segítséggel?

„Semmiképpen. Hogyan oldanák meg a fájdalomcsillapítást? A katéterezéseket? Az infúziót, a vérátömlesztést házilag? És ha már útközben, a rázkódástól átszakad egy ér?” Teljesen ellene vannak, egyhangúan, valamennyien.

Fölmerült Gyula esetleges átvitele a Kútvölgyi-kórházba. Rétsági szívesen vállalná.

De a János-kórházban is ugyanazt a kezelést kapja. A környezetváltozás most nem lenne jó, még ennyi sem, ez a konzílium döntése.

Most már naponta egyre több nyugtatót veszek be, néha szinte a kábulatig, hogy fegyelmezni tudjam kitörő fájdalmamat, kétségbeesésemet.

Ami Gyulának a legnagyobb vigaszt, reményt nyújtja, az: Ika. Amíg Ika bent van nála, olykor most már egy-két órán át, engem is könnyebben nélkülöz. (Hogy akkor intézzem a halaszthatatlan telefonokat, válaszoljak a legfontosabb levelekre.) Megnyugvást ad neki, hogy Ika milyen nagyszerű anya, kitűnő jellem, hogy a két unoka milyen egészséges és szép, és hogy Gyszi milyen szeretettel veszi őket körül. Egyre jobban megkedveli őt is, átlagon jóval felüli kulturáltságáért, képességeiért és megbízható becsületességéért. De: mi lesz velük?

Megjött Svájcából (Fáth Lajos révén) az eredeti Tagamet. Mától kezdve Gyula azt szedi, az orvosi előírás szerint.

2 ½ dl kamillatea

½ dl kompótlé

4 aszalt szilva, főzve

1 ½ dl köményleves 4 szelet pirított kiflivel

½ deci svájci vitamin  
a szokásos hármás csitító  
2 deci (házi) málnaszörp  
3 kiskanál spenót  
½ 3-kor fájdalomcsillapító 3 órakor ½ Dolergan  
4-kor fájdalomcsillapító + B<sub>12</sub> vitamin  
1 deci krumplileves 1 tojássárgájával  
1 deci tej  
1 deci víz (Salvus)  
este csillapító kúp

A folyadékot (leves, dara) csőrös csészéből issza, a málnaszörpöt, boros vizet pohárból. Az evése etetés továbbra is: jobban esik, ha én adom szájába - biztató szavakkal - a falatokat.

A leveleket, folyóiratokat Ika szorgalmasan naponta behozza. Gyula azt már teljesen rám bízta: átnézem, ami nagyon fontos, arra válaszolok, intézkedem, neki beszámolok - helyben-hagyja, nem érdekli.

*Április 1., péntek*

1 dl kamillatea  
½ dl krumplikrém-leves tejföllel  
½ 9 órakor a szokásos csillapítók izomba  
1 dl vitaminos víz  
½ 12-kor Depridol csillapító  
1-kor újra  
½ deci tej ½ keksszel  
¼ deci húsleves  
1 deci boros víz  
½ keksz krémsajttal  
2 deci boros víz  
3 falat kenyér krémsajttal  
¾ 8-kor Algopyrin, Demalgon, Seduxen

Nagyon aggaszt, és többször is, fölvaltva kérdezem az orvosokat, hogyan bírhatja Gyula ilyen kevés étellel-itallal? Nagyon legyengül. „A folyadékot tudják pótolni infúzióval, ezekben tápanyagok is vannak. Gyakran kap vért is. Miután fekszik, nem fogyaszt sok energiát, amit kap, annak elég a táplálóértéke.”

*Április 2., szombat*

Az éjszakák általában nyugodtak. De ma - alvás közben - hurutosan köhécsejt. Reggelre elmúlt.

2 dl kamillatea  
1 ½ dl víz (boros)  
intravénás fájdalomcsillapító  
2 ½ dl víz (boros)  
1 dl tejbedara  
1 dl vitamin  
1 órakor Depridol  
½ dl húsleves

4 falat krémsajtos kenyér  
3 szem aszaltszilva-kompót  
1 dl boros víz  
2 falat sajtos kenyér  
9 órakor Depridol

Még délelőtt gurulós karosszékben a nővérrel kitoltuk a folyosóra. De hamar vissza-kíváncozott a szobába. Hideg volt, a sétáló betegek kíváncsian nézegették. Már kezdettől voltak, akik fölismerték, vagy megtudták, hogy ott van, és szeretettel, aggodalommal érdeklődtek többször is tőlem, hogyan érzi magát.

Úgy látszik, ma erősebben hatottak rá a csillapítók (vagy erősebbek voltak?). Szinte kábulatban feküdt, beszélgetni sem tudunk, de azért a vállunkat egymáshoz támasztottuk, és kezünket - ujjainkat így is összekulcsoltuk.

A telefon újra nem működik.

*Április 3., húsvétvasárnap*

Nyugodt éjszaka, azok általában nyugodtak. Reggel a zuhanyozás után elég friss, mosolyog: „Flórikám! A te léted nekem létérdek.” Az étvágya is jobb.

2 dl kamillatea  
1 ½ dl tejbedara  
2 ½ dl teás tej  
3 szeletke krémsajtos kenyér  
½ dl húsleves  
3 falat sonkás kenyér  
1 falat diós kalács  
1 dl boros víz  
2 órakor Depridol tablettá  
3 órakor Nospa-Demalgon-injekció izomba  
1 ½ dl boros víz  
sült csirkemell (kb. 6x6 cm)  
1 ½ dl boros víz  
1 dl tea  
1 dl tejbedara este  
9-kor Depridol

Mielőtt Ika megérkezik, hosszan rám néz: „Flórikám, én meg fogok halni. Készülj föl rá.”

- Nem! Nem! Te vagy az életem, nélküled nincs számomra világ! Nem bírom ki! - És igyekeztem meggyőzni, miért nem halhat meg, nem hagyhatja itt az országot - kire? - és minket, a családot, Ikával, az anyyira akart és várt és szívébe zárt unokákkal, Bálinttal, Judittal.

„Föl akarlak készíteni rá, meghalok. Végtelenül szerettelek, szeretlek, és boldoggá tettél. Te voltál és vagy életem legnagyobb szenvedélye. Életem gyökere és magva. És virága! Az éltető levegőm.” Ekkor lépett be Ika.

„Köröttem nagy hazugság van - mondja Ikának. - Végrendelkezni akarok: szeressétek nagyon anyádat. Mindenem a tietek.”

Most Ika próbálja életkedvre hangolni. Gyula később ettől megnyugszik. Nagy megkönnyeb-  
bülés. Mielőtt Ika elmegy, még bejelenti, hogy holnap jön látogatóba Iván. „Halottnézőbe” -  
mondja erre Gyula. Hát mégsem nyugodott meg, nem adta föl a meghalás gondolatát.

*Április 4., húsvéthétfő*

Nyugodt éjszaka, zuhanyozás széken ülve.

2 dl kamillatea  
1 ½ dl tejbedara  
¼ 9-kor Depridol  
2 dl teás tej  
3 falat sonkás kenyér  
1 dl vitamin  
½ dl leves  
3 falat főtt krumpli, 2 darabka csirkehús  
1 falat diós kalács  
1 ½ dl boros víz  
¼ dl madártej  
5 órakor Depridol  
1 ½ dl boros víz  
3 falat sonkás kenyér  
1 dl boros víz.

Ma újra jobb étvággal evett. De soványodik. A megnőtt szeme szürkés-kék, mint az alkonyat,  
gyönyörű szép.

Nem kábult, frissebb, mint a múlt héten.

„A bűneimre gondolok, a vétkeimre” - mondja.

- Sorold el nekem, és én fölmentelek. Egyet mondj.

„Nagy Lajoséknál nagyon rossz állapotban voltam lelkiileg. Szerelmes voltam magába  
(tréfából szoktunk magázódni), és nem tudtam, mi lesz. Indulatból bevágtam az ablakot,  
betörtem.”

- És? Ez nem „bűn”, nem bántódhattak meg ezért. De még a bűnt is megbocsátották volna,  
olyan emlékművet állítottál írásban Nagy Lajosról, mint senki. És más? Akarsz még  
valamiről beszélni? Amiről nem tudok?

Nem felelt azonnal. Rám nézett azzal az érzéssel telt, meleg tekintetével; megkönnyebbülten,  
mosolyogva: „Mindenről tudsz.”

- Te is rólam. Én téged minden „vétked” alól - visszamenőleg és előre - eleve föloldozlak -  
mondtam neki. És megnyugodtan majdnem vidáman, egymásra mosolyogtunk.

Később bejött Iván. Őt Gyula mindig szívesen fogadja. Megnézte a vizsgálatok eredményeit  
is. Jónak találta Gyula állapotát.

Holnaptól nem lesz itt Szabó József - Gyulának egyik legkedvesebb kezelőorvosa, az NSZK-  
ba küldik, hivatalosan, egy hónapra.

*Április 5., kedd*

Nyugodt éjszaka.

Hajnalban - 3 óra körül - egyedül fölült, és a falhoz támaszkodva ült.

2 dl kamillatea  
1 dl tejföl  
1 ½ dl tejbedara  
2 dl teás tej  
1 dl vitamin  
1 ½ dl krumplipüréleves tojássárgájával  
1 falat diós kalács  
1 ½ dl boros víz  
¼ 4-kor Nospa-Demalgon-Algopyrin, B<sub>12</sub>  
és - nem mondták meg,  
milyen antibiotikum-injekció  
utána 1 falat piskóta  
1 ½ dl tejbedara  
¼ 9-kor fájdalomcsitító injekció

Mintha valóban jobban volna egy kicsit. Hihetek az orvosoknak? Az utóbbi napokban már nem kap infúziót, vagy csak keveset, fél-fél litert. A folyadékfogyasztása elegendő.

*Április 6., szerda*

Zavartalan éjszaka. Reggel fölült az ágyban, egyedül. Minden kis jele a javulásnak teljes reménnyel tölt el. Étvágya is mintha javult volna.

2 dl kamillatea  
1 ½ dl tejbedara  
6 falat sonkás kenyér  
2 dl tejeskávét  
1 ½ dl vitamin  
2 falat piskóta  
½ 1-kor antibiotikum és fájdalomcsitító  
3-4 kiskanálnyi túrós tészta  
1 dl boros víz  
1 ½ dl tejbedara  
½ dl boros víz  
1 ½ dl boros víz  
8 órakor Depridol tabletta  
9 órakor hármass csillapító és Hydrocodin

Érdeklődőbb lett. Majdnem egész délután beszélgettünk. Ismertettem neki a PEN-kongresszusi beszámolót, az *Új Írás* tartalmát, fölolvastam a fontosabb leveleket.

Estére újra teljesen lehangolódott. „Nem akarok enni, nem akarok élni. Az öngyilkosságnak ezt a formáját választom, az éhenhalást.” (Már kezdettől tiltakozott az evés ellen. Minden falatot, minden kortyot szinte csak biztatásra, könyörgésre fogadott el.)

Amire munkájával törekedett, úgy érezte, nem ért el eredményt. Egész életét sikertelennek tartotta. Gyötörte a sok elszenvedett támadás, rágalom, „cenzúra”, a határon kívül élő magyarok egyre nagyobb elnyomása, pusztítása, pusztulása. Őt „szerencsésnek” szokták nevezni.

Mit ért el? Még egy folyóirat kiadását sem engedélyezték neki ebben a világban. Ezeket panasolta, úgy, ahogy súlyos depressziós időszakaiban. Én persze próbáltam vigasztalni, ahogy csak tudtam, ahogy csak szoktam. De a reggel még javulásába vetett erős reményem halványodott.

*Április 7., csütörtök*

2 dl kamillatea  
1 ½ dl tejbedara  
4 falat sonkás kenyér  
2 dl tejeskávét  
1 dl vitamin (még van a svájcból)  
2 falat rántotta  
1 ½ dl boros víz  
2 dl tejeskávét  
1 dl boros víz  
2 dl tejbedara  
1 dl boros víz  
délben: B<sub>12</sub>, Nospa, Demalgon, antibiotikum

Konzílium. Az orvosok: Rétsági, Wabrosch, Kovács József. Szerintük a leletek jók. Panaszodom, hogy keveset eszik, hogy nincs életkedve. Nem veszélyes, ha keveset eszik, mondják. Próbáljam úgy tovább, ahogy kezdettől, minél többször, keveset. De hazamenésről szó sem lehet, még egy-két napra sem. Gyógytornászt küldenek, Gyula egy kis mozgására. Két hét múlva újra röntgen és tükrözés lesz.

*Április 8., péntek*

Éjszaka ismét fölült, föl akart kelni, de nem sikerült egészen egyedül.

2 dl kamillatea  
1 ½ dl tejbedara

Reggel a fürdőszobába akarom kíséreni, az ágy végénél föláll, s bár fogom, hirtelen megtántorodik, elsápad, szeme fönnakad, állkapcsa leesik, összeroskad, hasztalan próbálom megtartani. Az ajtó előtt éppen két nővér (Margitka és Marika) áll, kiáltok, beszaladnak, föl-emeljük, lefektetjük. Magához tér, halványan mosolyog. Azonnal jön az orvos: „Legyengült.” „Kollapszus.” Az ápolónők is megijedtek, nekem a szívverésem akadt el, hogy - Gyula bágyadt, depressziós, szomorú. Hol találjak számára valami reményt, örömet, biztatót, ami az életkedvét egy kicsit erősíti? - újra meg újra ez a gondom. Sehonnan nincs jó hír. Talán ha a folyóiratkérésük meghallgatásra találna? Semmi remény rá. Adhatna fölélénkület a Bethlen Alapítvány elfogadása? Ismét próbáljak ahhoz folyamodni? Nem tudom hányadszor? Telefonálok Mártonnak, nincs bent, de visszahívott. Pozsgay már régen igent mondott, de éppen most távoli külföldön van. Ők mindketten mindent megtettek. Nem tudja ő sem, ki van ellene. És miért? Hol akad el? Újra elmondom, sürgős, siessenek, Gyula tudna még örülni a megalapításnak, nagyon fontos akármi kis öröm a számára, annyi mindenben csalódott már, nem akar élni. Vagy talán ha a folyóirat-engedélyt megadnák, legalább azt! - De nem bízik már semmiben. „Ezek a dolgok gyilkolnak, ezek fognak engem elpusztítani...” - mondja. Újra emlegeti az öngyilkosságot. Fölmenni tudna még a szomszéd ház (ez a Kútvölgyi-kórház) VI. emeletére - mondja, onnan levethetné magát. - De csak velem együtt, mondom erre már én kétségbeesésemben.

A mai nap étel-italfogyasztása:

1 ½ dl tejeskávé  
2 falat sonkás kenyér  
1 dl vitamin  
½ dl tejbedara  
½ dl boros víz

Délben 1 liter infúziót kap, benne „erősítő” Brumalycint és fájdalomcsitítót.

½ 8-kor a szokásos fájdalomcsillapítók

½ 9-kor Dolergan injekció, fél adag

És az egész napon át természetesen Tagamet, ezt már külön nem jegyzem fel.

*Április 9., szombat*

Nyugtalan éjszaka. Több ízben föl akart kelni - fölültem, megnyugodott.

2 dl kamillatea  
1 dl tejbedara  
2 dl tejeskávé  
3 falat vajás-lekváros kenyér  
1 dl vitamin  
1 ½ dl boros víz  
9 órakor a szokásos csillapító injekció izomba (Margitka)

Délben még telefonáltam Rétságinak, hogy nagyon aggódom, olyan keveset eszik, lefogy, elgyengül. „Ennyi étel elég egy ilyen fekvő betegnek.” (Az orvosoknak beszámolok a napi étkezésről) „Nem látok semmi okot, hogy ne gyógyulhatna meg.” „Mindent, amit hajlandó megenni, ehét, és ihat, amit akar” - mondták az orvosok a konzíliumon. Bort is, whiskyt is - sőt Wabrosch maga hozott whiskyt Gyulának. De ő egyszer-kétszer ivott csak egy keveset, azt is nagyon fölvezve. Bort is éppen csak annyit kívánt a vízbe, hogy valami íze legyen. Pécsi cirfandlit és tihanyi vörös- és fehérbort hozott Ika neki, két kedvenc borát. De alig fogyott belőle.

*Április 10., vasárnap*

Nyugodt éjjel.

2 dl kamillatea  
1 ½ dl tejbedara  
½ 9-kor infúzió, ½ liter fájdalomcsitítókkal, antibiotikummal  
2 ½ dl tejeskávé  
6 falat vajás-lekváros (házi barack) kenyér  
11 órakor újra fájdalmak, újra gyógyszerek, dupla Demalgon  
1 dl vitamin  
1 ½ dl húsleves egy tojássárgájával  
1 ½ dl boros víz  
4 órakor újabb adag Nospa, Algopyrin, Demalgon izomba  
5 órakor Depridol

A fölpolcolt párnákon magába mélyedve ül, mellette a széken én. Nem beszélünk, kábult, fáradt. A kezét nyújtja felém, összekulcsoljuk ujjainkat, csendesen ülünk, lassan, nyugodtan elalszik. Örömnapp, amikor nem kell infúzió, vagy csak kevés, ha sikerül elég folyadékot innia. Nehezen bírja az infúziót, ilyenkor gyakran kell a karját tartanom, hogy ne forgassa el.

*Április 11., hétfő, „A költészet napja”*

Hajnalban nehezen lélegzik. Hívom az orvost, orvosságot ad (Diafilint?), rendbe jön.

½ dl kamillatea  
1 deci tejeskávé  
1 ½ dl boros víz  
¼ 3-kor fájdalomcsitító izomba  
½ deci tejeskávé  
¾ 4-kor csillapító újra, és Seduxen  
1 deci boros víz.  
2 zacskó vér  
½ liter infúzió, gyógyszerekkel  
10 órakor a szokásos fájdalomcsillapítók

Délelőtt a Bethlen Alapítvány ügyében felhívtam most Pozsgay Imrét. Ahogy kiderült, épp az utolsó pillanatban. Másnap reggel hosszabb időre megint külföldre utazik, de mielőtt elmegy, kiadja intézkedésre. Van hát lehetőség! Nem tudom, miért fűzök ennek a sikeréhez olyan nagy reményt, Gyulát ez még érdekli, még kérdezi. Annyi után, ami nem sikerült, annyi után, ami életkedvét elvette! A határon kívüli magyarok sorsa, a cenzúra, a folyóirat kérésének megtagadása. És szerte az országban majdnem általánosan *csökken a munkakedv, a munkaerkölcs*, sőt hogy minden téren *lejjebb, mélyebbre süllyed a becsületesség, az erkölcs*.

*Április 12., kedd*

Nyugodt éjszaka. Egyszer fölült - egyedül -, és egy ideig üldögélt.

Ilyenkor mindig érdeklődöm, nincs-e szüksége valamire, de fáradt vagy kábult volt a beszédhez. Minden moccanására fölébredek, karkinyújtásnyira van tőlem. Azután fázni kezdett, betakartam, „visszaaludt”, ahogy a családban vele az újraelalvást nevezni szoktuk.

A mai napi adagok:

1 ½ dl kamillatea  
1 dl boros víz  
½ 3-kor csitítók izomba  
1 dl boros víz  
¼ 4-kor újra a szokásos csillapítók izomba  
1 ½ dl boros víz  
Diafilin (légzéskönnyítő)  
1 ½ dl boros víz  
10 órától 2 zacskó (4-4 dl) vér  
½ liter infúzió, vitaminnal, gyógyszerekkel, tápanyaggal.

Délután rossz a közérzete, sápadt. Fájdalmai kezdődnek. Hívom az ügyeletes orvost. Nincs: három helyre hívták, konzíliumra. Hívom Rétságit a szomszéd Kútvölgyiből. Nincs már a kórházban. Otthon sincs még. Hívom a körzeti rendelőből Ivánt, folyton mással beszéltem jelez a vonal. Rossz a telefon! (Utóbb derült ki.) Kovács Józsefet próbálom elérni. Sem a

kórházban, sem otthon nem található. Tíz napra berendelték katonai szolgálatra. Tíz napig itt hiányozni fog! Mit csináljak? Végre a János-kórház rendelőjéből sikerül orvost szerezni. Ő adja a légzéssegítőt.

*Április 13., szerda*

Majdnem teljesen nyugodt éjszaka, csak gyakran ledobja a takarót; csöndesen újra meg újra visszateszem rá.

1 dl kamillatea  
1 dl tejbedara  
1 ½ dl tejeskávét  
1 ½ dl vitamin  
1 dl húsleves (½ tojással)  
2 órakor ½ liter infúzió

Gyengül, nincs kedve élni, nem akar élni. „Meg akarok halni”, ismételteti, és „tudatvesztő” orvosságot kér. De azt nem lehet adni, mert remény van a gyógyulására, bizonygatják az orvosok, s abból a tudatvesztéses állapotból már nem lehetne visszahozni. 3 órakor ismét vért adnak. Az első zacskóval félrement, az ér mellé; abba kellett hagyni. A második zacskóval sokat kísérleteznek a nővérek (éppen két kezdő van szolgálatban) és az ügyeletes orvos. Percenként csak egyet csöpöngen, s az is néhány perc múlva leáll. Végül kihúzzák az injekciós tűt, s engedték Gyulát pihenni. Szabó József, Kovács József, akik mindig tudtak találni valahol vénát, ami elbírta még a vér- - nem átömlesztést -, de legalább az átvételt, nem voltak ott. Az egyik hivatalosan külföldön, a másik katona (ahogy már említettem). Az osztályon emiatt is rengeteg az orvosok túlterhelése. Ráadásul Noszkay Aurél professzor vidéken volt, húga meghalt, intézkednie kellett. Próbáltam volna segítséget kérni Drobni Sándor tanártól, a kitűnő sebész főorvostól is, de lánya éppen akkor szült, mellette kellett lennie, eldönteni, császármetszés szükséges-e vagy nem?

Gyula vacsorára megevett egy fél lágy tojást, megivott 2 deci boros vizet.

Milyen erős volt, és milyen szívósan birkózott meg az évtizedeken át fel-fellobbanó testi-lelki szenvedéssel.

Az orvosok előtt még mindig megpróbálta tréfába rejteni állapotát. Hogy vagy? - kérdezték tőle reggel a nagyviziten. „Egyre sanyarúbban.”

De engem már az utóbbi napokban alig engedett el maga mellől. A kamillateát, a tejbedarát már nem én mentem megfőzni a konyhába; a nővérek készítették el és hozták be. „Ne menj el”, „Maradj itt”, mondta, ha valamiért ki akartak hívni. Csak amikor Ika naponta ott töltött egy-két órát apja mellett, szaladtam ki telefonommal. (Mert a benti még mindig vagy már újra „rossz” volt, igen elkészerítő hatással Gyulára. „Még egy telefonom sem tudnak rendben tartani, mi lesz itt? Így süllyed a munka nívója?”)

*Április 14., csütörtök*

Az éjszakát végigaludta. Félálmban egyszer-kétszer följajdult. „Jaj, Flórikám.” „Ments meg.” Mellette ülök, a lecsúszott takarót újra meg újra ráteszem. Pezsgőt kért. Reggel telefonáltam Ikáknak, hozzon.

A mai étkezése:

1 ½ dl boros víz

1 deci boros víz

1 ½ deci kamillatea

1 kefir (2 deci)

Rétságival és Wabroschsal Aczél György jön be látogatóba. Gyula szégyelli, hogy őt ilyen „elesetten” lássák. Humorának utolsó szikrája még fellobban. „Összeszedi” magát, beszélget. A „hogyan vagy”-ra „Mint hal a homokon” feleli. Majd ellankad. Elhallgat.

\*

Vizsgálatok. A gyomorvérzés erősödik, a tegnapi vérpótlás sem sikerült. Később jön Iván.

1 deci vitamin

1 deci pezsgő (Wabrosch hozta, Iván bontja föl az üveget). Majd még 1 deci pezsgő. (Szabó Lőrincnek is pezsgőt vitt utolsó italul Gömöri professzor.)

A gyomorvérzés erősödik. Gyula gyengül.

Elrendelik a vérátömlesztést. A János-kórház központi intenzív osztályáról jön az egyik itteni urológussal, Vanik (?) doktorral egy egész csoport szakember. Szép tiszta fehér köpenyben, „kackiás” zöld sapkában. Egy főorvosnő, egy szakorvos, még egy férfi (orvos?) és egy nővér. Rokonszenvesek, biztatók. Hatalmas tálcán hozzák a steril eszközöket. A nyakhajlatban kipreparálnak majd egy eret - vénát -, kanült tesznek bele, s azon át „kényelmesen” megy az érbe a vér.

Nagyon kedvesen megnyugtatnak. Ismerik Gyula írásait, becsülik őt. A legjobban megy majd minden, rutinmunka, naponta sokat csinálnak. Aggódom. Pedig tudom - úgy tudom, szakorvosoktól is, tapasztalatból is -, hogy ez valóban nem veszélyes, alig fáj, és rövid időt vesz igénybe. Miért félek mégis? Gyula nem fél. Én nagyon aggódom. Nagyon féltem őt. Mióta kórházban vagyunk, kapaszkodom a földiek, az orvosok biztatásaiba. De könyörgők, ittlétünk alatt is könyörgtem - hányszor! - a létentúliakhoz is Gyula életéért.

Az orvosok keresnek injekciós tűvel kipreparálható „vivőeret” (vénát). Próbálják, nem talál-  
nak. „Szűkek, laposak a vénák.” Próbálják egyszer-kétszer-háromszor. A szívás után van vér a tűben, de artériás („verőér”) vér. Kísérletet tesz maga a főorvosnő is. Artériából szívódik csak föl a vér. „Ne hagyj, Flórikám” - jajdul föl Gyula. Odasietek. Kérem a főorvost, ne kísérletezzenek tovább. Úgy látszik, valóban úgy van, hogy nem található a vénák. Nagyon sajnálják, valóban így van. Udvariasan az ajtóhoz kísérem őket. Gyula utánam szól: „Ne menj ki, maradj itt.”

Ebédre és közvetlen utána:

½ lágy tojás, 2-3 kanál spenót

1 ½ dl boros víz

½ deci pezsgő

1 deci víz

½ deci víz

3 óra körül jön az érsebész (Drexler) főorvos, a könyökhajlatban keres és talál egy vékony kis vivőeret (vénát), s abba helyez egy hasonlóan vékonyka csövecskét. Ezt a karon kétoldalt jól odaerősíti, ezen át csöpög a vér. Nem szabad kivenni, mert a gyomorvérzés nem állt el, a vért föltétlenül pótolni kell. Az elfolyó vér és a „zacskó-vér” versenyeznek?! Egy zacskó vér négy óra alatt csöpög le.

Egész éjszaka cserélni kell a friss vért.

Erzsike - ő is a legjobbak közé tartozik - az ügyeletes nővér, pontosan jön négyóránként, új vért hoz. Nem állhat meg a véradás egy percre sem. Folyadékot is kell, kellene innia, sokat. Már csak rengeteg rábeszélésre hajlandó inni, este még egy-két deci boros vizet. Éjszaka; az utolsó éjszakája. Ő érzi-e? sejti-e? és szembenéz vele?! Én nem sejtem. Az orvosi biztatások hatására - remélek.

Este még elalszik. Majd fölriad, kéri, hogy húzzam ki az injekciós csövet a karjából. - Nem lehet, kérem a türelmét (fogom a karját), a vérnek folyni kell.

„Menjünk el innen.” „Vigyél el innen, Flórikám.” - Elviszlek. De most nem lehet, éjszaka van, majd reggel, az orvosok segítenek.

„Nem tudnak segíteni, csak a halál.” Nyugtató szavaimra csöndesen elalszik.

*Április 15., péntek*

Egy kezdő, talán még nem elég gyakorlott orvos az ügyeletes. Kora reggel bejön, babrál a csövecske körül. Hátával takarja Gyulát, nem látom, mit csinál.

Megfordul. Kezében-tartályban 5-6 „pipetta”, színültig vérrel. - Minek vett ki ennyi vért? - kérdezem rémulten és kétségbeesetten. Órák alatt sem pótlódik. „Kell a vizsgálathoz” - feleli. De ennyi? Mikor fog ez pótlódni?

Mai reggelije:

1 ½ dl kamillatea

később egy kevés pezsgő, néhány korty

Jön a nagyvizit. Noszkay (amióta megjött vidékről, ma van bent először), Wabrosch, Szolnoki és néhány fiatal orvos, nővérek, köztük Margitka, az egyik legkedvesebb ápolónő.

Az első eset, hogy Gyula nem vesz tudomást róluk. Kinyitja szemét, a kérdésekre nem válaszol, újra lehunyja.

Nem sokkal azután, hogy elmentek (ez volt az utolsó szoba, ahova belátogattak), Gyula egy-két jajt mond, vagy csak mélyet sóhajt? - mellette ülök, fogom a kezét -, kérdésekre, mi baj van?, azt feleli: „a halál”. „Fölkelek, menjünk el.” „Nagyon rosszul vagyok.”

Kirohanok orvosért. Éppen a folyosón az ajtó előtt halad el Szolnoki, az osztályos orvos, vagy ügyeletes? Majdnem nekimegyek, kezében a szokásos fájdalomcsillapító.

Beadja a vénába.

Gyula megnyugszik, csöndesen elalszik. Nyugodt, szép sima az arca. Alszik. Szolnoki nem megy ki a szobából. Bejön Margitka, az ügyeletes nővér, bejön Wabrosch, majd Noszkay. Valaki szólhatott nekik. Leülnek. Az orvosok ott ülnek, hallgatnak.

Gyula újra egy-két mélyebb lélegzetet vesz, teste hirtelen hosszan kinyúlik. Szeme lehunyva, arca sima, nyugodt. Alszik tovább. Senki nem szól semmit.

Kérdezem Wabroscht (de remeg a hangom): - Ugye, Gyula csak alszik? - Nem felel senki.

Újra kérdezem: - Ugye, föl lehet őt ébreszteni? Csak alszik?

Wabrosch, egy kis szünet után: „Meghalt.”

Tíz óra tíz perc, mondja valaki.

Szemhéja nem nyílik föl, álla nem esik le. Már szobor? Az a fájdalom tör rám, ami halálomig nem fog elhagyni.

Margitka kihúzza az injekciós tűt a karjából, leteríti őt egy lepedővel. Telefonálok Ikának, jöjjön be, de ne hozzon semmit. Taxin jöjjön, ne vezessen most kocsit.

Ott ülünk Ikával Édesapja mellett, némán nézzük a mozdulatlan - alvónak látszó - szép, nemes, nagyon szép arcot. Amíg csak el nem viszik őt egy koporsóféle, hosszú, fekete ládában.

\*

Sírfelirat:

*„Jó volna hinni, persze: itt  
őt fedi por, nem verseit,  
nem elveit,  
s fölszáll, ha zeng a Harsona  
e sírból bár egy halk sora!”*

(Illyés Gyula:

A férfi,  
aki eszményeket vélt védeni  
egy életen át)

.oOo.